Norge under Foreningen med Danmark 1537-1814

Forord til den elektroniske udgave

Dette verk med samlede særtryck fra *Nordisk Universitets-Tidskrift* for 1858, 1860, 1863 og 1864 er digitalisert i januar 2014 fra Library of Congress av Internet Archive og tilpasset for Projekt Runeberg i februar 2014 av Ralph E.

 Dette verk var reden i februar 2012 digitalisert af **Nasjonalbiblioteket i Oslo**.

 Verket kan leses i farve som en bog på Internet Archive.

Norge under Foreningen med Danmark

1537 — 1814.

Af

J. E. Sars.

(Særskilt Aftryk af Nordisk Universitets-Tidsskrift for 1858, 1860, 1863 og 1864).

Kristiania,
1858—1865.

Norge under Foreningen med Danmark

[1537 — 1814].

(Af I. E. Sars).

I.

Fra 1537 tii 1814, pleier man sige, har Norge ingen Historie. Det er en lang Afbrydelse, i hvilken Folkets Kræfter syntes at slumre, medens dets Velstand blev forødet. Udentvivl er der dog selv her meget, som fortjener vor Undersøgelse. En Forening, som vedvarede i tre Aarhundreder, har neppe været uden Frugt eller Betydning for noget af de tvende Lande. Og, hvad der fornemmelig maae give den nogen Interesse i vore Øine, det er, at

vort Folk gjennem den har bevaret sin Selvstændighed, at en Periode af kraftig Udvikling er fulgt oven paa Dvalen. Hvorledes ere saa store Farer overvundne? hvorledes har saamegen Ulykke og Fornedrelse kunnet være forberedende for saamegen Frihed og Lykke? Dette er Spørgsmaal, som vi maae søge at besvare.

Vi ville først minde om Aarsagerne til den Norske Stats Forfald. Ved Unionens Stiftelse var den neppe mindre mægtig og langt mere velordnet og enig end nogen af sine tvende Medforbundne; som det hedder i „Sveriges Kæremaal:“

par multis, non inferior Danisque Gothisque.2

I. E. Sars.

Men i dens Enighed laa netop dens Ulykke. Den havde knn eet Organ, og dette svigtede. Da Kongedømmet under Foreningstidens Splittelser havde tabt sin Magt og Stænderne spillede Mester, maatte Norge blive hjælpeløst. De Danske og Svenske stredes om Byttet, og Udfaldet var tvivlsomt, indtil det lykkedes den Danske Adel at sætte sin Candidat Christian af Oldenburg paa Thronen. Norge maatte enten falde i Hænderne paa Sverige eller Danmark. Det sidste skete, og vi troe, at af tvende Ulykker var dette den mindste.

Den Svenske Ståt havde en stor Fordeel af Unionen: den enedes og ordnedes. Hierarchiet var tilintetgjort, Adelens og Folkets stridige Interesser smeltede sammen under det

O o

fælleds Had mod Danmark, og herpaa blev en national og kraftig Styrelse grundet. Hvad vilde ikke denne have kunnet udrettet til at undertrykke og denationalisere Norge?

I Danmark derimod vedblev Spændingen uforandret længe efter Unionens Ophævelse. Adelen regjerede og Kongen regjerede, og ingen af dem havde Magt til at udrette noget stort mod et fremmed Folk.

Det lykkedes vistnok det Danske Aristocratie 1537 at tilintetgjøre de sidste Spor af Norges udvortes Selvstændighed. Men denne Statsomvæltning, som man har kaldt den, var, skjønt den middelbart har havt en stor Betydning ved at knytte de tvende Lande uopløselig til hinanden, dog i og for sig kun en Intrigue, hvis Gang Folket ikke fulgte og hvis Virkninger det ikke folte. Og, om de Danske Adelsmænd meente, at Norge nu for dem var bleven, hvad de ønskede, „en feed Ladegaard," som de efter Behag kunde udsuge, da forregnede de sig; thi dette Land havde andre og bedre Værn mod Undertrykkelse end et svagt, ufolkeligt Rigsraad.

Kongemagten for det förste, som allerede var trængt tilbage paa alle andre Puncter, kunde her gjøre dem en alvorlig Modstand. Den havde tilforn været alt i Norge, og Unionstidens Thronstridigheder havde ikke formaaet at

svække dens Anseelse. Dette maatte Kongerne føie; de vidste, at de lios Normændeue havde en Støtte, som de savnede i Danmark, og det var en naturlig Følge heraf, at de ikke vilde være behjælpelige med at give dem i det Danske Aristocraties Vold. Paludan Midler har i „Grevens Feide" bemærket, hvor lidet Christian den Tredie i denne Henseende holdt sine Lovfer. Skjønt der i hans Haand-fæstning stod, at „Norge herefter hverken skulde være eller hedde et Kige ror sig, men et Leddemod af Danmarks Rige," blev det dos; baade betragtet 02; behandlet soui selv-

O 7 O o o

stændigt. Og oiu de følgende Konger gjælder det samme; de ansaae Norge for deres private Domaine, til hvilken de kaldte sig arveberettigede og over hvilken de vilde udøve en udeelt Magt. Fredrik den Anden, som var en streng, myndig Herre, tilbageviste Raadets Forsøg paa at indblande sig i de Norske Anliggender, hvad man blandt andet kan see hos Slange [Chr. IV Hist. I. 83], hvor det hedder om Udskrivningen af den almindelige Skat til Kongens Kroning, at „det var første Gang Rigsraadet tiltog sig den Ret at sætte og bevilge Skat udi Norge, thi tilforn paabød Kongen Skatten selv, og havde Danmarks Riges Raad ei noget at sige udi de Tilfælde." Christian

den Fjerdes Forkjærlighed for Norge er bekjendt; den lader sig ogsaa godt forklare deraf, at han her bedre knnde følge sin Trang til \ irksomhed end i Danmark, hvor hans Hænder vare bundne o o' Rigsraadet idelig stod ham iveien. Hvad han 02; hans

OO O O

Forgjængere have udrettet for Norge, er vistnok ikke meget; men det maae indrømmes, at de ingenlunde forsømte dette Rige, at de tvertimod her mangengang optraadte med større Kraft end i noget af deres øvrio-e Lande. Lehnsmæn-

t> O

dene bleve strængt seede paa Fingrene, og de, som ikke kunde aflægge deres fra Danmark medbragte tyranniske Sædvaner, saasom Erik Munk, Ludvig Munk, Peder Grubbe, afsattes eller straffedes paa anden Maade. Medens den Danske Bondestand udsugedes og undertrykkedes, havde saaledes den Norske i Kongen en kraftig Beskytter. Og-

saa i andre Henseender var Norge begunstiget. Fra gammel Tid havde Folket overdraget al Myndighed til Kongen, som altsaa kande paalægge saamegen og saa høi Skat han vilde; men det var vant til en skaansom Brug af denne Magt. Under Forbindelsen med Danmark blev vel Byrderne alt tungere og tungere, hvorover Almuerne ogsaa idelig forte Klage, dog var Norge forholdsviis mindst trykket. Et Vidnesbyrd herom afgiver Christen Skeels Dagbog.*) Det Danske Rigsraad klager over „at de Penge, som skulde indkomme fra Norge, forholdtes, og at Danmark alene maatte underholde Konge, Flaade, Militie og andet." Det viser sig heri, hvor heldig Spændingen mellem Konge og Rigsraad var for Norge; thi, medens Adelen i Danmark, som Durell beretter, „ei gjerne saae, at Norge blev for riigt, for at ei Kongen skulde stole formeget derpaa1', maatte jo denne netop ønske det modsatte, og det var ham, som her havde den meste Magt." Og saaledes har vel altsaa Absalon Pederssen llet, naar han siger: „endog saadan Forandring er skeet, at Norriges Rige ved Givter-maal er kommet til Danmark, haver Gud alligevel seet uaadeligen til dette Rige, saa at Kongerne der have søgt Ri-geiis Bedste, som Privilegier, de have udgivet, noksom bevise."

Men det bedste Værn mod Undertrykkelse havde Normændene i deres Lov og deres Samfundsforholde. I disse laa Grunden til at Norge maatte gaae under som Ståt, men ogsaa Grunden til at det med den ydre Selvstændighed ikke tillige tribte den indre. Under de mildtstyrende Konger før Unionen blev Folket ikke hjemsøgt af Ulykker eller oprevet af Borgerkrige eller svækket, iordi dets Kræfter overanstrængtes. Men det havde lidt efter lidt forpuppet sig- o<t var blevet ubevægeligt inden for Lovens og de gamle

o O ~ cj o o

Sædvaners Mur. De mægtige Adelsslægter, hvis Herskesyge kunde sætfe Landet i Bevægelse, vare under den in-

*) Danske Magazin, Tredie Række. Sammesteds sees ogsaa, at Norge kun gav halv Skat imod Danmark.

dre Fred og Trykket af Kongemagten sunkne ned mellem Bønderne. Saaledes var det gaaet til, at eier intet Stæn-derregirnentc havde dannet sig, Folkets Marv blev ikke udsuget og dets Stolthed ikke bøiet under en overmodig, egennyttig Kaste. Uet bevarede sin borgerlige Frihed og om denne værnede Loven.

Den Norske Odeismand var ligesaa fri som nogen Adelig; han eiede sin Gaard med fuld Eiendomsret, uden nogensomhelst Afgivt eller Tynge.*) Men han var Bonde, han besad ingen trykkende Forrettigheder og for Loven stod han lige med de andre. Ogsaa de saakaldte „ufrie" Bønder, [Leilændinger, Huusmænd] vare beskyttede ved mange Bestemmelser og sikrede mod vilkaarlig Behandling, medens den Danske Fæstebonde, selv der, hvor Vornedskabet ikke kjendtes, var overladt i de adelige Jorddrotters Vold, af hvem han uden Lov og Dom kunde udkastes, og den Danske Selveier, som ikke turde jage paa sine Jorder eller afhænde noget Stykke af dem, som under alskens Paaskud kunde berøves sin Eiendom, var mindre sikker og mindre fri end en norsk

Leilænding. I Danmark aftog desuden, som bekjendt, Selveiernes Antal bestandigt, idet de gik over til Fæstere, deels tvungne, ved Mageskifter mellem Kronen og Adelen, deels frivillige, fordi de som F testere kun maatte betale halv Skat; saadant kunde ikke skee i Norge, hvor Skatten var lige for alle, hvor Bonden sad lige sikker paa sin Grund som Adelsmanden paa sin : og, skjønt undertiden store Eiendomme kom i Fremmedes Besiddelse, forhindrede dog Odelsretten, som Almuen hang ved, at meget frit Bøndergods gik over til ufrit. Folket var paa denne Maade sikret for de værste Følger af Selvstændighedens Tab; dets Kjerne kunde holde sig frisk indenfor den Bark, som forstenende havde lagt sig om det Ilele, hemmende alle Spirer, men tillige skjermende mod al

*) Thi Ledinge n, den eneste almindelige Skat, var som Erstatning for Krigstjeneste reen personlig.6

Vold udenfra. Den var ikke let at gjennembryde, og der blev heller ikke før Souverainitetens Indførelse g'jort noget Forsøg derpaa; det Danske Aristocratie havde ingen Magt dertil og Kongerne havde ingen Fordeel deraf. Disse gjorde sig tvertimod fortjente af at holde den gamle Lov i Agt, hvorfor ogsaa Cantsler Hans Pederssen Basse skrev: „Norges Eige maae prise sig lykkeligt, at det seer sin Herre og Konge aldrig saa snart stige paa sin Throne, at han jo allerførst udspørger, hvorledes Lov og Eet udi Eiget bliver pleiet.'4 Da der førtes Klage over, at de Danske Lehns-mænd, Fogder og Præster ikke kunde forstaae det gamle Tungemaal, hvori Loven var skrevet, „besynderlig ikke hvad dennem var imod," som det hedder i et Brev fra Statholderen Axel Gyldenstjerne, sørgedes der for, at den blev efterseet og oversat, hvilken Lovrevision som bekjendt kom istand under Christian den Fjerde. Saaledes kunde de gamle Samfundsforholde vedligeholde sig uforandrede, uden at nogen mærkelig Paavirkning fra Danmark kom til at gjøre sig gjældende, og det forandrede intet heri, at der i Tidens Løb og især efter 1537 var indflyttet en Mængde Danske Adelsmænd, som deels givtede sig ind i de rige Familier, deels vod Kjøb erhvervede store Eiendomme; thi denne „Norske Adel" erholdt vel Privilegier, saaledes f. E. af Frederik den Anden endog Skattefrihed for sine Sædegaarde, „efterdi de ellers paa andet deres Gods ingen Frihed havde:" men dette indskrænkedes af Christian den Fjerde og endnu mere siden, og den blev aldrig en egen Stand med store Forrettigheder. Norge maatte saaledes undvære denne „Zirat;" men til hvad andet vilde den have været end, som Absalon Pederssen siger, „Undersaatterne til en stor Bevisning og Trældom?" Det forekommer mig derfor uretfærdigt, naar de Norske Adelsmænds Klager over, at de tilsidesattes og „ikke maatte nvde den samme Frihed som de Danske," er bleven anført som Exempel paa Norges ulykkelige Tilstand.

Der var i øvrigt nok at klage over, og i alle Actstyk-

ker fra denne Tid vrimlet' der uf Besværinger, som have en bedre Grund. Absalon Pederssen siger, at „Norge nu havde mistet sin Manddoms'Styrke og Magi og var bleven gammelt og graahærdet og saa tungt, at det ei kande bære sin egen Uld." „Der som man tilforn haver kunnet holde 27 Kirker ved Magt," hedder det videre, „der kan man nu neppeligen holde fire, der, vore Forfædre have udgjort til Strid tyvetusinde Mand, kan man nu ikke udgjøre tyvehundrede, og der, som vore Forfædre fik tyve Tønder Korn eller flere paa een Gaard, der faaer man nu neppelig fem." Det er vist, at Næringsveiene ikke blomstrede og at Landets Velstand var aftaget. En Hovedgrund hertil, nemlig det Hanseatiske Handelsvælde, ligger imidlertid langt tilbage for Forenino-en med Danmark. Allerede under Christian

O

den Tredie fik dette vistnok en Knæk, dog var Følgerne deraf vanskelig at forvinde, og endnu lang Tid derefter kunde der klages over at, „medens Forfædrene droge ud i andre Lande til Krig og Kjøbmandskab, vilde man nu ikke drage af den Bye eller Bøygd, man var født udi". I Statholderes og Lehnsmænds Beretninger hedder det, at der var kun lidet for den fattige Almue at fortjene, at Handelen var ringe og at Indbyggerne havde Nød med at bære de Byrder, som vare dem paalagte. Et trykkende Privilegie-og Monopolsystem hindrede Virksomheden og bragte flere Egne, som f. E. Finmarken, i Elendighed. Men heri deelte Norge Skjæbne med de fleste øvrige Lande. Og det gjælder vel, hvad Christian den Tredies Gesandt svarede, da Pfalzgreven, Christian den Andens Svigersøn, gjorde Fordring paa Norge, at „dette Land var rigere og af Gud mere velsignet end man tænkte, men alene af den Grund kommen i slet Udraab, fordi den kongelige Residents og Hoffet var bleven forflyttet til

Danmark." Her, til Hovedstaden, samledes Indkomsterne af begge Riger for at bygge Flaader og Slotte, her dækkede et riigt Aristocraties Pragt over den dybe Elendighed hos Folket. Men til Gjengjæld stod den Norske Almue sig bedre. Meget i Klageskrifterne fra8

I. E. Sars.

denne Tid er vel ogsaa overdrevet. Hvad der berettes i den „Norske Sou," som af Tegn paa Himmelen spaaer Verdens forestaaende Undergang, som taler om, at Landet kun bestaaer af golde Klipper, hvor ingen Urter trives og hvor der grasserer forfærdelige Sygdomme, fortjener saaledes liden Tiltro.

Værst blev der klaget over den slette Bestyrelse og Embedsmændenes Forurettelser. Axel Gyldenstjerne, som dengang var Statholder i Norge, skrev saaledes 1590 til Re-gjeringsraadet: „Jeg vil Eder og ganske venligen have ombedet, om kgl. Majestæts Brev maatte udgaae til alle Hovedlehnsmænd, at de skulle have flittig Indseende med de andre Lehnsmænd og Fogder, at de skikke sig christe-lig og tilbørlig mod Bønderne udi Lehnene og udi andre Maader. Thi de mene, at de have intet med de andre Lehnsmænd eller Fogder, ei heller over Presterne at skafte,

o 7 "

og at udi samme Breve maatte indføres noget skarpt, at hvilke Lehnsmænd, Fogder eller Prester sig utilbørlig handler imod Bønderne eller udi andre Maader, da skulle Hoved-lehnsmændene stevne dennem at oprette Anklagerne sin Skade og bøde til kgl. Maj. Gud veed, jeg gik det heller fast forbi, om Ledigheden kunde det taale. Men jeg vilde ikke gjerne, at Skylden skulde en anden Tid mig tilregnes, at jeg ikke havde talet o in disse fattige Folk deres Tarv." Hverffang

O o O

Herredagene holdtes, indkom der rundt omkring fra Landets forskjellige Egne Besværinger over Fogders og Lehns-mænds ulovlige Fiemfærd mod Almuen, deres Rovgjerrig-hed og Haardhed; og de mange Domme, som faldt over dem. (le mange Recesser, hvori de bleve tilholdte „ei at tvinge Undersaatterne med utilbørlige Paalæg/ vise, at disse Besværinger ofte vare vel «rundede. Ludvig Munks

O O o

Fremfærd mod Bønderne i Guldalen [Norske Samlinger II Bind] er et oprørende Exempel paa, hvor tyrannisk og egenraadig! disse Fremmede kunde handle. Men den Straf, der omsider overgik ham, vidner ogsaa om, at Kongerne her kunde bruge en Strenghed, som de ikke turde brugeNorge under Foreningen raed Danmark [1537—181 4], 9

mod de adelige Voldsmænd i Danmark. Værst var det, at de sjelden besøgte Landet og at meget af hvad der skete ei kom til deres Kundskab; heri saae Almuen Grunden til sin Gjenvordighed, og under Christian den Fjerde, som ofte reiste til Norge, selv sad i Herredagene og drog Omsorg for at Loven overholdtes, blev derfor Tilstanden bedre. Rigtignok klagedes der fremdeles, og, saalænge Forlehnings-væsenet vedblev, maatte der vel ogsaa være rigelig Grund dertil. Men rigtignok støde vi i Herredagsprotocoller og andre Documenter fra denne Tid ligesaa hyppig paa Klager af et andet Slags, nemlig over Almuens Opsætsighed. Den havde lært at bøie sig for Kongen, men for ingen anden. Mod sine Fogder og Præster vare Bønderne ligesaa haarde og stridbare som i gamle Dage, og den, som ikke vilde udsætte sig for at blive jaget bort eller slaaet ihjel, maatte fare vaersomt frem. Peder Claussen i sin „Norges Beskrivelse" [1599] skildrer Thelemarkingerne paa følgende Maade: „De ere onde, ugudelige, haarde, vilde og oprøriske Folk offuer alle dem, som her i Landet boe, haffde deres største Lyst i gammel Tid at dræbe Biskopper og Præster, Foug-der og Befalingsmænd, som oc paakjendes, at til en Kirke i det Lehn ere 7 Præster ihjelslagne oc sammesteds en eller to oc sammesteds flere. Jeg haver oc kjendt en, der vaar født, hvis Fader havde ihjelslaget tre Præster, oc naar denne vaar drukken, bad han Gud, at han icke maatte døe, førend han oc finge slaget saa mange Præster ihjel." I andre Egne var Folket ligesaa bekjendt for sin Stridbarhed; Nedenæs's Almue havde saaledes Ord for ikke at kunne leve i Fred med sine Fogder og Præster, og det hændte ikke sjelden, at de afsatte eller forjoge dem. De Danske Embedsmænd, som vare vante til en Almue, „der sad

stille og hverken vidste af værre eller bedre at sige,"*) klage ofte bittert over disse urolige og opsætsige Bønder. „Norbaggen er ikke god at lide paa," hedder det. Han var

*) Durelis Relation.10

ialfald ikke god at undertrykke. Han kjendte sin Ret og vidste at forsvare den. Ved den mindste Overtrædelse af de gamle Privilegier indkom Bønderne med deres Besvær-inger, Regjeringen forsvarede dem og stundom, om dette ikke kunde nytte, toge de sig selv tilrette. — Mindst af saadan Urolighed hørtes der fra de indre Dalstrøg som

o O

Valüers og Gudbrandsdalen. Disse Egne havde tidlig ligesom aflukket sig, og det var allerede under Unionen sjeldent, at nogen af deres betydende Mænd deeltoge i det offentlige Liv; fra Gudbrandsdalen nævnes saaledes end ikke en eneste Ridder. I den Danske Tid vedbleve de at være lidet paaagtede, og den fremmede Adel erhvervede heroppe faae eller ingen Besiddelser. Her sad da de gamle ætstore Slægter uforstyrrede paa deres Gaarde og bevarede, liig Arvesølvet, deres Storsindethed og en gammel Cultur, der endnu stundom træder os imøde hos Fjeldbonden.

Men i alt dette viser sig nu ogsaa klart den Splittelse, som var Norges værste Svaghed. Hver Bygd havde sin egen Skik, talte sin egen Sag, og vidste kun lidet om hvad der angik Nabobygden eller hvad der angik det hele Land. Blandt alle hine Klager over en enkelt Embedsmands Udsugeiser eller et enkelt Brud paa gamle Privilegier søge vi forgjæves en Yttring af national Uvillie over Rigets truede Selvstændighed. Begivenhederne i 1537 fremkaldte ingen Urolighed; Biskopperne og med dem Rigsraadet faldt uden at der blev gjort nogen Modstand. Folket syntes neppe at have vidst af nogen Forandring, og hvad der skete senere var saa lidet forskjelligt fra hvad der var skeet før, at dets Harme derved ikke kunde vækkes eller dets Øine blive opladte for den nve Stilling, hvori Staten var kommen. Be-^ ö "

stemmelsen i Christian den Tredies Reces, hvorefter Norge skulde være en Provinds under Danmarks Krone, blev, som vi have sagt, aldrig sat i Kraft, ja, medens Recessens øvrige Indhold saagodtsom ordlydende gjentoges i senere Haandfæstninger, blev denne Artikel udeladt som for at vise, at den var opgivet. Normændene saae fremdeles deres

Land nævnet som et es;et Rige; de saae fremdeles deres

O O "

Konge komme til dem for at lade sin Ret til Thronen bekræfte efter gammel Skik. Fiedrik den Anden sendte i Aaret 1582 sin Cantsler Niels Kaas foruden flere andre Rigsraadet1 til Norge med en Instrux, hvori det hedder, at „de skulde af deres medbegavede Forstand og Beskedenhed andrage, hvad endelig høivigtige Aarsager og Tilstand Danmarks Riges Raad havde bevæget og synderlig foraarsaget til forgangen Aar at kaare Hertug Christian til Konge; og siden skulde de foreholde de Norske Stænder og af dennem begjære, at de for slig Leilighed og for deres egen og deres Fædreneriges Gavn vilde bevilge og samtykke høimeldte Fyrste til Konning over disse tvende Kongeriger." I Stændernes Forsikkringsbrev hedder det: „Af saadanne vigtige Aarsager, som forskrevet staaer, have vi samtligen med vor frie Villie, velberaad Hu, Hjerte og Mod bevilget og samtykt høibemeldte Prins Christian høibemeldte kongelige Maiestæts Søn til Danmarks og Norges Konge at blive og være."*) Den Norske Almue kjendte af hine „høivigtige Aarsager" kun een, nemlig Arveretten; men til denne støttede ogsaa Kongerne sig. Christian den Fjerde lod saaledes sin Søn hylde som Norges Arveprinds til Trods for Rigsraadets Modstand, som derved berøvedes al Myndighed i de Norske Anliggender.**) Iivor viser sig nu i alt dette Følgerne af hiin Statsomvæltning, som blev bebudet paa en saa truende Maade? De vare ialfald ikke store, og Folket kunde dengang neppe have Syn derfor. Der klagedes vel over, at Danske Mænd indsattes i Landets Embeder; men dette havde Normændene allerede under Calmarunionen maattet taale. Der klagedes over, at Kongen sjelden kom til dem; men ogsaa hertil vare de længe vante. Hvad de ikke følte, det, var, at der var

tilføiet deres Land en For-

*) Norske Tegneiser. Mnscr. paa det kongelige Bibliothek i

Kjøbenhavn.

**) S. Christen Skeels Dagbog.12

haanelse ved den Maade, paa hvilken Rigsraadet blev tilintetgjort, og at der ikke fandtes betryggende Skranker mod Overgreb i Fremtiden. Det er derfor urigtigt at tænke sig dem som et undertrykt Folk, der knurrende finder sig i et Aag, mod hvilket ingen Modstand nytter. Holberg siger etsteds, hvor han omtaler Grundene til at Norge vedblev Foreningen med Danmark, medens Sverige brød den: „man vil sige, at de Norske vare mere søvnagtige og efterladne udi at iagttage deres Riges Huihed og Ære, hvilket ei heller kan finde vort Bifald, efterdi man seer af den Norske. Historie, at et høit Hjerte og Ambition haver stedse været de Nu-skes Hovedcharacteer." Denne Slutning er vistnok ikke ganske rigtig; thi Xormændene kjendte kun lidet til hvad der angik Styrelsen og maae vel derfor kaldes „søvnagtige." Men, fordi deres Svn ikke gik vidt, var deres Hjerte lige høit, og de savnede hverken Mod eller Kraft til at værge sig.

o O

De Svenskes Forsøg paa at vække Oprør i Landet er et godt Vidnesbyrd om, at der ingen almindelig Uvillie herskede over Foreningen med Danmark. Thi de vare altid uheldige. Under Syvaarskrigen indfandt sig hos Erik den Fjortende Bedrageren Enno Brandrok, som foregav at være af gammel Norsk Æt og at have Fuldmagt

O o O O

fra sine Landsmænd til at hvide Kong Erik og løsrive Norge fra Forbindelsen med Danmark. Planen blev derefter lagt at gjøre Indfald i Norge paa tre forskjellige Steder; men, som bekjendt, mislykkedes dette Felttog aldeles, og om Oprør meldes der ingensteds noget. Gustav Adolph udstedte i Calmarkrigen et Brev „till Allmogen uti Norrige" hvori det blandt andet hedder: Wij weta, at I hafwe altijdt aff ålder haft god correspondentz och sämia, med Wåre Rijker, är ochsaa esomofftast aff Svveriges Konungar regerade och medh Sweriges Rijke førbundne, efftcr som eder lagh, sedwånio och landzbruuk mehra hafwer aff ålder kommit medt the Swenskes och Giøthers øfwereens än medt the Danskes. Therføre wele wij eder härmed troligen førmanat

hafwa, at I betänckie edert eget uhrsprung, så och thet myckna onda, som the Danske och theras Konungar eder tilfoget hafwa, i thet the icke allenast nu først hafwe brackt eder så oskyldigt uthi thet blodzbadet och førderfwet, uthant først genom sveeck och illistighet, sedan genom offentligt wåld brackt eder under sigh, uthrotat alla the beste männ, besatt alle embeten med udlandske, eder gjort til slaver och trälar. Heller ikke under de senere Krige manglede der paa Opfordringer af samme Slags, i hvilke Sverige tiltalte Norge ligesom i „Qverelæ Svedicæ:"

Heu, ut, regali dejecta cacumine

Sordida Daniacæ serva vocaris Heræ.

Men alle disse Opfordringer synes intet at have frugtet. Der klagedes vel idelig over Bøndernes Gjenstridighed, naar de bleve udskrevne. Midt under Felttoget hendte det stundom, at de forlode deres Leire; og især faldt det haardt at bringe dem til at overskride Grændsen. Men dette berettes ogsaa om de Svenske. Hvad Normændenes Opsætsighed angaaer, da havde den meest sin Grund deri, at de nødigt vilde staae under de fremmede Befalingsmænd, at de helst forsvarede sine Bygder og helst styrede sig selv eller fandt sig besværede ved det meget Krigsfolk, som blev draget ind i Landet. Men de tænkte ingenlunde paa at „give sig ind under noget fremmed Herredom og vare altid beredte at opsætte Liv og Blod for deres Fædrene-rige:" hvilket de og beviste ved mere end een Leilighed.

Det var især i Syvaarskrigen, at Almuen viste sig opsætsig. Senere, da de Svenske vare blevne forhadte ved deres

Herjetoge, blev den mere villig. Hvor godt den værgede sine Bygder under Calmarkrigen, er vel bekjendt og efter Felttoget i 1645, da Hannibal Sehested fandt Bønderne saa „ilde inclinerede," takkede Kongen dog offentligen Folket „for dets Troskab og Dyd og dets allevegne mod Fienden beviste Tapperhed, fra den høieste Officier til den mindste af Bondestanden." I 1658 og 1659 gik det, somdet hedder i et Brev fra Statholder Gyldenløve: „omendskønt Naboerne med største Gevalt og Krigsmagt have søgt det dennem saa considerable værende og beleiligt liggende Rige sig at tildrage og med sær List disse troe og lydhjertige Folk med mange Løvter af store Friheder formedelst udspredte Patenter og Skrivter at corrumpere, saa haver dog alt dette dennem mere til Modstand animeret end til Vankelmodighed kunnet persvadere." — Her viser sig allerede en stor Betydning af Foreningen mellem Norge og Danmark. Nu, da Sveriges Magt steg til en saa truende Høide, var det godt, at disse to Lande holdt sammen. De Norske Tropper kunde stadig ligge Svenskerne i Ryggen, splittede deres Magt og frelste saaledes Danmark fra Undergangen. Vistnok leed Norge meget ved disse Krige, som begyndtes uden Folkets Samtykke og førte ødelæggende Herjetoge, trykkende Skatter, Armod, Tab af hele Provinser med sig. Men det er urigtigt, naar man har sagt, at det var en fremmed Sag, for hvilken der blev kjæmpet. Thi hele Nordens Fremtid afhang af, at der blev sat en Skranke for den Svenske Overmagt.

Iøvrigt var den Indflydelse, som begge Lande gjensidig øvede paa hinanden, før Souverainitetens Indførelse neppe mærkelig, skjønt vistnok i Norge Embedsstanden talte flere Danske end Norske. Der var ingen Stræben, hvori Folkene aandeligt kunde samvirke, og Forbindelsen var løst knyttet, saalænge Kongen stod imellem, ligesom Rigsraadet tilforn. Efter Enevoldsregjeringens Oprettelse blev meget anderledes. For Norge maatte denne Hændelse bebude nye Farer, men i mange Henseender ogsaa en bedre Tilstand.

*

Norge under Foreningen med Danmark

[1537—1814].

(Af I. E. Sars).

———

IISe 4de Aargangs 3die Hefte..

Skjøndt der ikke mødte nogen Norske Deputerede paa Rigsdagen i 1660 og skjønt Normændene kun fik at underskrive, hvad der var bleven besluttet i Kjøbenhavn, vilde det dog være urigtigt, om man heri saae nogen Tilsidesættelse eller Krænkelse af Norges Ret. Det var Fredrik den Tredies saavel som hans Forgjængere Christian den Fjerdes og Fredrik den Andens Politik at hævde Norge som deres Arverige, og denne Politik havde Medhold hos hele det Norske Folk, ikke blot Almuen, der holdt fast ved sine gamle Traditioner, men ogsaa den mere Oplyste, der indsaae, at Norges Selvstændighed beroede paa, at det erkjendtes som et Arverige. Et Vidnesbyrd herom er blandt andet det af en ivrig Norsk Patriot forfattede Skrift, som overraktes Fredrik den Tredie ved Hyldningen i 1656 og hvori der føres vidtløftigt Beviis for at Norge ikke ved Calmarunionen var bleven et Valgrige, som det Danske Aristocratie og dets Talsmand Arild Huitfeldt vilde paastaae, men at det altid havde været og fremdeles var et ret Arverige. Det var følgelig i Overeensstemmelse baade med Kongens egen tidligere Politik og med den Opfatning,2

I. E. Sars.

som gjorde sig gjældende hos det Norske Folk, at Spørgsmaalet om Arveregjeringens Indførelse betragtedes som noget, der alene vedkom Danmark, og at Normændene kun gav sit Samtykke til den Forandring, som havde fundet Sted, uden selv at tage nogen Deel deri.

I det Brev, som Kongen udstedte til de Norske Stænder i Anledning af hvad der var foregaaet paa Rigsdagen i Kjøbenhavn, hedder det blandt andet: „Eftersom Danmarks Riges Stænder ved en frivillig og eendrægtig Samtykkelse have forandret dette vort forrige Valgrige til at blive herefter et Arverige, saa have vi for godt anseet denne til vort Huses, Rigers og Landes Velfærd sig strækkende Forandring til Efterretning for alle vores kjære, troe Undersaatter i vort Rige Norge at lade forkynde, ingenlunde tvivlende om, at de jo alle, som i disse sidste Krigstider og saa selsomme Fristelser, hvilke endog den Standhaftigste kunde friste, med en udødelig Standhaftighed have ladet see, vores Regjering for al fremmed at præferere, samme Forandring med Glæde og Fornøjelse ville fornemme." Der er heller ingen Grund til at betvivle, at jo ogsaa dette blev Tilfælde, og at de Norske Stænder, saavel Adel som Bønder og Borgere, gjerne gav sit Samtykke til en Forandring, som alene syntes at vedkomme dem, forsaavidt som den styrkede Kongemagten, hvori de hidtil havde seet sin bedste Støtte. Den saakaldte „Norske" Adel stod vistnok ved Slægtskab og Svogerskab i nær Forbindelse med de Danske Aristokrater; men den havde ingen Deel i deres Magt. Trods sine gjentagne Petitioner om en „christelig og billig Forordning, Sclci clt Danske og Norske Adelsmænd, der ere af nogen Merite, lige med hinanden maatte forfremmes," og trods sine Forsikkringer om „Dansk Patriotisme" var den altid bleven tilsidesat og udelukket fra Rigsraadet og de høje Embeder. Den tabte saaledes Intet ved Enevoldsre-gjeringens Indførelse og havde følgelig ingen Grund til at være misfornøjet. Om det øvrige Folk gjælder udentvivl det samme i 1660 som i 1536 og ved saamange tidligere

Lejligheder, at det nemlig var uden Deeltagelse for Rigets politiske Skjæbne. De Fleste fik neppe engang vide, hvad der var skeet, og, selv om de fik det at vide, brød de sig neppe synderlig derom og forstod vel endnu mindre Betydningen deraf. Imidlertid fattes der dog ikke Træk, hvoraf man kan slutte, at denne Regel har havt sine Undtagelser og at den Ligegyldighed, hvormed Normændene saae deres Land i et afhængigt Forhold til et andet, ingenlunde deel-tes af alle. Absalon Pederssen, hvis Kapitelsbog og hvis Norges Beskrivelse indeholder saamange interessante Bidrag til den foregaaende Periodes indre Historie, minder om, hvad Norge engang havde været, og klager bittert over, at det nu var bleven saa forringet, at det var kommen under et andet Rige og ikke kunde have sine egne Konger. Men fornemmelig maa her det ovennævnte Skrift, der overraktes Fredrik den Tredie ved Arvehyldningen i 1656, fremhæves. En sterk Uvilje mod den Danske Adel aabenbarer sig i dette Skrift; dens Fordringer paa at øve Myndighed i Norge som en Danmark underlagt Provins, dens Brud paa Traktaterne mellem begge Riger omtales i de djerveste Udtryk. „De Norbagger," hedder det, „have med Billighed havt Aarsager nok til at afsondre sig fra Rigernes Union, som de Danske saa ofte have brudt. Men jeg vil have de Danske erindret, at de vare sig for saadan Dumdristighed, at de ikke prætendere for haardt, at, hvo som bliver udvalgt til Konge i Danmark, han skal tillige være det i Norge; thi det lader sig med bedre Fundament disputere, at hvo som bliver udvalgt til Konge i Norge, han skal tillige være Konge i Danmark.*)" Forfatteren er ikke synderlig heldig i sine Forsøg paa at bevise denne Sætning; men han lægger dog et temmelig nøje Kjendskab til sit Fædrelands Historie for Dagen og fremfor alt en patriotisk Harme, som vidner om, at der hist og her ulmede Gnister under den almindelige Ligegyldighed og Uvidenhed om det politiske

*) Se Budstikkens 6 te Aargang.

Afhængighedsforhold, hvori Norge var kommen. Udentvivl var han ikke den eneste, som havde læst sig harmfuld i Arild Hvitfeldts Krønike og udentvivl var der flere, hvem idetmindste Rigets ydre Ære og Selvstændighed laae paa Hjerte. For disse maatte nu Statsforandringen i 1660 synes det glædeligste, som kunde hænde; thi, efterat Rigsraadets Magt var ophævet og Styrelsen lagt i en Arvekonges Hænder, stode begge Riger i retslig Henseende fuldkommen sideordnede, og det vilde nu ganske vist have været uden alt Fundament, om Danmark havde paastaaet nogen Overhøjhed over Norge. Videre gik neppe denne Tids Patrioter i sine Fordringer. Foreningen selv var man vant til; de Ulykker, som vare uadskillelige fra den, kjendte man ikke noget til; — idetmindste er der intet Vidnesbyrd derom, — og først i en senere Tid vaktes Tanken om fuldkommen Selvstændighed.

Souverainitetens Indførelse blev derfor endnu længe efter priist som Norges Befrielse. Den ophævede det Ydmygende i Foreningens ydre Vilkaar, og var forresten ogsaa i andre Henseender en til Landets Velfærd sig strækkende Forandring, som det hedder i Fredrik den Tredies Brev. Det er bekjendt, hvorledes den Dansk-Norske Ståt rejste sig efter 1660; Næringsvejene bleve op-hjulpne, Administrationen og Retsplejen forbedredes, Stats-indtægterne forøgedes til det mangedobbelte. For en stor Deel kom nu dette alene Danmark til Gode, da et over-haandtagende Centralisationssystem trak alle Penge til Hovedstaden. I andre Henseender derimod blev Souverainitetens Indførelse endog til langt større Gavn for Norge end for det øvrige Monarchie.

I Danmark var de priviligerede Godsejere saa mægtige og deres Antal saa stort, Bondestanden saa fortrykt, at der udfordredes en Kraft og en Udholdenhed til at ophjelpe den, som de Danske Enevoldskonger ikke viste sig i Besiddelse af. Det var kun Adelens politiske Magt, som blev tilintetgjort i 1660; dens Privilegier derimod vedbleve uforandrede, ja, Regjeringeus Pengeforlegenhed og Kongernes Forfænge-Norge under Foreningen raed Danmark [1537—181 4], 5

lighecl bevirkede endog, at de udvidedes og at Bondetyranniet saaledes blev mere trykkende end det nogensinde tilforn havde været. En fiddstændig Udjævning af al Standsforskjel laa ikke i hiin Tidsalders Aand, og vilde desuden i et Land som Danmark, hvor Adelens sociale Magt var grundet paa Samfundets hele indre Udvikling, ikke paa udvortes Forrettigheder alene, have mødt næsten uoverstigelige Hindringer; men det syntes dog at maatte være en for Enevoldskongerne naturlig Politik, at indskrænke Privilegievæsenet saameget som muligt, og at ophæve Bondestandens Ufrihed, uden hvilket ingen kraftig Fremadskriden var muelig. Istedet derfor lod Fredrik den Tredie sig nøje med sin let rundne Sejer over Rigsraadet og med de forøgede Indtægter, som denne indbragte ham. Hans Eftermand søgte at give sit Hof en større Glans og at danne en Modvegt mod det gamle Aristocraties Indflydelse ved at oprette en højere, fordetmeste afTydskere bestaaende, Adel med Titel af Grever og Baroner og med endnu større Privilegier end den gamle nogensinde havde havt. Greverne og Baronerne flk Kaldsret, Birkeret, Hals- og Haandsret over sine Bønder, en udvidet Jagtret, Tiendefrihed og Skattefrihed ikke blot

c ' O

for sine Hovedgaarde, men ogsaa for en stor Deel af det

O ' o

samme underliggende Bondegods; deres Lehn fritoges al-

CC O " o

deles for at staae under Amtmændene, idet Rettens Pleie, Skatternes Oppebørsel, Udskrivningen til Krigstjeneste m. m. besørgedes ved Grevernes og Baronernes egne Tjenere, hvoraf Følgen var, at Bonden hverken turde klage over sin Husbonde eller kunde faae Ret over ham. Men fornemmelig bidrog den kortsynede Finanspolitik, som Regjeringen under Christian den Femte slog ind paa, til at forøge de priviligerede Godsejeres Antal og Magt. De af sine Herremænd ved overdrevne Afgifter og vilkaarligt opskruet Hoverie udsugede Bønder formaaede neppe at udrede Skatterne til Staten, som bleve dem paalagte efter Souverainitetens Indførelse og for hvilke de hidtil for en stor Deel havde været fritagne. Regjeringen valgte paa Grund heraf den6

Udvej at gjøre Sædegaardsejerne ansvarlige for hvad deres Bønder havde at erlægge til Statscassen. Derved sikkrede

oo

den vistnok sine Indkomster, men formindskede dem tillige og blev i sin fremtidige Politik bunden til Herremændenes Interesse, hvis Privilegier den ikke blot maatte stadfæste, men ogsaa udvide ved nye. En Følge heraf var det ogsaa, at Regjeringen, istedetfor at indskrænke, saavidt muefigt, det priviligerede Jordegods, hvad der syntes at være det naturlige, tvertimod af al Magt befordrede Oprettelsen af nye Sædegaarde, for saaledes at

kunne gjennemføre sit System med Hensyn til Skatternes Oppebørsel over det hele Land og for at raade Bod paa Jordegodsets Synken i Priis som Følge af de høje Skatter. Forordningen af 28 Jan. 1682 tillod Borgerlige at kjøbe og besidde Sædegaarde, uden at disse derfor tab'te sin Skattefrihed eller øvrige Privilegier.

P> O

Ved en anden Forordning blev der bevilget Skattefrihed til

O O

Enhver, som vilde indestaae for Skatterne af 200 Tdr. Hartkorn af det Bondegods, som han ejede. Dette havde til Følge, at der blev oprettet flere hundrede nye Herregaarde, hvis Besiddere i Hensyn til den Magt, som de havde over sine Bønder, ikke gav det gamle Aristocratie noget efter.

7 o O o

At Landets Velstand under saadanne Omstændigheder ikke kunde gjøre store Fremskridt, er indlysende. Regjeringen arbejdede vel paa at ophjælpe Næringsvejene og at forbedre Administration og Retspleje; men de velgjørende Følger heraf strakte sig kim til en liden Deel af Folket, da Bondestanden, saalænge den var et værgeløst Bytte for de priviligerede Herremænds Tyrannie, maatte vedblive at staae paa et lavt Trin saavel i aandelig som i materiel Henseende.

Langt, heldigere var den Indflydelse, som Enevoldsmagtens Indførelse flk paa Udviklingen af de Norske Samfundsforholde. Medens Adelskab og Standsforrettigheder udvide-

O O

des i Danmark istedetfor at indskrænkes, blev Norge saagodtsom ganske befriet derfor og det i et forholdsviis kort Tidsrum. Men Privilegierne vare her saa lidet rodfæstede, Adelen saa lidet betydende, at den samme Reform, som iNorge under Foreningen raed Danmark [1537—181 4], 7

Danmark vilde have været forbunden med store Vanskeligheder og Farer, i Norge gik saa at sige af sig selv.

Vi have allerede i det Foregaaende omtalt, at Statsfor-andringen i 1536 ikke lik saa dybt indgribende Følger med Hensyn til Norges indre Tilstand som den syntes at bebude. Der skete intet Forsøg paa at undergrave Folkefriheden ved at omstyrte de Institutioner, paa hvilke denne hvilede; den nationale Lovgivning blev tvertimod opretholdt i alle væsentlige Puncter, og udgjorde, i Forbindelse med Landets naturlige Beskaffenhed, Folkets skarpt udprægede Uafhæn-gighedsaand samt endelig det spændte Forhold imellem Konge og Rigsraad, et Værn om den oprindelige Samfundsorden, som ikke lod sig gjennembryde og som hindrede det Danske Ai'istocratie fra at udbrede sig og befæste sin Magt. Samtidigt med Reformationen, — kort før og kort efter samme, — kom vistnok en heel Deel Danske Adelsmænd ind i Landet, som nedsatte sig her og erhvervede Jordegods; men disse Indvandringer ophørte snart, og man kjender kun et Par, som ere foregaaede efter Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Tilvexten af fremmede Adelsfami-Ijer, som for det hele Tidsrum fra Reformationen og indtil Souverainitetens Indførelse neppe kan anslaaes til mere end nogle og tredive, opvejedes desuden derved, at en stor Deel af de indfødte Slægter paa samme Tid døde ud eller sank ned mellem Bønderne. Norges Adel vedblev derfor i denne saavel som i den foregaaende Periode at være Danmark langt underlegen i Antal*) og havde ved Souverainitens Indførelse neppe en Tiendepart saamange Medlemmer. Heller ikke synes dens Jordegods at være bleven synderlig forøget i det nævnte Tidsrum, snarere er der Grund til at antage, at en Formindskelse har fundet Sted. Man finder nemlig vistnok, at flere Danske Adelsmænd, som flk Lehn og Embeder i Norge eller nedsatte sig her, kom i Besiddelse af udstrakte Ejendomme; men det meste heraf erhvervedes

*) Kort før Souverainitetens Indførelse havde den Norske Adel omtr. 60 Medlemmer, den Danske derimod 6 00.8

I. E. Sars.

ved Indgiftning i Norske adelige Familjer, ved Arv eller Kjøb fra disse, og havde saaledes fra gammel Tid været i Adelens Eje, hvorimod kun lidet blev erhvervet paa Odels-bøndernes eller andre Jorddrotters Bekostning oo- denne

O O

Tilvext neppe opvejede hvad der gik tabt deels ved Salg, deels ved Afstaaelser til Kronen. I 1625 opgives de Adelen tilhørende Ejendomme i Xorge at have udgjort 11800 Tdr. Hartkorn (5900 Skippund Tunge), altsaa ikke langt fra Syvendeparten af Rigets samlede Jordegods; men paa samme Tid udgjorde Adelsgodset i Danmark over 200000 Tdr. Hartkorn eller næsten det halve Land. — Lidet betydende ved sit Antal og sine Besiddelser var den Norske Adel det endnu mindre ved sine Privilegier. Det er en Selvfølge, at de fra Danmark indvandrede adelige Familjer ikke, saaledes som de indfødte, lode sig nøje med „at agtes og holdes som andre Odeismænd," men at'de arbejdede paa at opnaae den samme „Frihed," som deres Stamfrænder og Standsbrødre i Danmark var i Besiddelse af. Disse Bestræbelser bleve heller ikke ganske uden Frugt. Skattefri-

O O

heden for deres Hovedgaarde, som var dem bevilget ved Forordningen af 14 October 1582, indskrænkedes vistnok i

O J

1639 saaledes, at den kun skulde gjælde gamle Sædegaarde, som i 40 Aar eller derover havde været i Adelens Eje, derimod ingen ny oprettede; men til Gjengjæld blev der efterhaanden tilstaaet dem flere andre Privilegier, og blandt disse navnlig i 1616, 1648 og 1649 Skattefrihed for deres Ugedagstjenere eller de Lejlændmger, som boede nærmest Hovedgaarden i det samme Sogn og som forrettede det paa Hovedgaarden dagligt forefaldende Arbejde, samt endelig Hals- og Haandsret over disse tilligemed Sigt og Sagefald, „og al anden Herlighed lige med Adelen i Danmark." Det er imidlertid langt fra, at dette sidste Udtrvk maa forstaaes efter Ordene, og at de Norske Herremænd i Virkeligheden ved de nævnte Privilegier havde opnaaet den samme „Frihed" som deres Standsbrødre i Danmark eller endog blot en Skygge af den Magt, som disse udøvede over sine træl-Norge under Foreningen med Danmark [1 537 —181 4], 9

bundne, forkuede Bonder. Hals- og Haandsretten*) blev en ny Indtægtskilde for dem, men gav dem ingen Adgang til vilkaarlig og lovlos Fremfærd mod deres Lejlændinger, da den ikke var forbunden med særegen Jurisdiction eller Birkerettighed og det derhos udtrykkelig bestemtes, at „de ikke maatte oppebære højere Bøder end Loven tillod, og at de overhovedet i alle Rettergangssager samt andre Til-

O C O

fælde skulde rette sig efter Norges Lov uden nogen Excep-tion ved Danske forundte Privilegier." Herremanden i Danmark derimod havde i egentligste Forstand „Hals og Haand" over sine Bønder. Han kunde mishandle, udsuge, straffe dem efter eget Tykke; hans Rettigheder vare saagodtsom ubegrændsede, hans Undergivne et værgeløst Bytte for hans Tyrannie, og, hvor Vornedskabet fandt Sted, enddog en Ejendom, der kimde sælges og kjøbes som andre Varer. Denne Magt var grundet paa de i Danmark fra Oldtiden af bestaaende feudale Institutioner, hvoraf der i Norge aldrig har været Spor; Adelsvælden, Stavnsbaandet og Vornedskabet ligesaa dybt rodfæstede i Danmarks Historie og Samfundsudvikling, som Bondestandens Frihed og Ligheden for Loven var det i Norges. Adelen i det sidstnævnte Land kunde saaledes ikke ved noget Privilegium opnaae en lignende vilkaarlig Myndighed over sine Lejlændinger, som dens Standsfeller i Danmark var i Besiddelse af, saalænge Samfundet bevarede sit oprindelige demokratiske Grundlag og saalænge den nationale Lovgivning, der værnede om enhver Samfundsklasses Rettigheder og borgerlige Frihed,

Ö O o o 7

ikke blev omstyrtet. Men noget Forsøg herpaa skete der, som sagt, aldrig. Odelsretten, hvorved det Bondestanden tilhørende Jordegods bevaredes fra at gaae over i adelige Jorddrotters Eje, forblev urokket, og Odelsbønderne

ejede i 1660 en langt større Deel af Landet end baade Kirke,

c '

Krone og Adel og ikke langt fra saameget som disse tre

*) Ved denne forstodes, som bekjendt, Adelens Ret til at lade sine Bønder gribe og tiltale for Domstolene samt til at oppebære de Bøder, hvori de bleve dömte.10

I. E. Sars.

tilsammen. De Bestemmelser, hvorved Lovgivningen havde værnet om Lejlændingens Rettigheder og beskyttet ham mod vilkaarlig Behandling, bleve ikke forandrede til Fordeel for de adelige Jorddrotter. Regjeringen gjorde sig tvertimod, — hvad der i det Følgende nærmere skal paavises, — fortjent af at skjærpe og udvide dem; den søgte at afhjælpe de Misbrug, hvortil Bygselcontracternes Ufuldkommenhed gav Adgang, og modarbejdede derved Adelens Magt, som den ved sine Privilegier paa samme Tid søgte at befordre.

Ingen laf de Aarsager, som bevirkede, at Enevoldsre-gjeringen i Danmark brugte sin Magt til at forværre istedetfor at afhjælpe Samfundets Brost, gjaldt saaledes Norge. Den saakaldte højere Adel maatte, hvad enten den oprindelig bestemtes til at danne en Modvægt mod det gamle Ari-stocratie eller kun til en Pryd for Kongens Omgivelser, væsentlig blive knyttet til det Rige, hvor Hoffet havde sit stadige Opholdssted. Grevskaber og Baronier lod sig desuden vanskelig oprette i 'et Land som Norge, hvor Jordejendommene allerede dengang vare saameget udstykkede. Deres Antal her oversteg derfor aldrig tre, medens der i Danmark blev oprettet nogle og tredive. Regjeringens Politik: at støtte sio- til Herremændene 02; udvide deres Pri-

Ö o

vilegier, at befordre Oprettelsen af nye Sædegaarde for derved at sikkre sig en ordentlig Oppebørsel af sine Indkomster, fremkaldtes ved den store Armod og Afhængighed, hvori Danmarks Bondestand var nedsunken. Men denne „Rentekammerklogskab," som Riegels kalder den, var baade unødig og uanvendelig i Norge, hvor den største Deel af Landet ejedes af fuldkommen uafhængige og i Regelen udentvivl ogsaa ganske velstaaende Bønder, hvor Lejlændin-gerne ikke vare udsugede ved vilkaarligt opskruet Hoverie eller andre Afgifter og hvor det paa Grund af Odelsretten og Landets naturlige Beskaffenhed var meget vanskeligt at samle større Jordegodser. Man finder ogsaa, at Regjeringen her fulgte en ganske anden Fremgangsmaade, — den nemlig, som reent financielle Hensyn maatte gjøre til denNorge under Foreningen med Danmark [1537 — 1814]. 11

naturlige: at formindske det priviligerede Jordegods saameget som muligt og derved forøge de Kongen tilkommende Skatter. Forordningen af 25 December 1682 indskjærpede, i Modsætning til hvad der fandt Sted i Danmark, at en adelig Sædegaard, for at nyde Skattefrihed, maatte have været det fra 1639 eller derover, og at den tabte samme ved at gaae over i en Borgerligs Hænder enten som Pant eller Ejendom. Paa Grund heraf formindskedes de privilegerede Herregaardes Antal mere og mere og, medens man kan regne, at der før Souverainitetens Indførelse fandtes henimod 100 saadanne, var der imod Slutningen af forrige Aarhundrede neppe mere end nogle og tyve igjen, hvoraf kun Halvparten ejedes af Adelige, Resten af særskilt priviligerede Personer. Den udvidede Skattefrihed, som i 1646 var tilstaaet Adelen og de lige med samme Priviligerede i Norge, ophævedes ved Forord. 30 Decbr. 1679, og kom for Sædegaardenes Vedkommende kun til at gjælde visse ældre Skatters Beløb. Ogsaa deres øvrige Forrettigheder ind-

o o o

skrænkedes eller tabte sig i Tidens Løb, og navnlig Hals-og Haandsretten blev, da den ikke, som i Danmark, var forbunden med Birkeret, efterhaanden, ved Retsplejens Forbedring og Afskaffelsen af adskillige Bøder, en Byrde, som man søgte at unddrage sig, saa at Regjeringen enddog ved en Forordning [af 6 Decbr. 1743] under Straf maatte ind-skjærpe Vedkommende deres Pligt i saa Henseende. De Spirer til en priviligeret Adelsstand, som havde indsneget sig i det 16de og Begvndelsen af det 17de Aarhundrede, blev

CT G«/ 7

saaledes efter Enevoldsmagtens Indførelse ganske tilintetgjorte eller faldt bort af sig selv, fordi de vare uden Rod og uden Sammenhæng med den øvrige Samfundsorden. Nogen synderlig Udvikling opnaaede de aldrig og kunde vel heller ikke have opnaaet den i et Land af Norges Beskaffenhed; men herifra maa dog en stor Deel af det Søndenfjeldske, den rigeste Deel af Landet, undtages, og i ethvert Fald var det et Fremskridt, at en for Nationens hele Udvikling fremmed Institution, der var opstaaet under Indflydelse af et an-12

I. E. Sars.

det Lands Aristocratie, forsvandt, og at fuldkommen borgerlig Lighed blev det Grundlag, hvorpaa Folkets senere Udvikling kunde bygges.

De skadelige Virkninger af det Danske Aristocraties Sejer i 1536 bestod imidlertid, som tilforn antydet, mindre deri, at det udbredte sig i Landet og erhvervede sig Ejendomme og Privilegier, end deri, at det gjennem Lehnsvæsenet fik den hele Administration og alle store Embeder i sin Haand. Hvorvel Skildringerne af de Danske Lehnsher-rers Tyrannie ere betydeligt overdrevne og hvorvel Almuen ikke manglede Kraft til selv at værge sine Rettigheder mod dem, er det dog udenfor al Tvivl, at deres Bestyrelse ofte var baade vilkaarlig og slet. De styrede saagodtsom uafhængigt, hver i sit Lehn, med sine Tjenere eller private Fuldmægtige som Fogder, og vare i Besiddelse af baade den civile og den militære Myndighed. Alle Klager over deres Embedsførelse skulde indkomme for Herredagene; men disse' samledes uregelmæssigt og med lange Mellemrum, og imidlertid kunde meget ustraffet skee imod Lov og Ret. Statsfo randringen i 1660 blev saaledes ogsaa i Hen-syn til den offentlige Forvaltning et Fremskridt for Norge, da den befriede Landet for disse Smaaherrer, som ikke altid kunne aflægge sine fra Danmark medbragte tyrraniske Sedvaner og hvem den uafhængige Stilling som Medlemmer af en mægtig Stand gjorde lidet slukkede til at være Statens Tjenere. — Som bekjendt, blev nemlig Arveregjeringens Indførelse efterfulgt af en gjennemgribende Omdannelse af det hele Statsmaskinerie; Lehnene inddroges, Rigsraadet opløstes og ved den saakaldte Provisionalox'donants af 4 No-vember 1660 blev et nyt System for Administrationen og Rigets Styrelse grundlagt, som, hvor mangelfuldt det end var, dog havde store Fortrin fremfor det ældre og som navnlig med Hensyn til Norge fik en i visse Retninger gavnlig Indflydelse, der ikke altid er bleven tilbørlig vurderet. Det var bygget paa en fuldkommen uindskrænket Kongemagt; men desuagtet blev Regjeringen ingenlunde ført i enNorge under Foreningen med Danmark [1537 — 1814]. 13

despotisk eller vilkaarlig Aand. Under Fredrik den Tredies svage og uduelige Eftermænd var Kongemagten lidet fremtrædende, hvorimod de saakaldte Regjeringskollegier, der oprettedes umiddelbart efter Souverainitetens Indførelse, blev det bestemmende Led i Statsstyreisen og gav denne sin Charakteer. Allerede Provisional-Ordonantsen forudsætter, at Kongen ikke maatte afgjøre noget Regjeringsanlig-gende paa egen Haand, men efter Overlæg med sit Konseil og med Kollegierne, under hvilke de forskjellige Dele af Administrationen var henlagt, og dette var en Regel, fra hvilke man i den følgende Tid sjelden tillod sig at afvige. Alene Griflenfeldt og Struensee, som dog begge bleve styrtede efter et kortvarigt Ministerium, regjerede ganske absolut i Kongens Navn, idet de indskrænkede Kollegialvælden og ophævede Geheimeconseillet eller udelukkede det fra Deeltagelse i Statsstyreisen. Forøvrigt blev det ved Pro-visionalordonantsen givne Grundlag fastholdt og videre udviklet, saa at Kollegierne i alt, hvad der angik den indre Styrelse, vare de egentlig raadende, medens Kongen som oftest indskrænkede sin Virksomhed til at underskrive, hvad der blev ham forelagt af disse og af Geheimekonseillet. Et saadant System var udentvivl i mange Henseende forderve-ligt. Bureaucratisk Smaalighed og Formalisme blev derved Styrelsens meest fremtrædende Egenskaber, medens det indviklede collegiale Maskinerie, hvorved enhver, selv den ubetydeligste Sag blev udhalet i det uendelige, da den skulde gjennemgaae saamange Instantser, lammede al Kraft og al Virksomhed. Men det havde ogsaa sine gode Sider. Hvis Bureaucratiet udmerker sig ved Smaalighed, udmærker det sig ikke mindre ved streng Retsfølelse, og gjennem Colle-gierne var det en Skranke mod Vilkaarlighed og mod lovløst Dispotie, som under en udelukkende personlig eller Cabinetsregjering let kunde have faaet Indpas. Skjønt Kongen ifølge den nye Constitution alene stod under Guds Lov og kunde sætte sig udover den menneskelige, naar det saa behagede ham, blev denne Magt dog paa en vis Maade14

stiltiende nedlagt, og i Modsætning hertil gjordes det gjældende, at Lov og Ret maatte respecteres af Kongen saavelsom af alle andre og at intet af hvad der efter sin Natur henhørte under Domstolenes Paakjendelse, maatte afgjøres ved kongelig Resolution. Man finder kun yderst faae Exempler paa, at Enevoldsregjeringen har overskredet denne Grændse eller gjort sig skyldig i noget virkelig despotisk Misbrug af Magten, hvorved Undersaatternes personlige Rettigheder bleve krænkede. I een Henseende idetmindste fortjener den saaledes det store Ord for Landsfaderlighed, som den eengang havde. Dens Bestræbelse for at ophjælpe Handel og Industrie vare som oftest forfejlede, dens udvortes Politik og dens Finantsforvaltning ulykkelig, dens Skattevæsen ødelæggende og udsugende; men med Hensyn til Retspleien gjorde den et gavnligt Brug af sin Myndighed og sørgede — saavidt det lod sig gjøre, efterat den havde bundet sine Hænder ligeoverfor de priviligerede Sædegaards-ejere i Danmark — med Omhu for Lovenes Overholdelse. Allerede Fredrik den Tredie, som erklærede, at „ved Regje-ringsforandringen intet høiere eller større burde i Agt at haves end hvorledes Justitien kunde, som det sig bør, udi vores Lande og Riger beskikkes," viste megen Virksomhed i denne Retning, og under hans Eftermænd byggedes der videre paa den saaledes lagte Grundvold. Ved en Række af Foranstaltninger blev Retspleien, som før Souverainite-tens Indførelse udentvivl var meget ufuldkommen, efterhaanden sat paa en god Fod, og Lovgivningen udviklet til en for sin Tid temmelig høi Grad af Fuldkommenhed. Blandt disse maa den af Fredrik den Tredie begyndte og under Christian den Femte fuldførte almindelige Lovrevision først og fremst nævnes. Norge fik sin nye Lov i Aaret 1687. Den var udarbejdet i Overeenstemmelse med den Danske, og de hertil beskikkede Commissairer skulde fremfor alt flittigen eftersee, „at en Uniformitet, saavidt muelige, kunde observeres mellem begge Rigers Love; thi, hedder det, da Norge og Danmark havde een Konge og ee$ Reli-Norge under Foreningen med Danmark [1537 — 1814]. 15

gion, maatte de ogsaa have een Lov." I national Henseende kom Norge saaledes til at lide et nyt Tab; men herved maa det erindres, at Danske Retssedvaner allerede længe tilforn havde faaet Gyldighed ved Skik og Brug, og i det væsentligste Punkt, nemlig i alt hvad der angik Landbovæsenet blev den nationale Lovgivning nu som tilforn opretholdt. Odelsretten rørtes der ikke ved, og de øvrige Bestemmelser, som enten fastholdt Jordejendommen hos Bønderne eller beskyttede dem, der ikke vare Selveiere, mod Jorddrottens Vilkaarlighed, antoges i Christian den Femtes Lovbog uforandrede eller med uvæsentlige Tillæg og Forbedringer. Den gamle Norske Lov maatte desuden, efterat have bestaaet i over firehundrede Aar, være forældet og i mange Henseender utilstrækkelig. Tilforn klagedes der over, at den ikke blev forstaaet, da den var skrevet i det gamle Sprog, som mange af Landets Dommere ikke kjendte. Senere blev den oversat, men Oversættelsen var maadelig og tildeels misforstaaet*), hvortil kom, at fremmede Retssedvaner havde indsneget sig ved Siden af de oprindelige. En Lovrevision var saaledes nødvendig, og maatte, i Forbindelse med den forbedrede Indretning af Embedsverket og Oprettelsen af en ordentlig højere Domstol istedetfor Herredagene, bidrage meget til at fremkalde en bedre Retstilstand og til at betrygge Folket mod de mangehaande Lovovertrædelser, hvori slette Embedsmænd under Lehns-perioden havde gjort sig skyldig.

Det var imidlertid langtfra, at disse ganske ophørte. Den ypperlige Retsforfatning, grundet paa gode Love og haan dhævet ved en dygtig og hæderlig Embedsstand, som efterlodes Norge i Arv fra dets Forening med Danmark, skyldes for en væsentlig Deel det sidste Afsnit af denne Periode. Derimod var endnu i lang Tid efter Souverainitetens Indførelse og efterat den nye Lov var kommen istand,

*) Se Fortalen til Hallagers og Brandts Udgave af Christian IV5 Norske Lov.16 LE. Sars.

Embedsstandens Forhold meget langt fra at være upaakla-geligt, medens Retspleien vedblev at lide af store Mangler, ikke blot i Danmark, hvor Sædegaardsejernes Privilegier hindrede Regjeringen fra at fore det nødvendige Tilsyn, men ogsaa i Norge. Fra alle Kanter af Landet indløb der Klagemaal af Bønderne over alskens ulovligt Paalæg og anden Uret, som blev dem tilføiet af deres Embedsmænd, ja, Klagerne vare endog hyppigere efter Souverainitetens Indførelse, end de vare for samme, og heraf skulde det endog synes som om der ikke var indtraadt nogensomhelst Forbedring i Administrationen og Rettens Pleje. Men her gjælder det samme som om

Lehnsperioden, at man nemlig ved udelukkende at tage Hensyn til Bøndernes Klageskrifter, vilde danne sig et altfor mørkt Billede af deres Tilstand og en meget overdreven Forestilling om de Forurettelser, som de vare udsatte for. De Danske Lehnsherrer misbrugte udentvivl stundom sin udstrakte Myndighed; det maa imidlertid ikke glemmes, at de havde med en selvraadig og stridbar Almue at gjøre, som var utaalig mod ethvert Tryk og som ofte satte sig til Modværge uden nogen lovlig Grund. Hændte det stundom, at den led Overlast af sine Embedsmænd, var ganske vist det omvendte Forhold endnu hyppigere. Af kongelige Forordninger fra denne Tid sees, at Bønderne paa mange Steder i Norge holdt Thing og Stævne af egen Myndighed og efter eget Tykke, uden at bekymre sig om Øvrigheden, hvem de endog med væbnet Haand tvang til at føje sig efter deres Villje. Prester, der søgte at udrydde de papistiske Skikke, maatte stundom bøde med Livet for deres Nidkjærhed, Fogderne afsattes og forjoges af de forbittrede Bønder, naar disse meente at have den ringeste Grund til at besvære sig over dem, hvilket ikke altid var Tilfælde*). Efter Souverainitetens Indførelse hændte det vistnok sjeldnere, at Almuen tog sig selv til Rette paa en saa voldsom Maade; men til Gjengjæld blev dens Kla-

*) Se t. Ex. Norske Samlinger II Bind.

gemaal desto hyppigere, og af disse kan det sees, at den gamle stridbare Aand ikke var uddøet. Man maa nemlig ingenlunde forestille sig, at de Norske Bonder alene klagede, naar de, som det sædvanligviis hedder, „vare dertil højlig foraarsagede", eller naar deres Taalmodighed var bleven

O' o

sterkt prøvet. Tvertimod synes de virkelig stundom at have været „betagne af en sand Klagesyge"*), og overhovedet at have grebet enhver, om end nok saa ringe Anledning til at besvære sig over sine Embedsmænd. Især gik det ud over Fogderne og Sorenskriverne, hvis Forretninger vare af den Beskaffenhed, at de vanskelig kom til at staae hojt i Almuens Gunst. Et Klageskrift, som var rettet mod nogen af disse, fik altid Underskrifter, hvor urimeligt og ubefoiet det end var, og derved hændte det da ogsaa stundom, at Underskriverne neppe vidste, hvad de havde givet sit Navn til, end mindre formaaede at bevise det. — I de fleste Tilfælde var det vistnok ikke blot en saadan, af trættekjær Stridbarhed udsprungen Klagesyge, som drev Bønderne til at søge Hjælp mod deres Embedsmænd. Forordningen af 4 Marts 1685 om ulovlige Paalæg, 23 December 1735 imod uretvise Dommere og flere af samme Art viser noksom, at deres Besværinger ofte vare vel grundede og fremkaldte af en virkelig Trang. I den nærmeste Tid efter Souverainitetens Indførelse stod det kun maadeligt til med Embedsværkets Sammensætning, da der nemlig ikke udfordredes nogen særegen Duelighedsprøve for at opnaae de juridiske Poster, men disse bortgaves eller bortsolgtes til alskens Lykkesøgere, som ofte forstode sig bedre paa at-skrabe Penge sammen end paa at skifte Lov og Ret. Udsugeiser og Lovtrækkerier vare derfor ganske almindelige Men i det hele taget maa det dog erkjendes, at en bedre og mere velordnet Tilstand var indtraadt. Ingen Embeds-

O

mand under Enevoldsregjeringen havde en saa udstrakt

*) Som Presten Wille i Sillegjord udtrykker sig i Anledning af de Lofthusiske Uroligheder.

Myndighed, som den Lehnsherrerne vare i Besiddelse af, medens det bureaucratiske System paa samme Tid medførte, at der blev øvet en langt skarpere Control nu end tilforn, „da Hovedlehnsmanden," som Axel Gyldenstjerne klager over, „ikke meente at have noget med de øvrige Lehnsmætid at skaffe."' Paa Grund heraf maatte ogsaa de værste Misbrug ophøre, og inan finder intet Sidestykke til de Vilkaarligheder, som en Ludvig Munk eller en Erik Munk gjorde sig skyldige i. Saafremt nogen Embedsmand vakte et grundet og almindeligt Misnøje mod sig, kunde han heller ikke vente at faae noget Medhold ovenfra, saaledes som Lehnsherrerne vel stundom fik det hos Rigets Raad. Enevoldsregjeringen undlod tvertimod sjelden at tage Hensyn til den Norske Almue og viste endog en til frygtsom Eftergivenhed grændsende Omsorg for at afhjælpe dem, der staaer i en paafaldende Modsætning til den Haard-hed og Ligegyldighed, hvormed de Danske Bønder bleve behandlede,

uagtet disse i langt højere Grad tiltrængte Regjeringens Hjælp mod de Kudske og Lakejer, som Herregaardsejerne satte til Retsbetjente paa sine Godser, og som, foruden at være uvidende og uduelige, stode i en saa afhængig Stilling, at. de sjelden turde dømme den Mægtige imod. Her var saaledes, uagtet Lovgivningens Forbedring, de groveste Lovbrud og Forurettelser ganske almindelige, og disse hengik som oftest ustraffede, da Bonden var saa forkuet, at han neppe turde klage, og Regjeringen saa nøje forbunden med de priviligerede Jordegodsejere, at den ikke formaaede at skaffe ham Ret. I Norge derimod havde den frie Hænder, og, om end Villjen stundom manglede til at raade Bod paa de Ulemper, hvorover der blev klaget, drev ialfald Frygten den hertil. Hvor stor denne ofte var, naar der yttrede sig nogen almindelig Misfornøjelse hos de Norske Bønder, og hvor eftergivende man blev mod dem, naar de efter gammel Skik lod Budstikken gaae om og gjorde Mine til at bruge Magten, hvor intet andet kunde hjælpe: derpaa haves en Mængde Exempler, af hvilke man

vistnok seer, at Almuen ofte var i en ussel Forfatning, men tillige, at den nu saa lidt som før lod sig iaalmodig mishandle.

Meest bekjendt blandt de Bondeopløb, som fandt Sted efter Souverainitetens Indførelse, er den saakaldte Strilekrig i Nordhordland i Aaret 1765 og Urolighederne i Nedenes og Raabygdelaget under Christian Jensen Lofthuus's Anførsel [1786—87]. Den førstnævnte fremkaldtes ved Forordningen om Extraskatten, — et af de mange uheldige Midler, hvorved den Danske Regjering søgte at afhjælpe sin Finantsnød. Extraskatten vakte en sterk og paa mange Steder højrøstet Uvillje i Norge, for hvilken Regjeringen, som sædvanligt, gav efter, af Frygt for at det skulde komme til et alvorligt Udbrud. Men, som sædvanligt, greb den först til halve Forholdsregler, hvorved Uvilljen end mere forøgedes, da der opstod Mistanke om, at det ikke gik rigtig til med Skattens Inddrivelse og at Embedsmændene

o o

stoppede i sin egen Pung, hvad der blev indkrævet for Kongens Kasse. I Nordhordland gik som Følge heraf Budstikken om; Bønderne samledes i Bergen og krævede at see „den rette Forordning," hvorved Extraskatten ganske blev ophævet, som de meente maatte existere, da det ikke kunde være Regjeringens Villje at udsuge dem til sidste Skilling. Forgjæves lovede Stiftamtmandeu dem, at han skulde skrive for dem og forestille deres Tarv paa det bedste; de ved-bleve at forlange den rette E^orordning, og, da han ikke havde nogen saadan at vise dem, trængte de ind i hans Huus, truede og mishandlede ham, medens Fogden blev slæbt omkring gjennem Gaderne „paa en meget tragisk Maade," som det hedder i en Indberetning om denne Sag*). Byens Borgere var i den største Skræk, indtil Stiftamtmanden omsider maatte resolvere at tilbagebetale, hvad der allerede var betalt af Skatten, hvorpaa Almuen skiltes ad og drog hjem. Kort Tid efter forefaldt lignende Uroligheder i Ryfylke Fogdene, hvor Bønderne indfandt sig hos

*) Munch, Saga III Bind.

Amtmanden og truede ham med, at, saafremt de ikke fik det saaledes som de vilde have det og saaledes som de formeente at være deres Ret, vilde de gjøre det samme som Bønderne i Nordhordland havde gjort. Amtmanden blev herover saa „intimideret," at han strax gav dem et Beviis af det Indhold, at Extraskatten ej maatte kræves, førend der var indløbet kongelig Resolution paa en Forestilling om deres slette Tilstand, som han vilde udarbejde, hvorhos han senere endog maatte indfinde sig til et Møde, til hvilket de formelig havde indstevnet ham for at aflægge dem Regnskab. — Der blev i Anledning af disse Opløb nedsat en Undersøgelseskommission og flere af Hovedmændene straffedes; men derved blev den almindelige Uvillje mod Extraskatten ikke hævet, og Enden paa det hele var, at Regjeringen, efterat den deels havde tilstaaet adskillige Lettelser, deels paa anden Maade søgt at overvinde Uvillien, omsider saae sig nødt til at give ftddstændig efter. I Aaret 1772 blev Extraskatten ganske ophævet for Norges Vedkommende, medens den fremdeles skulde udredes af det øvrige

Monarchie, hvor Folket uden Knurren fandt sig i at bære de Byrder, som bleve det paalagte. — Mere udstrakt og ikke uden en vis politisk Betydning var Oprøret i Nedenes og Raabygdelaget. Almuen i denne Egn havde, som tilforn bemerket, et gammelt Ord for at høre til de uroligste og stridbareste i det hele Land, og dertil kom, at den ganske vist hørte blandt de fattigste. Hvad der fornemmelig efter Souverainitetens Indførelse bidrog til at forværre dens Kaar, var det Monopol, som tilstodes Danmark paa at forsyne det søndenfjeldske Norge med Korn. Dette Monopol maatte overalt være en trykkende Byrde, men især for Bygder som Nedenæs og Raabygdelaget, hvor Agerbruget var mere end almindelig forsømt og hvor Jordbunden kun er lidet skikket for Kornavl. Bonden kom derved i et afhængigt Forhold til Kjøbinændene, som benyttede sig heraf til at paatvinge ham slette Varer til opskruede Priser, medens han selv nødtes til at sælge sin Trælast og andreNorge under Foreningen raed Danmark [1537—181 4], 21

Producter til Underpriis for at skaffe det nødvendige Korn. Almuens Fattigdom fremkaldte igjen, som det ofte plejer skee, Udsugeiser fra Embedsmændenes Side, og disse vare ingensteds mere forhadte eller gave hyppigere Anledning til Kl age maal end her. Stundom var det ogsaa kommen til

O O

voldsomme Optrin. I Aaret 1682 havde saaledes Bønderne fra nogle Prestegjæld omkring Arendal og Østerriisør, opbragte over Jydeskippernes skamløse Udhøkren, med Magt indført og udlosset nogle paa Havnen liggende Kornskuder, ved hvilken Regjeringen viste sig i den Grad frygtsom og eftergivende, at den ikke blot skjænkede sin fuldkomne Tilgivelse, men endog til Løn for Almuens „dumdristige Formastelse" bevilgede den Privilegium paa fri Trælastudførsel' Lignende Uroligheder gjentoge sig ogsaa senere; men først i 1786, da Korntrangen og Armoden var paa sit højeste, navnlig i de øvre Fjeldbygder, kom det til et virkeligt Oprør, og dette antog en saameget mere truende Charak-teer, som der dennegang i Christian Lofthuus fremstod en Høvding for Bønderne, hvem det lykkedes i høj Grad at vinde deres Tillid og Hengivenhed. Christian Lofthuus var

O o

selv en Bonde, og, som det hedder i en samtidig, i Minerva indrykket Beretning, ingen dum Karl. Tvertimod synes han at have været begavet med usedvanlige Evner; men han var dog ikke den Rolle voxen, som han havde paataget sig. Han rejste først som Deputeret fra den misfornøiede Almue til Kjøbenhavn, blev venlig modtagen af Kronprins Frederik og fik af denne et Slags Bemvndigelse til at frem-

c? O J O

skaffe Beviser for de Klagemaal, som han havde overbragt. Efter sin Tilbagekomst lod han sig imidlertid snart forlede

C? O

til at overskride den lovlige Grændse for en saadan Virk-somhed, idet han samlede bevæbnede Skarer om sig og ophidsede Almuen til aabenbar Ulydighed. Regjeringen, som strax, da den fik Efterretning om at der var udbrudt Uroligheder, havde nedsat en Kommission, der skulde „foreholde Bønderne deres Vildfarelse paa den meest overbevisende og sagtmodige Maade," maatte paa Grund heraf udstede22

I. E. Sars.

Ordre til at lade ham arrestere, „hvorved man dog skulde gaae frem med al mulig Forsigtighed og kun i Nødsfald bruge militær Assistance." Da denne Ordre blev udstedt, var Lofthuus atter paa Vejen til Kjøbenhavn og havde allerede naaet Helsingborg, men turde nu ikke drage videre, uagtet Regjeringen, skræmmet af de foruroligende Rygter fra Norge, senere kaldte Arrestbefalingen tilbage og meddeelte ham et Lejdebrev. Ved hans Hjemkomst begyndte Urolighederne igjen med fornyet Styrke, og udbredte sig ikke blot over hele Nedenes og Raabygdelaget, men ogsaa i det tilgrændsende Thelemarken og Bratsberg. Lofthuus, som var flygtet op i Fjeldbygderne for at undgaae at blive arresteret, vendte kort efter tilbage med en Skare af bevæbnede Bønder, der angaves at være indtil 2000 Mand sterk, hvormed han i lang Tid vedblev at trodse al Øvrighed og gjentagne

Gange satte Embedsmændene og Borgerne i Aren-dal og Christiansand i den største Skræk, da det rygtedes, at han vilde gjæste disse Byer med sine „Fjeldmænd." Regjeringen synes ikke at have været meget mindre forfærdet. Ved første Efterretning om de stedfundne Opløb skyndte den sig med at nedsætte en ny Kommission, bestaaende af upartiske og dygtige Mænd, der skulde undersøge Almuens Klagemaal; det paalagdes Embedsmændene, ikke at foretage sig noget, der kunde udtydes som en Fornærmelse for Bonden, og Lofthuus blev der bevilget et nyt Lejde paa to Maaneder, i hvilken Tid han kunde rejse til Kjøbenhavn og der gjøre Rede for sig. Disse Foranstaltninger udøvede snart en beroligende Virkning; de stridbare Fjeldbønder droge hjemover, da der aabnedes dem Udsigter til at opnaae paa en fredelig Maade, hvad de havde villet tvinge sig til, og ved Lejdets Udløb var Lofthuus, som ikke havde benyttet sig deraf til at erhverve gunstige Fredsbetingelser, uden sin „Garde" og saagodtsom ganske forsvarsløs. Alligevel maatte man bruge den største Forsigtighed ved at arrestere ham, for ikke at vække nyt Oprør blandt Almuen, og det lykkedes først ved et lumsk Overfald, der

syntes lidet sømmeligt for Lovens Haandlangere og viser, hvilken Skræk der stod af ham. Han førtes bunden østover, efterfulgt af en Mængde Baade, som forgjæves søgte at indhente ham for at befrie ham. Rygtet om hans Fængsling vakte stor Forbittrelse hos Almuen og satte paany Budstikken i Bevægelse op gjennem Dalene; men det var kun svagere Efterd røn, og, efterat Lofthuus var bragt i Sikkerhed paa Akershuus Fæstning og de, der havde været behjælpelige ved hans Arrestation, havde unddraget sig Bøndernes Hevn ved at forlade Egnen, blev Roligheden fuldkommen gjenoprettet. Den Skræk, som Oprøret havde indjaget Regjering og Embedsmænd, bar imidlertid gode Frugter. Flere af de anklagede Fogder og Sorenskrivere, som havde gjort sig skyldig i ulovlig Sportulering, afsattes eller straffedes paa anden Maade; et Sportelreglement udfærdigedes for at hindre, at saadant skulde gjentage sig i Fremtiden, og endelig blev, hvad der var det vigtigste, det skadelige Kornmonopol, som havde saamegen Ulykke over det søndenfjeldske Norge, ophævet ved Forordning af 6 Juni 1788*).

Ved mange andre Lejligheder, hvor Almuens Misnøje dog ikke kom til noget saa alvorligt Udbrud som ved de her omhandlede, viste Regjeringen en lignende Eftergivenhed. Saaledes blev t. Ex., foruden Extraskatten, ogsaa flere andre Skatter, som vakte Uvillje, enten ganske ophævede eller nedsatte for Norges Vedkommende, medens de fremdeles skulde udredes af det øvrige Monarkie; saaledes blev den nye Matrikel, som Biskop Deichman og H. Nobel havde udarbejdet, henlagt, fordi Bønderne nærede Mistanke om, tat Hensigten dermed var at paaføre dem nye Skatter, uagtet Regjeringen ved et aabent Brev havde forsikkret om, at dette ingenlunde var Tilfælde; saaledes opgav man at røre ved Odelsretten, uagtet det var Styrelsens Ønske at faae den afskaffet, og uagtet de Forslag,

*) Om Lofthuus se Wergeland, Samll. Skr. 8 Bind.

som fremkom i denne Retning, stottedes ved gode Grunde, o. s. v. O veralt synes den Norske Almue at have været, som det hedder i et Stykke i Minerva*), en Bussemand, hvis Vrede Cancelliet ikke vovede at trodse og hvem det behandlede med en, udentvivl oftere af Frygt end af de saameget lovpriiste landsfaderlige Følelser udsprungen, Varsomhed. Et Bondeoprør som det Lofthusiske t. Ex. synes vistnok, selv om det havde udbredt sig i en videre Kreds, neppe at kunne have draget farlige Følger efter sig, da Bønderne hverken holdt længe sammen eller handlede efter nogen bestemt Plan, og Regjeringens ængstelige Optræden ved denne Lejlighed og mange lignende, da den neppe vovede at straffe Ophavsmændene til de stedfundne Uroligheder, bliver efter dette endog ganske uforklarlig. Man maa imidlertid erindre, at der i Norge kun fandtes me^et

O O

faae hvervede og næsten ingen fremmede Tropper; Armeen bestod udelukkende af Nationale, men disse erklærede ofte reent ud, at de ingenlunde vilde bære Vaaben mod sine Landsmænd, hvorfor den offentlige Myndighed, i Tilfælde af et Oprør, var saagodtsom ganske hjælpeløs. Denne Omstændighed i Forbindelse med Landets fjerne Beliggenhed og den især efter Midten af det forrige Aarhundrede stedse stigende Misfornøjelse med Foreningens ulige Vilkaar fremkaldte alvorlige Bekymringer hos Regjeringen for at det saa lost knyttede

Foreningsbaand engang skulde briste, hvilket dengang ansaaes ikke blot som en stor Ulykke for Danmark, men endog som dette Riges fuldkomne baade politiske og financielle Undergang. Dette har udentvivl ikke lidet bidraget til at skjærpe dens Omhu for at holde de Norske Bønder ved Lov og Ret. Deres Troskab mod

*) Nemlig en Anmeldelse af Nordal Bruns Skrift: „Forsvar for vore gamle Kirkeskikke", i hvilket Forfatteren gjør gjældende som en Grund for Regjeringen til ikke at indlade sig paa nogen Forandring i Kirkeskikkene, at en saadan vilde vække Misnøje blandt de Norske Bønder.

Kongehuset var det sikkreste Baand mellem begge Riger;

c* oo r> 7

men for at bevare det maatte man ogsaa behandle dem varsomt. Regjeringen maatte finde det magtpaaliggende at sørge for at dens Embedsmænd ikke forurettede en Almue , hvis Troskab var af saamegen Vigtighed og hvis Misfornøjelse kunde blive saa farlig eller idetmindste berede saamange Vanskeligheder. Af denne Grund stod og-

O O O

saa Adgangen til Thronen stedse aaben for de Norske

~ o

Bønder, naar de havde noget at besvære sig over, og dette gjælder navnlig Tidsrummet efter Souverainitetens Indførelse. Tilforn bleve de som oftest henviste til Herredagen med sine Klagemaal; men her var det paa Grund af Sagernes Mængde og Herredagenes korte Sam men vær ofte vanskeligt at faae sit Andragende fremmet, hvorfor Bønderne nødtes til at tage sig selv til Rette. Stundom hændte det vel ogsaa dengang, at de rejste til Kjøbenhavn og søgte Kongens Hjælp mod Lehnsmændene eller deres Fogder; men det var dog meget sjeldnere end det blev i den følgende Tid, hvilket udentvivl for en ikke ringe Deel

o ' O

havde sin Grund deri, at Bønderne, saa liden Indsigt de end havde i alt hvad der angik Statsstyreisen, neppe vare ganske uvidende om, at Kongen ikke havde fuld Myndighed til at raade saaledes som han selv fandt for çodt. Efter 1660 derimod, da egenmægtige Rigsraader og Lehns-

' O o ~ c?

herrer ikke længer kunde stille sig imellem, maatte det synes dem at være det bedste Raad, naar de bleve forurettede af sine Embedsmænd eller trykkede ved haarde Skatter, at tage Vejen til Kjøbenhavn og underrette Kongen om, hvorledes hans og Landets Børn bleve ilde medhandlede: det kunde jo umuligt være overeensstemmende med hans Villje og nu havde han tillige faaet Evne til at raade Bod derpaa. Som oftest blev deres Fortrøstning om at udrette noget paa denne Maade heller ikke skuffet. Det hændte sjeldent, at de bleve bortviste med sine Klagemaal, naar de kom for at tale med „han Faer", som de plejede at udtrykke sig eller at de ikke opnaaede, hvad de

med nogen Rimelighed kunde gjøre Fordring paa. Snarere er der vel Grund til at sige, at Regjeringen viste altfor megen Svaghed ved slige Lejligheder og at den —-som en med de Norske Bønders selvraadige Natur og den Beskyttelse, de oftest fandt hos de Styrende, misfornøjet Dansk Embedsmand udtrykker sig, — lod sig aftvinge Naadesbeviisninger, Belønninger og Kommissioner paa en Maade, som maatte bringe Bonden til at tvivle om, at Naaden her var ledsaget af Magten*). Det var imidlertid langtfra, at der blev givet Bønderne nogen udtrykkelig Tilladelse til at indfinde sig hos Kongen med sine Klagemaal;

O O'

tvertimod søgte man ved gjentagne Forbud og Trudsler om Straf at sætte en Grænse for disse mangengang ikke

lidet besværlige Besøg. Forordningen af 5te Februar 1685 om ulovlige Paalægs Afskaffelse indeholder saaledes blandt andet en Bestemmelse, ifølge hvilken det alvorlig forbydes Almuen at sende Deputerede med Supplicationer til Kjøbenhavn; Rescript af 17 Juli 1744 til Amtmændene i Norge indskjærper, „at ingen herefter maa understaae sig at rejse herned for at sollicitere, med mindre de have Amtmandens Attest og Paaskrift paa deres Ansøgning, og, dersom nogen alligevel skulde handle derimod, da skal han indsættes paa Citadellet Fredrikshavn, saasom Kongen med Mishag maa fornemme, hvorledes Almuen paa adskillige Steder i Norge, naar de have et eller andet Anliggende for Kongen at andrage, ikke med Posten fremsende deres Ansøgninger, som uden ringeste Bekostning kunde skee, men at de nedsende En og anden af Almuen, hvorved Kongen ofte bliver incommoderet med ublue Sup-plicanter" — og disse Bestemmelser fornyedes siden gjentagne Gange, saaledes under 3 April 1771 og 30 September 1785. Det forblev imidlertid ved Trudslerne, og der er intet Exempel paa, at de nogensinde bleve bragte i Anvendelse. Man forudsaae, at en saadan Behandling af Al-

*) Se Wergeland om Christian Loftshuus Samll. Skr. VIII, 24 7.

muens Gesandter vilde fremkalde megen Forbittrelse og svække den Tillid til Kongen, som man af gode Grunde satte saa megen Priis paa, og derfor skyndte Regjeringen sig ogsaa, da det under Urolighederne i 1786 rygtedes, at Lofthuus tilligemed nogle andre Bønder vare blevne arresterede i Kjøbenhavn, hvorhen de vare rejste som Deputerede fra Nedenes og Raabygdelagets Almue, at gjendrive dette Rygte, uagtet den, ifald det virkelig var skeet, kun havde handlet i Overeensstemmelse med sine egne Forordninger. Hertil kom , at de Norske Bønder, i Modsætning til deres foragtede og mishandlede Danske Standsbrødre, stode i megen Anseelse og paa en Maade endog vare populære i Hovedstaden. Deres Troskab mod Kongen, deres Fædrelandskærlighed og deres ved saamange Lejligheder udviste Heltemod var i Alles Munde. Man var derfor tilbøjelig til at vise saamegen Overbærenhed mod dem som mueligt, og undsaa sig ved at behandle dem som Forbrydere, selv om man af andre Grunde havde fundet det raa-deligt, naar de kom for at tale med deres Konge, hvis bedste og troeste Forsvarere de medrette ansaae sig for at være. Istedetfor at indsætte dem paa Citadellet, som Forordningerne truede meel, søgte Regjeringen at skaffe sig „de ublue Supplicanter" fra Halsen ved at afhjælpe deres Klagemaal eller idetmindste lade clem strengt undersøge, men gav derved ogsaa Anledning til, at de indfandt sig desto oftere. Skjønt Bønderne ved at gaae den lovbefalede Vej undgik al Bekostning, medens de maatte skyde Penge sammen for at sende sine Deputerede den lange Vej til Kjøbenhavn, synes det dog som at de oftere valgte det sidste, idetmindste naar Klagen angik noget, som var dem meget magtpaaliggende, fordi de derved havde større Sikkerhed for at opnaae, hvad de ønskede. Et skriftligt Andragende blev ofte henlagt eller forglemt, om ikke fordi Regjeringen manglede Villje til at straffe sine Embedsmænd, naar de havde gjort sig skyldig i nogen Forseelse, saa dog paa Grund af den langsomme og besværlige For-

retningsgang i Cancelliets Contoirer. Naar derimod Klagen ledsagedes af paatrængende Supplicanter, som man ikke turde bortvise, var den ikke lettelig udsat for en saadan Skjæbne, og saaledes blev den uhindrede Adgang, som Bønderne havde til Kongens Throne, af ikke liden Betydning som et Middel til at skjærpe den offentlige Control og til at raade Bod paa de Ulemper, der vare en Følge af at Regjeringen havde sit Sæde i et fremmed Land.

At de i Norge ansatte Embedsmænd kun var lidet tilfredse med, at der tilstodes den Norske Almue en saadan Frihed, er ganske naturligt. For dem var det en stadig Trudsel og et Baand paa deres Emhedsførelse, der neppe kunde være dem synderlig behageligt, da de vidste, at det mindste Klagemaal over dem vilde blive strengt

o o

undersøgt, naar det understøttedes af en Deputation fra Almuen, ligesom ogsaa denne viste sig desto mindre medgjørlig, jo mere den merkede, at den kunde gjøre Regning paa Beskyttelse ovenfra. Man seer dem ogsaa stadig, ligesom Lehnsherrerne tilforn, lamentere over, at Almuen manglede „den saa højst nødvendige Subordination", hvortil Grunden fornemmelig søges deri, at den fik formeget

O ~ 7 C*1

Medhold i sine Klagemaal. Ligesom Cantsleren Jens Bjelke, t. Ex. engang anbefalede, at en Foged, som havde gjort sig skyldig i Forurettelser og over hvem der var ført Klage, ikke maatte blive straffet for strengt, paa det at ikke Bønderne skulde blive endnu mere „inflati" end de allerede vare, saaledes klager Vicestatholder Kragh under Krigen med Karl den Tolvte meget bittert over, „at den foresatte Øvrighed hverken kunde finde Lydighed eller Hørsomhed, paa Grund af at Almuen haver havt den Frihed, de deres Øvrighed fra den nedrigste til den højeste kunde angive og hos Deres Majestæt sort gjøre, hvorudi de hidtil have reusseret og nu desto værre Frugterne af-sees; thi Bønderne ere nu saa obstinate, at de hverken agte Foged, Amtmand, Stiftamtmand eller Vicestatholder, men hver efter sit Behag gjør, hvad dem lyster og godt

finder formedelst den Myndighed Øvrigheden er betagen"*). Den samme Kragh skal endog, efter Hans Nobels Beretning:, engang offentlig have sagt, at han ansaae enhver for

O" c> O O O 7

en Landsens traitre og Forrædere, som raadede Kongen til andet end at en Amtmand jo uden alt Ansvar maatte lade pidske og fængsle en Bonde, naar han selv fandt det for godt"**). Som bekjendt, var Kragh Dansk af Fødsel og rimeligviis har det ogsaa fornemmelig været de fra Danes o o w

mark indkomne Embedsmænd, der nærede en saadan Uvillje over Almuens altfor store Frihed og saadanne Begreber

O O

om hvorledes det egentlig burde være som man kan see

O O

af de ovenfor anførte Yttringer. De vare nemlig opdragne i Foragt for Bonden, vante til at see ham ydmyg og forkuet, „neppe vovende at lukke Munden op, naar Forpagteren, Forvalteren eller nogen anden saae stift paa ham", som det hedder i Jørgen Sorterups Skildring***), skjælvende og bøjende sig til Jorden, naar han gik forbi Herregaarden eller den strenge Junker, taalmodigt lidende ethvert Slags Mishandling, over hvilket han aldrig turde

O O " Ö

føre noget Klagemaal, da det kun ledede til at gjöre hans Stilling endnu værre. Det er saaledes intet Under, at den Norske Almue, som, efter Arnt Berntsens Udtryk, ikke var bange for at see en vred Mand under Øjne og tilbørligen at hævne, hvis Spot dem var vederfaret, i deres Øjne maatte mangle overmaade meget i den „nødvendige Subordination" eller at det faldt dem vanskeligt at forsone sig med at der gjordes saameget Væsen af den Norske Bondes Klagemaal, medens Bonden i deres eget Land, efter hvad der endog var bleven et gjængs Ordsprog, ingen Ret maatte have. Udentvivl har

*) Brev i Samll. til den Danske Adels Historie paa det Kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn; Indkomne Memorialer for A. 1716 i Geheimearkivet i Kjhvn.

**) Norske Samlinger. I Bind.

***) Nyerup, Historisk-Statist. Skildring I. Bind.

ogsaa disse fremmede Embedsmænd oftere end de Norske gjort sig skyldige i Forurettelser mod Almuen, og

forsaavidt var det altsaa et Fremskridt, at deres Antal mere og mere aftog. Skjønt lige indtil Foreningens Opløsning en stor Deel af Landets Embeder blev besat med Danske, er det dog sikkert, at en saadan Aftagelse virkelig fandt Sted og at navnlig de lavere Embeder mere og mere be-

Ö c* O

sattes med indfødte Normænd. Men om disse maa man vel antage, at de vare bedre skikkede til at omgaaes Al-

ö 7 O

muen, da de vare opdragne i et Land, hvor fuldkommen borgerlig Lighed herskede og hvor Bonden ikke blev betragtet som et Slags underordnet Væsen, hvem Enhver

o O 7

ustraffet kunde fornærme. Paa samme Tid maatte ogsaa den Iver, Regjeringen unægtelig viste for at holde den Norske Bonde ved Lov og Ret, de gjentagne strenge Forordninger, hvorved den søgte at afskaffe alle Misbrug, og de exemplariske Straffe, som i Almindelighed overgik dem af Embedsmændene i Noige, der overbeviistes om at have gjort sig skyldig i nogen Forurettelse, efterhaanden udøve en gavnlig Indflydelse og bidrage til at give dette Land en langt hæderligere og dygtigere Embedsstand end Danmark kunde faae, saa længe Adelen var i Besiddelse af Birkeret og de øvrige, en ordentlig Retspleje hindrende, Privilegier. Ved Forordningen af 4 Marts 1684, Frdn. 5 Octbr. 1685, 24 Februar 1708, 26 Juni 1715, Sportelreglement 20 Juni 1788 o. fl. blev der sat en Grænse for de mangehaande Udsugeiser, som tilforn havde fundet Sted, idet de Embedsmændene tilkommende Salarier nøjere bestemtes, medens det paalagdes Fogder og øvrige Oppe-børselsbetjente, under Straf af høje Bøder og Embedsfor-tabelse, saasnart de oftere forbrød sig derimod, at give Bonden ordentlig Kvittering for hvad han erlagde og ikke

O o O O

besvære ham med nogetsomhelst ulovligt Paalæg; ifølge Rescripter til Amtmændende skulde disse desuden „have flittigt Indseende med at Almuen ej utilbørligt medhandles eller med noget Skinderie udsuges, og, hvor de sligt for-Norge under Foreningen med Danmark [1 53 7—181 4]. 31

nemme at skulle skee, cia strax lade den Skyldige suspendere fra sit Embede"; til at forebygge de Misbrug, som havde indsneget sig ved Rettens Pleje, bleve Forordningerne af 19 August 1735, 23 December 1735 o. fl. udstedte , hvorved blandt andet Underdommerne stilledes under en strengere Opsigt af de højere Domstole, Overretterne og Højesteret, ligesom ogsaa denne sidste, der blev oprettet umiddelbart efter Souverainitetens Indførelse, men i den første Tid var uden faste Medlemmer og uden den tilbørlige Selvstændighed, under Christian den Sjette flk en ny og forbedret Indretning. Tildeels gjaldt nu vistnok disse Foranstaltninger saavel Danmark som Norge; men, at de i det førstnævnte Land ikke kunde opnaae den tilsigtede Virkning er indlysende, naar man erindrer, hvorledes Regjeringen her havde undergravet sin egen Myndighed. De fleste lavere Embedsmænd ansattes af Herremændene eller vare idetmindste ganske afhængige af dem, — et Forhold, som maatte have den skadeligste Indflydelse paa deres Moralitet; i adskillige Tilfælde havde Proprie-tairen desuden, som bekjendt, Privilegium paa at være Dommer i sin egen Sag, saasom ved Skifter efter de ham tilhørende Bønder, hvilke han bestyrede som Skifteforvalter og hvorved han dømte i alle forefaldende Retstvistigheder, saaledes ogsaa paakjendte sine egne Fordringer, saavel med Hensyn til deres Virkelighed som deres Størrelse*); hvad de saakaldte Lehnsbesiddere angaaer, da var disse endog i Besiddelse af en saagodtsom uindskrænket Myndighed paa sine Godser, og saaledes var det neppe muligt at sørge for en ordentlig Retspleje, saalænge der ikke blev foretaget en total Reform af de bestaaende Samfundsforholde;

*) Bergsøe, Prisskrift om Reventlow. I. 3 5. I Badens historiske Afhandl. II. 218 —19 vil man blandt andet finde Beviser for, at Birkerettigheden endnu i forrige Aarhundredes Slutning medførte de samme Ulemper som tilforn, og at den „forvildede Retten".32

I. E. Sars.

— saaledes var idetmindste de faae Rettigheder, som var bleven Bondestanden levnet, uden den tilbørlige Beskyttelse. I Norge derimod, hvor Regjeringens Bestræbelser i denne Retning ikke mødte saadanne Hindringer*), maatte de ogsaa vise sig ganske anderledes virksomme, og, ihvorvel det ikke kan nægtes, at der stod Misbrug og Mangler tilbage

f? ' O Cl o

og at flere af disse endog vare uadskillelige fra det da

• O O

bestaaende System, at Regjeringens Sæde i et fremmed Land t. Ex. maatte hindre den i at føre det nødvendige Opsyn, at de højere administrative Embeder endnu i Foreningens sidste Tider fremdeles i Regelen besattes med

O O

Danske Adelsmænd, for hvem en Amtmandspost i Norge var som et Slags Prøveklud og som sjelden opholdt sig længe nok i Landet til at gjøre sig bekjendt med dets særegne Forholde**), endelig, at ublue Sportulering fra Embedsmændenes Side, trods Regjeringens Foranstaltninger

*) Birkeret blev i Norge efter Souverainiteten Indførelse kun tilstaaet begge Grevskaberne, Baroniet Rosendal, Svanø og Lyseklosters, en kort Tid ogsaa Halsnøklosters Godser, uden dog her at medføre de samme Ulemper, som maatte være en Følge deraf i Danmark. Før 1660 var den undtagelses-viis bleven tilstaaet Hannibal Sehested til hans i forskjellige Egne af Landet beliggende Godser. S. Budstikken 4 Aargang S. 4 60 ff. Samll. til det Norske Folks Historie 6 te Bind 2 3 3 — 34.

**) Et værre Misbrug var det, at Embeder bleve solgte. Dog synes det som at denne forargelige Uskik især har fundet Sted under Fredrik IV, som overhovedet solgte alt, hvad der paa nogen Maade lod sig gjøre i Penge. I hans Tid fik saaledes Arnoldus de Fine Bestalling paa at være Sorenskriver i Nordhordland, mod at erlægge 1000 Rigsdaler (Bergs Rescriptsamling). Embedet som Auctionsdirecteur i Christiania blev 1 7 28 solgt til Rasmus Bartholin, som gjorde det højeste Bud, nemlig 2455 Rdr. (N. Nielsen bød 1 200, I Wiel 1004 o. s. v.)

Indlæg 17 2 8 i Rigsarchivet.

derimod, neppe hørte til de sjeldne Tilfælde, saa blev dog det Væsentlige opnaaet: Enhver, selv den ringeste, kunde uhindret komme til sin Ret, naar han søgte den, Loven blev holdt i Agt og Ære, og der blev sørget tilstrækkeligt for Dommernes og Domstolenes Uafhængighed*). — Det sidste Afsnit af det her omhandlede Tidsrum udmerker sig ved store Fremskridt i Hensyn til Lovgivningen, der skyldes flere ypperlige Retslærde, men fremfor Alle Christian Colbjørnsen. De af Colbjørnsen udarbejdede tvende vigtige Lovarbejder, om Forligelseskommissiöner (10 Juli 1795) og om Rettens vedbørlige og hurtige Pleje (3 Juni 1796) have reformeret vor Proceslovgivning, og ere, saavel hvad praktisk Værd, som klar og let overskuelig Fremstilling angaaer, anerkjendte som Mesterverker. Loven om Forli-gelseskommissioner bidrog væsentlig til at formindske de mange unødvendige og kostbare Retstrætter, som tilforn fandt Sted, og maatte forsaavidt endog have størst Betydning for Norge, da, idetmindste efter Pontoppidans**) og andre ældre Forfatteres Skildring, Processygen i høj Grad grasserede hos den Norske Almue, en Følge af dens mere

*) Medens fremmed Indblanding i og Indflydelse paa Rettens Gang hørte til det Sedvanlige i Danmark, har man, efter Souverainitetens Indførelse, vistnok meget faae Exempler paa, at saadant har fundet Sted i Norge. Slots-loven paa Akershus (1704—1722) maatte et Par Gange irettesættes, fordi den ved sine Resolutioner søgte at hindre Rettens Gang; af nogle Rescripter (2 5 Juni og 2 7 Aug. 1712, 2 7 April 1716, löOctober 1 7 34) til Stiftsbefalings-manden i Bergen, Amtmændene i Stavanger og Bratsberg, vil det sees, at ogsaa disse Embedsmænd har gjort sig skyldig i noget Lignende, hvorfor de maatte paamindes om „at lade Justitien have sit frie Løb". Men dette var dog Undtagelser, og i Regelen blev Grænsen mellem den dømmende og udøvende Myndighed nøje overholdt.

**) Norges naturlige Historie II. 404.

end almindelig stive og paastaaelige Charakteer; ved Forordningen om Rettens vedbørlige Pleje blev „de ikke mindre beføjede end almindelige Klagemaal over Rettergangens Langsomhed" afhjulpne, hvorhos der foreskreves „saa bestemte Regler i Hensyn til den Fremgangsmaade, som bør iagttages baade ved offentlige og private Sagers Behandling, at Dommerne, støttende sig til disse og de dertil føjede Tvangsmidler, med Tryghed kunde haandhæve Orden i Rettergangen og med Kraft sætte Skranker for Lovtrækkeriets Krumveie". —

Uvilljen over den slette Behandling og ublue Tilsidesættelse, som Norge i mange Henseender maatte lide under Foreningen med Danmark, bringer os let til at glemme disse Fremskridt eller til at undervurdere deres Betydning. Det er derfor af Vigtighed at fremhæve dem; vi maae erkjende, at de nødvendige Betingelser for vor senere politiske Udvikling: en klar og ordnet Retsforfatning, fuldkommen borgerlig Lighed og en i det Hele taget oplyst og uafhængig Embedsstand, ere opnaaede i dette Tidsrum, og, for at blive retfærdig mod en Regjering, der ellers fortjener saa liden Roes, have vi søgt at paavise, hvormeget der i saa Henseende skyldes dens Bestræbelser. Hvis de Norsk-Danske Enevoldskonger i Virkeligheden havde fart et despotisk og vilkaarligt Regimente, og Nationen i halvandet hundrede Aar havde fundet sig deri, som man nuomstunder af og til har seet det paastaaes af dem, der kalde sig vore Befriere, skulde det vistnok have efterladt varigere, i dens senere Historie kjendelige Virkninger. Istedet derfor see vi den strax vise sig sin politiske Selvstændighed værdig ved de Egenskaber, der pryde et frit Folk: Fasthed forbunden med Maadehold, Kjærlighed til Friheden forbunden med streng Lovlydighed, — Egenskaber, der ikke pleje at trives under et „ Jernscepter", men som maatte vinde Styrke ved den milde Udøvelse af Magten og den Omhu for Lovgivning og Retspleje, der udgjør Enevoldsregjeringens bedste Roes. Man vil maaskee sige, at de vare en Arv

fra Oldtiden, fra den lyse Periode i vor Historie, som gik forud for Calmarunionen, da Norge, i Modsætning til Nabostaterne, var i Besiddelse af en kraftig, folkelig Regjering og en for sin Tid magelos Lovgivning, og for en Deel har ganske vist ogsaa dette været Tilfælde. Men Calmar-unionens og Reformationstidens Omvæltninger ligger imellem; et Tidsrum af tre Aarhundreder, da Styrelsen var uden al Kraft og Retsplejen i den maadeligste Forfatning, gik forud for Souverainitetens Indførelse og maatte have udøvet en dybt indgribende Virkning paa Folket og Samfundets indre Tilstand. — Ikke blot den gamle Lov, men ogsaa, og i endnu højere Grad, de indtil Souverainitetens Indførelse bestaaende Retsinstitutioner, var efterhaanden bleven forældede og uskikkede til at opfylde sin Bestemmelse. Et Slags Jury, Lagrettesmændene, dømte i første Instants, men at denne Institution, trods sin folkelige Cha-rakteer og Oprindelse, frembød saare liden Garantie for en ordentlig Retspleje og at den gav Anledning til langt hyppigere og langt værre Misbrug, end der kunde finde Sted, da faste Dommere bleve ansatte ved Underretterne, er udenfor al Tvivl. Det stadfæstes saavel ved de mange Fxempler paa uretfærdige Domme, som bleve fældede af uvidende Lagrettesmænd og hvorved mange, endog uden, Beviis og mod Lovens udtrykkelige Ord, bleve dømte fra Livet*), som ved de gjentagne Forordninger, der udstedtes

*) S. Samlinger til det Norske Folks Historie I. 246 og Norske Samlinger II. 31 ff. Den paa sidste Sted anførte Dom hvorved 5 Bønder af Guldalen bleve dømte fra Livet og virkelig henrettede, fordi de paa Almuens Vegne vare rejste til Kjøbenhavn for at klage over den berygtede Ludvig Munk, dengang Lehnsherre i Throndhjem, er navnlig et skrækkeligt Exempel herpaa. Det var Lagrettesmænd, valgte blandt Almuen, som afsagde denne Dom og hvis Ukyndighed i Loven blev et Redskab for Ludvig Munks Tyrannie. Men saaledes gik det vel ofte, og i flere kgl. Forordninger fra

for at raade Bod paa de ved Lagretten stedfindende Misbrug og hvori det blandt andet hedder, at der til Lag-rettesmænd ofte udvalgtes „ganske ubekvemme" Mennesker samt derhos flere end nødvendigt i hvert Thinglag, „hvilket mere sigtede til privat Fordeel end til Rettens Bestyrkelse", at de „beseglede letfærdigen" d. e. uden at

vide hvad de satte sit Segl under, at de af „Simpelhed" (Enfoldighed) leverede sine Signeter fra sig og at andre benyttede sig heraf til at „besegle Løgn", at de ofte i smaae og ringe Sager brugte et

"O © 7 ööOC

halvt Aars Tid og mere for at blive færdige, „saa fattige Folk foraarsages at vandre mange Mile frem og tilbage og dog ingen ordentlig Besked bekomme", at de forfattede sine Domme paa en saa uordentlig Maade, at Sagen, hvor simpel og klar den var i sig selv, blev „forblindet og forvildet og syntes ganske mørk, naar den kom ind for Lagmanden o. s. v., for hvilket alt der maatte trues med Bøder og Straffe, — udentvivl til liden Nytte, da det saa ofte blev gjentaget. Derimod synes en anden, ikke mindre fordærvelig Uskik at være bleven befordret derved, nemlig at Lagrettesmændene i Følelsen af sin Ukyndighed, „fortrykkede sig" og ikke vilde dømme i mange af de Sager, som bleve indstævnede for dem, men henskjød dem til Lagmanden, fra hvem de da atter maatte gaae tilbage eller af hvem de bleve indsatte for Herredagene, hvor dog, efter hvad der tilforn er bleven bemerket, rimeligviis kun lidet blev gjenoprettet af hvad der saaledes var bleven forsømt. En væsentlig Forbedring heri indtraadte først og kunde, uagtet de ældre Kongers og navnlig Christian den Fjerdes Bestræbelser, først indtræde efter Souverainitetens Indførelse, da ordentlige Domstole, Overhofretten i Norge

denne Tid antydes det ogsaa, at Lehnsherrerne og Fogderne benyttede sig af de uvidende Lagrettesmænd til at sætte sin Villje igjennem mod Lov og Ret. S. t. Ex. Recessen af 157 9 hos Paus III. 350 ff.

**) N. Tegn., Juli 1568; Paus III. 350 ff. 415, 420 ff, 757 — 58.

og Højesteret i Danmark, bleve oprettede og faste Dommere ansattes ved Underretterne*); men indtil dette Tidspunkt var Retsplejen, som man af det Anførte kan see, — skjønt ulige bedre end i Danmark, hvor Adelen traadte Lov og Ret under Fødder, — i en saa maadelig Forfat-

O 3 o

ning og Vanskeligheden ved at komme til sin Ret ad Lo-

OD O

vens Vej saa stor, navnlig for Bonden og den menige Mand, at de Misbrug, hvorover der i den følgende Tid blev ført Klage, i Sammenligning dermed maa synes ganske forsvindende. Kommer nu hertil, at Landet i halvandet hundrede Aar var saagodtsom uden Regjering og at der indtil Souverainitetens Indførelse ogsaa i administrativ Henseende manglede et ordentligt

C C ~

Embedsverk, er det intet Under, at Agtelsen for Lov og Øvrighed var nedbrudt og at Samfundet, berøvet de Baand, der skulde holde det sammen, befandt sig i et Slags Opløsningstilstand. Lehnsherrerne og deres Underordnede skulde ved sin egennyttige, lovløse Fremfærd neppe bidrage til at styrke den offentlige Myndigheds Anseelse, og da det ligesaalidt kunde lykkes dem at gjøre sig frygtede af stolte, stridbare Bønder, der ikke havde ladet sig afvæbne som den danske Almue, men førte Bøssen og Oxen og var rede til at bruge begge

CO O CO

Dele, naar de syntes at være fornærmede, maatte Følgen være, at Selvtægt og Voldsomheder fra begge Sider hørte

' C O Do

til Dagens Orden. Der mangler heller ikke Vidnesbyrd, som stadfæste Peder Claussøns tidligere anførte haarde Dom over sine Landsmænd, uagtet denne af senere Forfattere (t. Ex. Arnt Berntsen) er bleven tilbageviist som en ugrundet Beskyldning. Det har allerede været omtalt, at Bønderne ofte viste sig egenraadige og opsætsige mod

*) Nemlig de saakaldte Sorenskrivere. Som bekjendt, blev disse allerede forordnede ved en Bestemmelse af 31 Juni 1501, men i Begyndelsen kun som et Slags Raadgivere for Lag-rettesmændene, og det var først ved Christiau den 5tes Lov, at de kom i ene Besiddelse af den dømmende Myndighed ved Underretten. Samll. t. d. N. F. Hist. I. 25 2.38

Øvrigheden, selv naar denne ikke gik udenfor sin lovlige Ret, og at saaledes Arnt Berntsens Tale om deres store Hørsomhed og Respect, „saa Erfaringen lærer, at aldrig, saalænge Norges Rige haver med Danmark ligesom været annexeret under een kongelig Regjering, de nogen Tid Affald, Mytterie eller Opror have tenteret mod Hs. kgl. Majestæt eller nogen hans Lehnsherre, Foged eller anden Betjent" -— ingenlunde er ganske overeensstemmende med Sandheden. I de afsondrede Bygdelag vidste Almueu neppe af Embedsmænd eller Øvrighed at sige, og var kommen i Vane med ganske at raade sig selv, hvilket navnlig viste sig i Krigstider, da den enten vægrede sig ved at efterkomme Regjeringens Opbud eller drog i Lejr paa de Steder, hvor den selv fandt for godt, uden at agte paa sine Befalingsmænd. Domstolene nøde, som rimeligt, kun liden Anseelse, og det var ikke sjeldent, at man Aar efter Aar sad en Dom overhørig eller modsatte sig dens Udførelse med Magt; endog Thingfreden blev ikke agtet, som man kan see af kongelige Forordninger, hvori der maatte trues med Odelsgodses Forbrydelse, Fængsel og Jern for dem, som paa Thinget overfaldt Kongens Fogder, Lagmænd eller Lagrettesmænd med Hug og Slag, Bøder for dem, som gjorde Tumult paa Thinget, saa at Retten derover maatte brydes*). — Man vil heraf indsee, hvor store Fremskridt der skyldes Enevoldsregjeringen. Kraftløs i andre Retninger viste den sig virksom i at opretholde og styrke Lov og Ret, og udøvede derved en gavnlig Indflydelse paa Folket, hos hvem Oldtidens djærve Frihedsaand forbandt sig med Lovlydighed og Agtelse for den offentlige Myndighed. Vistnok forefaldt der endnu i Slutningen af det forrige Aarhundrede oprørske Bevægelser, og det, som vi have seet, af en temmelig alvorlig Charakteer; men selv fra disse kan der hentes Vidnesbyrd om, hvor meget Samfundsordenen og den almindelige Retssikkerhed var gaaet

*) Norske Tegneiser.Norge under Foreningen med Danmark [1537 — 1814]. 39

fremad. I den ovenfor citerede, samtidige Beretning om de Lofthusiske Uroligheder, som findes i „Minerva", udhæves det blandt andet som noget, „der maa give et feilagtigt Begreb om Fjeldfolkets Charakteer", at, „uagtet de, der gave sig an som Lofthuses Tilhængere, for det meste vare de fattigste blandt Almuen, Drenge, Daglonnere, Mennesker, der intet eiede i denne Verden, altsaa det, som man ethvert andet Sted havde fundet at være, hvad Franskmanden kalder Canaillen, alt dette uagtet., viste denne sammenstimlede, urolige og, det som mere er, trængende Almue saamegen Sædelighed, at man aldeles ikke har hørt Rygte om nogen Udsvævelse, Voldsomhed, Røveri eller Plyndren, Rygter, hvilke man efter Sedvane vist ellers ej havde glemt at udvide." Paa et andet Sted hedder det: „den 1 October skulde Thinget holdes i Lillesand, nær ved Lofthuus's Hjem. Det var meget formodentlig, at den urolige Almue ikke vilde være rolig ved en Rets Holdelse af just de Betjendte, mod hvem den var opbragt. Men en Ret sættes i Kongens Navn; der skal meget til, inden Normanden foretager noget, der kan have Anseelse af at fornærme dens Helligdom." — Om Opløbet i Anledning af Extraskatten er det fortalt, at det fremkaldtes ved en hos Bønderne ganske rimelig Misforstaaelse, som bragte dem paa den Overbeviisning, at Embedsmændene udsugede dem imod Regjeringens Villje paa en ulovlig Maade, og saaledes maa overhovedet disse Begivenheder ingenlunde betragtes som Yttringer af den samme Lovløshedens Aand, der engang var den raadende. Det var i Tillid til at de havde Loven og Kongens Villje paa sin Side, at Bønderne rejste sig i 1763 og 1786, skjønt de vistnok betjente sig af ulovlige Midler til at værge sin Ret. Men der er et stort Skridt herfra til det Anarki, den Trods imod Øvrigheden og Slaphed i alle Retsforholde, söm fandt Sted i den nærmeste Tid efter Reformationen.

Dette Tidsrum synes overhovedet i enhver Henseende at have været det mørkeste i vort Fædrelands Historie.40

Til de ydre Ulykker, som rammede Staten, idet dens Selvstændighed blev tilintetgjort, til Handelens og Næringsvejenes slette Vilkaar kom der et umiskjendeligt, dybt Forfald i Nationens indre Udvikling, en Raahed i

Seder og Mangel paa Religion og Oplysning, som aldrig synes at have været større end efter Reformationen, istedetfor at denne Begivenhed skulde have bragt nyt Liv og nyt Lys. Efter den Maade, hvorpaa Kirkeforandringen blev gjennemført i Norge, var det imidlertid ikke mueligt andet, end at ialfald dens umiddelbare Virkning blev at fremskynde den aandelige Tilbagegang, som var en Følge af den slette Styrelse i Unionsperioden og den katholske Kirkes Forfald. Man afsatte de katholske Biskoper, seculariserede Klostrene, berøvede Kirkerne deres Billeder og kostbare Prydelser, og overlod Resten til Tidens og Sedvanens Magt. Der blev intet gjort for at udbrede Oplysning blandt Folket eller for at hæve dets Moralitet ved en renere Lære. Derimod udførtes Kirkeplyndringen med en Grundighed, som intet lod tilbage at ønske. Christian den Tredie var med al sin Hellighed gridsk efter Penge, og, ikke fornøjet med de Rigdomme, som Kloster- og Biskops-godsets Confiscation indbragte, paalagde han sine Befalingsmænd at skaffe hain fra Kirker og Klostre alt, hvad der var af noget Værd: Kalker, Diske, Monstrantser, Klenodier, forgyldte Tavler, Lysestager m. m. Denne Ordre blev saa nøje efterkommet, at der senere hyppigt klagedes over, at de til Sacramenterne nødvendige Kar manglede og at Kirkerne forfaldt og bleve ubrugelige, saa at Almuen mangesteds i afsidesliggende Bygder ikke hele Aaret rundt hørte nogen Gudstjeneste eller endog kunde faae sine Børn døbte, De pragtfulde Domkirker, som fandtes i flere af Landets Byer, og som ved sin Glands havde bidraget til at opretholde Religionens ydre Anseelse, ødelagdes ved fjendtligt Indfald eller ved vandalske Reformationsivrere; alene Stavangers og Throndhjems Kirke blev staaende, men ogsaa om den sidste hedte det i 1625, at den var nu „moxen forfalden";

dens Skatte vare bortførte og af dens skjønne Bibliothek var der kun faae Levninger tilbage. Det var meget heldigt, at denne egennyttige eller taabelige Iver ikke i samme Grad gik ud over det katholske Presteskab som over Helgenbilleder og Kirkernes Prydelser; thi, hvis dette havde været Tilfælde, skulde Folket være sunket tilbage i et fuldkomment Hedenskab. Man fandt det imidlertid nødvendigt, da der kun var et lidet Antal lutherske Gejstlige at opdrive, at beholde Størsteparten af de katholske Sogneprester i deres Kald, og at lade dem blive ved deres gamle Skikke, „for at ingen Uenighed skulde opstaae mellem den uforstandige Almue." Saaledes blev vistnok Overgangen betydelig lettet. Det varede desuagtet ikke længe, før der opstod en følelig Mangel paa Prester. Af indfødte Normænd var der kun et ganske utilstrækkeligt Antal, som gjorde sig bekvemme til Lærerembedet i den lutherske Kirke, — skjønt Fordringerne i denne Henseende synes at have været intet mindre end strenge, — hvilket havde sin Grund deels deri, at Reformationen var bleven indført ved et Magtsprog uden nogensomhelst Forberedelse og at saaledes den religiøse Iver maatte være mindre her end i Nordens to andre Lande, hvor dog en aandelig Vækkelse gik forud, deels deri, at her ikke fandtes noget Universitet, at det lærde Skolevæsen var i den maadeligste Forfatning og at som Følge heraf de, der havde Lyst og Evne til Studeringer, savnede Opmuntring og Understøttelse. Medens Reformationen saavel i Sverige som Danmark bidrog virksomt til at fremme Videnskabelighed og lærde Studier, synes den i Norge, hvor man kun nedrev uden at tænke paa at opbygge og hvor saagodtsom ingen af de Rigdomme, der berøvedes Kirken, bleve anvendte i Oplysningens Tjeneste, snarere at have medført en Tilbagegang. I den katholske Tid paahvilede det Domcapitlerne som en Pligt at underholde et vist Antal Studenter ved fremmede Universiteter. Men, var dette byrdefuldt pisa en Tid, da Capitlerne endnu stode ved fuld Magt, maatte det blive

det saameget mere, da en stor Deel, for ikke at sige de fleste, Præbender ved de Norske Domkirker bortgaves til Kongens Hofbetjente, Danske Geistlige eller Studerende, og der neppe blev nok tilbage til Underholdning for Ca-pitlernes egne Medlemmer. Det synes ogsaa som om de i lang Tid efter Reformationen ganske unddroge sig den

O o O O

ovenfor nævnte Forpligtelse, indtil det i 1558 blev dem paalagt, „da Kongen var kommen i Forfaring, hvorledes de ingen Studenter holdt ved noget Universitet som det sig vel burde, at de for Fremtiden tiltænkte at forskikke et vist Antal bekvemme Personer, som der var Haab om vilde kunne tjene Religionen, til Universitetet i

Kjøbenhavn og forsørge dem med Kost og Underholdning, saalænge de der studerede, nemlig 2 fra Throndhjems, 2 fra Bergens, 2 fra Oslos, 1 fra Hammers og 1 fra Stavangers Capitel*). Men dette var, som man seer, kun et lidet Antal og mindre end det havde været i den katholske Tid, da Capitlerne vare forpligtede til at holde idetmindste 10—12 Studerende ved fremmede Universiteter, hvortil maa lægges 2—4 fra de kongelige Kollegialkirker og erkelte Klostere**). — Med hver af Landets Bisperesidentser eller

*) Norske Tegneiser; Schøning, Beskrivelse over Throndhjems Domkirke, S. 2 83. — En Skrivelse fra Capitlet i Throndhjem til Kongen angaaende denne Sag (af 1558) findes i Diplomatarium Norvegicum 4 Saml. 2det Bind. Capitlet forsikkrer heri, at det altid havde havt og fremdeles havde „nogle til Studium ved Kjøbenhavns Universitet og andensteds, som det underholdt"; men beklager alligevel sin ringe Formue og at det var „ganske forsvaget formedelst Rov og Brand." „Præbenderne ere ganske ringe, og kan derved ingen blive behjulpne, medmindre Eders kgl. Majest. vilde værdes til for Guds Skyld at unde og tillade, at de Sognekirker, som have ligget under Kannikkedømmerne fra Arilds Tid, maatte endnu herefter dertil ligge." —

**) S. Lange, Matr. over Norske Studerende ved Rostocks Universitet. Norske Samll. I. 7 3.

Domkirker var forbunden en lærd Skole, hvori de vordende Prester fik sin Uddannelse eller hvorfra de bleve sendte til et fremmed Universitet. I hvilken jammerlig Forfatning disse Skoler befandt sig efter Reformationen, er bekjendt nok og fremlyser af mange Dokumenter. Den første lutherske Superintendent i Throndhjem, Mag. Torbjørn Olafssen, skrev saaledes 1547 til sit Capitel fra Kjøbenhavn, at han blandt de Poster, som han havde andraget for Kongen, fornemmelig havde urgeret, at Hs. kgl. Majt. igjen vilde unde Throndhjems Capitel det Gods, som tilforn havde ligget til Domkirkens Bygning og Øeconomi, og hvoraf der var bleven holdt Prædikanter, Skolemester og Korsprester. „Og er det mit fuldkommelige Raad," hedder det videre, „at I fremdeles selv skrive til Hs. kgl. Majt. og urgerer haardeligen, at han vilde naadeligen unde Eder samme Gods igjen at bygge paa Domkirken med, at holde en Læsemester og Prædikant af, som jeg Eder efter Ordinantsen forelagt haver, og holde Skolemester og Korsprester. Thi I have intet uden Eders egne Præben-der, som hver haver til sin fattige Underholdning. Og, hvis der ikke holdes en Lector theologiæ hos den Skole,

da er der ingen Forhaabning mere at faae Prester eller Capellaner af samme Skole, og saa fremdeles bliver den christelige Religion snart forglemt udi dette fattige Stift, som dog er ganske vidt besiddet og allerede haver ikke Halvdelen Prester nok"*). Det lader imidlertid ikke til, at disse Klager have frugtet synderligt, da de ogsaa i den følgende Tid sees at være bleven gjentagne. Med Skolen ivOslo, som senere blev Landets rigest doterede, stod det i lang Tid efter Reformationen ikke meget bedre til, hvilket blandt andet kan sees af en Skrivelse fra Kongen til Superintendenten af 1558, hvorved et Cannikkedom ved Domkirken i Oslo blev tillagt Skolemesteren sammesteds,

*) Danske Magazin VI. 296—9 7. Nyerups Skolehistorie.

da denne hidindtil kun havde været „ringe forsørget med tilbørlig Underholdning"*). I samme Skrivelse paalagdes det tillige Superintendenten, da Kongen var bleven underrettet om, at de Degne, som besøgte Skolen, led Mangel, at han skulde handle med Capitlet om en Almisse til fattige Skoledegne og Peblinger, hvorhos det blev Lehnsmanden over Akershus Lehn befalet at forskaffe 10 eller 12 saadanne frit Ophold paa Slottet. Ogsaa ved Bergens og Throndhjems skulde et vist Antal Disciple, nemlig 12 fra hver, blive underholdte paa Kongens Bekostning; men deels synes denne Bestemmelse ikke altid at være bleven overholdt af egennyttige Lehnsherrer, deels var det, selv om dette ikke havde været Tilfælde, kun de Færreste, som i paa denne Maade bleve hjulpne, og de Øvrige maatte fordetmeste søge sin Underholdning ved at drage omkring i Bygderne og „samle Almisse af fromme Folk." Ifølge en Forordning af 1601 „om Skolepersoner i Throndhjem" (hos Paus II. 450—51) foregik disse Tigger-reiser tvende Gange om Aaret, og, da de i Almindelighed synes at have strakt sig over det hele Stift,

hvortil Skolen hørte, gik der naturligviis lang Tid med, hvorved Under-viisningen blev forsømt, Disciplene desuden vantes til Drukkenskab og et uordentlig Liv. Det blev derfor ogsaa ved denne Forordning og senere ved Christian den Fjerdes Kirkeordinants af 1607 forbudt, uden at der dog blev sørget for Midler til at hjælpe dem paa anden Maade. I et Brev fra Lehnsmanden over Throndhjems Lehn Tage Thott og Biskoppen Anders Christensen Arreboe af 1620 ansøges der saaledes om, „at Skoledegnene som tilforn maatte faa Lov til at reise omkring i de nærmest liggende Prestegjæld for at tigge sig til noget Smør og Korn af Almuen, da Skolen ellers ikke kunde bestaae og der paa Grund heraf vilde blive Mangel paa Prester"**). Under

*) Norske Tegn. og Regist.

**) Samll. til d. Danske Adels Hist. paa d. kgl. Bibi. i Kjøben-Norge under Foreningen med Danmark [1 537 — 1814]. 45

saadanne Omstændigheder er det intet Under, at Tilgangen til de Norske Latinskoler kun var liden uagtet deres Antal neppe var en Tiendepart mod Danmarks, hvor alene Sjælland havde 18 og Jylland 24, medens der i hele Norge kun fandtes 6, af hvilke en, Hammers, ikke længe efter Reformationen blev udlagt. Mange af Disciplene maatte forlade dem af Mangel paa Underholdning, førend de vare blevne færdige, og kun yderst faae vare istand til at fortsætte sine Studeringer ved et Universitet. — Efter Reformationen, da Norge og Danmark var kommen i en saa nær politisk Forbindelse, blev det udentvivl efterhaanden fornemmelig til Kjøbenhavns Universitet, at de Norske Studerende søgte for at faae sin videre Uddan-nelse. Hvor stort deres Antal har været i Aarene fra 1537 —1611, kan ikke længer oplyses, da Kjøbenhavns Universitetsmatrikel for disse Aar er tabt; men, at det kun har været meget faae, maae sluttes, deels af det ringe Antal, som studerede her i de følgende Aar (da det dog efterhaanden maa have tiltaget), deels af den Bestemmelse i Christian den Fjerdes Kirke-Ordinants, hvorved af lOU Pladser paa Communitetet i Kjøbenhavn kun 12 tilstodes Norske Studerende. I lang Tid efter 1611 udgjorde de fra Norske Skoler til Kjøbenhavns Universitet Demitterede neppe Tyvendeparten af det hele Antal indskrevne Studenter; i 1637 blev saaledes t. Ex. kun 22 Norske Studenter immatriculeret, hvoraf 20 vare demitterede fra de lærde Skoler, medens det hele Antal udgjorde omtrent 170; i 1640 15 [hvoraf 12 demitterede fra Skolerne, det hele Antal 170-80]; i 1652, 18 [hvoraf 15 fra Skolerne,

havn. — Aar 1622 paalagdes der en Skat af 4 Skill, for hver fuld Gaard, 2 Skill, for hver halv og 1 Skill, for hver øde Gaard til Underholdning for trængende Skolepersoner, da Skolerne selv havde ringe Indkomst (de saakaldte Degnepenge). Bønderne viste sig imidleitid i lang Tid ganske uvillige til at udrede den. See t. Ex. N. Tegn. 1639.46

I. E. Sars,.

det hele Antal omtr. 150]; i 1654, 13 [hvoraf 10 fra Skolerne, det hele Antal 180-90]; i 1655, 27 [hvoraf 25 fra Skolerne, det hele Antal 180-90]; i 1656 30, 1657 20, 1658 12 o. s. v. I samme Tidsrum [fra Reformationen og indtil omtr. 1660] blev der gjennemsnitlig hvert Aar indskrevet 1—2 Norske Studenter ved Rostocks Universitet, og hertil maae endnu lægges de ganske enkelte, som studerede ved andre fremmede Universiteter*). Det samlede Antal var, som man seer, kun lidet og utilstrækkeligt til at besætte endog blot de vigtigste geistlige Embeder. Det blev saale-

O O O o O

des nødvendigt at søge Hjælp fra Danmark. Her var dog en Deel af Kirkens store Midler bleven anvendt til Oplysningens og de lærde Studiers Fremme; her var Kirkeforandringen desuden ulige bedre forberedet, den religiøse Iver følgelig meget større; her var lærde Skoler som t. Ex. Roeskildes med „næsten biskoppelige Indkomster"; her var et blomstrende Universitet, ved hvilket der ikke længe efter Reformationen blev indskrevet et, halvandet indtil tohundrede indfødte Studenter hvert Aar, medens paa samme Tid Antallet af de ved fremmede Universiteter (fornemmelig Rostock og Wittenberg) studerende Danske mangedobbelt overgik Antallet af de fra Norge Kommende. Som bekjendt, blev ogsaa i de første Aarhundreder efter Reformationen næsten alle Superintendenter eller Biskopper, de fleste Rectorer og Lærere ved de lærde Skoler, Sogneprester ved

Domkirkerne, og en stor Deel af det øvrige Presteskab hentede fra Danmark. Men selv herved kunde den herskende Trang ikke blive afhjulpen. Bergens første lutherske Biskop, den bekjendte, af Skolevæsenet saa højt fortjente Gjeble Pederssen, skrev saaledes til sin Yen, Petrus Palladius, Superintendent i Sjælland, og bad ham skaffe sig nogle til Skole- og Kirke-Embeder beqvemme Subjecter,

*) Kjøbenhavns Univers. Matr. i Konsistoriets Archiv; Matr. over Norske Studenter ved Rostocks Universitet i Norske Samll. I Bind.

da der var den største Mangel paa saadanne i hans eget Stift, men kunde ingen faae, eftersom Normændene i Danmark vare anseete for haarde Folk, der sloge sine Prester ihjel — en Mening, som, efter hvad vi have seet, ingenlunde savnede al Grund. Ulysten til at færdes blandt en stridbar, mod den lutherske Religion og dens Lærere fjendtligsindet Almue blev end mere forøget ved adskillige andre Omstændigheder. De fleste af Prestegjældene i Norge vare vidtstrakte og besværlige, nogle af dem havde endog 10 An-nexer og derover, Indtægterne derimod vare ganske ringe. Af Documenter fra denne Tid kan man see, at Presterne mangesteds savnede tilbørlig Underholdning, ja endog led formelig Nød, saa at der idelig maatte udstedes kgl. Befalinger til Superintendenter og Lehnsmænd „at være betænkte paa at hjælpe dem". Ved Kirkeordinantsen af 1539 var en Trediedeel af Tienden bleven dem tillagt; denne Bestemmelse vakte imidlertid over hele Landet den skarpeste Modstand, som gjentagne kongelige Befalinger ikke formaaede at overvinde og en lignende Skjæbne havde ogsaa Claus Bildes og Truid Ulfstands tvende Recesser, hvorved Geistlighedens øvrige Indkomster var bleven be-

<D O

stemt; under den efter Reformationen herskende Forvirring havde Herremænd, Fogder og Bønder vidst at tilegne sig en stor Deel af det Kirken eller Presten tillagte Jordegods; Kirkerne og Prestegaardene vare mangesteds forfaldne og Almuen viste sig sjelden villig til at bidrage noget til deres Gjenopførelse. „Der ere mange Prestemænd", siger Peder Claussøn, „her synderlig (søn-denfjelds) i Landet, som leve som Trælle og Stakkarle, hvilket kunde vel remedex-es med den gode Øvrigheds Hjælp." Disse Forhold maatte gjøre et Presteembede i Norge lidet tillokkende for de danske Studenter. I et Gavebrev af Fredrik den Anden, hvorved 12 Disciple af Bergens Skole fik fri Kost, anføres det ogsaa som en Grund til „at der ofte skal være Brøst udi Ber-genhuus Stift udi Vort Rige Norge paa saadanne Per-

soner, som kunne bruges i Gudsords Tjeneste": „at det er vidt belegen at hente her fra Universitetet de Personer, som der skulle bruges, en Part og, som her (d. e. i Danmark) ere fødte og ere komne til nogen Forbedring, findes ikke at ville lade dennem bruge for den Fortjeneste, som der vanker"*;. Det var under saadanne Omstændigheder ganske naturligt, at man ikke tog det saa nøje med de Personer, hvem de ledige Kald bleve betroede, at der ikke blev stillet høje Fordringer, enten i Hensyn til deres Kundskaber eller i andre Henseender. I Danmark hjalp man sig i den første Tid efter Reformationen, i Mangel af Studenter, med saadanne Lægfolk, som til Nød kunde forelæse Almuen en Postille og afsynge den dengang endnu brugelige latinske Messe; men, medens der i dette Land snart blev et tilstrækkeligt Antal Studenter til at besætte de ledige Embeder med, var man i Norge endnu et heelt Aarhundrede efter Reformationen ikke kommen videre. Først ved Christian den Fjerdes Norske Kirkeordinants af 1607 blev det bestemt, at ingen herefter skulde ordineres til noget Presteembede, „medmindre han tilforn nogle Aar flittigen og vel haver studeret udi Vort Universitet udi Vor Kjøbsted Kjøbenhavn eller et andet lovligt Universitet og er skilt derfra med Rectoris gode Testimonio".

O o

Imidlertid blev denne Bestemmelse længe kun slet overholdt, og man finder, at der i den følgende Tid hyppig blev tillagt Superintendenten Ordre til at admittere den eller den Person til et ledigt Prestekald, skjønt han ikke havde studeret ved noget Universitet, naar han af Superintendenten var bleven examineret og befunden dygtig til at forestaae sit Embede, saa at dette endog, idetmindste nordenfjelds, synes at have været det Sedvanlige**).

Uagtet

'*) Frimans Norske Fundatser I. 106; Nyerups Skolehistorie S. 69.

**) Norske Tegn. paa flere Steder; Arreboes Levnet af Rørdam I. 99—100.Norge under Foreningen med Danm ark [1537 — 1814], 49 disse ringe Fordringer, var det dog ikke muligt at faae alle

O O 7 O ~

ledige Kald besatte, og denne Prestemangel vedvarede endog til langt ind i det syttende Aarhundrede. Mag. Thorbjørn Olafsson beretter saaledes i sit, ovenciterede Brev, at Throndhjems Stift ikke havde Halvdelen Prester nok; senere gjenlages den samme Klage og endnu i 1620 hedder det i et Brev fra Tage Thott og Anders Christensen Arrebos: „der fattes 12 Prester her efter Refor-matsen, og vi have ikke selv Personer, ej heller ville fremmede komme herop". Meget bedre var det ikke i de andre Stifter; endnu i 1619 blev det paalagt Rector og Professorer ved Kjøbenhavns Universitet at examinere Norske Studenter „pro consequendo ministerio", da der i dette Rige fremdeles var Mangel paa bekvemme Personer til de geistlige Embeder. — Hvorledes det stod til med det Norske Presteskabs Seder og Oplysning, er let at skjønne af det Foregaaende. I Danmark hørte det, som bekjendt, i den første Tid efter Reformationen til Dagens Orden, at

O 3

de Geistlige vare ganske uvidende og hengivne til alskens Laster. Men, var det saa her, maatte det staae endnu værre til i Norge, hvor Presterne, som Petrus Palladius udtrykker sig i sin Brevis expositio cathechismi pro parochis Norvegianis, vare „sicut oves non habentes pastores", hvor det kirkelige Opsyn var svagere og stundom ganske savnedes, idet t. Ex. Biskopsstolene i Throndhjem og Stavanger i mange Aar efter Kirkeforandringen stode ubesatte

O o O

og Superintendenten i Oslo fik to Stifter at varetage, og hvor man desuden paa Grund af den store Prestemangel maatte være endnu mindre nøjeregnende med Hensyn til de Personer, hvem geistligt Embede blev betroet, end Tilfældet var i Danmark. Det kunde i Regelen neppe være de velstuderte blandt de Danske Studenter, der søgte sig

' O o

op til de fattige og besværlige Prestekald i Norge; men snarere Udskuddet og saadanne, som ikke kjendtes værdige til at opnaae noget Embede i sit eget Land. Til et Norsk Prestekald bleve de altid ansete for gode nok, ja, her

kunde de endog ved at sammenlignes med sine Medbrødre

O O

komme til at gjælde for heelt ud merkede Personer. Sig-vart Grubbe fortæller i sin Dagbog over Christian den Fjerdes Reise til Norge i 1599 om en saadan Norsk Prest, en „rudis asinus", der var relegeret fra Universitetet; heroppe gjaldt han desuagtet for et Lys: „ibi pro optimo pastore agnoscitur" *). Iøvrigt mangler der ikke Klager over

O / O O O

Presternes Uvidenhed og slette Sæder. Forfatteren af „Den Norske Sou" skildrer dem som Drankere, Horejægere, Aagerkarle og Bondeplagere alle tilhobe, og disse sterke Udtryk synes bedre begrundede end meget andet af hvad denne Forfatter anfører, da de bestyrkes ved mere troværdige Vidnesbyrd. Christian Friis til Borrebye, som, før han blev Kantsier, i nogle Aar havde været Lehnsmand i Throndhjems Lehn, skriver saaledes 1599 i et Brev

til Isaach Grønbeck, Biskop sammesteds: „Cum apud vos præsidem agerem, comperi majorem negligentiam et in-consiclerantiam ministrorum verbi in iis oris degentiun quam ullo alio loco"**). Det stavangerske Capitels Forhandlinger, medens Jørgen Erichsen var Superintendent (1573—1604)***) viser noksom, at Geistligheden i dette Stift ingenlunde fortjente et bedre Lov. I adskillige Kongebreve klages der over, at der „findes stor Forsømmelse paa Religionen og megen Uskikkelighed blandt Presterne †), hvorfor

*) Bring, Handll. i Svenska Hist. III Bind. Baden, Afhandll. i Fædrenelandets Culturhist. III. LI4. En anden „rudis asinus", der ogsaa var relegeret fra Universitetet, omtales som Prest paa Vardøhus 1614 af Hans Nansen. S. dennes Levnet af Hammerich flist. Tidsskr. III Række I. 14 6.

**) Danske Magazin I B.

***) S. Faye om Jørgen Erichsen, Norsk Theologisk Tidsskrift, II Bind.

†) I et Kongebrev af 80 Juli 1593 hedder det bl. a.: „Eftersom Vi forfare den meget store Brøst og Mangel, som findes

det bliver vedkommende Superintendenter paalagt at føre et „flittigt og tilbørligt Opseende" med sine Underordnede og sørge for at de bleve straffede, naar de forargede Menigheden ved sine slette Seder. Et saadant tilbørligt Opseende var imidlertid paa Grund af Stifternes Vidtløftighed neppe mueligt i Norge; en Prest kunde gjøre sig skyldig i de groveste Laster og Forbrydelser uden at det kom til Superintendentens Kundskab, og, selv om dette blev Tilfælde, hændte det udentvivl ikke sjeldent, at den Skyldige desuagtet beholdt sit Embede, fordi der ingen Eftermand var til at opdrive. — Hyppigst blev Datidens Geistlighed beskyldt for Gjerrighed og Udsugeiser, og, som det synes efter de i offentlige Documenter ofte forekommende Udtryk oin „umættelige og begjærlige" Prester, der tog mere af den fattige Almue end der tilkom dem, med god Grund; mange af dem lagde sig paa allehaande verdslig Næring og berigede sig ved Kjøbmands-skab som t. Ex. de store Trælasthandlere Mikkel Christensen til Hevne i Fosen (1590) og Christen til Aure paa Nordmøre (1620), hvis Bedrift gjorde dem endog saa bekjendte, at Hollænderne satte deres Navne Herr Mikkel op

kos Presterne saavelsom hos Provster paa Landsbygderne og udi Kjøbstædeme over alt Vort Rige Norge, at Mange deres Levnet og Lærdom ikke følges ad, men den største Part af dennem føre et utilbørligt og uckristeligt Levnet med idelig Drukkenskab, Horeri og andre saadanne mangfoldige grove Laster, hvormed de give Andre Forargelse, som det og nogle af Eder Vore Superintendenter vel er vitterligt om deres Handel, alligevel I med dennem paa det bedste overdrage, og enddog Vi os havde tilforseet, at I uden Vor Paamindelse skulde have flittig Indseende dermed, saa, efterdi saadan Brøst vel findes, da hede Vi Eder og alvorligen befale, at I have et tilbørligt Opseende over alt Eders Stift paa Provster saavelsom paa Prester, hvorledes de skikke dennem." Norske Tegn.

Ilevne og Herr Christen op Aure paa sine gamle Land-karter over Norge*). Derimod hørte det til de sjeldne Undtagelser, at nogen udmerkede sig ved Lærdom og Iver for Religionen og Oplysningens Fremme. Antallet af dem, der havde studeret ved et fremmed Universitet og faaet nogen Smag for boglig Syssel, var saa lidet, at en saadan, naar han blev Prest paa Landet, af Almuen holdtes for en Slags Troldmand, der havde været paa „Svartskulen" og om hvis Hellighed og Undergjerninger Sagnet stundom endnu veed at berette. De fleste gik umiddelbart fra Skolen over i et geistligt Embede, udrustede med den højst tarvelige theologiske Kundskab, som Datidens lærde Skoler formaaede at yde, stundom vel endog ganske uvidende og uskikkede til at varetage sit

~ c5 O O

Embedes simpleste Pligter**). Superintendenten skulde vistnok, før han admitterede nogen til geistligt Kald, exami-nere ham og undersøge, hvorvidt han var duelig til at forestaae det; men dette blev neppe altid overholdt. Af adskillige Kongebreve sees det, at de efter Ordinantsen lovligt kaldede Prester stundom bleve fortrængte af

andre, som ved Slægts og Venners Hjælp tilreve sig deres Preste-kald***), og ved den Synode, som Mag. Jørgen Erichsen holdt i Stavanger 1573 blev der endog klaget over, at nogle der i Stiftet drev Simoni og ved Skjænk og Gave tilkjøbte sig Evangelii Embedef). Almuen havde nemlig

*) S. Schønings Reise i Norge.

**) See blandt andre Exempler Absalon Pederssens Capitelsbog, hvor der under A. 15 69 fortælles om en Prest i Bergens Stift, som ved en Synode i Bergen befandtes saa „ skrøbelig

1 sin Bog", at det maatte paalægges ham daglig at læse

2 Capitler af Bibelen „med godt Forstand", saa at han herefter kunde vide at prædike. Norske Magazin I. 3 5 8.

***) Norske Tegn.

†) At Lehnsmændene stundom drev Handel med de ledige Preste-kald, sees af Herredagsprotocollerne, hvor der under 4 JuniNorge under Foreningen mud Danmark [1537 —18 1 4], 53

dengang, som bekjendt, Eet til selv at vælge sine Prester, og plejede derved naturligviis at tage Hensyn til ganske andre Omstændigheder end til Ansøgerens Lærdom og

O C? o

Duelighed. Som oftest skulde det gaae efter Odelsretten, saa at Søn blev valgt efter Fader. Men, hvad Virkning dette havde, kan blandt andet sees af Ordinantsen af 1607, hvor det hedder: „Vi ere komne i Forfaring, at en Part Prester, som holde deres Born til Skole, undergaae det saa med Sognebønderne, at deres unge Sønner bekomme Tilsagn om Kaldet at beholde efter deres Faders Død, hvoraf følger megen Uskikkelighed; thi Sønnerne blive lade og forsømmelige, saa at, naar de endskjønt blive udskikkede at studere, er dog det mindste deres Idræt derhen vendt, at de sig noget forbedre, men tage Vare paa idelig Drik, Spil, Hoffart og Løsagtighed, som desværre ofte befunden er." — — Med saadanne Lærere kunde den lutherske Religion og den dermed følgende Oplysning ikke vinde stor Fremgang hos Almuen. Denne forblev

e o

ogsaa i Hjertet katholsk, og Reformationsverket, som til sin udvortes Gjennemførelse kun behøvede et Par Aars Tid, havde neppe nogensteds en sejgere og mere langvarig Modstand at overvinde, før det i Virkeligheden kunde siges at være fuldbragt, end i Norge. Saalænge der endnu fandtes katholske Prester, var det til dem — de saakaldte Munkeprester — at Almuen holdt sig, medens den hadede og forfulgte den nye Læres Forkyndere*). Somme-

159 7 findes en Klage fra en Prest, som, da han var bleven trængt af sit Embede, havde maattet give Ludvig Munk 100 Daler, for at faae et andet; ligesaa under 15 Juni s. A. en Klage fra en Hører ved Throndhjems Skole, som af Biskop og Capitel var bleven lovet et Prestekald, men ikke havde kunnet faae det, da Ludvig Munk havde solgt det til en anden for 50 Pund Kobber.

*) En Prest i Raabygdelaget skriver saaledes 157 6 i et Brev, hvorved han udbeder sig Lehnsmanden, Erik Munks Hjælp mod sin Almue, som forholder ham hans Bettighed og mis-54

I. E. Sars,.

steds blev, som det hedder, den ene lutherske Prest efter den anden ihjel slaget, sommesteds forjoges de eller mishandledes, saa at de maatte forlade sine Kald, ja endnu i det syttende Aarhundrede skal det have været en farlig Sag, hvortil der hørte Mod og Styrke, for en Prest at vove sig op i Fjeldbygderne blandt de stridbare Døler. Om Geistlighedens Indtægter førtes der, som fortalt, en langvarig Strid med Almuen, og navnlig bidrog den Bestemmelse i Kirkeordinantsen af 1539, at en Trediedeel af Tienden skulde udredes til Presterne, medens denne tilforn var bleven skiftet i fire Parter, hvoraf Bønderne selv beholdt den ene, til at gjøre det nye Kirkevæsen forhadt. Almuen syntes endnu mindre om de lutherske Prester, siden de ikke blot førte nye Lærdomme, men ogsaa nye Byrder med sig, og betragtede dem ikke som Lærere, men som Fiender og Undertrykkere, hvem de

viste al den onde Villje og al den Forfnlgelse, som stod i deres Magt. Peder Claussøn har i sterke Udtryk skildret Geistlighedens fortrykte Stilling i Slutningen af det sextende Aarhundrede og det slette Forhold, som bestod mellem den og Almuen. Efterat have viist, at der ifølge den gamle Christenret tilkom Geistligheden Tiende ikke blot af Korn, Kvæg og Fiskerie, men ogsaa af Handel og Kjobmandskab, tilføier han: „denne Tiende haver Almuen afslaget uden deres Øvrigheds Samtykke, en Part ved Oprør, som de ofte op-reiste her i Piget, en Part af det Had, som de havde til

handler ham: „Kjære Herr Erik, gjør herudi, som min gode Tro er til Eder, at disse Prestehadere ikke skal fange deres Villje frem. Gud veed, hvad jeg fordrager lier hos dennem; een Prest haver de slaget ihjel, den anden hogges og sloges de med, den tredie hugg de to Fingre fra, den Fjerde joge de i Badstuen hver Gang de drak; mig ville de tage min Rettighed fra, men fanger de der Magt med, da fanger de ogsaa med det, som mere Magt ligger paa". (Danske Geh. Archiv.)

den sande evangeliske Lærdom, der den begyndte her i Riget at prædikes, hvilken de meget nødig vedtoge. I somme Lehn bød de Øvrigheden mange Penge, at de maatte være foruden Prester i nogle Aar. Sommesteds sloge de ogsaa Prester ihjel, og sommesteds fordreve de dem, den ene efter den anden, og den gamle Surdejg sidder endnu i dette Slags Folk, saa at mange af dem endnu bede Gud derom: at den gamle Tro og Pavelærdom maatte komme igjen. Dertil kommer, at den menige Mand her i Riget har et saadant indvortes Had til Prestemænd og

c c*

holder dem saa foragtelige som de kunde holde den for-agteste Orden i Verden, og give dennem den lille Rettighed med saa ond Villje, at jeg ikke troer noget Landsfolk være i Christenheden, som mere hade og værre unde sine Prester deres Føde, end de gjøre her udi Riget. Og dog have vi fattige Prestemænd mere Umage og Arbejde med større Livsfare her udi Riget end i andre Lande. Og vi have saameget ringe Belønning. Endog klage de for det lille vi have og ei ville give os vor Rettighed tilbørlig og

*D v O C? O O

retfærdigen" *). Peder Claussøns Yttringer om den gamle Surdejg, der sad hos Folket, og dets Hengivenhed for Pavelærdommen gjaldt endnu længe efter hans Tid. I det syttende Aarhundrede synes Bønderne endnu i den største Deel af Landet at have været fuldkommen katholske; der klagedes over, at de paa de anordnede Helligdage holdt sig hjemme og arbeidede som sedvanligt, medens de feirede de katholske Fester efter gammel Viis; Helgentilbedelsen, med hvad dertil hørte, Løfter, Pilgrimsfarter, Offringer og andre „ugudelige Skikke" vedblev at holde sig tiltrods for Geistlighedens Ivren derimod, navnlig i Fjeldbygderne, hvor der indtil den seneste Tid er fundet Spor deraf. Den nye Lære behøvede saaledes idetmindste et Aarhundrede, før den kunde siges at have fundet nogen Indgang, og i denne Overgangsperiode kunde Folkets aandelige Tilstand ikke

*) Sign. Faye, om Jørgen Erichsen.

være bedre, men snarere værre end den var selv under Katholicismens dybeste Forfald. Ue katholske Prester vare som oftest uvidende, men de nod dog et Slags Anseelse hos Almuen; de lutherske stode, som vi have seet, hvad Lærdom og Duelighed angaaer, ikke synderligt højere, og de vare desuden forhadte. Den katholske Gudstjeneste var efterhaanden udartet til et grovt Spilfægteri; men den blev paa en Maade dog æret af Almuen, som deri fandt sin religiøse Trang tilfredsstillet, hvorimod den lutherske Lære ikke forstodes. Og, medens det nye endnu ikke havde faaet Indgang, sank det Gamle, efterat det var bleven forviist fra Kirkerne og kun bevaredes gjennem Folkets Mund, efterhaanden ned til den crasseste Overtro, som ikke formaaede at udøve nogen vækkende eller forædlende Indflydelse. Istedetfor at styrke det religiøse Liv synes Reformationen saaledes ganske at have tilintetgjort, hvad den katholske Kirkes Forfald endnu havde levnet deraf. Bønderne vilde ikke længer besøge sine Sognekirker, hedder det*); mangesteds klagedes over, at de ikke lode sine Børn døbe, at de indgik Egteskab uden at bekymre sig om den kirkelige Indvielse og at de overhovedet levede i et reent Hedenskab**). Regjeringen udstedte den ene Forusaningsskrivelse efter den anden, hvor det paalagdes dem at komme tilstede,

naar Superintendenten drog om paa Yisitats, og „lade sig undervise til sin Sjæls Salighed", under Trudsel af i modsat Fald at blive „tilbørlig anseet", og i Erik Rosenkrantz's Reces af 1565 bestemtes der enddog Bøder for dem, som

*) En Prest i Raabygdelaget beder saaledes i et Brev, dat. 19 Marts 1 577, Lehnsmanden, Erik Munk, at straffe hans Almue efter Christenretten, „for de haver holdt dennem fra Gudsord siden Juledag (altsaa i 3 Maaneder), og ikke endnu vil indfinde sig." [Danske Geh. Arch.]

**) Ved Serna og Idre Sognes Erobring i 1644 fandtes Almuen i denne afsidesliggende Bygd ganske hedensk og gamle Folk uden Daab og Christendom. Samll. t. d. Norske Folks Hist. VI. 47 0.

tvende Gange forsømte sin Sognekirke uden lovligt Forfald. Men ved saadanne Midler lod der sig neppe meget udrette. Hvor liden Ærbødighed Almuen havde for Kirken og Religionens ydre Symboler, kan sees af mange Vidnesbyrd. Efter hvad Sagnet beretter, skal det enddog have hændt, at Prester bleve ihjelslagne under sin geistlige Forretning; paa Synoden i Stavanger 1573 klagede Presterne over, at de bleve truede og undsagte, naar de forrettede sit geistlige Embede, enten Prædiken eller Bandsættelse, og Superintendenten Jørgen Erichsen, som havde maattet forsyne sig med et kongeligt Beskjærmelsesbrev, hvori der truedes med Straf for dem, som „understod sig at fejde eller overfalde ham eller hans Tjenere", beretter, at Bønderne kom drukne til Kirke og „steller dem noget sælsomt baade imod Superintendenten selv, naar han kommer i Visitats, og imod Sognepresten*)". I et Kongebrev af 1620 omtales det ogsaa, at Thelemarkingerne håvcle for Skik at sætte sig ned hver Helligdagsaften til Drik og Sviir, og holde paa dermed den hele Nat, saa at de kom „velbeskjænkede" til Kirke, hvor det da ikke kunde gaae meget ordentlig til. — Kirken og Religionen var imidlertid paa denne Tid det eneste, hvorfra Almuen kunde hente Oplysning og Vækkelse for sit aandelige Liv: selv den blot udvortes Religiøsitet skulde have udøvet en formildende Indflydelse, som ikke kunde finde Sted, saalænge det venlige Forhold mellem Prest og Menighed ikke var gjenoprettet. Billedet af Sedernes Tilstand i denne Periode, de mange Træk af en næsten hedensk Grusomhed og Almuens vilde Skikke vidne ogsaa tydeligt heroin. Et saadant Træk er t. Ex. Gudbrands-dølernes Fremfærd mod de fangne Skotter efter Slaget ved Kringlen 1612. Skjønt disse ingenlunde, som det hedder i Visen, havde „skjændt og brændt, hvor de foer frem", bleve de dog nedskudte Dagen efter paa nogle faae nær, idet Bønderne sagde til hverandre, efter hvad Sagnet be-

*) Norske Herredagsdomme, Retterbod af 2 3 Aug. 15 78.

retter, at „Kgl. Majestet havde nok at føde disse"*). Peder Claussøn omtaler i sin Norges Beskrivelse de mange rige

" <T5 o

Bønder, som fandtes i Thelemarken; men, tilføjer hau, „de kunde være rigere, dersom de med deres svare umaadelige Drik og Gjæstebud, og, som der gjerne medfølger, store Brødepenninge for Hug og Slag, Mord og Manddrab, Hoer og andre Synder, som de bedrive, det selver ikke forspilde". „Bondealmuen", fortæller Pontoppidan i Norges naturlige Historie, „holdt længe ved den grusomme point d'honneur, som sættes i Knivgang eller at tvende, som vilde stille deres hidsige Blod, spændte Bælte, og hagede sig saaledes sammen, før de drog Kniven ud, at de ikke skiltes ad uden een af dem blev dræbt eller idetmindste dødelig saaret. Denne hedenske Skik var, indtil Midten af forrige Seculo, saa gjængs, at det hedder, at en Bondekone gemeenlig tog Mandens Liigskjorte med, naar hun fulgte ham til Bryllups, efterdi saadan Samqvem aldrig endtes uden en Buus eller Rusen uden Slagsmaal, men Slagsinaalet sjelden uden eet eller flere Mord, hvorfor Cantsler Jens Bjelke, som af al Magt arbejdede paa denne Mordaands Dæmpelse, lod befale, at enhver Mand, naar Maaltidet var endt, og førend man havde faaet formeget at drikke, skulde udlevere sin Kniv til Lehnsmanden eller en anden Øvrighedsperson. Men mange forsynede sig af den Grund med dobbelte Knive, og det er ikke ret længe siden, at denne Synds Levninger har yttret sig i Lærdal og paa nogle andre Steder." Som bekjendt, blev dengang de fleste

Forbrydelser, og deriblandt ogsaa Mord, Drab og allehaande Legemsfornærmelser udsonede ved Bøder, der tilfaldt Kongens Kasse og udgjorde en betydelig Deel af de offentlige Indtægter. Lehnsregnskaberne fra det sextende og syttende Aarhundrede indeholde paa Grund heraf en Slags Criminalstatistik, og i denne'vil man ved

*) Sign. Nye Bidrag til Kalmarkrigens Historie i Norske Samll. II. 288—89.

det overvættes store Antal af Mord, Drab, Øxehug, Knivstik, Blodvider m. m. som hvert Aar opføres, finde den bedste Bekræftelse paa de ovenciterede Skildringer*). — En skarpere Haandhævelse af den offentlige Myndighed, en forbedret Lovgivning, som fornemmelig skyldes Ene-voldsregjeringen, det religiose Liv, som atter vaagnede hos Folket, bidrog efterhaanden til at hæve det i moralsk Hen-seende og til at udslette hine Træk af en raa og barbarisk

O o

Tidsalders Aand. Imidlertid er det vist, at de ingensteds have holdt sig længere end i Norge: den nyere Tids Oplysning og Begreber har kun langsomt fundet Vejen til de Norske Fjeldbygder, og Grunden hertil laae ingenlunde blot i disses afsondrede Beliggenhed eller i den for Bonden, og navnlig Fjeldbonden, ejendommelige, haardnakkede Vedholden ved alt gammelt. Som bekjendt, var nemlig Almueskolevæsenet endnu ved Slutningen af det her omhandlede Tidsrum i den elendigste Forfatning. Enevoldsregjeringen gjorde lidet eller intet for at hæve det og viste i denne Henseende en Ligegyldighed, der staaer i en paafaldende Modsætning til den Iver, hvormed den antog sig Retsplejens eg Lovgivningens Forbedring. Men dette sidste lod sig gjøre uden synderlig Pengeopoffrelser, det første derimod ikke, og det gik her, som overalt, hvor det gjaldt at anvende den fælleds Stats Midler, at nemlig Norge blev

O ö

Stifbarnet. Almueskolevæsenet i Danmark stod vistnok ogsaa længe efter Reformationen paa et meget lavt Trin. Indtil Fredrik den Fjerdes Tid fandtes der kun meget faae faste Skoler, og Bøndernes Underviisning besørgedes fordetmeste af omgaaende Skoleholdere og af Klokkerne, som eengang om Ugen samlede Sognets Ungdom hos sig og læste Luthers Cathechismus for dem. Men, skjønt maadelig nok, var det dog altid en Begvndelse og et Frem-

O 7 ~ ~ J ~

ski'idt, som allerede Reformationen bragte Danmark, medens

*) S. t. Ex. de i Norske Samll. I. 161 — 221 meddeelte Lehns-regnskaber for A. 155 7—58, 60—61.

i Norge det samme først blev opnaaet i det attende Aarhundrede og indtil denne Tid Almuens Underviisning ganske forsømtes. Som bekjendt, lod Fredrik den Fjerde 240 grundmurede Skolebygninger opføre paa de saakaldte Ryttergodser eller Kronens Ejendomme i Danmark, hvortil han, efter hvad der fortælles, skal have anvendt en Deel

af de Penge, som Rovet af de Norske Kirker havde ind-~ 7

bragt ham ; under hans Eftermænd udstraktes denne Foranstaltning ogsaa til det øvrige Land, hvorhos der efter-

Oe!» ~ "

haanden oprettedes flere Seminarier og gjordes hyppige og store Tilskud af Statskassen til Skolevæsenets Fremme. I Norge derimod behjalp man sig paa samme Tid med Rescripter og Formaningsskrivelser til Rigets Biskopper og Geistlighed, i hvilke Regjeringen tilkjendegav sin naa-digste Villje, at det Norske Almueskolevæsen maatte forbedres, medens den dog ikke vilde anvende en eneste Skilling derpaa. Noget Tilskud fra det Offentlige sees nemlig ingensinde at være bleven gjort, uden en enkelt Gang, og da. et saa ubetydeligt, at det neppe kan komme i Betragtning, ja, Regjeringen viste sig endog saa lidet tilbøjelig til at gjøre

nogen Opoffrelse i denne Henseende, at den længe ikke engang vilde fritage de omgaaende Skoleholdere fra militær Udskrivning, skjønt deres Lod iøvrigt neppe var saa god som den usleste Huusmands eller Strandsidders*). — En anden Hindring for den Norske Bondes Oplysning — og udentvivl en langt væsentligere end det slette Skolevæsen — laa deri, at han hverken i Kirken eller Skoler, flk høre sit eget Tungemaal, at hans Bibel og alle de andre Bøger, som blev given ham i

) „Saala^nge Presterne skulde slaaes med de Militære om at faae Skoleholdere", siger Baden i Fredrik den Femtes Re-gjeringsaarbog, „og disse dertil betaltes saa slet, at de tjente mere ved at ligge og fiske etc., maa man tilgive den Norske Geistlighed, at der ikke udrettedes mere for Almuens Oplysning."Norge under Foreningen mud Danmark [1537 —18 1 4], 61

Hænde, vare skrevne i et Sprog, som han vel omsider lærte nogenlunde at forstaae, inen som dog endnu den Dag i Dag er ham fremmed, efterat det i Aarhundreder har været hans Kirke- hans Skole- og hans Lovsprog. Ogsaa i denne Henseende altsaa var Almuesmanden i Danmark saameget heldigere stillet, da han ikke havde nogen Vanskelighed at overvinde, før han kunde nyde godt af den Underviisning, som Kirken og Skolen tilbød ham.

Ikke destomindre er det udenfor al Tvivl, at de Norske Bønder i forrige Aarhundrede i Oplysning ingenlunde stod tilbage, og, hvad moralsk Udvikling overhovedet angaaer, enddog stod langt over sine Standsbrødre i Danmark. Ældre Forfattere, og navnlig Danske, berømme i de stærkeste Udtryk deres Vittighed, deres kløgtige Svar og Spørgsmaal, deres Nemhed og Lyst til at lære. Pontoppidan fortæller saaledes i sin Norges naturlige Historie, at han paa sine aarlige Visitationsreiser i Bergens Stift (hvor han, som bekjendt, en Tidlang var Biskop), „med lige Forundring og Fornøjelse erfarer, hvor nem den Norske Ungdom er til i kort Tid at lære en maadelig Bog udenad og hvor godt Begreb den kan gjøre sig om Ordenes Indhold, især siden Skolevæsenet nu overalt er nogenledes sat istand." Pontoppidan har ogsaa angivet den rette Grund hertil, naar han siger: „Det Fortrin, som den Norske Bondealmue unægtelig har fremfor sine Lige i de fleste andre Lande, nemlig ingenia vivida, fervida et ad altiora erecta, tilskriver jeg, næst Luften, Sindets behagelige Smag og Følelsen af sin Frihed fra Hoverie og al saadan Tvang til

O O

fremmed Tjeneste. Hver Norsk Bonde, særdeles en Odels-mand, som kan udrede sin Skat, besidder sin Gaard med samme Frihed som Herremanden sin. Incren tvinger eller styrer ham i hans Foretagende, uden hans egen Indsigt i Arbejdets Fornødenhed og Nytte. Dette giver ingenia liberiora og hvis artes liberales her havde lige subsidia, tvivler jeg ikke paa, at de jo kunde drives meget vidt, og blandt et lige Tal findes ulignelig flere exstante ingenia62

I. E. Sars,.

til Prydelse for den literære Republique." Ligesom Friheden hjalp den Norske Bonde til at hæve sig trods Regjeringens Forsømmelse og de Hindringer, som en haard Natur havde lagt ham ivejen, saaledes var det Trældommen hos den Danske Bondestand, som tilintetgjorde Frugterne af alt, hvad der var bleven gjort for at fremme dens Oplysning. Hovbonden, som arbejdede for en anden og aldrig saa nogen Frugt af sit Arbejde, blev paa Grund deraf lad og forsømmelig. De Mishandlinger, han daglig maatte

O O ~ 7 ~ ~

lide, nedværdigede hans Charakteer og gjorde ham ligegyldig for alt andet end det dyriske Velbefindende. Han holdtes under et stadigt Formynderskab og lærte aldrig at

O J o o

tænke eller handle paa egen Haand. Hans Arbejde var simpelt og eensformigt, udfordrede ingen Omtanke, og blev ham anviist, ligesom det anviistes Hesten, der trak hans Plog. Det er saaledes intet Under, at han i Intelli-gents og moralsk Dvgtighed maatte staae lavt og langt

O O •/ O O O O

under den Norske Bonde. For denne var Arbejdet ingen sløvende og kuende Trældom, da han selv høstede Nytten deraf og aldrig var berøvet Udsigten til at forbedre sine Kaar saaledes som den et Herskabs Vilkaarlighed underkastede Fæstebonde i Danmark. Dette styrkede hans Mod og gav ham Lyst til at gaae fremad, medens hans Forstand blev skjærpet derved, at han vantes til at hjælpe sig selv og maatte bruge Omtanke ved sin daglige Syssel, hvilken han styrede efter egen Indsigt og ikke efter Herremænds eller Ridefogders Forskrifter. Var der mere af Forfædrenes Vildhed tilbage i hans Charakteer, havde han ogsaa beholdt mere af deres store Egenskaber. Han var stolt, fri og djærv som disse. Bonden i Danmark var vant til at foragte sin egen Stand og til slavisk at ydmyge sig for enhver Overmand; den Norske Odelsbonde derimod holdt sig for en heelt betydelig Person, der ikke behøvede at bøje sig for nogen, og havde paa Grund deraf den Ambition og den Selvagtelse, uden hvilken ingen Fremgang er inuelig. I de afsidesliggende Fjeldbygder var endnuNorge under Foreningen mud Danmark [1537 —18 1 4], 63

en Rest af den gamle nationale Adel tilbage, som man finder omtalt i Skildringer fra det forrige Aarhundrede. Visse Ætter node en fortrinlig Anseelse og øvede et Slags Myndighed i Lighed med Oldtidens Herser, saa at Enhver, der vilde have noget udrettet hos Almuen, først maatte henvende sig til dem og søge at vinde dern for

o c o

sig. Nogle af disse Storbønder udledede sin Herkomst

o o

lige fra de gamle Konger og satte ikke mindre Priis paa sin høje Byrd end nogen Adelsmand med Skjold og Titel. Pontoppidan fortæller saaledes, at det endnu paa hans Tid ikke var usedvanligt, at man i en Ligprædiken over en Bonde hørte hans saakaldte Ahner opregne. Denne Adelsstolthed havde idetmindste forsaavidt en god Virkning, som den bidrog til at vække Sands for historisk Læsning hos Bonden, hos hvem Strævet for det daglige Livs Ophold ellers gjerne plejer at udslukke enhver aandelig Interesse. Peder Claussøns Snorre har altid været en Yndlingsbog for den Norske Almue og savnedes vel sjelden paa Hylden hos hine Storbønder, der roste sig af at nedstamme fra de gamle Konger og Helte, om hvilke Snorre fortæller. Der var saaledes nok af gode Spirer, men uden Pleje kunde de dog ikke drives meget vidt. Lysten til at lære og til at gaae frem i Oplysning, som allerede dengang udmerkede den Norske Bonde, skjønt der var gjort saa lidet for at vække den, hjalp ham vistnok et Stykke paa Vej og bevirkede, at han mangengang paa egen Haand tilegnede sig Kundskaber, som man sjelden eller aldrig stødte paa hos Danmarks forkuede Almue. Men, saalænge der ikke gjordes et Skridt for at hæve det forsømte Skolevæsen, maatte dog Oplysningen ogsaa i Norge staae paa et meget lavt Trin.

Et lysere Billede frembyder Udviklingen af Almuens ydre Kaar, og i denne Henseende er der, navnlig siden Midten af det syttende Aarhundrede, foregaaet en stor og gjennemgribende Forandring, som i sine Hovedtræk er velbekjendt, men hvis Enkeltheder endnu er langtfra at være tilstrækkeligt op-64

I. E. Sars,.

lyste. Det bedste Beviis for at Almuens Velstand i Tidsrummet efter Souverainitetens Indførelse har været i en forholdsviis rask og jævn Fremgang, ligger i Befolkningens Stigen ; thi deraf falder det meste paa Landbostanden, da Kjøb-stæderne endnu i Slutningen af det forrige Aarhundrede kun havde ringe Betydning. Man har beregnet, at Norge i Aaret 1664, altsaa umiddelbart efter Enevoldsregjeringens Oprettelse, havde omtrent 450,000 Indbyggere*). Dette Tal er vistnok meget lidet; imidlertid er det dog udenfor al Tvivl, at Befolkningen ogsaa i den nærmest foregaaende

7 O O O

Tid har forøget sig noget, om end langsomt. I den sidste Halvdeel af det svttende og hele det forrige Aarhundrede

► O O

derimod steg den forholdsviis meget hurtigt, hvorvel der ogsaa i dette Tidsrum indtraf enkelte store Ulykker og Uaar, i hvilke de Dødes Antal stundom oversteg de Fødtes med en 20—30,000**). Ved Folketælliogen i 1769

havde Norge 723,000 og i 1801 883,000 Indbyggere, hvilket giver en Tilvæxt for Tidsrummet fra 1664—1769 af 0,49 og for Tidsrummet 1769 — 1801 af 0,53 pCt. aarlig. Dette Resultat kan vistnok paa langt nær ikke sammenlignes med den sterke Forøgelse, som har fundet Sted efter Foreningens Opløsning, men var dog efter den Tids Maalestok meget gunstigt, og staaer navnlig i en paafaldende Modsætning til, hvad der paa samme Tid fandt Sted i Nabolandet. Befolkningen i Danmark naaede i Middelalderen sit Højdepunkt henimod Midten af det trettende Aarhundrede, da den, Halland, Skaane og Blekinge fraregnet, anslaaes til omtr. 1,300,000, altsaa over det dobbelte af Norges Befolkning til samme Tid***); ved den sorte Død synes den

*) Aschehoug, Om Norges Folkemængde i Aarene 16 64 — 6 6, Langes Tidsskrift 2det Bind.

**) S. Tabellerne i Materialen zur Statistik der dän. Staat. 2 det Bind.

***) Velschow, Om Folkemængden i Danmark i Midten af det trettende Aarhundrede, Hist. Tidsskr. 4de Bind. — I MunchsNorge under Foreningen med Danmark [153 7—1814]. 65

ikke paa langt nær at have lidt saameget som Norges, ved den følgende Periodes Borgerkrige , slette Styrelse og Hanseatervælde neppe synderligt mere, men sank fornemmelig efter Reformationen og i det syttende Aarhundrede paa samme Tid som Norges Folkemængde atter begyndte at hæve sig. Under Christian den Fjerdes Regjering, altsaa kort før Souverainitetens Indførelse, anslaaes den, Skaane og Blekinge iberegnet, til omtrent 900,000*), men naaede først i den første Halvdeel af det attende Aarhundrede sin laveste Stand. Ved Folketællingen i 1769 be-fandtes den at være 785,000 og i 1801 var den stegen til 926,000, en Tilvæxt, som dog paa langt nær ikke kan maale sig med den, som samtidigt fandt Sted i Norge. Grunden til en saa paafaldende Forskjel mellem begge Lande i Hensyn til Befolkningens Bevægelse, laae for en Deel deri, at der i det syttende Aarhundrede ved Trælasthandelen og Bergverksdriften aabnedes nye Nærings-kilder for Norge, som tilforn ikke havde været kjendte eller kun lidet benyttede, hvilket derimod ikke var Tilfælde med Danmark, men fornemmelig i den forskjellige Udvikling af Landboforholdene i begge Riger. Vi have allerede tilforn omtalt, at Enevoldsregjeringen tilintetgjorde Spirerne til et Norskt Adelsvælde, medens den i Danmark befordrede Oprettelsen af en ny priviligeret Godsejerstand, endnu talrigere og skadeligere end det gamle Aristocratie. Dette var imidlertid af Betydning, ikke blot for Landboforholdene, men for Administrationen, Retsplejen og den hele nationale Udvikling, og maatte derfor særskilt omhandles. Adelens Jordegods og Indflydelse i Norge har desuden aldrig havt meget at betyde: at dens Ejendomme adsplittedes og dens Privilegier ophørte, var derfor kun

„Det Norske Folks Historie IY. I. 43 9 anslaaes Norges Befolkning under Haakon Haakonsens Regjering til omtr. 560,000.

*) Ifølge Hammerich, Statist. Bidrag, Hist. Tidssk. III Ræk. 2. Bd.

en ringe Deel og en enkelt Side af den gjennemgribende Forandring, som navnlig efter Midten af det syttende Aarhundrede foregik i Jordegodsets Fordeling og Retsforholdet mellem Jorddrot og Lejlænding og over hvilken vi her ville søge at give en Oversigt.

O c1 O

En Norsk Lejlænding har altid, hvad enten han hørte under Kronen, Kirken eller Adelen, i Sammenligning med Fæstebonden i Danmark, nydt en høj Grad af Velvære og personlig Frihed. Denne Forskjel er i sin Oprindelse saa gammel som begge Rigers Historie. Ligesom i de øvrige,

c c* o o '

af germaniske Stammer besatte Lande, hvor Samfundet deelte sig i skarpt afsondrede Kaster, har der ogsaa i Danmark været en ældre og en yngre Befolkning, en herskende og en undertvunget Stamme. Deri laae Standsforskellen og den gabende Kløft mellem Frie og Ufrie begrundet; deraf kan det forklares, at det Danske

Adelsvælde ingenlunde, som man engang meente, er opstaaet i Valdemarernes Periode, men at der allerede under Svend Æstridsen fandtes en fuldstændig afsluttet Klasse af Herremænd, som tilligemed Kronen og Kirken var Jordens Besiddere, ved Siden af en tjenende eller undergiven Stand, som udgjorde Landsbybefolkningen; deraf kan det forklares, at Spirerne til den Danske Bondestands Ufrihed allerede i det trettende og fjortende Aarhundrede, eller saalangt de sikkre historiske Kilder gaae tilbage, vise sig fuldt udviklede, skjønt de store Herregaarde og Jordegodsets Forening til samlede Godser væsentlig tilhøre en senere Periode*). Landboerne eller de ufrie Jorddyrkere, som oprindelig tilhørte de undertvungne keltiske og gotiske

*) Munch, Om Adelens Oprindelse i de Nordiske Riger, Norsk Maanedsskrift I Bind. — Jvf. iøvrigt de bekjendte Afhandlinger af Keyser, Om Nordmændenes Herkomst og Folkeslægtskab, Samll. t. d. N. F. Hist. VI Bind og Munch, Om Danmarks ethnographiske Forhold, Annaler for Nord. Oldkynd. 1848.

Stammer, kom senere ved en naturlig Overgang til at udgjøre en egen Kaste, til hvilken de vare bundne og fra hvilken de ikke kunde hæve sig; det Underdanighedsfor-hold, hvori de fra Begyndelsen bleve satte til sine Herrer, var derfor intet blot forbigaaende, men antog tvertimod, eftersom Jordegodset samledes, en altid mere trykkende Charakteer, og Trældommen ophørte kun for at give Plads for det, saa godt som alene i Navnet forskjellige, Vornedskab og Stavnsbaand, idet der ved Siden af den egentlige

o * o o

Trællestand havde dannet sig en Klasse af ufrie Jorddyrkere, som i Rettigheder ikke synes at have staaet meget højere. I Norge derimod, hvor de indtrængende Norrøner kun fandt ubygget Land for sig, savnedes de Betingelser, under hvilke en saadan Kasteinddeling kunde udvikle sig. Befolkningen var eensartet og Samfundet bevarede som Følge heraf sin oprindelige Charakteer; det bestod kun af frie Mænd, som i Rettigheder vare hinandens Ligemænd, om end visse Ætter i Magt og Anseelse hævede sig over de andre. Vistnok fandtes der i Oldtiden en Trællestand her som i det øvrige Norden; men det var Hustrælle, knyttede til Familjen, ikke til Jorden, og derfor neppe synderlig talrige. Paa Grund af den øvrige Befolknings Eensartethed kunde ogsaa Trældommen i Norge sporløst forsvinde, medens den i Danmark, hvor Samfundet allerede i Oldtiden havde spaltet sig i frie og ufrie Stænder, fortsattes under andre Navne og i en mildere Form. De frigivne Trælle, til hvem Herren som oftest bortbyggede de af sine Ejendomme, som han ikke selv kunde bruge — og udentvivl har en stor Deel af Lejlændingsklassen oprindelig bestaaet af saadanne — vedblev vel at staae i et afhængigt Forhold til denne, hvorom man ogsaa i Lovgivningen vil finde Vidnesbyrd; men ved at frigives var Trællen dog optaget i det øvrige Samfund, og, da der indenfor dette ikke fandt nogen Kasteafsondring Sted — paa en Maade endog stillet lige med Odelsbønderne og gjort deelagtig i de Rettigheder, som ellers tilkom frie Mænd.

Han kunde nu erhverve selvstændig Ejendom, og, var det end ikke muenligt for ham selv at naae op til Hauldernes Trin i Samfundet, var der derimod intet til Hinder for at hans Ætlinger kunde gjøre det; allerede hans Søn blev tilkjendt en høiere Plads, og, i Tilfælde af at denne selv eller hans Fader var kommen i Besiddelse af Odelsgods, kunde hans Slægt efter faae Generationer blive de odels-baarne Storbønders Ligemænd. Lejlændingerne kom saaledes aldrig til at udgjøre nogen afsluttet Stand eller Kaste; en Lejlænding kunde blive Odeismand, naar Lykken var ham god, ligesom omvendt den Odelsbaarne stundom nødtes til at bruge anden Mands Jord, og denne Bevægelighed i Samfundets Klasser medførte, at ingen enkelt af dem kunde tilrive sig Herredømmet over de andre, at ingen personlig Ufrihed kunde opkomme, men at tvertimod alle i lige Grad fik Ret til Lovens og Samfundets Beskyttelse. 1 Overeensstemmelse hermed har ogsaa den gamle Norske Lovgivning omfattet Lejlændingen med en for hiin Tidsalder højst merkelig Omhu og sørget for, at han ikke maatte undertrykkes af sin Jorddrot ved nøje at bestemme begges gjensidige Pligter og Rettigheder. Men, om der end saaledes til ingen Tid kan drages nogen Parallel mellem de frie Norske Lejlændinger og den i mere eller mindre Grad trælbundne Danske Bondestand, er det dog vist, at ogsaa hines Stilling har været underkastet mange Forandringer og at den

navnlig ved Begyndelsen af det her omhandlede Tidsrum var langt mindre god, langt mere usikker og afhængig end den senere blev det.

Norges ældre Lovgivning kjendte egentlig intet til Bygsel efter det nu gjængse Begreb herom, men kun Leje af Jorden paa en vis bestemt Tid, eller, som det kaldtes, Aaremaal, d. e. tre Aar, efter hvilken Tids Forløb Con-tracten ansaaes hævet for begge Parter, og Lejlændingen maatte da, om han ønskede at beholde Gaarden, leje den paa nyt. Dette Forhold var vistnok fuldkommen betryggende med Hensyn til hans personlige Frihed; det var en Contract, for hvilken Loven havde givet nøjagtige Bestem-Norge under Foreningen med Danmark [1537 — 1814]. 69

meiser, som ingen af Parterne kunde bryde eller overtræde uden derved ogsaa at løse den anden fra sine Forpligtelser, som det derimod stod enhver af dem frit for at opsige, naar han ikke fandt sig tilfreds, og som altsaa dannede en ligefrem Modsætning til det i Danmark fra Oldtiden af bestaaende Stavnsbaand. Saalænge Bygselcon-tracten efter Loven kun skulde gjælde 3 Aar — og i Magnus Lagabøters Landslov er det endog udtrykkelig bestemt, at ingen Ombudsmand maatte bortleje Jord paa længere Tid — maatte den dog, hvor billige og nøje bestemte dens Vilkaar forresten vare, sætte Lejlændingen i et langt mere underordnet og afhængigt Forhold til sin Jorddrot end der blev Tilfælde, da Livsbygsel, grundet paa den samme Gjensidighed i Pligter og Rettigheder, var almindelig gjældende. Hans Stilling kunde nærmest sammenlignes med Huusmændenes nuomstunder eller med en Forpagters, da den bortlejede Jord fremdeles blev betragtet som Jorddrottens fuldkomne Ejendom, hvilken han kun midlertidig lod en anden bruge.

I Overeensstemmelse hermed bestod ogsaa Indtægterne af ßygselgods i den ældste Tid udelukkende i Landskylden, som erlagdes aarlig og hvis Størrelse det var overladt til de contraherende Parter selv at komme overeens om, uden at Lovgivningen havde indladt sig paa at fastsætte nogensomhelst Grænse. Men omtrent ved Midten af det trettende Aarhundrede skete der en Forandring heri. Ledingen gik nemlig nu over fra at være en reent personlig Skat, der udlignedes efter Mandtallet, til en reel Byrde, som paahvilede Ejendommene og hvis Størrelse rettede sig efter Landskyldens. Det maatte herefter ligge i Jorddrottens Interesse, at ikke denne forøgedes, da hans Ejendom derved blev saameget højere skatlagt, hvorimod han søgte at holde sig skadesløs ved at betinge sig forud en Sum Penge af den, til hvem han bortlejede sin Gaard. Saaledes kom Bygselpengene, eller, som de ogsaa, efter Dansk Brug, kaldtes: Indfæstningen eller Stedsmaalet, ind70

I. E. Sars,.

blandt de jorddrotlige Rettigheder. Magnus Lagabøters Landslov omtaler allerede hiin Skik under Navn af „jarbar-mutar" og forbyder strengelig Enhver at modtage saadanne „Stikpenge" for at bygge Nogen enten Kongens eller Privatmands Jord, da det var at besvige Kronen for dens Indtægter, hvilket Forbud senere gjentoges i en Retterbod af 1297*). Ikke destomindre gik det snart over til en fast Vedtægt og i samme Forhold, som Landskylden ved Prisernes Forandring og Ejendommenes Stigen i Værd blev et mere og mere utilstrækkeligt Vederlag, maatte Bygselsummen tiltage i Størrelse. Men derved blev ogsaa en Forandring i den hidtil bestaaende Bygsellovgivning end mere nødvendig. Saalænge nemlig Landskylden var den eneste Afgift, som en Lejlænding havde at udrede til sin Landdrot, skete der ham ingen egentlig Uret, om han blev udsagt af sin Gaard ved Aaremaalets Udløb, da han ikke havde erlagt noget udover hvad der netop gjaldt for denne Tid. Anderledes maatte derimod Forholdet blive, naar han desuden ved Gaardens Tiltrædelse havde udredet Bygselpenge. Disse skulde vistnok, som en Slags Erstatning for at Landskylden ikke blev forhøjet, heller ikke gjælde mere end det af Loven bestemte Aaremaal, men, da det udentvivl fra gammel Tid var det sedvanlige, at en Lejlænding beholdt sin Gaard, saalænge han levede og opfyldte sine Forpligtelser, kan det neppe betvivles, at Bygselsummen i Virkeligheden beregnedes for en længere Tid, og at den var, om end ikke saa stor som den vilde have været, saafremt Livsbygsel havde været gjældende, dog meget større end i Forhold til Aaremaalets Længde. Dette synes allerede at fremgaae deraf, at Tredieaarstagen, d. e. den Pengesum, som Lejlændingen udredede til sin Jorddrot, naar han bygsiede Gaarden paanyt, efter gammel Vedtægt kun bestod i en forholdsviis ringe Kjendelse, hvilket forudsætter, at det egentlige Vederlag allerede var

*) Norges gl. Love. III. 29.Norge under Foreningen mud Danmark [1537 —18 1 4], 71

erlagt ved første Tage*). I saa Fald havde altsaa Lej-lændingen erhvervet Adkomst til at beholde Gaarden i længere Tid, og at udsige ham ved Aaremaalets Ende var da en Ubillighed, hvortil Lovgivningen imidlertid gav fuld Adgang**). — Men selv bortseet herfra maatte det jo i de fleste Tilfælde være en Velfærdssag for Lejlændingen at beholde den Gaard, som han engang havde taget i Brug. Han havde anvendt Arbejde paa dens Dyrkning og Forbedring; men, naar Aaremaalet var ude, beroede det dog paa en anden Mands gode Villje, om han skulde nyde Lønnen herfor, og saaledes kunde han neppe undgaae indtil en vis Grad at komme i Jorddrotternes Magt. Disse undlode heller ikke, idetmindste i det 16de Aarhundrede, at. benytte sig deraf. I Erik Bosenkrantz's Reces af 1565***) hedder det, at „den Skik om Jordbygselen altid haver været det første og største Klagemaal her udi Landet", og at dette virkelig dengang var Tilfælde, vil man finde bekræftet ved at gjennemgaae de Norske Herredagsprotocoller fra samme Tidsrum. Fra Almuen rundt det hele Land indkom der, hvergang Herredagen holdtes, jævnlige Klage-

*) Tredieaarstagen blev ogsaa paa Grund deraf hyppig forvexlet med den saakaldte Landboveitsle. S. t. Ex. Rec. 7 Oct. 15 78 hos Paus.

**) I Claus Bildes og Trud Ulfstands Reces af 1539 udtales ogsaa en hermed overeensstemmende Tanke, naar det hedder: „Om Jordemuder (d. e. jaröarmutar ell. Bygselpenge) Almuen sig højligen beklager udi at uforrettes, saa er denne Artikel Kgl. Majst. og menige Jordejende ganske anrörende, som Norges Lov formelder, at ingen Jord skal længere følges eller lejes end tre Aar; derfore have Vi denne Artikel til os annammet hos Kgl. Majst. at forfremme til det bedste, forbydende alle Kgl. Majst.s Ombudsmænd med samt alle andre, som disse Jordemuder er anrørendes, at handle anderledes med Almuen end som chri-steligt og lideligt kan være".

***) Paus, 342 ff.72

I. E. Sars,.

maal over de Udsugeiser og den ubillige Behandling, som Lejlændingerne maatte lide, og i de fleste Tilfælde var det Loven selv, som havde givet Adgang dertil. Naar Jorddrotten døde, maatte de ikke blive siddende længere end eet Aar, om de end havde lejet paa nok saa mange. Hvergang Aaremaalet var udløbet og de skulde bygsle sine Gaarde paanyt, bleve Afgifterne forhøjede, „saa at Bønderne derover forarmedes og Godset ødelagdes", som det hedder i et Kongebrev af 1556*); Landskyld og Tredie-aarstage steg, eftersom Gaarden forbedredes, og Lejlæn-dingen maatte som oftest finde sig deri, da han ellers blev

o o?

udsagt og den Rige, som det hedder, kjøbte den Fattige af sin Gaard. Kronens Bønder eller de Lejlændinger, som havde bygslet af det Kronen tilhørende store Jordegods, synes i saa Henseende ikke at have været bedre, men snarere værre faren end de øvrige. Lehnsherrerne og deres rov-gjærrige Fogder vare nemlig Krongodsets Ombudsmænd og vidste at berige sig ved allehaande Udsugeiser og ubillig Behandling af de Lejlændinger, som de havde at raade over**). En Bonde, som paa Herredagen i 1578

*) N. Tegn. Arnt Berntsen II. 212.

**) Som man af et Kongebrev af 16 Decbr. 1590 (Rigsarch. indb. Saml.) blandt andet kan see, var det en almindelig Uskik, at Danske Adelsmænd, til hvem Kongen mod en bestemt Afgift havde givet Lehn i Norge, ikke selv overtog deres Bestyrelse, men overlod dem mod en højere Forpagt-ningssum til en anden og denne stundom til en tredie, hvorved Afgiften af Lehnet blev saa opskruet, at den, som omsider kom i Besiddelse deraf, for at have nogen Fordeel ved sin Handel, gjorde sig skyldig i de værste Udsugeiser og forhøjede Landskyld og Bygselsum af det Lehnet tilliggende Krongods langt over dets sande Værd, saa at Lejlændingerne stundom bleve nødt til at forlade sine Gaarde. — Ved Herredagen i 159 7 indkom der ogsaa paa Grund heraf en Begjæring fra Agdesidens Bønder, at Kgl. Majt.Norge under Foreningen med Danmark [153 7 —181 4]. 73

ansøgte om Livsbrev paa en Gaard, som han havde bygslet af Kronen, anførte saaledes som en Grund hertil, at

han i 16 Aar havde anvendt stor Bekostning paa at dyrke og bebygge den, og derfor nu „befrygtede, des snarere derfra at kunne udtrænges"*). At en saadan Fremgangsmaade fra Kronens og Kirkens Ombudsmænds Side: at udtrænge Lejlændingen fra hans Gaard, naar han i lang Tid havde anvendt Arbejde og Bekostning paa dens Forbedring og Gaarden derved var steget i Priis, ingenlunde var usedvanlig, kan ogsaa sees af en Forordning af 23 April 1591, som indeholder et udtrykkeligt Forbud derimod**). Det hedder her blandt andet: „Vi forfare, at, naar nogen Mand i Vort Kige Norge fæster nogen Vor og Kronens Gaard eller og nogen de Gejstliges Gaarde, som ere meget forfaldne paa Bygning, og Marken og Jorden, dertil ligger, er meget igjengroet med Skov og ellers udi andre Maader fordærvet, og de, som komme til saadanne forfaldne Gaarde, anvende stor Bekostning og Arbejde, dem igjen at opbygge, Jorden og Marken at rydde og med anden nødtørftig Bondedyrkelse og Arbejde forbedre og igjen tilflye, og, naar de udi saa Maade samme Gaarde med den allerstørste Bekostning, Arbejde og Umag have opbygget og forbedret, da aftrænges de tidt og ofte, saa de hverken selv, eller, naar de ved Døden afgaae, deres efterladne Hustruer og Børn maae beholde samme Gaarde og nyde af saadan deres store Umag og Bekostning noget godt." — I et aabent Brev af 1557 til „Riddersmænd, Prælater, Provster, Abbeder, Canniker og alle andre, som Jordegods have, samt til Lehnsherrer, Befalingsmænd og Fogder", omtales det, at de Norske Kjøbstæder havde havt sine Fuldmægtige nede i Kjøbenhavn og beklaget sig over,

ikke vilde forunde sine Lehn bort paa Afgift, men paa

Eegnskab. (Norske Herredagsprot. 9 Juni 159 7).

*) N. Herredag. 15 Septbr. 15 78.

**) N. Regist.74

at det blev Lejlændingsbønder formeent at sælge sine Varer til andre end sit Herskab, som betalte dem efter eget

7 o

Behag og stundom kun dets halve Værd, hvorover Bor-

O c? *

gerne led stort Afbræk i sin Næring*). Saadanne Klage-maall forekomme hyppigere og vise ttlstrækkeligt, i hvilken uselvstændig Stilling Lejlændingerne befandt sig, saalænge de skulde leje sine Gaarde fra Aaremaal til Aaremaal, og hvorledes Jorddrotten paa mange Maader misbrugte sin Magt. Skjønt personlig frie, vare de dog med Hensyn til Velfærd og Formue i høj Grad udsatte for anden Mands Vilkaarlighed, og dette maatte blive saameget skadeligere for det hele Lands Opkomst, som Lejlændingsklassen i hiin Periode udgjorde den overvejende Flerhed af dets Befolkning.

Blandt de Byrder, som paahvilede Fæstebonden i Danmark, og hvorved han mfere og mere nedsænkedes i Elendighed, var, som bekjendt, Hoveriet den ulige værst trykkende. At dette aldrig kunde blive saa udbredt eller faae en saa fordærvelig Indflydelse i Norge som i Danmark, er klart, naar man betænker den gjennemgribende Forskjel mellem begge Riger i Hensyn til Samfundsudvikling og Jordegodsets Fordeling. Udentvivl har det i ældre Tider Aræret ganske ukjendt i Norge, naar undtages, at Klosterbønderne stundom, istedetfor at udrede andre Jordafgifter, forrettede Dagsværk paa Klostrenes A visgaarde**). Efter Foreningen med Danmark derimod flk det en større Udbredelse. Det blev nu en almindelig Skik, at forlange Ægt og Arbejde til Kronens Avisgaarde, hvorpaa Lehns-mændene havde sin „Residents", af de nærmest samme boende Lejlændinger; nogle af disse benævnedes Ugedags-tjenere og udredede, som man af Skattelister fra Begyndelsen af det syttende Aarhundrede seer, allerede da kun

*) N. Regist,

**) Langes Klosterhistorie, 2den Udgave S. 123. Dipl. Norv. I No. 1115.

halv Skat, hvilket tyder paa, at de maae have været temmelig haardt betyngede med Arbejde. Den Norske Adel har rimeligviis ogsaa tidlig, efter Dansk Mønster, begyndt at bruge sine nærmest boende Lejlændinger til Sædegaar-denes Dyrkning; dens Ugedngstjenere nævnes allerede i det sextende Aarhundrede, men fik dog, som tidligere bemerket, først ved Midten af det følgende Skattefrihed*). Naar en af Kronens Avisgaarde blev solgt eller paa anden Maade overdraget til en Adelsmand, plejede sedvanligviis ogsaa det til samme hørende Ægt og Arbejde at følge med i Kjøbet. Den nye Ejer skulde vistnok, hvad dette angaaer, holde sig gamle Vedtægter efterrettelig; men man

G 7 ~ <TJ o C^ j

seer dog, at der gjordes Forsøg paa at overskride dem**),

*) Yed et Kongebrev af 2 0 Juni 1610 (N. Eegist.) blev det bevilget Adelen i Akershus Lebn, at dens Bønder, „saamange den selv havde Bygsel af og boede indtil 6 Mile nær dens Hovedgaarde", maatte forskaanes for at arbejde til Akershus Slot eller Kronens Avisgaarde, „paa det Adelen desbedre kunde holde sine egne Gaarde og Avl ved Magt og ikke agtes og holdes som andre Odeismænd, som ingen Adelsfriheder haver".

**) I Herredagsprotocollen for 157 8 findes en herom handlende Sag. Adelsmanden Fredrik Lange, som gjennem sin Svigerfader Hans Pedersen Basse var kommen i Besiddelse af den Kronen forhen tilhørende Avlsgaard Sem paa Eker (Kraft, topog. Beskr. II. 17 7), klagede over at de til Sem „liggende" Bønder ikke havde villet udføre sit skyldige Høstarbejde, men vare gaaede hjem derfra uden hans Tilladelse. Lagmanden havde nægtet at dømme i denne Sag, da Bønderne først vare gaaede hjem, efter at bave udført, hvad der ifølge gammel Vedtægt paahvilede dem, og Fredrik Lange saaledes ikke havde havt Bet til at fordre mere, — og fik deri Herredagens Medhold. — Man seer af dette som af andre lignende Exempler, hvorledes Danske Adelsmænd søgte at. faae Bondetyrraniets Sedvaner indførte ogsaa i Norge. Hvad Hovedsagen angaaer, blev det vel forgjæ-76

og udentvivl gik det herved som ved de øvrige Afgifter, at det ofte lykkedes Jorddrotten at forhøje dem langt over hvad der var billigt og tilbørligt. I endnu højere Grad synes de kongelige Befalingsmænd og Fogder at have misbrugt den Kronens Bønder engang paalagte Forpligtelse at gjøre Ægt og Arbejde. Oprindelig skulde denne kun gjælde Lehnsherrens Residents eller den Gaard, paa hvilken han selv boede; det varede imidlertid ikke længe, førend man ogsaa, ganske efter Dansk Skik, søgte at faae den udstrakt til andre Gaarde, som Lehnsherren lod udlægge til sit private Brug. I Recessen af 7 October 1578 (Paus II. 369 ff.) omtales der saaledes et Klagemaal af Bønderne i Tønsberg Lehn, „at der optoges adskillige nye Avisgaarde, som ikke tilforn have været, og anden Bygning hvorved de svarligen og storligen besværedes med Arbejde, og en lignende Anke fremkom fra Nedenes's Almue over den berygtede Peder Grubbe*). Foruden med Arbejde til Avls-gaardene bleve Kronens Lejlændinger ogsaa „fast over deres Evne og Formue", som det hedder i Klagemaal des-angaaende, besværede med Tømmerkjørsel til de Kongen tilhørende Sagbrug eller vel endog med at bistaae Lehns-

o o

mænd og Fogder i deres private Kjøbmandskab. Et Kongebrev af 15 Aug. 1590 omtaler saaledes, at Kronens Bønder i de under Akershus liggende saakaldte Smaalehne uretmæssig holdtes frie for Arbejde til Akershus Slot, fordi Fogderne sammesteds havde for Skik at paalægge dem „at føre sine egne Varer, som er Korn, Klæder, Salt m. m. op i Landet tilfjelds, og siden igjen nederføre Elgshuder, Oxehuder, Smør, Talg og andet, som her falder og som Fogden kan bruge sin Kjøbmandshandel med, sammeledes maa føre deres Saugtømmer til deres Sauger, saa og føre

ves, da den hele Samfundsudvikling stred derimod; men noget hjalp dog de oven omtalte Mangler i Bygsellovgiv-ningen dem at indføre.

*) N. Reg. Juli 1604.Norge under Foreningen med Danmark [1537 — 1814]. 77

dennem deres Dæler ud til Kjøbsted og Ladested, hvorover Bønderne beklage dennem paa det højeste og over

billigt at besværes"*). Man vil finde det lidet stemmende med de Norske Bønders Charakteer, at saadanne nye Paafund og Overskridelser af gammel Vedtægt kunde sættes igjennem; men en Lejlænding var nødt til at finde sig i meget, som ellers ikke vilde være bleven taalt, saalænge Jorddrot eller Ombudsmand hvert tredie Aar kunde aftrænge ham af hans Gaard uden Lov og Dom.

Det maa herved altid haves i Erindring, først, at Kronens Avisgaarde og Adelens Sædegaarde i Norge baade vare faae i Antal**) og fordetmeste ogsaa af ringe Størrelse, at den omtalte Byrde saaledes var indskrænket til et forholdsviis ubetydeligt Antal af Rigets Lejlændinger og selv for disse matte være let at bære i Sammenligning med Hoveriet i Danmark; dernæst og fornemmelig, at Bevarelsen af den personlige Frihed under alle Omstændigheder satte en Grænse for de værste Misbrug. Kun i Forening med Stavnsbaand og Vornedskab kunde Hoveriet blive en saa skrækkelig og ødelæggende Byrde som det blev i Danmark. Den stavnsbundne Fæstebonde turde ikke forlade det Gods, hvorpaa han var født; han havde saaledes intet Middel til at unddrage sig Herremandens Tyranni og maatte finde sig i hvilkesomhelst Byrder, der bleve ham paalagte. For de frie Lejlændinger derimod stod altid den Udvej aaben, naar de syntes at være altfor haardt betyngede, at flytte og søge sig andensteds et bedre Vilkaar. Det samme gjælder naturligviis ogsaa deres øvrige Byrder: saalænge Jorddrotten ikke havde det

*) Rigsarch. indb. Saml. i Kongebreve.

**) Berg angiver de sidstnævntes Antal til 125 (Budstikken, 182 3, 808); men deri er, vel at merke, medregnet baade de efter Souverainiteten oprettede og de tidligere nedlagte. Det samlede Antal til enhver Tid bliver saaledes meget mindre.78

i sin Magt at tvinge dem til at forblive paa sine Ejendomme, kunde han vel opskrue Landskyld og Bygselsum over hvad der var billigt, men var dog, for at beholde dem, nødt til at sætte en Grænse derfor og tage et Hensyn til sine Lejlændingers Tilfredshed, som den Vornedes Herre ganske kunde sætte sig udover. Der var imidlertid, som vi have seet, nok af Misbrug og Mangler, og det er

7 o ö c ' o

en Fortjeneste, som tilkommer den Danske Regjering, at have bidraget, baade før og efter Souverainitetens Indførelse, til at. forbedre Lejlændingernes Vilkaar og paa en endelig og tilfredsstillende Maade betrygget deres Retsstilling.

Det vigtigste Skridt i saa Henseende, var Indførelsen og Ordningen af Livsbygsel. Dette Forhold kunde, som bemerket, forsaavidt siges at have bestaaet fra gammel Tid, som Lejlændingen i Regelen beholdt sin Gaard, saalænge han levede, og erlagde en Bygselsum i Overeensstemmelse hermed; men det havde ingen Garantier og ingen Plads i Lovgivningen. Det var saaledes en Ret, som det her gjaldt at sikkre. Den første, dertil sigtende Bestemmelse, findes i Christopher Hvitfeldts Reces af 1544*) og lyder saaledes: „Formedelst den store Klage og Kjæremaal, som ofte tidt og endnu senest paa Lagthinget været haver og endnu dagligen klages, hvor den menige Landbo besværes med den Jordemuder hvert tredie Aar at give deres Landsherre og at den ene kjøber den anden af, desligeste saa ofte som Ombudsmanden afsættes, da holdes deres Bygning ikke, enddog at de have taget Jorden, derfor have Vi paa Kgl. Majts. Vegne og gode Behag det Brev ladet udgaae i saa Maade som efterfølger: at, naar nogen Bonde lejer nogen løs Jord, da skal han blive i Landdrottens Minde som de overeens komme kunne, og siden der at boe saalænge som hannem lyster og han giver sin skjellige Aabod og er grandhæv og giver sin Landboveitsle hvert tredie Aar af Jordens Afvoxt. Men beklages Landbonden for

*) Krag, Chr. III.s Hist. II. 3 7 7 — 84.

slige disse forskrevne Stykker, da skal derom gaae som 6 eller flere svorne Mænd kunne forefinde, enten de sige ham af Gaarden eller at bøde med Penninge, og ikke skal Landdrotten have Magt herimod nogen at afsætte for-

O O

uden 6 Mænds Dom." Ved Forordning af 8de Januar 1557 og Erik Rosenkrantz Reces af 1565*) gjentoges det samme Forbud, og bestemtes, „at ingen Bønder udi Norge, det være sig hvem de tjene eller tilhore, skal efter denne Dag forpligtet være at fæste sine Gaarde hvert tredie Aar, men dennem at nyde og beholde, al den Stund de give og gjøre deres aarlige Rettighed og holder Gaarden ved Hævd og Magt efter Loven." Paa det sidstnævnte Sted hedder det, at de forhen udgivne Artikler om Jordbygselen ikke noksom vare blevne efterfulgte, „meest af den Aarsag, at der ingen Poen eller Straf var derhos sat for dem, som samme Artikler kunde bryde og overtræde". Det blev derfor nu bestemt, „at hvilken Ombudsmand, geistlig eller verdslig, som afsatte nogen af hans Jord uden Lov og Dom, skulde være falden til Kongen 8 Ørtuger og 13 Mark i Brevebrud og desuden staae sin Gjenpart en Tolvmands Dom." Ikkedestomindre vedblev det ældre Forhold, ifølge hvilket Lejlændingen hvert tredie Aar kunde aftrænges af sin Gaard, at være almindelig gjældende ved Siden af Livsbygsel gjennem hele det sextende Aarhundrede. Regjeringen selv synes at have vaklet mellem begge og viste overhovedet, ved sine stundom modsigende Bestem-

o 7 c*

meiser og den i Forordninger og Kongebreve ikke sjeldent forekommende Forvexling af de forskjellige Afgifter, at den manglede tilbørlig Indsigt i de Norske Landboforholde. Medens Bestemmelsen i de ovenciterede Recesser, at ingen

7 C5

Lejlænding skulde nødes til at fæste sin Gaard mere end een Gang, men beholde den i sin Levetid, saafremt han ellers udredede sine aarlige Afgifter i rette Tid og holdt Gaarden ved Hævd, atter og atter indskjærpedes ved de

*) Begge hos Paus, 316—17 og 342 ff.80

I. E. Savs,

paa Herredagene givne Retterbøder*), seer man dog, at Bygsel paa Åaremaal endnu i Slutningen af det sextende Aarhundrede fandt Sted paa Kronens egne Ejendomme**), og i et Kongebrev af 1593 til Lehnsmanden over Baahus Lehn hedder det endog, at, da det var imod Norges Lov at bortfæste nogen Gaard paa Livstid, skulde de af Kronens Bønder i det nævnte Lehn, som havde givet store Penge for Livstage paa sine Gaarde, faae tilbage, hvad de havde udredet over det sedvanlige og siden bygsle hvert tredie Aar, „hvilket altid haver været Sedvane der udi Vort Rige Norge"***). Den senere Lovgivning gik imidlertid med Bestemthed ud fra Livsbygsel som almeen gjældende Regel. Christian den Fjerdes Norske Lovbog (1604) fastsætter i Landslejebaalkens Cap. I, at „hvilken Bonde, som fæster sin Gaard o<* udgiver sin første Tage, han skal

O ~ o

beholde sin Gaard udi sin Livstid, og maa hannem ikke frafæstes, dog med slig Vilkaar, at han holder Gaarden ved god Hævd og Bygning, udgiver sin Leding og Land-ßkyld aarlig i rette Tid og er sin Jorddrot eller hans Ombudsmand hørig og lydig", og den samme Bestemmelse gjentoges med omtrent de samme Ord i Christian den Femtes Lov. Aaremaalet var nu ganske fortrængt af Livsbygsel som den gjældende Lovgivnings Grundlag.

At Regjeringen ved at indføre denne Forandring handlede ifølge en vel overvejet Plan, at den havde Syn for hvad der var Hovedmangelen ved den Norske Bygsellovgivning fremgaaer af de ovenciterede Recesser; det laa aabenbart i dens Interesse at ophjælpe en saa talrig Klasse af Jordbrugere som Lejlændingerne, der udredede Skat lige med

*) S. t. Ex. Rec. af 157 8 hos Paus og flere Rbb. i Herre-dagsprotocollerne.

**) Dette sees af flere Domme i Herredagsprot. S. t. Ex. den

ovenciterede af 15 85.

***) N. Tegn.Norge under Foreningen med Danmark [1537 —1 814]. 81

de andre, og de mangfoldige Klager, som alle samledes i det ene Punct, at Lejlændingen derved, at han hvert

tredie Aar kunde ai'trænges af sin Gaard, blev udsat for ubillig og vilkaarlig Behandling, kunde i saa Henseende ikke for-

O O

fejle at lede paa ret Vej. Men ved Siden deraf har det udentvivl ogsaa været af Betydning, at Livsfæstet allerede tidligere havde faaet Plads i den Danske Lovgivning. Tyve Aar for Chr. Hvitfeldts Reces af 1544 blev udgiven, havde en for Danmark gjældende Anordning indskjærpet, at »ingen Brydje, som steder og fæster nogen Kronens, Kirkens, Riddersmands eller Bondes Gaard, bygger og forbedrer samme Gaard, udreder sine Afgifter, er sin Husbonde hørig og lydig og ikke sidder ham overhørig med Ægt, Inne og Arbejde — skal fæstes af sin Gaard eller udvises derfra, den Stund han holder fornævnte Artikler". Da man ogsaa i andre Retninger sporer en Overførelse af Danske Retssedvaner i Norge, ligger det nær, fra den udvortes Lighed at slutte til en indbyrdes Sammenhæng mellem disse Bestemmelser, saa lidet de end i Hensigt og Virkning stemme overeens med hinanden.

Livsfæstet i Danmark stod i Forbindelse med og udviklede sig af Stavnsbaandet og Vornedskabet. Den ovenciterede Anordning blev given i Aaret 1523, det samme Aar, da Aristocratiet havde vundet sin afgjørende Sejer og Christian den Andens bondevenlige Love bleve brændte som stridende mod gode Seder; allerede deraf kan man skjønne, at dens Øiemed ingenlunde var at indskrænke Jorddrotternes Magt eller betrygge Bondestanden mod vilkaarlig Behandling. Hvor Stavnsbaandet fandt Sted, stemmede den ligefrem med de allerede bestaaende Forholde, da den Stavnsbundne jo paa en Maade kunde siges at være tvungen Livsfæster, og, hvor det ikke fandt Sted, maatte det ligge i Jorddrotternes Interesse at knytte den frie Landbo til Godset ved en tilsyneladende Fordeel, eftersom det allerede i denne Periode var vanskeligt nok for dem at faae Fæstere til sine Gaarde, naar de ikke havde Vornede, som

kunde tvinges dertil*). Forpligtelsen at holde Gaarden ved Hævd, at være Husbonden hørig og lydig, at gjøre Ægt og Arbeide, var iøvrigt ganske ubestemt; der kunde saaledes aldrig mangle Herremanden Paaskud, om han ønskede at udtrænge sin Fæster, og, selv om dette ikke havde været Tilfælde, var dennes Kaar dog ingenlunde forbedret, men snarere forværret ved at faae Livsbrev paa sin Gaard, da han ligefuldt var underkastet Herremandens Tyrannie og vilkaarlig Forhøjelse af Hoveriet saavelsom af de øvrige Afgivter.

En ganske anden Betydning maatte Livsbygselens Indførelse faae i Norge. Her var det retløse Underdanig-

o o

hedsforhold, hvori den danske Fæstebonde stod til Herremanden , ganske ukjendt. Bygselcontracten var grundet paa frie Overeenskomst, men gav dog forsaavidt riig Anledning til ubillig og vilkaarlig Fremfærd fra Jorddrottens

O o ö O

Side, som den for at være gyldig maatte fornyes hvert tredie Aar. Dette var der nu sat en Grænse for. Den nye Lovgivning gav vistnok ingen bindende Forpligtelse til at bygsle paa Livstid; der var naturligviis intet til Hinder for at Bygselcontracten ogsaa kunde indgaaes paa en bestemt, kortere eller længere, Aarrække. Dette fandt — og finder, som bekjendt, endnu — hyppigt Sted; men gav ikke og kunde ikke give Anledning til Misbrug. Hovedsagen var, at de ubestemte Forpagtninger, som skulde gjentages fra Aareinaal til Aaremaal, havde givet Plads for en, ogsaa med Hensyn til Tiden fulkommen bestemt Contract, og at saaledes den tilforn bestaaende Modsætning

7 O O

mellem gjældende Lov og gjældende Praxis, idet Lejlæn-dingen i Regelen forudsattes at ville beholde sin Gaard,

saalænge han levede, og erlagde en Bygselsum i Overeensstemmelse hermed, men Jorddrotten desuagtet havde det i sin Magt at udvise ham hver tredie Aar, ikke længere fandt Sted. Dermed var et sikkert Grundlag vundet, og

*) Estrup, Historie af Livsfæstet i Danmark, Hist. Tidsskr. VI 2 81.Norge under Foreningen med Danmark [1537 — 1814]. 83

herpaa blev en for Lejlændingen fuldkommen betryggende Bygsellovgivning opført. — Saalænge han lejede paa Aare-maal, maatte han finde sig i at hans Afgifter bleve forhøjede eller at der fra Tid til anden paalagdes ham nye Byrder, saafremt han ikke vilde forlade sin Gaard og saaledes forspilde Frugten af sit Arbejde og af de Penge, som han havde erlagt ved Gaardens Tiltrædelse. Herimod var han sikkret ved den nye Lovgivning: Contracten var nu som før grundet paa frie Overeenskomst; dens Bestemmelser kunde nu som før ikke overtrædes af nogen af Parterne uden at det medførte Bøder, Straf eller Tab af Rettigheder; men, medens det før stod i Jorddrottens Magt at forandre dem hvert tredie Aar, vare de nu gyldige, saalænge den samme Lejlænding, med hvem Contracten engang var indgaaet, levede og ønskede at beholde sin Gaard; hans Arbejde kom derfor nu ham selv udelukkende tilgode.; han kunde forbedre sin Jord og forøge sin Velstand, uden at han behøvede at frygte for, at en rovgjærrig Jorddrot deraf vilde tage Anledning til at paalægge ham større Byrder. — Den ældre Lovgivning (Magnus Lagabøter og Christian den Fjerde) paabød, at naar nogen lejede anden Mands Jord, skulde han dertil have 2 Mænds Vidne, og var det bedre om han havde flere. Denne Bestemmelse gav imidlertid ikke tilbørlig Sikkerhed for at Contracten blev overholdt; i Tilfælde af at Vidnerne døde t. Ex. var Lejlændingen udsat for at see sine Rettigheder tilsidesatte, uden at have noget lovligt Middel til at værge dem; ved Frdn. af 5 Februar 16ö5 og Chr. Ytes Norske Lov blev det derfor bestemt, at Bygselseddelen, i hvilken den bortlejede Gaards Landskyld og Taxt samt Bygselsummens Størrelse blev angivet, skulde forfattes ved Dag os Datum

1 * O O

paa stemplet Papiir og siden læses paa næste Thing. — Regjeringen gik et Skridt videre, idet den ikke blot sik-krede Contracten mod Overtrædelse eller vilkaarlig Forandring, men ogsaa indlod sig paa at bestemme dens Indhold. Den ældre Lovgivning havde i saa Henseende givet de

6*84

I. E. Sars,.

contraherende Parter fuldkommen Frihed. En Jorddrot maatte tage saa haj Landskyld som han kunde faae, og, da Ledingens Størrelse rettede sig derefter, laa det endoo-

O J 7 O

i Regjeringens Interesse at Landskylden blev forhøjet, jo mere jo bedre, hvortil ogsaa det ovenfor omtalte Forbud mod at tage Bygselpenge sigtede. Efterat Ledingen imidlertid var sunken ned til en aldeles ubetydelig Statsind-tægt, tabte dette Hensyn sin Betydning, og derved bortfaldt ogsaa den Grund, som tilforn hindrede Landskylden fra at stige, nemlig at Ejendommene i samme Forhold bleve højere skatlagte. Lovgivningen begyndte nu at indskrænke Jorddrotternes Frihed til at tage saamegen Landskyld som de kunde faae. Claus Bildes og Trud Ulfstands Reces af 1539, Rec. af 7 Octbr. 1578 og '29 Juli 1631, Chr. IVS Norske Lov fastsatte, at ingen maatte sætte sin Gaard i højere Landskyld end sex Mænd kunde kjende lovligt og ret, og den samme Bestemmelse gjentoges i Chr. Vs Lov med Tilføjelse af, at Lejlendinger skulle give slig Landskyld og anden Rettighed, som af gammel Tid har været og Jordebagerne dem tilholde. Tredieaarstagen, som længe efterat Bygsel paa Aaremaal factisk var gaaet af Brug, vedblev at bestaae som en Lejlendingen paahvilende Afgift, bestemtes ved Rec. 1578 og Forordn. 1631 til 1 Daler af hvert Skippund Tunge, hver Løb eller hver 2 Huder. Med Hensyn til Bygselsummen eller Indfæstningen hedder det i Recessen af 1578 (i hvilken man finder denne Afgift førstegang omtalt som lovligt bestaaende), at, „efterdi ikke alle Gaarder ere af eens Lejlighed, kan derpaa ingen vis Forordning, gjøres men Kongl. Majts., Kirkens og Stiftens Ombudsmænd skal til første Stedsmaal af Gaarden tage efter dens Storlighed og Lejlighed og ikke beskatte nogen over Billighed." Ved Herredagene indkom der jævnlige Klagemaal over at Kronens Bønder besværedes over Evne med at udgive store Bygselpenge; men

herpaa blev der svaret, at, „da ingen Bonde i Norge blev tvungen til at fæste nogen Gaard, men gjorde det af sin frie Villje, og da Odelsbønder og andre

Jorddrotter tog saa høj Indfæstning som de kunde faae, saa kunde det samme heller ikke være Kongen formeent". Efterat imidlertid Størsteparten af Kronens Gods ved Slutningen af det svttende Aarhundrede var bortsolgt og Regjeringen saaledes ikke længer var bunden ved egen jord-drotlig Interesse, tog den mere Hensyn til hine Klagemaal. Ved Forordningen af 5 Februar 1685 og Chr. V' Lov blev det fastsat, „at ingen Jorddrot, ihvo han være maa, skal fordre eller tage mere end i det højeste 10 Rdr. af et Skippund Tunge, 5 Rdr. af en Ilud og de øvrige Species efter Proportion". — En saadan Bestemmelse vilde i Danmark, hvor enhver Bonde var tvungen til at overtage en Gaard paa det Gods, til hvilket han ved Fødselen var bunden, have gjort megen Nytte, men passede derimod ikke i Norge, hvor Forholdet mellem Jorddrot og Lejlænding var grundet paa en fra begge Sider fuldkommen fri Over-eenskomst. Det var aabenbart en ubillig Indskrænkning i Jorddrottens Rettigheder, og har neppe nogensinde været strengt overholdt, men fik dog, som senere skal omtales, en gavnlig Indflydelse paa Udviklingen af de Norske Land-boforholde. — Vanskeligere end de øvrige Afgifter lod Hoveriet sig ordne ved Lov, og denne Byrde maatte derfor under alle Omstændigheder blive trykkende og give Anledning til skadelige Misbrug. Men efter Souverainitetens

O C? ©

Indførelse, da Størsteparten af de adelige Sædegaarde og Kronens Avisgaarde bleve nedlagte eller bortsolgte, forsvandt de Spor af Hoverie, som havde indsneget sig i den foregaaende Periode, saagodtsom aldeles. En Levning deraf, de saakaldte Arbejdspenge, som oprindelig var paalagt Kronens Lejlændinger istedetfor Arbejde til Kongs-gaardene, og senere ved Krongodsets Salg gik over til private Jorddrotter, blev indskrænket ved Chr. V5 Lovbog. — Vi have omtalt, at Livsfæstets Indforelse i Danmark ingenlunde hindrede Jorddrotten fra at udtrænge sin Fæster, naar han fandt det for godt, da de Forpligtelser, som paahvilede denne og betingede hans Ret til at beholde Gaarden,

saalænge han levede, vare ganske ubestemte. Ogsaa i Christian den Fjerdes Norske Lov var Udtrykket, at en Lejlænding skulde beholde sin Gaard i sin Livstid, „dog med slig Vilkaar, at han holder Gaarden ved Hævd, udgiver sin Landskyld og sin Leding aarlig i rette Tid og er sin Husbonde hørig og lydig," — saa omfattende, at det maatte give Anledning til Misbrug. Ved den senere Lovgivning blev der imidlertid raadet fuldstændig Bod paa denne Mangel. Chr. Vs Lov 3—14—10 nævner som de eneste Tilfælder, i hvilke en Lejlænding kan forbryde sin Gaard, at han undlader at udrede sine aarlige Afgifter eller hugger Skogen til Upligt, og dette bliver i de følgende Artikler saameget inskrænket, som det overhovedet uden Ubillighed mod Jorddrotterne har været muligt.

Uagtet saaledes den Norske Lejlænding i en ganske usedvanlig Grad havde været Gjenstand for Regjeringens Omhu, uagtet der var sikkret ham, ikke blot, som tilforn, personlig Frihed, men fuldkommen Uafhængighed, idet hans Afgifter paa det nøjagtigste bleve bestemte og hans Rettigheder betryggede mod ethvert Overgreb, vilde det dog have været et for Landets Opkomst uheldigt Forhold, om Flerheden af dets Jordbrugere havde bestaaet af Lejlændinger. At dette i Tidsrummet før Souverainitetens Indførelse virkelig fandt Sted, er sikkert nok. Kronens Jordegods alene udgjorde i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede over en Fjerdedeel af det hele Land; Adelen ejede ved samme Tid omtr. 5900 Skippund Tunge eller over i, Odelsbøn-derne omtr. 17000 Skippund eller § af Rigets hele Jordegods; det øvrige tilhørte Kjøbstadborgere, Kirker og Capitler eller var tillagt de saakaldte Prestebord*). Da alt Kronens og Kirkens, Størsteparten af Adelens og en Deel af Odelsbøn-dernes Jordegods, tilsammen altsaa idetmindste af det hele Land, blev bygslet bort, kan man allerede heraf see, at der i det nævnte Tidsrum maatte findes langt flere Lej-

*) Norske Samll. I Bind; Budstikken, 4de Aargang.

lændinger end Odelsbønder. Det er imidlertid, naar man vil skaffe sig et Overblik over Landboforholdenes

Udvik-ling, af Vigtighed at bestemme dette Forhold nærmere og

C' o ~ o

at faae en, idetmindste nogenlunde nøjagtig, Opgivelse af Antallet af begge Klasser i Tiden nærmest før Souveraini-tetens Indførelse. En saadan skulde man vente at kunne finde i det i Durells Relation meddeelte Mandtal over Norge, og efter dette har ogsaa F. Hammerich i sine „Bi-

c ' CJ

drag til Belysning af den Danske Stats Folkemængde etc. i Midten af det syttende Aarhundrede"*) opgivet en Sum af 4799 Odelsbønder og 32824 Lejlændinger. Men Durells Liste er, skjønt den, enkelte Misforstaaelser og Fejl fraregnet, temmelig nøje stemmer overeens med de i Rigsarchi-vet opbevarede Skattemandtal for Aarene 1610—20, paa hvilke den sees at være grundet, dog, hvad det her omhandlede Spørgsmaal angaaer, ganske vildledende. Skattebrevene fra denne Tid paabyde nemlig kun forsaavidt særegen Skat for Odelsbønder, som disses Odelsindkomst eller Værdien af den Landskyld, som de oppebåre af sit Bygsel-gods, oversteg et vist Beløb, sedvanligviis det Firedobbelte, stundom det Tredobbelte eller Dobbelte af den udskrevne Lejlændingsskat; i modsat Tilfælde derimod skattede de lige med Lejlændingerne, og blandt disse findes derfor ogsaa i Skattemandtallene og efter dem i Durells Relation de fleste Odelsbønder opførte. Heraf kan det forklares, at enddog i de meest afsidesliggende Fjeldbygder, til Ex. Valders og Hallingdalen, hvor Kronens og Kirkens Jordegods var ganske ubetydeligt og hvor Adelen intet ejede, opgives der for hele Prestegjæld kun et Par eller enddog slet ingen Oldelsbønder, saaledes i Slidre 2, i Vang 1, i Nes 2, i Aurdal og Aall ingen [1621—22], skjønt de aabenbart maatte være den talrigste Klasse af Jordbrugere i disse

c o

Bygder. Heller ikke af de senere Skattemandtal vil man kunne hente tilfredsstillende Oplysning, da Beskatningsmaa-

*) Historisk Tidsskr. III Række, 2 det Bind.88

den vedblev at være den samme, alene med den Forskjel, at Odelsskatten i den følgende Tid blev paabuden at skulle udredes af alt det Jordegods, som Ejeren bygsiede bort og oppebar Landskyld af, medens de Odelsbønder, som kun ejede, hvad de selv brugte og besad — og dette var naturligviis de fleste — fremdeles skattede sammen med Lejlæn-dinger. Ved Hjælp af endeel andre, i Rigsarchivet opbevarede Documenter er det dog muligt at udfinde det omtrentlige Antal af begge Klasser af Jordbrugere i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede. Ved Regnskaberne for 1617 findes der for en Deel af det Søndenfjeldske Norge Lister over de til Odelsbonderne mod en vis Betaling; ud-deelte Vaaben eller de saakaldte „Odelsgeværer." Ifølge disse var der i Gudbrandsdalen, som hos Dureli findes opført med kun 20 Odelsbønder, over 400 saadanne, i Val-ders og Hadeland, som efter Durell kun havde 57, 550 o. s. v., tilsammen alene for Gudbrandsdalen, Hadeland og Valders, Hallingdal og Ringerike, Bragernes, Follo, Romerike, Soløer, Hedemarken samt Smaalehnene en Sum af 3780. Man seer allerede heraf, at der i det hele Land maatte findes et flerdobbelt saa stort Antal af Odelsbønder som det man faaer ud efter Durelis Relation, skjønt heller ikke disse Lister kunne ansees for ganske fuldstændige, da idetmindste i de Districter, hvor der fandtes særdeles mange Selvejere, Odelsgeværer kun bleve uddeelte til de rigeste og fornemste blandt disse. Et andet, i Rigsarchivet opbevaret Aktstykke uden Datum, men, som man tydeligt kan see, nedskrevet i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede, opgiver Odelsbøndernes Antal i det søndenfjeldske Norge indtil Sireaa til 8468 og deres Jordegods til 9768 Skippund Tunge. Da Odelsgodset i det hele Rige, som ovenfor anført, efter den i 1611 foretagne Taxation, det Kjøb-stadborgerne tilhørende fraregnet, beløb sig til omtr. 17000 Skippund, saa faaer man, naar man antager, at de tilbage-staaende 7000 Skipppund har havt forholdsviis ligesaa-mange Ejere som de 9768, en Sum af omtr. 13000, der ahsaaNorge under Foreningen med Danmark [1 537 — 1814]. 89

var det samlede Antal af Norges jordejende Bønder i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede. —

Skattebrevene for 1658 og 1659 paabød, i Modsætning til hvad der før havde været Tilfælde, at alle Odelsbønder skulde udrede Halvparten af sin Odelsindkomst, ikke blot af det Jordegods, som de bygsiede bort og oppebar Landskyld af, men ogsaa af det, som de selv brugte og besad, hvor lidet det end var. Man skulde saaledes vente, at der af Skattemandtal-lene for disse Aar kunde hentes fuldkommen nøjagtig Oplysning om Antallet af de jordejende Bønder. Dette er dog ikke Tilfælde, da de fleste af dem ere indrettede saaledes, at det Jordegods, som Ejeren oppebar Landskyld af, og det, som han selv brugte, er opført paa særskilte Lister, hvorved det ofte hænder at det samme Navn gjentages paa to Steder. Derimod er det paa Grund heraf saameget lettere at udfinde — hvad der her naturligviis er af størst Interesse — Antallet af dem, som brugte egen Jord og

' o » o

sad paa egen Odelsgrund. Dette var, Nordland og Finmarken fraregnet, for hvilke Districter der ingen Skatte-

O ' ~

mandtal fra de nævnte Aar har været at finde, noget over 11000.*) Antallet af dem, som brugte anden Mands Jord, kan anslaaes til 25 —30000,**) altsaa dog over dobbelt saa stort.

*) Alene ved Mandtalslisterne for Thelemarken, Jædderen og Dalerne samt Ryfylke er det ikke udtrykkeligt bemerket eller muligt at see, hvilke af de opførte Odelsbønder, der tillige brugte egen Jord, saa at man her har maattet bestemme Antallet efter det Forhold, som bestod andensteds. I Gud-brandsdalen t. Ex. var der af 8 50 jordejende Bønder 6 30, som brugte egen Jord, i Valders og Hadeland af 9 40, 6 50, i Hallingdal og Ringerike af 410, 3 80. Thelemarken havde i 1659 915 Odelsbønder, Jædderen og Dalerne 4 60, Ryfylke 660. Antager man nu, at et lignende Forhold har fundet Sted her, saa bliver Antallet af dem, som brugte egen Jord, i disse Districter omtr. 1300.

**) Ifølge Dureils Relation var Antallet af Odelsbønder omtrent 5000, af Lejlændinger 32000, Ødegaardsmænd (hos Durell90

I. E. Sars,.

I Danmark fandtes der paa samme Tid omtrent 5000 saakaldte Selvejere og 40000 Fæstebønder. De første udgjorde saaledes neppe en Niendedeel af den hele Gaard-brugerstand, og hvilken Forskjel var der ikke imellem en Norsk Odeismand og en Dansk Selvejer! Odeismandens Ejendomsret var fuldkommen uindskrænket; han besad sin Gaard, ligesom Kongen sit Rige, af Guds Naade, og skyldte hverken Afgift eller Tjeneste deraf til Nogen. Men dette Forhold, som vedblev at bestaae uforandret i Norge og som bevarede hos den Norske Bondestand en Uafhængighed og en Anseelse, der var uden Sidestykke i denne Tidsalder, er ejendommeligt for de Lande, hvor Germaniske Stammer først have coloniseret og hvor ingen

O O

senere Erobring har omstyrtet den ved Bebyggelsen grundlagte Orden. I Danmark derimod ligesom i de øvrige

O o

germaniske Lande, hvor der foregik en Undertvingelse af tidligere bosatte Folk, blev et ganske modsat System gjort gjældende. Høvdingen for den erobrende Stamme betragtedes her som Landets egentlige Ejer; al Jordbesiddelse kom saaledes til at grundes paa Lehn, ikke paa umiddelbar Ejendomsret, og Feudalvæsenets kunstigt sammensatte Bygning fortrængte den oprindelige demokratiske Samfundsorden, som fandt sit Udtryk og sin Støtte i Odelsinstitutio-nen. Danmark har derfor aldrig havt noget tilsvarende

O ö

til de Norske Odeismænd: frie Bønder med en fuldkommen uindskrænket Ejendomsret. Den saakaldte Selvejer var

„Odelsgaardmænd) omtr. 5000, tilsammen 42000, hvorfra dog maa drages idetmindste 2000 for de Odelsbønder, som ikke selv brugte Jord, ligesom ogsaa i Mandtalslisterne stundom Odelsbønderne opføre paanyt blandt

Lejlændinger. Det samlede Antal af Gaardbrugere bliver derefter 38—40000, og, naar herfra drages de 12000, som brugte egen Jord, faaer man til Rest 26 — 28000, der vare Lejlændinger. Durells Opgivelse gjelder vistnok for Aarene 1610 — 20; men da de omfatte Baahuslehn, som senere adskiltes fra Norge, kan det samme Tal antages som gjældende i 1659, skjønt Befolkningen imidlertid maae antages at være stegen ikke ubetydeligt^Norge under Foreningen med Danmark [1 537 — 1814]. 91

det neppe mere end af Navn. Han havde vistnok en mindre afhængig Stilling end sine øvrige Standsbrødre og stod

o o o Ö Ö

sig vel i Regelen ogsaa bedre end disse; men hans Ejendomsret var meget ufuldkommen. Han maatte ikke jage paa sin Grund, ikke afhænde nogen Deel deraf, ikke hugge mere i Skogen end hvad han selv brugte. Han havde al-

O O

tid et Herskab over sig, enten Kongen eller en Adelsmand, som ejede den saakaldte „Herlighed" til hans Gaard og i Egenskab af Herlighedsejer nød saagodtsom alle en virkelig Jorddrots Rettigheder. Til denne maatte Selvejerbonden udrede indfæstningssum ved Gaardens Tiltrædelse og Landgilde hvert Aar, i dennes Tjeneste maatte han forrette Hoverie og af denne kunde han enddog i visse Tilfælde be-

O Ö

røves sin Gaard, t. Ex. naar han, som det hedder, ikke holdt Gaarden ved Hævd eller huggede Skogen til Upligt. Forskjellen mellem de saakaldte Selvejere eller jordegne Bønder og Fæsterne var saa liden, at der oftere endog opstod Tvivl og Strid om, hvorvidt Bønderne i hele Distric-ter hørte enten til den ene eller til den anden Klasse: begge udredede nemlig de samme Afgifter og vare paa samme Maade indskrænkede i Brugen af sine Gaarde. En Følge heraf var det ogsaa, at de jordegne Bønders Antal mere og mere aftog og at Selvejergodset gik over til at blive Fæstegods. Det var fornemmelig i det sextende

~ c*

Aarhundrede og fornemmelig ved Mageskifter mellem Kro-

c? ö ~

nen og Adelen, at dette skete. Kronen afstod ved saadanne Lejligheder hyppigt sine Rettigheder eller sin Herlighed i jordeget Bondegods til en eller anden Adelsmand, som udlagde andet Gods ti! Vederlag, og gav ham derhos i Regelen Tilladelse til at handle med Selvejerne om, at afstaae sin Ejendomsret. Vel var dette kun en Tilladelse, der ikke syntes at betage de jordegne Bønder Friheden til selv at bestemme om de i saa Henseende vilde føje sig efter Herremandens Ønske eller ikke. Men i de allerfleste Tilfælde blev dog Udfaldet saadant, at de virkelig afstod sine Gaarde og gik over til at blive Fæstebønder. Deres For-92

I. E. Savs,

hold til Herlighedsejeren var nemlig saa afhængigt, at der sjelden kunde fattes denne Midler til at tvinge dem. Ofte skete det ogsaa med deres gode Villje, da de kun havde liden Fordeel af at holde fast ved en saa ufuldkommen og slet betrygget Ejendomsret, medens det paa samme Tid maatte være Herremanden magtpaaliggende at bringe dem i et mere afhængigt Forhold. Hertil kom, at den jordegne Bonde, foruden at udrede baade Indfæstningssum, Landgilde og Hoverie til sin Husbonde, i Regelen blev ilignet dobbelt saa høj Skat som Fæsterne. Ved at afstaae sin Gaard, opnaaede han saaledes baade en Lettelse i sine Byrder og kunde tillige vente hos sin adelige Jorddrot at finde en Beskyttelse, som hans ufuldkomne Ejendomsret ikke var istand til at yde ham. Man regner, at alene i Fredrik den Andens sidste sexten Regjeringsaar (1572— 1588) er henimod 2000 Selvejere paa denne Maade gaaet over til at blive Fæstebønder, og, da lignende Mageskifter fandt Sted baade i det foregaaende og i det næstfølgende Aar-

c o c

hundrede, er det intet Under, at Selvejerne omsider udgjorde en ganske forsvindende Deel af den Danske Bondestand, og at de faae, som vare tilbage, kun vare det af Navn.*) Man indseer lettelig, at Odelsgodset i Norge, trods

o' o o 7

Indflytningen og Indflydelsen af Danske Aristocrater, aldrig har kunnet være undergivet en lignende Skjæbne. Odels-bonden havde en Stilling, som han kun af yderste Trang kunde forudsættes at ville bytte med en Lejlændings, da den tilbød ham alle en uindskrænket Ejendomsrets Fordele. Ligesaalidt kunde han tvinges dertil, da han ikke stod i noget Afhængighedsforhold til en Herlighedsejer og ikke havde andre Afgifter at udrede end dem, som bleve paalagte til det Offentlige. Og disse vare ikke større for ham end for Lejlændingen. Kun, naar en Odelsbonde ejede saameget Jordegods, at Renten eller Landskylden deraf oversteg et vist Beløb — og dette

*) P. V. Jacobsen, Om Selvejergods, i (Dansk) Juridisk Arkiv, 18 de Bind.

var, som man af Mandtalslisterne kan see, neppe Tilfælde med en Tyvendepart, — eller, — efter de senere Skattebreve, — naar han, foruden det Jordegods, som han selv brugte og besad, tillige ejede andet, som han oppebar Landskyld af, blev han ilagt en særegen Afgift foruden den almindelige, saakaldte Lejlændingsskat; i andet Tilfælde skattede han lige med en Lejlænding, og det er saa langtfra at denne Beskatningsmaade, saaledes som den i Danmark brugelige,

' o C 7

kunde have nogen Formindskelse i Selvejendommen tilfølge, at den tvertimod maatte befordre samme, da den gjorde det mere fordeelagtigt for en Jorddrot at sælge de Gaarde, som han ikke selv brugte, end at bygsle dem bort. En yderligere Sikkerhed for Odelsgodsets Bevarelse hos dets oprindelig Besiddere laae i Indløsningsretten, som efter den i hiin Tid gjældende Odelshævd af 60 Aar efter Magnus Lagabøter og 30 efter Christian den Fjerde lagde næsten uoverstigelige Hindringer ivejen for at samle store Ejendomme ved Kjøb fra Bønderne. — I den katholske Tid havde de hyppig Gaver af Jord til Klostre, Kirker eller Prestebord i høj Grad bidraget til at formindske Selvejergodset. Paa denne Maade var efterhaanden ikke meget langt fra det halve Land kommet i Kirkens Eje; men deraf gik en stor Deel tabt ved Reformationen, og senere er

O 7 O

Kirkegodset snarere bleven formindsket end forøget, da Gaverne blev sjeldne, medens der hyppigt klagedes over, at de Kirker eller Prestebord fra gammel Tid tillagte Gaar-der frakom samme, idet Private tilegnede sig Ejendomsret derover. — Af Kronens Jordegods var det meste erhvervet ved Reformationen og havde tilforn hørt under Klosterne og Biskopsstolene. Derimod kan det neppe antages, senere at have havt nogen betydelig Tilvæxt, idetmindste ikke paa Odelsgodsets Bekostning.*) Den samme Grund, som efter

*) Enkelte betydelige Adelsgodser er derimod efter Reformationens Indførelse tilfaldet Kronen, saasom Gyrvild Fadersüatter Sparres (1582) og Hannibal Sehesteds (1G51) [hvoraf dog

hvad der ovenfor er bleven omtalt, bevirkede, at saamange af de jordegne Bønder i Danmark overdroge sine Gaarde til Adelen, nemlig at de bleve ilagte dobbelt saa hoj Skat som Fæsterne, bevirkede ogsaa, at mange af dem frivilligt afstod sin Ejendomsret til Kronen og gik over til at blive dennes Fæstebønder mod at erholde nogen Lettelse i sine Byrder. Dette skete naturligviis aldrig i Norge, og, saavidt man af de forhaandenværende Kilder kan slutte, meget sjeldent, at Odelsgods blev forbrudt under Kronen, fordi Ejeren deraf undlod at udrede den ham paahvilende Leding eller anden Skat,*) i hvilket Fald der desuden altid bevilgedes ham selv eller hans Arvinger Adgang til at indløse det igjen for en billig Priis. De øvrige Tilfælde, hvorved Odelsgods forbrødes under Kronen, var, efter Magnus Lagabøters og Christian den Fjerdes Love, naar Ejeren deraf

en stor Deel tilforn havde været Kronens Ejendom og ved Gave var kommet til Sehested.]

*) I Lehnsregnskaberne forekommer enkelte Exempler herpaa, saaledes i Regnskaberne for Tønsberg Lehn 1640 —1660. En Antegnelse i et af disse er besvaret paa følgende Maade: „Hvad Gods, som ej skattes af og dømmes under Kronen, haver altid været bevilget at maatte indlöses for en billig Priis, som og herudi skeet er." — Stundom blev ogsaa det forbrudte Jordegods givet Ejeren tilbage uden Indløsnings-sum, naar han betalte sine resterende Skatter. I et Kongebrev af 4 Novbr. 10 3 6 (N. Tegn) hedder det saaledes: „Eftersom tvende Bønder af Mariekirke Provstie und. give tilkjende, hvorledes de deres Skat i forleden Aar ikke udi rette Tid skal have udgivet og derfore deres Gods at være dømt under Kronen, og de dog efter Landsloven er berettiget deres Gods igjen at indløse, und. er begjærendes at det maatte bevilges dem deres Gods igjen at maatte bekomme uden Løsning, da, efterdi Vi erfare, saadant af dennem at være skeet mere af Vankundighed end af Modvillighed, have Vi dennem Naad. bevilget, denne Gang at maae bekomme deres Gods igjen uden Løsning."Norge under Foreningen mud Danmark [1537 —18 1 4], 95

gjorde sig skyldig i uærligt Drab eller Niddingsverk („ni-dingsvig e5a skemöarverk") d. e. Landsforræderie, Oprør — hvorunder det efter Fr. af 31 August 1C48 ogsaa henførtes, naar Almuen holdt Thing og Stævne af egen Myndighed eller opskare Budstikken uden Fogdens og Sorenskriverens Befaling, — Mord, Trygderov, Tyvehævn, Voldtægt etc. Herved kunde imidlertid Kronens Jordegods ikke blive meget forøget: deels maatte nemlig hine „Ubodemaal" være

O ö O 77

sjeldne, deels blev Bestemmelse om Odelsgodses Forbrydelse ved ulovligt Thingstævne eller Opskjæren af Budstikken neppe nogensinde overholdt, deels blev det selv ved Niddingsverk og uærligt Drab oftere bevilget Arvingerne at indløse, hvad der saaledes var forbrudt. Enhver anden Forseelse kunde afsones ved Bøder; men, da disse ikke vare bestemte, var en viid Mark aabnet for alskens Vilkaarlighed fra Lehnsmændenes og Fogdernes Side, som berigede sig ved Sagefaldet og skruede Bøderne saa højt op, at den Skyldige stundom ikke formaaede at udrede dem paa anden Maade end ved at afstaae sin Gaard. Hvad der paa denne Maade tilfaldt Kronen, kunde ifølge Loven gjen-løses inden ti Aar.*) Men udentvivl skete det oftere, at Lehnsmanden eller Fogden tilegnede sig det saaledes ud-

£5 C? O

lagte Jordegods som sin private Ejendom og i dets Sted opførte en Pengesum som Sagefald til Kronen. Dette kunde saameget lettere gaae for sig, som — efter hvad man fornemmelig af Herredagsprotocollerne kan see, — det var en ganske almindelig Fremgangsmaade, at Lehnsmanden afgjorde slige Sager underhaanden med den Skyldige, uden at lade hans Forseelse paadømme eller Bøderne bestemme til Thinge.**) I en Forordning af 16 Decbr. 1590

*) M. L. IV. 2 og Chr. IYS Lovb. III. 1. bestemmer det saaledes for det Tilfælde, at der som Bøder for Drab eller Thegngjæld blev udlagt Jordegods.

**) Som Exempel paa denne Fremgangsmaade anføres et Skjøde af 13 Aug. 1585, hvorved en Bonde overdrager Erik Munk96

I. E. Sars,.

hedder det derfor: „Efterdi vi komme udi Forfaring, hvorledes mange udi Vort Rige Norge, baade Lehnsmænd, Fogder og Prester, sig skulle understaae med adskillige optænkte Paafund at pante, kjøbe og tilforhandle sig Jordegods af Bønderne der udi Riget, endeel med Sagefald, som de saa højt sætter, naar nogen haver forbrudt Livet eller udi andre Maader groveligen syndet, at de ikke formaae det at udsjive og betale, saa de derover give til Lehns-

~ o 7 O

manden eller Fogden Kjøbe- og Skjødebrev paa deres Gaarde og Gods, endeel udi andre Maader sig det

tilforhandle, hvoraf kommer, at de, som tilforn have havt egne Huse og Gaarde, ved saadan Underfundighed og listig Handel derfra kommer, og siden maae stryge og strippe Landet igjennem om andre Boliger, da ville Vi hermed strengeligen have forbudet, Vore Lehnsmænd, Fogder eller Prester der udi Norge at pante eller kjøbe noget Jordegods med Bønderne, saafremt de ikke til Os og Kronen ville have det forbrudt"*) — og af de Norske Registranter sees, at det blev fundet nødvendigt at indskjærpe dette Forbud flere Gange. — Naar man betænker, hvilken overordentlig udstrakt Myndighed Lehnsmændene vare i Besiddelse af og hvor slet de i Regelen bleve controllerede, synes det ganske rimeligt, at det maatte lykkes dem ved Misbrug af denne Myndighed, ved Trudsler, Tvang og ulovlig Afskatten, naar Nogen havde gjort sig skyldig i en Forseelse, at samle sig store Jordegodser paa Odelsbonder-nes Bekostning, og om Flere af dem vides jo ogsaa dette med Bestemthed, saaledes om Erik Munk,**) Peder Hansen

sin Anpart i Gaarden Jordthveit i Ejde Sogn, mod at eftergives alle de Sager og Klagemaal, som denne havde imod ham. Samll. t. d. N. F. Hist. I. 2 3 9.

*) Evensens Samll. 2 det Bind.

**) I Nedenæs's Almues Klageskrift ovor Erik Munk (Nyt Danske Magaz. II Bind) hedder det bl. a.: „Er og vor store Klage, at, naar Erik Munk tager Had til nogen fattig Mand,Norge under Foreningen med Danm ark [153 7 — 1814]. 97

Basse, Niels Lange*) o. A. Størsteparten af det Jordegods, som den Danske Adel kom i Besiddelse af i Norge,

som jordejendes er, siger han hans Odelsgods under sig, og aldrig det maa blive laugbøden til Thinge under rette Odels-mænd som det sig bør efter Loven".

*) Om denne, som var Lehnsmand i Brunla 1643 — 52, haves i Rigsarchivet endeel Rlagemaal, hvoriblandt især et, med Overskrift: „Klage over Niels Langes begjærlige Attraa efter fattige Bønder deres Gods og Ejendele," tjener til yderligere at bestyrke, hvad der ovenfor er bleven sagt om Indførelsen af det Danske Bondetyrannies Sedvaner ogsaa i Norge. Her berettes først, hvorledes Niels Langes Fader, Gunde Lange, liavde tvunget en Odelsbonde til at afstaae ham sin Gaard idet han truede ham med, at han ellers vilde, efter Loven, som byder, at den, som Skifte begjærer,k skal Skifte faae, dele den ham tilhørende Part af Gaarden fra Bondens, „og det paa de Steder ham behagede," hvorover Bonden i sin Eenfoldighed befrygtede, at Gunde Lange skulde tage al Tømmerskog med alle Sagbrug eller alt Avlsbrug med Gaard og Huus fra ham, og saaledes mod sin Villje maatte erkjende ham som sin Jorddrot. En anden Gang havde Niels Lange, „efterdi han ingen Paaanke hører, men er fri for Paatale, fordi Retfærdigheden sover," en anden Adelsmand, Præben von Ahnen, til Villje, mageskiftet en Gaard, ved Navn Holm, mod Bondens Villje. Præben von Ahnen havde hjemsøgt denne Bonde med idelige Stævnemaal og Rettergang, fordi han vilde have hans Odel til sit Odel, „men vandt herudi intet, saalænge de ved Retten procederede; men, der Præben flyttede til Fosnes efter Krigen, var der en Gaard ved Navn Møgenes, som Ingebrigt Treffland ejede. Denne Gaard kunde Præben ej faae af Ingebrigt, saa mageskifter han, og Niels Lange bekom Holm og Præben det han begjærede, nemlig Møgenes". Klageskriftet, der angives at være forfattet af en Bonde, „fordi Sorenskriveren var Niels Langes værste Tjener og Bygselfoged," handler iøvrigt om den haarde og ubillige Medfart, som Kronens og Langes egne Lejlændinger maatte lide, idet han forhøjede

798

I. E. Sars,.

havde imidlertid, som for bemærket, allerede tidligere været i Adelsmænds Eje, og var erhvervet ved Indgiftning i Norske adelige Familjer, ved Arv eller Kjøb fra disse. Af Sædegaardene var de fleste ældre end Reformationen, og saaledes kan det overhovedet antages, at Jordegodsets Fordeling mellem Krone, Kirke, Adel og Odelsbønder i det Væsentlige er forblevet uforandret fra Reformationens Indførelse og indtil Midten af det svttende Aarhundrede.

O J

Ved denne Tid begyndte Pantsættelsen og senere Salget af det Norske Krongods. De store Skatter, som Christian den Fjerde udskrev til sine uheldige Krige og ødsle Hofholdning, forsloge ikke til at dække Udgifterne. Han greb derfor gjentagne Gange til den Udvej at optage Laan hos Adel, Borgere og Bønder mod Pant i Kronens Ejendomme og under Forbehold af at indløse dem igjen senere. Hans Eftermand fortsatte hermed og ved den stedse stigende Finantsnød blev der aldrig Tale om nogen Indløs-

Landskylden for dem, optog nye Avisgaarde, satte vilkaarlige Arbejdstaxter eller paalagde Arbejdspenge, der vare større end Kgl. Majts. Skatter, og forarmede derved mange af dem saaledes, at de maatte forlade sine Gaarde, som derover stode øde. De, som undlode at indfinde sig til Arbejdet paa hans Sædegaarde, „fordi de i det forgangne Aars haarde og dyre Tid ingen Kost havde at tage med sig," „dennem lader Niels Lange eller hans strenge og umilde Tjenere hente ved Bondelehnsmanden ligesom Misdædere, og sætter dem paa en Træhest, endeel saalænge til de falder i Daansel, og saa derefter aldrig forvinder den Svaghed." Der nævnes tre Bønder, som vare blevne straffede paa denne Maade, og heraf sees, at det neppe kan være rigtigt, naar T. A. Becker (Danske Herregaarde, 8 Binds 3 Hefte) antager, at Træhesten først efter Souverainitetens Indførelse er kommen i Brug paa de Danske Herregaarde. Man kan være sikker paa, at den her maa have været temmelig almindelig, naar der enddog findes Spor af dens Brug i Norge.

ning, hvorimod Frederik den Tredie kort efter Souverainitetens Indførelse aabnede sig en ny Indtægtskilde ved at lade det pantsatte Norske Krongods bortsælge. Størsteparten heraf tilfaldt enkelte Rigmænd af Adelen og Borgerstanden, som i Krigsaarene havde forstrakt Kronen med betydelige Pengesummer, og navnlig kom det Amsterdam-ske Kjøbmandshuus, Marsellierne paa saadan Maade i Besiddelse af et af de største Jordegodser, som nogen Privatmand har ejet i Norge*). — Men saavel dette som de fleste øvrige af de ved Salget af Kronens Ejendomme opstaaede Proprietærgodser adsplittedes næsten ligesaa hurtigt som de vare samlede, og den samme Skjæbne havde ogsaa Størsteparten af Adelsgodset efter Souverainitetens Indførelse, idet ikke blot de under Sædegaardene liggende Ejendomme, men tildeels ogsaa Sædegaardene selv i Løbet af det attende Aarhundrede bortsolgtes og kom i Bønders Eje, hvorved de, som ovenfor omtalt, tabte sine Privilegier. Souverainitetens Indførelse er saaledes at betragte som et Vendepunct i Hensyn til Jordejendommenes Fordeling; de store Masser af Jordegods, som tilforn havde været samlede paa enkelte Hænder: — Kronen, Adelen eller andre Proprietærer, — begyndte nu at adsplittes, Bygselgodset at formindskes og Antallet af dem, som brugte Ejendoms-jord blev endnu inden Begyndelsen af det attende Aarhundrede den langt overvejende Flerhed af Landets Jordbrugere, medens det omvendte Forhold tilforn havde fundet Sted.

Hvad der fornemmelig bidrog til at fremskynde denne Udvikling, var de føromtalte Indskrænkninger, som efterhaanden skete i Jorddrottei 'nes Ret til at gjøre sig sit Bygselgods saa nyttigt som muligt. Vi have seet, at Lovgivningen ikke blot sørgede for at afhjælpe de Misbrug,

*) „Vi have til en og anden afstaaet hele Amter og anseelige store Parter af Jordegods," hedder det i et Kongebrev af 1664.

som tilforn fandt Stod med vilkaarlig Forandring og Overtrædelse af Bygselcontracten, men ogsaa indlod sig paa at bestemme dennes Indhold, hvorved det blev Jorddrotten formeent at nyde de Fordele af sit Bygselgods, som han ved privat Overeenskomst og uden at forurette nogen vilde have kunnet opnaae. Med Hensyn til den aarlige Afgift eller Landskylden er det saaledes baade i Christian den Fjerdes og Christian den Femtes Love fastsat, at den skulde udredes „som af gammel Tid været haver," det vil altsaa sige efter det Værd, som Jordegodset havde paa en Tid, der endog ligger langt forud for Begyndelsen af det syttende Aarhundrede, da som bekjendt Christian den Fjerdes Lov udkom (1604). Naar man nu betænker, hvor meget Jordegodset siden steg i Priis, — ofte i en Tid af hundrede Aar til det fem- og sexdobbelte og derover, — er det indlysende, at den Landskyld, som en Jorddrot i det attende Aarhundrede var berettiget til at oppebære af sin Gaard, ikke paa langt nær kunde være nogen fyldestgjø-rende Rente af den Capital, som Gaarden efter de daværende Ejendomspriser repræsenterede,

og som Beviis herfor vil det være tilstrækkeligt at anføre, at der af Gaarde, der stode i en Priis af indtil 3000 Rdr., stundom kun erlagdes 5 Rdr. i Landskyld, altsaa neppe en Tyvendepart af Renten af den Sum, som Gaardens Salg vilde have indbragt*). I Danmark var, som bekjendt, Landgilden ogsaa bestemt ved Loven og maatte ikke vilkaarligt forhøjes; men denne Indskrænkning vilde her, selv om den var bleven overholdt, kun have havt lidet at betyde, da Proprietairen til Gjengjæld kunde paalægge desto mere Hoverie, hvilket han betragtede som den væsentligste Indtægt af sit Fæstegods,

*) S. t. Ex. Stampes Erklæringer V. 180. — Landskylden var oprindelig bestemt i visse Varer, Korn, Smør, Fisk, Huder o. s. v., men den erlagdes ogsaa i Penge, for hvilket Tilfælde der ved Fr. 5 Febr. 16 85 blev sat en vis Taxt paa adskillige af hine Varer.

ligesom det ogsaa stod ham frit for at forhøie Stedsmaalet eller Indfæstningssummen saameget han vilde. Ingen af Delene var derimod tilladt efter Norsk Lovgivning. Fr. af 5te Febr. 1685 bestemte, at ingen Jorddrot maatte tage mere i Bygsel end i det højeste 10 Rdr. af et Skippund Tunge og 5 Rdr. af en Hud. Denne Bestemmelse blev vistnok, som før bemærket, neppe nogensinde strengt overholdt, og man finder Exempler paa, at der blev givet enddog indtil 1000 Rdr. i Bygsel af en enkelt Gaard*); men det maatte dog altid være forbunden med noget Resico at overtræde et udtrykkeligt Lovens Bud. Endnu mindre kunde den norske Proprietair i et forøget Hoverie af sine Lejlændinger finde nogen Erstatning for Landskyldens Ringhed. Deels var nemlig hans Ejendomme som oftest vidt adspredte, da Landets Beskaffenhed og Talrigheden af smaae Ejendomsbesiddere gjorde det umuligt eller vanskeligt at forene dem til sammenhængende Godser —, og kun de nærmest boende Lejlændinger kunde bruges til Hovedgaardens Dyrkning. Deels var de store Gaarde, som udkrævede megen Folkehjælp, sjeldne, og Sædegaardenes Antal indskrænkede ved Fr. af 16 December 1639 og 25 December 1682. Deels havde Lovgivningen ogsaa i Henseende til Hoveriet, forsaavidt dette fandt Sted, hvilket efter Souverainitetens Indførelse blev mere og mere sjeldent, fastsat en Grændse, som Proprietairen ikke maatte overskride. Han kunde ikke forøge Arbejdsstyrken ved at udstykke sine Bygselgaarde til flere Lejlændinger end tilforn og betinge sig Arbejde af dem alle; deri blev han hindret ved Fr. af 24 October 1634 og Chr. V.s Lovb. 3—14 — 5, som bestemte, at ingen Gaard eller Gaardepart maatte bortbygsles ti! flere end een Lejlænding, medmindre den,s Skyld var over 1 Skippund Tunge. Han kunde ikke betinge sig mere Arbejde af den ene Lejlænding, til hvem han efter Loven kunde bortbygsle sin Gaard; deri blev

*)^Samll. t. d. N. F. Hist. Yl. 17 9.

han hindret ved Chr. V.s Lovb. 3—14 — 23 og dens Kilder. Lovgivningen havde overhovedet ved disse og en Række af andre ßestemmemmelser begunstiget Lejlændings-klassen paa Jorddrotternes Bekostning enddog langt over hvad der kunde ansees nødvendigt og billigt. Besiddelsen

O O o

af Bygselgods blev derved mere og mere ufordeelagtigt, medens Salget deraf paa Grund af Ejendommenes Stigen i Priis frembød altid større og større Fordele, og den naturlige Følge heraf var, at Bygselgodset aftog og udstykkedes mellem mange Ejere, der selv brugte, hvad de besad. — Beskatningen virkede til det samme Maal. Vi have i det Foregaaende berørt, at der i de ældre Skattebreve, foruden den almindelige, saakaldte Lejlændingsskat, der udrededes af enhver Gaard, uden Hensyn til om den brugtes af Ejeren eller en Lejlænding, paalagdes Ejerne af Bygselgods en særegen Afgift, som i Almindelighed var Fjerdeparten, men stundom ogsaa Halvparten eller endog Totredieparter af Landskylden eller den aarlige Indkomst, som de oppebåre. I de senere Skattebreve blev denne, saakaldte Odels-skat i Regelen paabudt saaledes, at der af hvert Skippund Tunge, som en Jorddrot oppebar Landskyld af, gaves Rdr., hvortil kom Rostjenesteskatten, som efter Fr. af 22 April 1682 udrededes med 16 Skill, af hver Tønde Hartkorn eller 32 Skill, af hvert Skippund Tunge. Da Lovgivningen saa sterkt havde beklippet de jorddrotlige Indtægter, maa disse Byrder have været meget følelige og bidraget virksomt til at formindske de store Proprietair-godser.

At Jorddrottens Frihed til at drage den størst mulige

O O

Nytte af sit Bygselgods var meget indskrænket og at hans Indtægter bleve højt beskattede, var et allerede længe før Souverainitetens Indførelse, hvorvel ikke i samme Udstrækning som senere, existerende Forhold, og maa saaledes allerede dengang have øvet en lignende Indflydelse med Hensyn til Jordejendommenes Fordeling. Denne Indflydelse var imidlertid indskrænket til|hvad Odelsbønder ellerNforge under Foreningen med Danmark [1 53 7 —181 4]. 103

andre upriviligerede Jorddrotter kunde eje af Bygselgods, hvilket var den mindste Deel. Kronens og Kirkens Gods derimod — tilsammen næsten det halve Land — var en ubevægelig Masse, som først Enevoldskongerne kunde tiltage sig Magt at røre ved, og de adelige Jorddrotter, skjønt ingenlunde fritagne for de Indskrænkninger, som Lovgivningen havde paalagt, til Gunst for Lejlændings-klassen, holdt dog i Regelen fast ved sine Ejendomme, saalænge de vare i Besiddelse af Privilegier, som holdt dem nogenlunde skadesløse, og turde gjøre sig Haab om endnu flere. Først da Kronens og endeel af Kirkens Jordegods ved de under Frederik den Tredie, Christian den Femte og Frederik den Fjerde foretagne Salg var kommen i Circu-lation og de adelige Privilegier efter Souverainiteten Indførelse indskrænkedes eller ophævedes, kunde de oven omtalte Forholde faae en iøjnefaldende Indflydelse paa Jordejendommenes Fordeling. Dersom Forordningerne af 16 December 1639 og 25 December 1682 ikke havde været givne og dersom Lovgivningen ikke havde indskrænket Jorddrottens Rettigheder og forbudt ham at besvære sine Lejlændinger med Arbejde, skulde det maaske være gaaet i Norge, som det gik i Danmark, da endeel af de herværende kongelige Domainer i sidste Halvdeel af forrige Aarhundrede bortsolgtes, at der nemlig var bleven oprettet Stamhuse deraf og store Proprietairgodser med Sædegaarde og Hoverie, og at Lejlændingsklassens Antal saaledes ikke var bleven formindsket, men dens Kaar forværrede. Istedet derfor maatte det nu for Kjøberne af det norske Krongods svare bedst Regning efterhaanden at bortsælge, hvad de vare komne i Besiddelse af, til Bønder, som, fordi de kjøbte for selv at bruge, kunde taale at give mere derfor end Proprietairer, Adelsmænd og Kjøbstadsborgere, som kjøbte for at bygsle bort, — og denne Omsætning foregik med en Hurtighed, som baade viser, at Almuen ikke havde Vanskelighed ved at opdrive rede Penge, og tillige er et Vidnesbyrd om, hvorlidet Lejlændingsvæsenet stemmede104

I. E. Sars,.

med det Norske Folks Charakteer og hvor stærk Trangen til at besidde egen Jord var hos den Norske Bonde.

Frederik den Fjerde lod afhænde saagodtsom alt, hvad hans Forgj ængere havde levnet af Kronens Jordegods, som efter hans Tid meest kun bestod i ubvggede Skogstrækninger og Fiskevande. Under denne Konges Regjering foregik ogsaa, som bekjendt, Salget af de Norske Kirker, hvorved de til Kirkerne liggende Ejendomme kom i Privates Besiddelse. Kronens Jordegods udgjorde, som ovenfor anført, over Fjerdeparten af det hele Land eller omtrent 11000 Skippund Tunge, Kirkernes 3 ä 4000, Adelens henved 6000. Det meste heraf var endnu inden Midten af forrige Aarhundrede kommet i Selvejeres Hænder, og Bygselgodset indskrænket til hvad der var beneficeret Prestebord og offentlige Stiftelser samt nogle enkelte betydelige Godser, som Jarlsbergs og Tønsbergs Grevskaber, Rosendals Ba-ronie, Svanø, Lysekloster etc. At udfinde nøiagtigt hvor mange af Landets Jordbrugere paa hiin Tid der brugte Ejendomsjord og hvormange der vare Lejlændinger, har ikke været muligt; men fra enkelte Districter kan man

C 7

slutte, at Forholdet allerede dengang har været omtrent

«r* o

det samme som det var ved den første Folketælling i dette Aarhundrede (1825), nemlig at Selvejerne var omtrent dobbelt saa talrige som Lejlændingerne. I Gudbrandsdalen, .hvor i 1658 af 1200 Opsiddere kun 600 var Selveiere, Resten Lejlændinger, var i 1760 de førstes Antal 1430, de sidstes 230. Paa Hedemarken, hvor Krongodset og Pro-prietairgodset engang havde været saa betydeligt og hvor i 1658 blandt 1100 Opsiddere kun

200 brugte Ejendoms-jord, var disses Antal i 1739 steget til 1000, medens Lejlændingerne kun talte 300. Paa Øvre Romerike, som i 1658 havde omtrent 800 Opsiddere og deriblandt kun 118, som brugte Ejendomsjord, var der i 1760 800 Selvejere og 400 Lejlændinger. I Heggen og Frøland, hvor i 1658 af omtrent 500 Opsiddere kun 150 brugte Ejendomsjord, var der i 1760 500 Selvejere mod 200 LejlændingerNorge under Foreningen med Danmark [1 53 7 —1814], 105

o. s. v. Mindst gunstigt var Forholdet i enkelte Norden-fjeldske Districter; dog synes ogsaa her i Eegelen Selvejernes Antal at have været i den raskeste Tiltagen.

Landboforholdene og med dem den hele Samfundsorden udviklede sig saaledes i Norge paa en ganske ejendommelig Maade, overeensstemmende med Folkets Charakteer og det historisk givne Grundlag. Nogen Paavirkning fra Danmark er der — idetmindste efter Enevoldsregjeringens Oprettelse — ikke at spore: tvertimod bliver Modsætningen mellem^begge Eiger stadig større og mere iøjnefaldende. Norges Samfundsorden hvilede paa et demokratisk Grundlag og udmerkede sig fra Oldtiden |af ved en mere end almindelig jævn Fordeling af Ejendom og Rettigheder; det er ogsaa dette Grundlag som fremhæves og udvikles, idet Lovgivningens Omhu for at beskytte Lejlændingsklnssen bliver skjærpet og idet Odelsbønderne, som altid havde været Folkets Kjerne, tillige blev dets overvejende Flerhed. Det kan ikke være anderledes, end at denne Udvikling

7 o

maatte udøve en gavnlig Indflydelse saavel i aandelig som i materiel Henseende. Grunden til den større Velstand, som herskede hos den Norske Almue, skjønt den havde at kjæmpe med en mindre gavmild Natur, og til den større Intelligents, Virksomhed og Kraft, hvorved den unægtelig udmærkede sig fremfor sine Standsbrødre i Danmark, blev medrette søgt i den almindelige Frihed, som den Norske Bonde nød, og den særdeles Herlighed, som Odelsbonden — en Adelsmand en miniature efter Holbergs Udtryk — var i Besiddelse af. Men derfor maatte ogsaa hine Egenskaber hos Folket styrkes og udvikles derved at Odelsbøn-dernes Antal forøgedes til det mangedobbelte og at Lej-lændingens Frihed og Uafhængighed blev fuldkommen

C O ~ o

betrygget. I materiel Henseende kom de gavnlige Følger tilsyne paa en mere iøjnefaldende Maade. Er det saa overalt, at den, som ejer Jorden, bruger den bedre, end den, som lejer den, maa dette navnlig være Tilfældet i et Land106 I. E. Sars,.

som Norge, hvor Jordbunden paa de fleste Steder er saa lidet taknemmelig og kræver saa megen Opoffrelse af Tid og Kraft for at opdyrkes og forbedres. Bygselgodset har altid været og er fremdeles anseet for det mindst veldvrkede, da Lejlændingen savner den Spore til Arbejdet, som Odels-bonden har i Tanken om, at han arbejder ikke blot for sig selv, men for sine Børn og sin Slægt. Det kan saaledes ikke være tvivlsomt, at Jordbruget maatte gjøre forholdsviis store og hurtige Fremskridt efter Enevoldsregjeringens Oprettelse og navnlig i det attende Aarhundrede, da Størsteparten af Bygselgodset var kommen i Selvejeres Hænder, og der mangler heller ikke Beviser herpaa. Korntienden erlagdes indtil sidste Halvdel af det attende Aarhundrede fordetmeste efter Opgivelser af Avlingens Størrelse; dens Stigen kan derfor, t kjønt den naturligviis ingenlunde er en paalitlig Maalestok for Kornproductionens Størrelse, dog give en omtrentlig Forestilling derom. Vi skulle efter To-pographier og Regnskabsbøger over Kirkernes Indtægter anføre nogle hidhen hørende Data, for det søndenfjeldske Norges Vedkommende. I Øvre Romerike, hvor Tienden til samtlige Kirker i Aarene 1617, 18, 19, 20, 21 og 22 udgjorde gjennemsnitlig 500 Tønder*), var den i Begyndelsen af det attende Aarhundrede 11 — 1200 Tønder**), altsaa meget over det dobbelte. I Nedre Romerike, hvor Kirketienden i Aarene 1623—30 udgjorde gjnstl. 450 Tdr., var den i A. 1704—10 650 Tdr. I Øvre Borgesyssel Provstie, hvor den i A. 1629 og 1630, som begge synes at have været Middelsaar, beløb sig til omtr. 850 Tdr., var den i 1708-10 steget til 1200 Tdr. I Hadeland og Thoten, hvor den for Aarene 1617, 18, 26, 27 og 29 opgaves til gjsntl.

*) Nemlig 1 61 7: 487 Tdr.; 1618: 399 Tdr.; 1 619: 402 Tdr.; 1620 : 390 Tdr.; 1621: 646 Tdr.; 1 622: 562 Tdr.

**) Nemlig 1 704: 1 120 Tdr.; 1 705: 1006 Tdr.; 1706: 1060 Tdr.; 1707: 1 100 Tdr.; 1 708: 1282 Tdr.; 1709:

1220 Tdr.; 1710: 1 230 Tdr.; 1 71 1 : 1075 Tdr.; 1712: 1170 Tdr. etc.

380 Tdr., udgjorde den i A. 1713, 14, 18, 21 og 22 gjsntl. 800 Trd. I Bragernes Provstie [Aker, Asker, Røken, Hu-druin, Lier, Eker,' Modum og Sigdals Prglde.], hvor den for A. 1620, 21, 22, 24, 26 opgaves til gjsntl. 400 Tdr., var den i 1704—10 stegen til omtr. 800 Tdr. I Sigdals Pre-stegjæld udgjorde Kirkens Anpart af Tienden for Aarene 1620—30 gjsntl. 30 Tdr.; for A. 1704—10 gjnstl. 75 Tdr.; ved Midten af det attende Aarhundrede, da den gik over til en fast Afgift, var den steget til 222 Tdr. I Eker, hvor Kirketienden for A. 1704—10 opgaves til omtr. 115 Tdr., var den efter sidste Angivelse i 1753 steget til 250 Tdr. I Hole udgjorde den for A. 1617, 18, 26, 27, 29 og 30 gjsntl. 40 Tdr., for A. 1704-10 gjsntl. 70 Tdr.; ved Midten af forrige Aarhundrede 183 Tdr., som senere blev det staaende. I Jevnaker for A. 1626—30 gjsntl. 20 Tdr. for A. 1704—10 gjsntl. 40 Tdr.; ved Midten af forrige Aarhundrede blev 97 Tdr. vedtaget som fast Afgift. I Vardal for A. 1617, 18, 26, 27, 29, og 30 gjsntl. 25 Tdr., for A. 1704-10: 60 Tdr.; senere blev 110 Tdr. det staaende. I Gran var Tienden i förste Halvdel af det syttende Aarhundrede 90—100 Tdr.; et hundrede Aar siden blev 214 Tdr. vedtaget som fast Afgift. I Skedsmo for A. 1620—30 gjsntl. 70 Tdr.; for A. 1704-10 gjnstl. 95 Tdr.; efter Midten af det attende Aarhundrede 118 Tdr. staaende Afgift. I Sørum for A. 1620-30 gjsntl. 80 Tdr.; for A. 1704-10 gjsntl. 110 Tdr.; efter Midten af forrige Aarhundrede 148 Tdr. I Ejdsberg for A. 1629 og 1630 omtr. 100 Tdr.; i 1729 og nogle følgende Aar derimod stod den ansat til 203 Tdr. etc. — Schønings Rejse i Norge indeholder lignende Opgivelser for det Nordenfjeldskes Vedkommende, hvoraf det fremgaaer, at Jordbruget ogsaa her var i en forholdsviis rask Opkomst. I Aure og Edø Prestegjæld (Nordmøre) udgjorde saaledes Prestetienden i 1590 kun 24 Tdr.; ved 1770 derimod af Aure Sogn alene 90-100 Tdr. I Thingvold beløb den sig i 1590 til 27 Tdr.; efter 1770 derimod til henved 250 Tdr. I Stangvik udgjorde

den i 1589 42 Tdr.; ved 1770 derimod alene i det fra Stangvik adskilte Surendals Prestegjæld 280-300 Tdr. I Vedø og Nes Prestegjæld (Romsdalen) udgjorde den i 1589 kun 80 Tdr.; ved 1770 derimod alene af Vede henved 200 Tdr. — I Anledning af Matriculeringsarbejderne i 1667 og 1723 blev der affattet saakaldte Besigtelsesprotocoller over hvert Fogderi, som blandt andet indeholder Opgaver over Udsædens Størrelse og som, hvis de havde været fuldstændige, vilde have sat os istand til med nogenlunde Sik-

O " o

kerhed at beregne, hvor meget Korn Norge producerede paa de nævnte Tider. Dette er nu vistnok paa langt nær ikke Tilfælde; imidlertid vil de faa, som endnu ere opbevarede, i Forbindelse med det oven anforte, afgive tilstrækkelige Vidnesbyrd om, hvor lavt Agerbruget stod endnu ved Sou-verainitetens Indførelse og hvorledes det efter denne Tid hævede sig med en forholdsviis merkverdig Raskhed. I

O ö

Øvre Romerike t. Ex., — som bekjendt en af Norges bedste Kornbygder, — udgjorde Udsæden efter Matriklen af 1667 5270 Tdr. Havre og 840 Tdr. Blandkorn, hvilket, naar Havren antages at have givet 5 Fold og Blandkornet 8, giver en gjennemsnitlig Avling af 33070 Tdr. I 1723 derimod var Udsæden 8820 Tdr. Havre, 1750 Tdr, Blandkorn og 100 Tdr. Bvg, hvorefter Avlingen kan anslaaes til 59100 Tdr., altsaa ikke meget langt fra det dobbelte. For nærværende Tid har Øvre Romerike [efter de statistiske Tabeller for 1855] en Udsæd af 27814 Tdr. Korn, hvorefter Avlingen kan beregnes til mindst 190000 Tdr. I Nedre Romerike blev Udsæden i 1667 opgivet til 4140 Tdr. Havre og 420 Tdr. Blandkorn, og Fogderiet har saaledes paa denne Tid neppe avlet mere end 24000 Tdr.; i 1723 derimod var Udsæden 7100 Tdr. Havre og 870 Tdr. Blandkorn, Avlingen følgelig omtr. 42400 Tdr. For nærværende Tid [1855] udgjør den første 23488 Tdr. og den sidste neppe under 140000 Tdr. I Aas Prestegjæld i Folio blev Udsæden i 1667 opgivet til 1164 Tdr. Havre og 90 Tdr. Blandkorn; i 1723 derimod til 1888 Tdr. Havre og 110

Tdr. Blandkorn. I Kraakstad 1667 til 815 Tdr. Hvr. og 54 Tdr. Blk.; i 1723 derimod til 1122 Tdr. Hvr. og 50 Tdr.

Blk. I Vestby 1667 til 924 Tdr. Hvr. og 52 Tdr. Blk.; 1723 derimod til 1322 Tdr. Hvr. og 72 Tdr. Blk. I Røken 1667 til 550 Tdr. Hvr. og 30 Tdr. Blk.; i 1723 til 660 Tdr. Hvr. og 30 Tdr. Blk. I Lier 1667 til 1154 Tdr. Hvr. og 112 Tdr. Blk.; i 1723 til 1700 Tdr. Hvr. og 136 Tdr. Blk. I Modum 1667 til 346 Tdr. Hvr. 386 Tdr. Blk. og 5 Tdr. Byg; i 1723 til 1070 Tdr. Hvr., 260 Tdr. Blk. og 25 Tdr. Byg, Rug og Erter. I Hole Prgld. [Ringerike] i 1667 til 320 Tdr., hvoraf det meste Blandkorn, omtr. 50 Tdr. Havre og 30 Tdr. Rug, Byg og Erter; i 1723 til 684 Tdr., hvoraf 230 Tdr. Havre, 250 Tdr. Blk., 140 Tdr. Byg, 64 Tdr. Rug og Erter etc. Som man seer, var Udsæden i de her nævnte Districter fra 1667 til 1723, altsaa i knapt 60 Aar, forøget med gjennemsnitlig mere end en Trediedeel, paa flere Steder med det dobbelte eller enddog derover, — en Fremgang, som vel er overtruff'en i den senere Tid, men som efter Datidens Maalestok udentvivl maa kaldes særdeles betydelig. — Schøning har i en Afhandling, som siden er bleven trykt i Hermoder*), anstillet Beregninger over Størrelsen af Norges Kornavling i første Halvdeel af det syttende Aarhundrede, for hvilke Prestetienden af Throndhjems Stift er lagt til Grund. Denne udgjorde nemlig paa hiin Tid gjennemsnitlig 3300 Tdr. Antager man nu, at den vilde have været en Trediedeel større, saafremt den var bleven rigtig udredet af enhver Tiendeyder, altsaa 4400 Tdr., og dette Tal multipliceres med 30, saa faaer man 132000 Tdr. som Throndhjems Stifts gjennemsnitlige Kornavling, og derefter, naar hvert af de tre sydligere Stifter antages at have frembragt ligesaameget**), omtr. 600000 Tdr. for det hele Land. Denne Beregning er, som man

*) Hermoder 5te Bind. 18 00.

**) For nærværende Tid udgjør Throndhjems og Nordlandenes Kornavling omtrent i af det hele Lands.110

seer, opført paa en temmelig løs Grund, men vinder dog i Sandsynlighed ved at sammenholdes med lignende Opgivelser for andre Dele af Landet. Kirketienden af Gudbrandsdalens, Hedemarken og Østerdalens, Soløer og Øvre Romerikes, Nedre Romerikes, Øvre Borgesyssels, Nedre Borgesyssels, Brunlas, Tønsbergs, Bragernes, Hadeland og Thotens, Valders og Hallingdals Provstier — altsaa det hele nuværende Christiania Stift med Undtagelse af Bratsbergs Amt — beløb sig i Aarene 1629 og 1630, hvilke begge, som ovenfor bemærket, ikke vare under Middelsaar, til resp. 5600 og 6150 eller gjennemsnitlig 6000 Tdr. Lægger man end en Trediedeel saameget hertil — og mere end en Trediedeel af Avlingen kan dog neppe antages at være unddraget Tiendeafgift — altsaa 9000 Tdr., saa bliver dog derefter den gjennemsnitlige Kornproduction af Akershus Lehn kun 270000 Tdr. For nærværende Tid kommer meget over, det halve af Landets Kornavling paa hine Districter [nemlig efter de statist. Tabell, for 1855 2000000 af 3,800000 Tdr.], og saaledes kunde man slutte, at Landet paa hiin Tid neppe har produceret over 500000 Tdr. Men herved maa tages i Betragtning, at Agerbruget er gaaet hurtigere fremad i Akershus end i de øvrige Stifter, hvor det har flere Vanskeligheder at kjæmpe imod, og at saaledes Forholdet dengang har været noget anderledes end nu. Det kan imidlertid ansees som sikkert, at Norges Kornproduction i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede ikke har oversteget en 6 å 700000 Tdr. og dette bestyrkes end yderligere ved de ovenfor meddeelte Opgaver over Udsædens Størrelse, hvoraf det fremgaaer, at flere af Norges bedste Kornbygder endnu ved Souverainitetens Indførelse neppe frembragte en Sjettepart af hvad de nu frembringe. Spørgsmaalet bliver dernæst, hvor stor Norges Kornavling var ved Slutningen af den her omhandlede Periode. Thaarup i sin Statistik 2den Deel (1813) og Pram i Skand. Lit. Selsk. Skr. 1811 anslaaet' den til 2,600000 Tdr. At dette er meget for højt beregnet, seerNorge under Foreningen med Danmark [1537 — 1814]. 111

man strax, da det endog overstiger, hvad Landet antages at have avlet i 1835. Som bekjendt, var imidlertid Fremgangen fra 1800—1835 ikke stor, og man kan derfor trygt ansætte Norges gjennemsnitlige Kornavling i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede til henved 2 Millioner Tønder.

Agerbruget stod vistnok dengang endnu paa et meget lavt Standpunct. Det nød liden eller ingen Opmuntring fra Regjeringens Side, som i sine Bestræbelser for at ophjælpe Monarchiets Velstand som oftest lod sig vildlede af det umodneste Projectmageri, og de patriotiske Selskaber, hvis Maal var at virke for Landhusholdningens Forbedring, begyndte først mod Slutningen af denne Periode sin gavnlige Virksomhed. Det havde at kjæmpe med

mange Hindringer foruden dem, som en ublid Natur lagde ivejen. Odelsretten nævnes som en af de værste blandt disse. Der blev i forrige Aarhundrede gjentagne Gange arbejdet paa at faa den ganske afskaffet, men det opgaves af Frygt for at vække Bøndernes Uvilje, og, skjønt den forlængst havde ophørt at være det uvurderlige Værn om Folkefriheden og Bondens Selvejendom som den engang var, kan man dog ikke beklage dette, af Hensyn til den store Betydning som den endnu havde i national Henseende. Mindre Skaansel fortjente Jordfællesskabet, hvorunder navnlig det Vestenfjeldske leed; desuagtet gjordes der intet Skridt for at faae det ophævet i Norge, men vel i Danmark. En anden Hindring for Agerbrugets Fremme, hvorover der i forrige Aarhundrede som tildeels endnu hyppigt klagedes, var Bondens Fordomme mod alt nyt og Utilbøjelighed til at gaae ind paa enhver om end noksaa gavnlig Reform. Denne havde igjen væsentlig sin Grund i Mangel paa Oplysning, og vi have allerede seet, hvor lidet Regjeringen * brød sig om at fremme den Norske Almues Oplysning. Tienden, som paa de fleste Steder lige indtil Midten af forrige Aarhundrede udrededes efter Avlingens Størrelse, blev derved en af de skadeligste Byrder paa Landmanden,112

'la den forøgedes i samme Forhold som han forbedrede og udvidede sin Ejendom. Den raske Udvikling af andre Næringsveje, af Handel, Søfart, Berg-værksdrift og Skogbrug, som fandt Sted i det syttende og attende Aarhundrede, maatte ogsaa bidrage til at hindre Jorddyrkningens Fremme, og navulig gjælder dette for det søndenfjeldske Norges Vedkommende om Skogbruget, som ernærede en saa stor Deel af Befolkningen og bragte den til at forsømme enhver anden Bedrift. At Agerbrugetikke destomindre kunde gjøre saa store Fremskridt, soin vi have seet, at det ikke blot formaaede at holde Stand med Befolkningens Stigen, men enddog vinde et betydeligt Forsprang for samme, deri viser sig de gavnlige Følger af at Landboforholdene udviklede sig paa en saadan Maade som i det Foregaaende er skildret, at Lejlændingens Rettigheder blev udvidede og sikkrede og at det meste Bygselgods gik over i Selvejeres Hænder. Det heldbringende ved denne sidste Forandring kom sterkest og paa jden meest iøjnefaldende Maade tilsyne. Ejendomme som havde været vanrygtede og staaet i liden Priis, saalænge de laae under Kronen, Kirken eller adelige Sædegaarde, forbedredes hurtigt og stege i Værd, efterat være bleven Selvejergods; de Bygdelag, i hvilke Lejlændingsvæsenet vedblev at være meget udbredt, gjorde derfor ogsaa forholdsviis kun liden Fremgang mod dem, i hvilke Odelsgodset var det forherskende. Og hvor stor er ikke Modsætningen, naar man sammenligner Norge med Danmark!

I det sidstnævnte Land vedblev Bonden indtil Slutningen af forrige Aarhundrede at være en ufri Træl, der stod udenfor Loven og Samfundets Beskyttelse. Fredrik den Fjerde ophævede vel i 1702 Vornedskabet, men i dets Sted blev indført det militære Stavnsbaand, som kun i Navnet var forskjelligt og som udstrakte sig over Danmarks hele Bondestand, medens dog Jyllands og Fyens havde været und-tagne fra Vornedskabet. Ved de i Anledning af Landmilitien under Fredrik den Fjerde, Christian den Sjette og FredrikNorge under Foreningen med Danmark [1 53 7 —1814], 113

den Femte udgivne Forordninger fik Proprietairen en Magt over sine Bonder, som i ingen Henseende stod tilbage for den en Adelsmand før Souverainitetens Indførelse var i Besiddelse af, og som blev endnu mere misbrugt. Frie Leje-contracter mellem Jorddrot og Bonde vare ingensteds kjendte ; denne sidste turde ikke forlade Godset, hvorpaa han var født, maatte antage hvilken øde og vanrygtet Gaard hans Herre vilde sætte ham til, behandledes som en Ejendom, der ingen Rettigheder havde, og regnedes ved Kjøb og Salg blandt Godsets Besætning som andet Kvæg. Af Selvejere var der i forrige Aarhundrede saagodtsom ingen tilbage. De under forskjellige Konger foretagne Salg af Krongodset ledede kun til en Forøgelse af de priviligerede Herregaarde og derved tillige af det paa Bondestanden hvilende Hoverie, som blev mere trykkende end det nogensinde tilforn havde været. — De uundgaaelige Følger heraf var, at Landet liden eller ingen Fremgang gjorde i Hensyn til Velstand og Velvære. Forgjæves bestræbte Regjeringen sig for efter hiin Tids Mode ved allehaande kunstige Midler at skabe nye Næringsveje og kalde Handelen til Liv. Landets naturlige Velstandskilder: Agerbrug og Kvægavl, flød kun sparsomt, saalænge ikke Landboforholdene undergik en total Reform. I mindre gode Aaringer kunde det

frugtbare Danmark endnu efter Midten af det forrige Aaret o

hundrede ikke brødføde sig selv, og selv i de bedste ikke frembringe saameget Korn, at det kunde forsyne det søndenfjeldske Norge med de fornødne Brødsorter*). Agerbruget havde saaledes siden Souverainitetens Indførelse gjort liden eller ingen Fremgang**). Kun Proprie-tairernes Hovedgaarde bleve nogenlunde veldyrkede; men til Gjengjæld var det øvrige Land i den usleste For-

*) Martfeldt, Kornhandelsplan.

**) Danmarks Udførsel af Kornvarer under Fredrik den Fjerdes Regjering opgives at have udgjort omtrent 2 00000 Tdr. aarlig (Nathanson, Danm. Statshusholdn. 2den Udgave Pag.

fatning. Bonden, som seent og tidligt blev drevet til Hoverie paa Herregaarden, beholdt hverken Tid eller Kraft tilovers til at dyrke sin egen Jord; det Tyrannie og den Tvang, hvorunder han levede, gjorde ham saa ligegyldig, at han ofte endog af Ridefogden maatte drives til at saa og ploje i rette Tid. De fleste Bøndergaarde vare paa Grund heraf saa vanrygtede ,at de ikke paa langt nær avlede det fornødne til sine Beboeres Underholdning. Om nogen Velstand eller Formue kunde der saaledes ikke være Tale blandt Danmarks Bønder; saafremt nogen enkelt ved en sjelden Undtagelse havde lagt sig lidt tilbedste, vidste Herremanden altid at presse det ud af ham ved at sætte ham til en øde og vanrygtet Gaard, paa hvis Opdyrkning han da nødtes at anvende hvad han havde sparet sammen. Størsteparten levede i den dybeste Elendighed, gjeldbundne til Herremanden, som forstrakte dem med Korn eller betalte Skatterestancer for dem, uden Udsigt til at forbedre sine Kaar, uden Haab om endog ved den største Flid at kunne drive det til at eje noget. Værst synes Tilstanden at have været under Christian den Femtes Regjering. De høje Skatter som udskreves i denne Tid, bragte Landet nær til fuldkommen Ruin. Bønderne, som udsugedes ved overdrevne Afgifter til sine Herremænd og som derfor intet

o o

havde at betale med, forlode sine Gaarde og flygtede i

5 9 5). Før Souverainitetens Indførelse var den neppe mindre skjønt Befolkningen da var større: Arnt Berntsen an-slaaer den til „nogle mange tusinde Læster aarlig." [Naar Hammerich i sine Statist. Bidrag i Hist Tidsskr. II. Bække II. Bind, efter Budgettet for 16 62, opgiver Danmarks Kornavling paa denne Tid til 6 00000 Tdr., da er dette naturligviis en Misforstaaelse. I Budgettet tales der om Tdr. Hartkorn, hvoraf Danmark antages at have havt 6 00000]. At Kornudførselen ikke steg synderlig i det attende Aarhundrede, kan sees hos Nathanson. Olufsen [i „ Oversigt over Nationalindustrien i Danmark] siger: det er meget at betvivle, at Agerbrugets Product har været større i 1760 end i 1720."

Mængdevis ud af Landet. Der tilfaldt Kronen Aar efter andet store Masser af Jordegods for resterende Skatter; man regner, at nærved en Trediedeel af Landet blev lagt øde; Ejendomspriserne sank til det Halve og derunder, Säiä dit Regjeringen endog maatte gribe ind og fastsætte en vis Taxt, hvorefter Jordegods skulde modtages som Betalingsmiddel. Men ogsaa i den følgende Tid vedblev Tilstanden at være slet og nogen virkelig Forbedring indtraadte ikke før i 1784, da Reformerne i Landbovæsenet tage sin Begyndelse. Danmarks Folkemængde forøgedes i Perioden fra 1735—84 saa langsomt, at, den næsten kan betragtes som stillestaaende; en stor Deel af Landet vedblev at ligge øde; Skatterestantserne vedblev at være store, skjønt Her-regaardsejerne, vare gjorte ansvarlige for Skattens ordentlige Inddrivelse; Bøndergaardene vedbleve at staae i lav Priis; Bonden vedblev at være gjældbunden og forarmet og ude af Stand til at udrede de ham paahvilende offentlige Byrder. Regjeringen søgte forgjæves at sætte en Grændse for de hyppige Bortrømninger, hvorved Bondegodset blev lagt øcle, ved at bestemme Fredløsheds Straf for den, som uden Proprietairens Tilladelse forlod sin Gaard: de vedbleve desuagtet gjennem den hele Periode at være ganske almindelige og omtales endnu i et Andragende af 1786 som en „grasserende Syge," mod hvilken Herremændene efter Sædvane søgte Regjeringens Raad og Bistand.

Den Norske Bondestand blev ikke mindre end den Danske betynget med høje Skatter, navnlig i sidste Halvdeel af det syttende Aarhundrede, da, som det hedder i Rosencreuz's Relation*), „Contributionerne i Norge langt

overstege det, som ordinairement af en Tønde Hartkorn i Danmark betaltes." Der mangler heller ikke Klager og

c? O O

Skildringer, som vise, at Tilstanden ogsaa i Norge var maadelig nok og at den Norske Almue følte sig sterkt trykket ved de exempelløst høje Skatter, som blev den

*) Budstikken 1823.

afkrævet*). Men det er tillige aabenbart, at den havde langt mindre Vanskelighed ved at udrede dem, end Bondestanden i Danmark havde ved at udrede sine Skatter, skjønt disse vare forholdsviis mindre tunge. De skrækkelige Følger, som Regjeringens Skattesystem havde for Danmark, inerker man faae eller ingen Spor af i Norge. Befolkningen i det sidstnævnte Land vedblev at voxe**), medens Danmark affolkedes, Ejendomspriserne vedblev at hæve sig paa samme Tid som de i Danmark sank dybere og dybere. Det var vel ikke uden Exempel ogsaa i Norge i denne Periode, at Jordejendommene ble\e lagte øde, fordi det paa Grund af de høje Skatter ikke kunde lønne sig at drive dem og fordi Beboerne ikke formaaede at udrede hvad der var dem paalagt. Men det hørte dog til de sjeldnere Tilfælde***), ligesom det ogsaa kun undtagelsesviis skete, at Kronen nødtes til at modtage Jordegods for resterende Skatter. Og paa samme Tid vidne de under Fredrik den Tredie og Christian den Femte foretagne Salg af Krongodset, hvoraf en stor Deel rundt omkring i hele

O ' O

*) S. t. Ex. Gyldenløves Forslag til Lettelser for den Norske Almue af 1G93. Norske Samll. I. 549 ff.

**) Norges Folkemængde udgjorde, som ovenfor anført, ved Souverai-nitetens Indførelse omtr. 450000 M. I 1 734 anslaaes den til omtr. 6 00000. S. Aschehougs Afhandl, i LangesTidsskr. II. 3 98.

***) I Jordebøger fra denne Periode over Kronens og Kirkens Jordegods findes det ved enkelte Gaarde bemerket, at de vare forladte af sine Beboere og havde staaet øde i kortere eller længere Tid. Adelsmanden Tønne Hvitfeldt [til Thron-stad paa Hudrum] skrev i 1671 til Statholderen: „Udi blandt det ringe Gods jeg haver, ligger mig en 8 Gaarde øde, som jeg selv maa skatte af, siden jeg ikke kan faa dem besatte, der jeg dog tvende Gange til Thinge det haver udbødet at henfæste foruden nogen Stedsmaalspenge," [Statholderskabets Archiv i Rigsarch.] Af Lehnsregnskaberne fra denne Periode sees ogsaa, at Tilstanden mangesteds var meget maadelig og at Skatterne trykkede haardt. Mange Gaarde bleve førte tilNorge under Foreningen med Danmark [1537 — 1814]. 141

Landet kjøbtes og betaltes med rede Penge af Bønder*), fordetmeste tilhørende Lejlændingsklassen, som dog maa antages at have været den mindst formuende Deel af Folket, samt de til enkelte Tider udskrevne Pengelaan til Kronen, hvori ogsaa Bønder deeltoge med tildeels ikke ubetydelige Summer**), om en Velstand, hvortil der ikke fandtes og ikke kunde findes Sidestykke hos den Danske Bondestand. — I det attende Aarhundrede steg Norges Folkemængde efterhaanden til næsten det dobbelte af hvad den havde været ved Souverainitetens Indførelse. Næringsvejenes Udvikling, Handelens og Søfartens Opkomst, den større Retssikkerhed, Lovgivningens og Administrationens Forbedring, Bygselgodsets Overgang til Selvejergods og endelig den større Frihed i Jordejendommenes Udstykning, som blev bevilget ved Frr. af 18 December 1764 og 14 April 1769 satte Landet istand til ikke blot at føde denne større Folkemængde, men til at føde den ulige bedre end Tilfæl-

© " O

det havde været med den neppe halvt saa store Befolkning før Enevoldsregjeringens Oprettelse. Det er nemlig udenfor al Tvivl, at Almuens Velstand og Velvære, trods enkelte uheldige Perioder, var gjennem hele det forrige Aarhundrede i de fleste Egne af Landet [navnlig det [-Søndenfjeldske]-] {+Søndenfjeld- ske]+} i en stadig Fremadskriden. Man støder vel ikke sjelden paa Klager, hvorefter man skulde slutte, at det

Afkortning da deres Beboere vare ganske forarmede, enkelte stode øde. Saaledes efter Regnskabet for

Tønsberglehn [hvor dog Tilstanden rimeligviis var slettere end i de fleste øvrige Dele af Landet], 1658 — 59 i Slagen Skibrede 39 forarmede Gaarde, hvoraf 1 stod øde; i Sanden Skibrede 18, hvoraf 3 stode øde; i Arndal 10, i Nøtterø 11 etc.

*) Skjøder over det under Fredrik III og Christian V bortsolgte Norske Krongods i Rigsarch.

**) Efter et Kongebrev af 1 6 30 (N. Tegn.) havde nogle Bønder af Lesje Prestegjæld forstrakt Kronen med 125 9 Lod Sølv eller 629,| Rdr. Spec., ligesaa efter et Kongebrev af 1649 nogle Bønder af Nordfjord 2017 Lod Sølv eller 100 8 Rdr. etc.

modsatte var Tilfælde, at Pengemangelen blev mere og mere følelig blandt Bønderne og deres Kaar mere og mere knappe. Men disse Klager fortjene vel neppe mere end dem, man endnu den Dag i Dag høre, nogen synderlig Tiltro. Amtmand Sommerfeldt (i „Efterretninger angaaende Christians Amt," Topographisk Journal 4de Bind A. 1795) søger en af Hovedgrundene til den af ham som en utvivlsom Kjendsgjerning opstillede Aftagelse i Velstand i Jordejendommenes altfor store Udstykning som Følge af de oven nævnte Forordninger, og dadler Regjeringens Bestræbelser for at befordre Landets „Peupleren," — hvilket i sidste Halvdeel af forrige Aarhundrede var blevet en Yndlings-idee hos de styrende og skrivende Politikere og for hvilket Ønsket om at skaffe flere Soldater tilveje af det i saa Henseende allerede saa haardt medtagne Land udentvivl væsentlig laa til Grund, — blandt andet ved Paabudet om dobbelte Skatter af Underbrug og ved den mod Slutningen

O O Ö

af Aarhundredet for offentlig Regning foretagne Optagelse af nye Rydningspladser i Almindingerne. Men saa skadelige eller unyttige disse Foranstaltninger vare, saa gavnligt var det. paa den anden Side, at Regjeringen søgte at befordre Jordejendommenes Udstykning. Det modsatte Princip var i lang Tid bleven gjort gjældende. Forordningen af 24de October 1634 forbød at bygsle nogen Jordepart til flere end een Lejlænding, medmindre den var af et Skippund Tunges Størrelse, og denne Bestemmelse gjentoges i Christian den Fjerdes Reces 3 Bog Cap. 6 og i Chr. V.s Lovb. 3—14—5. Aasædesretten var paa samme Tid til Hinder for Selvejergodsets frie Udstykning. Ved en Rentekammerskrivelse af 1752 var det endog bleven erklæret for utilladeligt ved Salg eller i andre Maader at skille nogen Gaard ved en Part af sin Grund, naar det var at befrygte, at den øvrige Deel af Jorden ikke kunde tilbørligen vedligeholdes. I nogen Grad fandt vel desuagtet Udstykning Sted ogsaa i det syttende og første Halvdeel af det attende Aarhundrede, men langtfra saameget som senere, og dette

var til Skade for Landets Opkomst. Suhm siger i sin Afhandling om Norges Oeconomie (Samll. Skr. 6 Bind): „Det er en unægtelig Sandhed, at mange Gaarde, jeg siger ej alle, have saa megen og saa god Jord, at de i Stedet for een Familje gjerne kunde fode tvende, ja undertiden fem og sex." Han foreslog derfor som det förste Befordringsmiddel for Agerdyrkningen i Norge Gaardenes Deling, idet han antog, at de smaa Jordlodder vilde blive saameget bedre dyrkede end de store, og den senere Tids Erfaringer har stadfæstet denne Anskuelse*). — Skjønt Landets Tilstand i Tidsrummet før Souverainitetens Indførelse maa antages at have været temmelig maadelig, da Næringsvejene kun vare lidet udviklede, seer man dog, at der ogsaa i denne Periode har fundets velstaaende, ja endog rige Bønder i Norge. Peder Claussøn omtaler i sin Norges Beskrivelse, at der i Thelemarken gaves dem, som ejede en sex til syv Hundrede Daler, hvilket var en for hine Tider meget betydelig Sum. I Skattemandtallene fra Begyndelsen af det syttende Aarhundrede findes opført enkelte Odelsbønder, som ejede mere Jordegods end mangen en Adelsmand i Danmark og som udredede i aarlig Skat en 30—40 Daler**). Men den overvejende Flerhed af Folket, Lejlændingsklassen, hvis Stilling Lovgivningen endnu ikke havde tilstrækkelig beskyttet og som udsugedes af Lehnsmænd og Proprietairer, maa antages at have levet i meget trange Kaar, hvorvel bedre end Fæstebondens i Danmark, og dette bekræftes ogsaa ved alle samtidige Skildringer. Formuen blev saaledes mere jevnt fordeelt i det attende Aarhundrede; Antallet af velstaaende Jordbrugere bleve forholdsviis langt

o o

*) S. Schweigaard, Norges Statistik; Stampes Erklæringer o. fl.

**) Et Kongebrev af 1544 til Lehsmanden over Akershus Lehn (N. Tegn. og Eeg.) befaler denne ved Skatteligningen særskilt at taxere de rige Bønder, „anseendes, at de sidde med stor og svar Ejendom under sig og hverken holde Hest eller Harnisk, dog at det skeer med Lempe for Oprørs Skyld."120

større, medens der dog nu ikke mindre end tilforn fandtes rige Storbønder, der dannede et Slags Aristocrati ligeoverfor de øvrige. I Regnskaberne over den i Aaret 1789 paa-budne Formueskat vil man saaledes i de fleste Bygder af Landet finde opført Bønder med en Formue af 10—20000 Rdr. og derover. — Skjønt Skatterne vedblev at være høje og stadig forøgedes, var det dog aabenbart Tnindre byrdefuldt for Almuen at udrede dem i det attende Aarhundrede end det havde været i det syttende. Det anføres vel, at Restantserne vare store og at de ofte maatte inddrives ved militair Execution og ved Udpantninger*); men, som det idetmindste for enkelte Districters Vedkommende hedder, mere paa Grund af at Terminerne for Skattens Betaling vare ubelejlige, end paa Grund af Almuens Uformuenhed. At Jordejendommene bleve lagte øde, fordi Beboerne ikke formaaede at udrede, hvad der var dem paalagt, eller at Kronen maatte modtage Jordegods for resterende Skatter,

c? o

skete neppe nogensinde i det attende Aarhundrede. Naar undtages ganske enkelte vestenfjeldske Districter, var der intet Ødegods længere i Landet. Tvertimod blev Agerjorden stedse forøget, navnlig efterat der ved Fr. af 29de April 1752 var bleven tilstaaet bestandig Skattefrihed for hvad en Jordbruger opryddede inden sin Gaards Grændser. Ogsaa den ældre Lovgivning havde søgt at befordre Rydningen ved lignende Midler Chr. 4des Norske Lov bevilgede dem, som ryddede. 3 Aars Frihed for Leje og Leding; ved Fr. af 28de Juni 1632 blev der tilstaaet dem 6 Aars Skattefrihed; ved Fr. af 31te Aug. 1648 blev det bestemt, at de som ryddede og forbedrede deres Gaarde maatte nyde samme Rydningsarbejde frit deres Livstid uden nogen Forhøjelse; Chr. 5tes Lovb. 3—15—1 befalede endelig enhver Gaardhruger at rydde og fastsatte Straf for dem, som ikke

*) Navnlig gjælder dette Extraskatten; men denne rammede ogsaa især de mindst formuende og vakte en almindelig Uvilje over det hele Land, saa at man ikke deraf kan uddrage nogen Slutning med Hensyn til Formuesforfatningen i det Hele.

ryddede ret eller paa den i Loven foreskrevne Maade. Imidlertid havde dog Rydningen kun liden Fremgang i det syttende Aarhundrede, hvilket havde sin Grund deels deri, at de af Lovgivningen tilstaaede Friheder vare for smaa i Forhold til den Møje og Omkostning, som maatte anvendes, deels i Mangel paa Formue, deels deri, at de fleste Jordbrugere paa denne Tid vare Lejlændinger. At derimod Agerjorden blev anseelig forøget i sidste Halvdeel af det forrige Aarhundrede, derom ere alle enige, og der anføres Exempler paa at en Gaard ved Rydning er bleven udvidet til det fire- og femdobbelte og derover. Da Rydningen altid er forbunden med betydelige Omkostninger, kan dette tjene som Beviis for at Formuesforfatningen hos Bønderne i det hele taget har været god, og derom vidner ogsaa Ejendomsprisernes hurtige Stigen og de navnlig i den første Halvdeel af Aarhundredet foretagne store Salg af Krongods, Kirker, Kirkegods, Proprietairgods og adelige Sædegaarde, hvoraf det meste kom i Bønders Eje. Levemaaden blev bedre, og velmenende Patrioter kunde ikke noksom klage over den

O o

blandt Almuen overhaandtagende Luxus og Overdaadighed. — Enkelte uheldige Perioder afbrøde vel ogsaa i det forrige Aarhundrede Landets Fremadskriden og bragte Nød og Elendighed endog over dets rigeste Bygder. Som saadanne maae navnligen udhæves Misvæxtaarene 1740 — 43 og 1773, da Almuen atter maatte gribe til Barkebrødet og Tusinder bortreves af Hunger og dermed følgende Sygdomme. At et enkelt eller et Par paa hinanden følgende slette Aaringer kunde have saa skrækkelige Følger giver vel ikke det ior-deelagtigste Begreb om Landets Hjælpekilder. Men herved maa ikke glemmes, at Danmark fra 1735 til 1788 havde Monopol paa at

forsyne det Søndenfjeldske Norge med Korn, skjønt det paa hiin Tid langtfra producerede det hertil Fornødne, og at derfor hine Ulykker ingenlunde i samme Grad, som de mange lignende, der indtraf i ældre Tider, kunne tjene som Beviis for at Landet manglede Kræfter til at modstaae et Uheld.122

Det sidste Afsnit af forrige Aarhundrede var med faa Afbrydelser en for Norge særdeles heldig Periode, da Landet ikke trykkedes ved overdrevne Afgifter, medens Handelen og Næringsvejene blomstrede. Den norske Bonde plejede derfor endnu længe efterat Selvstændigheden var opnaaet og Landet under en fri Regjering gjorde Fremskridt, hvortil ingen foregaaende Periode har kunnet opvise Mage, at see tilbage til Christian den Syvendes Regjering som en gylden Tid. De Savn, som Landet meest havde lidt under ved Foreningen med Danmark, var Bonden for lidet oplyst til at forstaae. Men selv om han havde været mere oplyst, kunde han dog ikke have følt den sterke Uvilje mod den Danske Regjering, som efterhaanden blev mere og mere almindelig blandt Folkets øvrige Stænder. Dersom Regjeringen havde gjort lidet eller intet for at fremme hans Oplysning, havde den derimod stedse viist megen Iver for at holde ham ved Lov og Ret; dersom han var bleven trykket ved tunge Skatter og en exempelløs stor Udskrivning, var han dog gaaet fremad i Hensyn til ydre Livsvilkaar og en sikker Grundvold for hans Velstand og

o O

Lykke var vundet, hvilket for en ikke ringe Deel skyldtes den Danske Regjering, som havde sikkre'c Lejlændingen en uafhængig Stilling og befordret Selvejendommens Udbredelse. Den Norske Bonde var agtet, tildeels vel endog frygtet af Regjeringen. Han var endnu mere ved Periodens Slutning end ved dens Begyndelse en fri og lykkelig Mand i Sammenligning med sine Standsbrødre i Danmark og Sverige. Han følte dette, og i denne Følelse søgte Regjeringen den bedste Støtte for Unionens Bestaaen. „Den Norske Bonde," siger Stampe, „bilder sig ind at være langt lykkeligere, langt bedre og fornemmere end en Svensk Bonde; den Mening skal man ingenlunde søge at betage ham; jo nærmere de ere Grændsen, jo nyttigere er den i mine Tanker."Norge under Foreningen med Danmark.

[1537—1814]. (Af 1. E. Sars).

III.

Oed er, Norges indsigtsfulde og oprigtigt hengivne Ven, yttrer i sine Betragtninger over Folketællingen af 1769*), at Landbovæsenet her, hvor ingen Ufrihed hos Bondestanden, saaledes som i Danmark havde hindret dets Udvikling, maatte antages at være drevet til saamegen Fuldkommenhed, som det i et Land med saa faa Byer og saa lidet iidviklede Kjøbstadnæringer kunde ventes at ville naae. Dersom altsaa Norge skulde ophjelpes, burde Regjeringens Opmærksomhed fortrinsviis eller udelukkende være henvendt paa Kjøbstadnæringerne, der stode meest tilbage. Og det virksomste Middel til at udvide og forbedre disse var: at ophæve de mange Indskrænkninger, hvorved Regjeringen selv havde hindret deres Fremgang, at meddele dem den samme Frihed, som Landbovæsenet skyldte sin forholdsmæssig gode Tilstand, men som de borgerlige Næringer indtil da i saa høi Grad havde savnet. Det var ikke rimeligt, at Handel og Industri kunde blomstre i et Land, hvor Toldsatserne vare saa opskruede, Forbud og Indskrænk-

*) Heinze, Samll. zur Gesch. u. Staatswissenschaft I Bind.

ninger saa talrige, at de udgjorde en heel Codex; hvor Monopoler og Privilegier altid begunstigede en liden Deel af Indbyggerne paa de øvriges Bekostning; hvor den virksomme Handelsmand havde et saa snevert og dertil saa usikkert Felt for sine Speculationer, da han altid maatte befrygte, at en eller anden oflentlig Foranstaltning tilintetgjorde hans bedst overveiede Plan.

Folketællingslisterne fra 1769 vise ogsaa, at de Norske Kjøbstæder dengang endnu stode meget tilbage, og at

deres Befolkning var paafaldende svag i Forhold til Landbefolkningen. Medens der i det egentlige Danmark regnedes 183 Byboere paa hvert tusinde Mennesker, i Slesvig 166 og i Holsteen 240, kom der i Norge kun 89 paa hvert Tusinde. Den første blandt de Norske Byer, Bergen, havde dengang kun 13700 Indbyggere, den anden, Kongsberg, 8000, Christiania og Throndhjem 75(J0, Fredrikshald 3800, Christians-sand 3000. Alle Norges Byer tilsammen talte kun lidt over i 4000 Indbyggere, Danmarks og Hertugdømmernes derimod over 214000. Sammenligner man disse Tal med de tilsvarende i vore Dage, vil man see, at Forholdet siden hiin Tid væsentlig har forandret sig til Norges For-deel.

Man bør imidlertid ingenlunde forestille sig, at Handelen og de øvrige Kjøbstadnæringer under Foreningen med Danmark ganske have været standsede i sin Udvikling ved Regjeringens forkcerte Foranstaltninger, eller at Danmarks Kjøbstæder ved at begunstiges paa de Norskes Bekostning havde gjort en hurtigere og stadigere Fremgang end disse. Den Dansk-Norske Regjerings Handelspolitik har vistnok forvoldt uberegnelig megen Skade; men det kan være et Spørgsmaal, om Norge eller Danmark har lidt meest derunder. Og det er saa langt fra, at sidstnævnte Lands Kjøbstadnæringer gjorde forholdsviis mere betydelige Fremskridt under Foreningen mellem begge Riger end det førstnævntes, at tvertimod det Modsatte har fundet Sted. Vi have seet, at Danmark i 1769 havde enNorge under Foreningen med Danmark [1 53 7 —1814], 3

betydelig Overvægt over Norge i Hensyn til Bybefolkningen; men gaae vi et Aarhundrede længere tilbage i Tiden, ville vi finde denne Overvægt større, og det er udenfor al Tvivl, at den ved Reformationen eller den her omhandlede Periodes Begyndelse var endnu meget større. Danmark havde dengang allerede længe havt egen Handel og blomstrende Ivjøbstæder. I Norge derimod var Handelen endnu ganske i Fremmedes Vold og Byerne ikke andet end Factorier for de hanseatiske Kjøbmænd eller usle Strandsteder med en fattig Beiolkning af Fiskere og Haand-verkere. Først i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede see vi ogsaa her Tegn til en vaagnende Handelsrørelse, og det er saaledes fra den samme Tid, i hvilken Norges udvortes Selvstændighed blev tilintetgjort, at vi kunne datere en Udvikling af dets Byer og borgerlige Næringer, som veL var langsom og ustadig sammenlignet med Nutidens, idelig og paa alle optænkelige Maader hindret og standset af et urimeligt Beskyttelsessystem, men ved hvilket Folket dog hovedsagelig opnaaede de materielle og aandelige Betingelser for en selvstændig Tilværelse, som det i 1537 ganske havde savnet.

Det er bekjendt, at Hanseaternes Handelsherredømme ingensteds har været saa fast begrundet eller havt saa lang Varighed som i Norge. De gunstigste Betingelser vare her tilstede for Gjennemførelsen og Opretholdelsen af det monopolistiske System, paa hvilket de byggede sin Magt. Befolkningen var fattig og med Hensyn til sit Livsophold for en stor Deel ganske afhængig af en Tilførsel, som i hiin Periode alene kunde gaae gjennem de Tydske Søstæ-der. Allerede længe før Hanseaternes Tid var Bergen ved sin heldige Beliggenhed bleven den eneste Stapelstad foldet Nordenfjeldske Norges Producter, og intetsteds kunde de derfor i samme Grad som her komme til at beherske den hele Handel ved at gjøre sig til Herrer paa et enkelt Sted. I en lovløs Tidsalder lykkedes dette dem ganske,

ikke blot ved deres Overlegenhed i Capitaler og Handels-vid, men ved aabenbare Voldshandlinger og ved at optræde saa mandstærke paa sit Factori, at det Bergenske Borgerskab selv i sine Velmagtsdage ikke formaaede at værge sig mod dem uden Hjelp fra Regjeringens Side. Og denne Hjelp havde de Danske Unionskonger ikke Evne og ofte heller ikke Villie til at yde. Christopher af Bayern var ikke gunstigt steint mod dem; men hans Forsøg paa at indskrænke deres Privilegier i Bergen mislykkedes og tjente kun til at vise, at deres Magt her endnu var et nødvendigt Onde, som intet Lovbud kunde ophæve eller indskrænke. Hans Eftermand, Christian af Oldenburg, hvem de lybske Chrøniker kalde „eyn sachtmodich, myldich, gnedich vor-ste"*), gjorde sig fortjent til denne Roes ved den meest rundhaandede Ødslen med Privilegier til de hanseatiske Kjøbmænd, og under denne slette Konge opnaaede de saaledes alt, hvad de paa nogen Maade kunde begjære. Landets egne Borgere maatte opgive den frugtesløse Kamp med Modstandere, som ikke blot ved sine Capitaler og Handelsforbindelser

besad den meest afgjorte Overlegenhed, men hvem Regjeringen ogsaa tilstod enhver Fordeel, som den havde i sin Magt. Norges hele Handel var saaledes bleven monopoliseret i Tydskernes Hænder, og de engelske og hollandske Kjøbmænd, som indtil denne Tid stundom havde forsøgt at concurrere med dem, og hvem de tidligere-Regjeringer i Regelen havde søgt at begunstige i den rigtige Erkjendelse af, at en saadan Concurrence vilde komme Landet til Gode, bleve nu enten ganske fortrængte eller saa indskrænkede, at de ophørte at synes farlige for Hanseaternes Monopol**). Der behøvedes lang Tid for at omstyrte en saa vel befestet Magt og det navnlig i et Land med faa Resourcer som Norge: Garpen var, som Absalon Pederssøn udtrykker sig, kommen saa vel ind i

*) Grautoff, Detmar 2, 42 9.

**) Sartorius, Gesch. des hans. Bundes II. 3 43. o. fl.

de Norske Skindstakker, at han ikke var god at faae herud igjen. I den første Fjerdedeel af det sextende Aarhundrede, da d.e øvrige Hanseatiske Faetorier neppe havde niere end en Skygge tilbage af sin fordums Herlighed, vedblev Contoiret i Bergen at blomstre og at tilbagevise med en, som det synes, ganske usvækket Kraft ethvert Forsøg paa at indskrænke det i dets „lovlige Sedvaner." Hvilke disse vare, hvor vidtstrakte og for de Norske ødelæggende Rettigheder Contoiret var i Besidddelse af, er noksom bekjendt, og det fremlyser heraf, at Bergens Borgerskab paa hiin Tid ikke kunde andet end være baade faatalligt og næringsløst. Skjønt bosiddende i Bergen, betalte Bryggens Kjøbmænd hverken Leding, Tiende eller anden Skat og Tynge, de oppebåre selv de Bøder, som faldt blandt dem, de betalte ikke som Borgerne Accise af sit. 01 og Viin, de vare fritagne for Udskrivning og Strandret, de erlagde meget mindre i Told af sine Varetog Skibe end andre fremmede Nationer og Byens egne Borgere. De havde Tilladelse til at fare paa Nordlandene o" Finmarken, hvilket var alle andre forbudt. Den hele

O 7

Nordlandshandel var efterhaanden kommen i deres Hænder. Nordlændingen, hvem de havde forstaaet at bringe i den fuldstændigste Afhængighed ved Forskud, som han paa Grund af sin Fattigdom og Kjøbmændenes bedrageriske Forhold aldrig: formaaede at betale, maatte sælge sin Fisk

CT* 'O

og sine øvrige Varer til dem for den Priis, som de selv fandt for godt at give, og modtage af dem, hvad han til Gjengjeld behøvede: Meel, Malt, 01, Klædevarer etc. til opskruede Priser og af den sletteste Qvalitet. Alle diese Varer bragtes til Bergen ved Hanseatiske Skibe: Kornvarer og 01 meest fra Stæderne ved Østersøen, Klædevarer og Luxusartikler meest fra de Frisiske og Zuydersøiske Stæder, og i Contoirets Velmagtsdage blev der holdt strenge-lio- over, at intet af hvad der saaledes førtes hid, maatte

o 7 7

selges til nogen af de Bergenske Borgere eller opskibes i deres Huse. Den hele Handel skulde nemlig gaae gjennem6

Contoiret og ingen Deel af dens Fordele tilflyde de saakaldte „ufrie Folk," da disse derved efterhaanden kunde blive farlige Coneurrenter. Endnu i denne Tid vovede kun yderst sjelden andre Fremmede at krænke de Contoirskes Monopol paa den Bergenske Handel, og, naar stundom Nogen indfandt sig, bleve de som oftest fordrevne eller mishandlede af Tydskerne, som ikke lode sig nøie med at være de høiest Begunstigede, men vilde være de Eneste. Englænderne havde forlængst afstaaet fra sin Sei-lads paa Norge, og de Danske begyndte først meget senere at føre sine Producter hid i egne Skibe. Alene Skotterne og Hollænderne synes aldrig ganske at have ladet sig fordrive af de Contoirske, som derfor ogsaa hadede dem paa det Bittreste; men deres Handel var udentvivl endnu i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede ganske ubetvdelig. Hollænderne havde siden 1469 været indskrænkede saaledes, at de kun med eet eller høist to Skibe maatte seile til Bergen, hvorhos der tilstodes

dem 2 Gaarde paa Stranden til at opskibe deres Varer i, og, skjønt de Contoirske idelig førte Klagemaal over dem, er det dog klart af senere Documenter, hvorved disse Bestemmelser stadfestes*), at de i lang Tid ikke formaaede at udstrekke deres Virksomhed synderligt udover denne Grændse. Hvad Bergens egne Borgere angaaer, da eiede de paa hiin Tid neppe andet end Baade og smaae Jagter til at fare omkring med i de nærmest tilgrændsende Bygdelag. Deres Activhandel paa Udlandet var fuldstændig tilintetgjort, da Hanseaterne med Nordlandshandelen havde tilegnet sig deres vigtigste Ex-portvarer, og de udenlandske Markeder vare blevne lukkede for dem. I de ældste Privilegier, som tilstodes Tydskerne i Norge, blev der stedse forbeholdt de Norske Borgere tilsvarende Rettigheder i do Tydske Stæder; men dette Forbehold forsvandt lidt efter lidt, og i den sidste Halvdeel af det femtende Aarhundrede er der ikke længere Tale om

*) S. t. Ex. Nor III. 3. 7 3.Norge under Foreningen med Danmark [1537 — 1814]. 7

nogen Rettigheder for Norges Skibsfart paa Udlandet, som da ogsaa maa antages ganske at have ophørt at existere. Ogsaa Farten paa Nordlandene og Finmarken var bleven Bergens Borgere formeent af de Contoirske, som flere Gange med Hug og Slag tvang dem til at vende tilbage, naar de prøvede paa at gjenoptage sin Seilads til disse Egne*). Det synes saaledes, som om ingen Virksomhed har været dem levnet, hvoraf de kunde søge sin Næring, uden Haandverksdrift og Kramhandel med Almuen i de nærmeste Bygder; og selv heri vare Tydskerne bleven dem overmegtige Concurrenter. De Contoirske stode ude paa Bryggen med sine Kramkister og solgte i Alen- og Punde-viis, saa at Borgerne ikke engang havde Fordelen af at udhøkre hvad der tilførtes Contoiret i større Partier; de fore omkring paa Bygden, opkjøbte af Bønderne deres Producter og solgte til dem hvad de behøvede, hvorved de

o o 7

ofte, ligesom ved Nordlandshandelen, selv bestemte Prisen og brugte Magt, naar *Nogen ikke vilde finde sig heri, ja de havde endog tilegnet sig et Slags Forkjøbsret ved Byens Torv, saa at Ingen maatte tilstedes Adgang til at kjøbe, førend Tydskerne havde forsynet sig med hvad de tiltrængte. — En lignende Rolle, som disse Contoirets Kjøbmænd spillede med Hensyn til den Bergenske Handel, spillede de tydske Haandverkere eller de saakaldte vyf Amten med Hensyn til Byens Haandverksdrift. Ogsaa disse havde store Forrettigheder fremfor Byens egne Borgere og besad i sin større Kunstfærdighed, i sit An-

c> ~ O 7

tal og den Beskyttelse, de nød hos Contoiret, saadanne Fortrin, at en heldig Concurrence med dem maatte være umuelig.

Skjønt man heraf ikke kan andet end danne sig en yderst ugunstig Forestilling om det Bergenske Borgerskabs Tilstand: skjønt det aabenbart nærede sig af de Smuler, som faldt fra Tydskernes Bord; skjønt Handelens og In-

*) S. Norske Magazin I. 51 og 5 5 3.8

I. E. Sars,.

dustriens Rigdomskilder gjennem disse Fremmede, hvem intet Baand knyttede til Byen, vare ligesom bortledede fra denne: er der dog ingen Tvivl om, at det ogsaa paa denne Tid var mere talrigt og mere velhavende end Borgerskabet i hvilkensomhelst af Norges øvrige Kjøbstæder*).

Saalænge Contoiret stod paa Høiden af sin Magt, var det hele Nordenfjeldske Norge underlagt den Bergenske Tvangsstapel, og Throndhjem og Stavanger havde som Følge heraf ingen egen Handelsvirksomhed. I eldre Tider pleiede Hanseatiske Skibe oftere at besøge Throndhjem, hvor de afhentede endeel af Nordlandenes Producter, men efterat Contoiret havde udviklet sig til en selvstændig Magt, gjorde det Paastand paa, at Seiladsen til Havner norden-og söndenfor Bergen, hvorved dets Indtægter leed Afbrek og dets Marked, som det heed, blev fordervet, maatte indskrænkes eller ganske forbydes Hanseforbundets Medlemmer, og det fik som oftest Medhold heri af sine Foresatte. Ogsaa Regjeringen saa, af Hensyn til en let og sikker Opkræven af dens Told, gjerne, at Handelen blev saameget som muligt concentreret, og for Producenterne blev det nødvendigt at fore deres Varer til det

eneste Sted, som tilbød dem en sikker Afsetning, og et Marked, tilstrækkelig forsynet med hvad de behøvede. Hanseaternes Fart paa Throndhjem ophørte vel aldrig ganske; men det kunde

*) Det vil i denne Henseende være tilstrækkeligt at anføre, at Bergen gjennem hele det lGde Aarhundrede, saalangt Efterretningerne gaae tilbage, blev meget høiere taxeret i Skat end de øvrige Norske Byer; saaledes paalagdes der ved Brev af 10 August 1 5 46 [Norske Rigs-Registr. I, 8 6] Bergen at udrede 15 00 Daler, medens Oslo blev paalagt 1 2 00, Throndhjem 600, Marstrand 500, Tunsberg og Oddevald 400, Sarpsborg og Kongelf 300, Skien og Stavanger 250. Og paa denne Tid var Contoirets Velde endnu saalidet brudt, at Forholdet mellem Bergens Folketal og Velstand og de øvrige Byers ikke kan have forandret sig synderlig til førstnævntes Fordeel siden Aarhundredets Begyndelse.

alene undtagelsesviis lønne sig for større Skibe at seile hid, og udentvivl er Byens Forsyning i denne Tid, som endnu meget senere, hovedsagelig foregaaet paa saadan Maade, at de Throndhjemske Borgere paa sine egne smaae Jagter eller Skuder førte det Lidet, de havde at afsette, til Bergen, og hos Kjøbmændene paa Bryggen tilhandlede sig her, hvad de havde behov af udenlandske Varer. — Hvad Hanseforbundet negtede sine egne Medlemmer, var naturligviis endnu mindre tilladt andre fremmede Nationer. Først omkring Reformationstiden forekommer der Klager over, at Hollænderne havde begyndt en „ny Seilads" til Throndhjem, til Fordærvelse for det Bergenske Contoir, og ved en Tractat, afsluttet i Hamburg 1534, mellem Ly-bekkerne og Hollænderne, blev det bestemt, at de Sidstnævnte for Fremtiden skulde afholde sig herfra, da de Østersøiske Stæder gjorde det samme, hvorimod Seiladsen til Bergen skulde ligesom tilforn staae alle fri*). Først efter Midten af det 16de Aarhundrede seer man Spor til, at Stavanger har været besøgt af fremmede Skibe**). Men indtil denne Tid o g saalænge Contoirets Velmagtsdage ved-

O o cT> - •

varede, kan ingen af disse Byer have havt nogetsomhelst at betyde som Handelstæder.

Ogsaa i det Søndenfjeldske Norge havde Tydskerne tilegnet sig et trykkende Monopol, og, hvis deres Handel i denne Deel af Landet aldrig hævede sig til nogen syn-

*) S. Waitz, Jürgen Wüllenwever I. 400. o. fl. St.

**) I en Klage fra Kjøbmændene paa Contoiret i Bergen, dat. 18 September 15 64, omtales, at Bremerne uden Skv bruge den forbudne Seilads paa Stavanger, hvilket er Stæderne forbudt under Straf af at tabe deres Privilegier og bøde 1 Mark Guld. Denne forbudne, forfængelige og høist skadelige Seilads vilde, heder det, føre til den „löbliche Handtirungs" Undergang, hvis den ei afskaffedes (Langes Excerpter af det Bremenske Archiv i hans haandskrevne Samlinger). — Dette er, saavidt vides, første Gang, at nogen Seilads af fremmede Skibe paa Stavanger findes omtalt.

derlig Betydning, var det sikkert ikke fordi de her maatte undvære saadanne Rettigheder, som det var lykkets dem at opnaae i Bergen, eller fordi de her maatte finde sig i en friere og mere udstrakt Concurrence*). I Oslo og Tønsberg saavelsom i Bergen arbeidede de conseqvent og udholdende til det samme Maal; paa begge Steder havde de en afgjort Overlegenhed i Capital og Handelsforbindelser, Eftergivenhed eller aabenbart Medhold hos Regjeringen at støtte sig til, derimod kun en svag Modstandskraft hos

o ' n

de Norske Borgere at bekjæmpe. — Det var fornemmelig Rostockerne, som dreve Handel paa det sydlige Norge, og det var fornemmelig siden Midten af det femtende Aarhundrede, at der blev tilstaaet dem store og for de Norske Borgere ødelæggende Rettigheder. Christopher af Bayern gav ved et Brev af 22 October 1447 alle Rostockere, som besøgte Norge, og navnlig Oslo og Tunsberg, Ret til at kjøbe og seige Gjest med Gjest, til åt holde egen Huus-holdning og blive Vinteren over, hvortil Byernes Raad skulde skaffe dem Herberge, samt til at handle med Bønderne i alen- og lispundeviis**), og disse Privilegier bleve af de følgende Konger, Christian I og

Hans, oftere bekræftede og udvidede, trods Borgernes Klager og det Norske Rigsraads Modforestillinger. Vintersidderne i Oslo og Tunsberg nøde Begunstigelser med Hensyn til Toldert; de vare ligesom de Contoirske fritagne for alle borgerlige Tynger; de droge ligesom disse en Skare Haandverkere med sig,

*) Om Hanseaterne i det søndenfjeldske Norge se fornemmelig Langes Bidrag til Unionshistorien i Norsk Tidsskrift for Vi-densk, og Liter. I Bind.

**) Af Lappenbergs Sartorius II. 43 4 sees, at de allerede i det fjortende Aarhundrede tiltog sig de her opregnede Friheder; men udentvivl er først ved det ovenfor nævnte Brev bleven dem tilstaaet som Rettigheder, hvad de indtil denne Tid vistnok havde practiseret, men i Strid med udtrykkelige Lovbud og derfor neppe uanfegtet.

som tilintetgjorde eller fortrængte den indenlandske Haand-verksdrift. De havde ligesom disse sine særegne Love, sine Oldermænd, sine Laug og sine Gilder. De dannede, kort sagt, et fuldstændigt Sidestykke til Contoiret i Bergen. Vistnok var det et Sidestykke i en meget formindsket Maalestok. De Contoirske beherskede ved sit Monopol hele det Nordenfjeldske Norge, som havde mange og verdi-fulde Exportartikler, og som for at brødføde sig tiltrængte en stor Tilførsel fra Udlandet. Det sydlige Norge derimod havde paa hiin Tid kun lidet at udføre og var derfor ogsaa med Hensyn til sine Fornødenheder i langt høiere Grad henviist til hvad det selv formaaede at frembringe. Udentvivl har det kun været de nærmest Søen langs Christianiafjorden liggende Bygder, hvormed der er bleven drevet nogen Handel, idet Almuen her for Slagtekvæg, Skind varer, Tømmer etc. tiltuskede sig noget Meel, Malt og 01*); men denne ubetydelige Handel synes Vintersid-derne i Oslo og Tunsberg at have behersket ligesaa fuldkomment, som de Contoirske beherskede de store Omsætninger i det Nordenfjeldske Norge. Der er intet, som tyder paa, at de mere end disse have været forulempede ved fremmed Concurrence, og hvor maadeligt det stod til med Borgerskabet i de østlandske Byer, efterat Rostockerne i et halvt Aarhundrede havde været i Besiddelse af de ovenfor omtalte Rettigheder, derom afgiver Christian den Andens Forord til hans Privilegier for Oslo af 7 Januar

*) I to Klager fra de Hanseatiske Kjøbmænd, den ene fra Aar 1514 over Forhøielse paa Tolden i Oslo, den anden fra Aar 1530 over Forhøielse paa Tolden i Marstrand (begge afskrevne i Langes haandskr. Samll.) findes der Fortegnelse over de Varer, som Tydskerne paa denne Tid udførte fra det søndenfjeldske Norge. Her opregnes foruden en Mængde forskjel, lige Sorter Skind- og Vildvarer, Smør, Talg, Tran, Spæk, Tjære, Makrel og Lax; derimod sees intet Slags Tømmer at være opført.

1508*) tilstrækkelig Oplysning. Det heder her, at Borgermestere, Raad og Menighed i Oslo havde klaget over, at de Rostockske Kjøbmænd havde tilrevet sig den hele Handel, saa at ingen af de indfødte Borgere kunde faae noget tilkjøbs af Bønderne, „hverken et eller andet ei saa godt som en Skilling, hverken for Sølv, Guld, Kobber, Klæde, Humle eller nogen anden Kjøbmandssknb, inen finge al Tid til Gjensvar af Bønderne: ville ikke Tydskerne have det, da skulle I faae det, men ville Tydskerne have det, da faae I intet deraf. Desligeste gjorde Rostockerne Gaardekjøb og andet ulovligt Kjøb; men naar nogen Rigets Tjeneste eller Tynge lagdes paa, da vilde de intet hjælpe dertil, men sagde, de havde intet dermed, thi de hørte hjemme i Rostock. Naar som de havde samlet Pungen fuld, da gave de dennem dermed udaf Riget til Rostock og andre Stæder med Rigdommen, og Armod blev tilstede i Riget igjen." „Nogen faa Aar, heder det videre, „førend de tydske Kjøbmænd kom hid at seige og kjøbe med Gjest og Bønder, i Lod og Qvintin, Aaret rundt mod Norges Lov, da var her i Oslo 5 eller 600 rige og velemnede Mænd, Norges Rige til Hjælp, Trøst og Bistand, som nu ikke er mere end 60 eller 80 huusarme fattige Mænd," og Aarsagen hertil var ingen anden, end at Tydskerne laae i Byen til dens store Skade og Fordærvelse. — Disse Klager indeholde maaskee nogen Overdri-

cn o

velse; men de maae dog under alle Omstændigheder betragtes som et uimodsigeligt Vidnesbyrd om, at Oslo i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede befandt sig i en saa maadelig Forfatning, at den neppe synes at have

fortjent Navn af By. Dens Befolkning kan ikke paa langt nær have naaet et Tusinde, Handelen var ubetydelig, og dens Fordele tilflød i saa ringe Grad Byens indfødte Borgere, at disse maa have været ligesaa fattige, som de vare faatallige. Oslo var ikke destomindre den første blandt

*) Dipl. Norv. III. 1040 og hos Paus.Norge under Foreningen med Danmark [1537 — 1814]. 13

alle det Søndenfjeldske Norges Kjøbstæder*). Nærmest denne i Anseelse og Betydning synes Tunsberg at være kommen; men ogsaa her regjerede, som ovenfor antydet, de Rostockske Vintersiddere, og, hvad Konghelle, Oddevald, Sarpsborg og Skien angaaer, da nævnes de saa sjelden, og der er saa lidet bekjendt, som tyder paa, at de have drevet nogen Handel, at man maa slutte, at de endog i Sammenligning med Oslo og Tunsberg have været uanseelige Flekker eller Fiskerleier. — Det er lidet troligt, at Hamar, Norges eneste Landstad paa denne Tid, skulde have befundet sig i en bedre Tilstand; snarere har den endnu mindre end nogen af de øvrige fortjent Navet af By. Kyststrækningerne havde den sterkeste Befolkning og de meest udviklede Næringsveie; herfra blev der stedse drevet nogen Handel med Udlandet, i hvilken Kjøbstæderne kunde deeltage, og af hvilken de havde sin fornemste Næring. Oplandene derimod vare paa en Maade en lukket Verden, deres Communication med Kysten saa besværlig, at vistnok kun meget lidet af deres Producter naaede frem saalangt, og at Tilførselen fra Udlandet var altfor ubetydelig til at blive Gjenstand for en særegen Bynæring. I disse Egne fandt udentvivl kun en Tuskhandel Sted mellem de forskjellige Bygdelag, idet Fjeldbonden fra Østerdalen, Gudbrandsdalen og Valdres for sine Skindvarer, sit Smør og sit Jern tilhandlede sig Korn og Meel af Bønderne paa Hedemarken og Thoten. Saadanne Omsætninger foregik vel navnlig paa det aarlige Marked, som fra gammel Tid holdtes paa Hamar, og heraf har maaskee denne Byes Indvaanere havt nogen Fortjeneste. Men dertil og til Fiskeri samt Haandverks- og Dagarbeide for den rige Geistlighed maa ogsaa deres Næringer have været indskrænket. Det kan saaledes neppe være tvivlsomt, at Hamar aldrig har været mere end en Biskopsflekke, at den aldrig har hævet sig til nogen Betydning som Kjøbstad, og der er flere

*) See bl. a. den ovenfor citerede Skatteligning af 154 6.14 I. E. Sars,.

Tegn, hvorved dette vinder Bestyrkelse. Der kjendes intet Privilegium for Hamar ; intet Document, som angaaer dens Handel, Rettigheder eller eommunale Forhold; man kan af de hidtil trykte Oldbreve ikke see, om den, som de øvrige Kjøbstæder, har havt sin Byfoged, sine Borgermestere og Raadmænd, thi der findes ingen saadan nævnt. De fra Hamar daterede Brevskaber ere udstedte og beseglede af Oplandenes Lagmand, som havde sit Sæde her, af Biskoppen, Kannikerne eller andre Geistlige eller af Bønder i Omegnen; derimod forekommer ingen nævnt, om hvem det heder, at han var Borger eller Lagrettesmand i Hamar. I et enkelt Document fra Slutningen af det femtende Aarhundrede*) nævnes fire Mænd som Lagrettesmænd for Skaun (Stange) og Hamar; hvis man kan forstaae dette Udtryk saaledes, at de have været iælleds for begge Steder, da har Hamar ikke engang besiddet den samme eommunale Selvstændighed som enhver, selv den ubetydeligste, af de øvrige Norske Kjøbstæder besad. Endog den hyppigst forekommende Benævnelse „ Biskopshamar" synes at betegne, at Byen ingen Existents har havt uden som Bisperesidents, og i Virkeligheden forsvandt den ogsaa ganske med Biskopsstolens Nedlæggelse, ligesom den havde reist sig med dens Oprettelse. Der er nemlig al Grund til at antage, at dengang Svenskerne efter den almindelige Beretning skulle have ødelagt Hamar, var der intet andet at ødelægge end Kirken og den gamle Kongsgaard, hvor nu en Dansk Lensmand residerede. Idetmindste forekommer „Byen" Hamar ingensteds nævnt i de samtidige Beretninger om de Svenskes Herjetog i Norge under Syvaarskri-gen**), og heller ikke fra det Tidsrum, som ligger mellem

*) Dipl. Norv. II. No. 941 (8 Febr. 148 8).

**) Absalon Pederssøn omtaler i sin Norges Beskrivelse (forfattet mellem 1567 — 70) kun Bispegaardens Ødelæggelse ved Svenskerne, men nævner intet om Byen (Norske Magaz. I. 114); saaledes ogsaa Axel Gyldenstjerne i hans Beretning om Syv-Norge under Foreningen med Danmark [1 53 7 —1814], 161

den sidstnævnte Begivenhed og Nedlæggelsen af den oplandske Biskopsstol er der noget Spor til, at den har existeret. Men herira maa man kunne slutte tilbage; det er ikke sandsynligt, at Oplandenes Befolkning og Næringsveie skulde været gaaet meget tilbage i de nærmeste forudgaaende Aarhundreder, og dersom Hamars

Existents i 1537 var afhængig af Biskopsstolen, bar den neppe nogensinde tilr forn været svnderlig bedre faren. — Af den gamle Beskri-

» c C-

velse over Hamar, hvis Paalidelighed og Brugbarhed som historisk Kildeskrift hidtil har været saagodtsom uanfegtet*), faaer man en ganske anden Forestilling om denne Kjøb-stads fordums Herlighed og Anseelse. Det fortælles her, at den i sine Velmagtsdage havde en Udstrækning af næsten en halv Miil, at den havde mange Gadei', tæt bebyggede og omgivne af herlige Frugthaver og Humlegaarde, at den drev en udbredt Handel, og at den var forsynet

aarskrigen (N. Mag. I. 1G5). Peder Claussøn i sin Norges Beskrivelse siger kun, at Domkirken endnu stod ved Magt, indtil de Svenske brændte den af i 15 67. I en Beretning til Kongen fra den Danske Skibshøvedsmand Cort Glasenap dateret Akerskuus 2 0 Marts 15 67, heder det: „Die Sch-sve-

• - * | • » •« C i

den sind in die Hedemark geriickt, haben daselbst den Hof Hamar erobert und eingenommen." (Danske Geh. Arch.). — Beskrivelsen over Hamar, der er forfattet mellem 1617 og 16 24 (Thaarups Magazin H, 2 8 7), taler intet om Byens Opbrændeise ved de Svenske, og, da der heller ikke i de Sven» ske Beretninger (Handll. rör. Skand. Hist. XXI D., Girs, Tegel, Celsius) findes noget herom, synes man at kunne slutte, at den paa hiin Tid i Virkeligheden ikke har existeret. — Resen (Fredr. II's Krønike S. 16 8) er, saavidt vides, den første, der taler om Byens Ødelæggelse.

*) Det eneste Sted, saavidt vides, hvor der er yttret nogen Tvivl om, at dette Skrift i et og alt skulde fortjene Tiltro, er Munch, Hist. geogr. Beskr. over Norge i Middelalderen S. 4 7, hvor det heder, at det indeholder flere øiensynlige Overdrivelser.

med alle Slags Haandverkere: „Teglbrændere, Steenhug-gere, Hattemagere, Plattenslagere, Muremestere, Kirkebyg-gere, Skræddere, Skomagere, Kleinsmede, Grovsmede, Knivsmede, Guldsmede, Skindere, Bundtmagere og mange flere Slags." Byens Raadstue, heder det, stod paa Torvet, og her fandtes 80 Kobberspande „stærkeligen gjorte for Ilds Skyld." Øvrigheden bestod af Lagmanden, Byfoged, Raadmænd og Lagrettesrnænd. Under Byfogden stode tre Bysvende, som med Kobberhorn kaldte Menigheden sammen, naar noget skulde forhandles. Byen havde sine egne Brevdragere; Borgerne havde sine Rodemestere, sine Bryggere og Mostpersere, som beredede for dem deres Most og Kirsebærdrank, „og var det en meget ringe Borger, som ikke havde aarligen af sine Frugthaver en halv Læst Most og en halv Læst Kirsebærdrank til sin egen Huses Behov at fortære, foruden hvis Deel som de solgte Fremmede." I Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede under Kong Haakon Magnussøns Regjering, da Hamar stod i sin ypperste Flor, talte den attenhundrede væragtige Mænd. Senere gik det tilbage; men i Slutningen af det fjortende og Begyndelsen af det femtende Aarhundrede havde den endnu 900 gerystige og væragtige Mænd, medens der fandtes 3000 voxne Folk, som gik til Sacramente om Paasken, og i de to sidste Biskopers Tid var der endnu 200 Gaarde igjen og 200 Borgere, „dog," heder det, største Parten Embedsmænd, foruden Qvinder og Børn, som var vel mere end fire Gange saa mange." — Det er aabenbart, at denne Skildring giver et Begreb om Oplandenes oeconomiske Udvikling i det fjortende og femtende Aarhundrede, som staaer i Strid med alt hvad der iøvrigt er bekjendt, og, da den ikke støttes ved nogetsomhelst Vidnesbyrd og desuden indeholder vitterlige Fabler eller Urimeligheder, synes der at være fuldkommen tilstrækkelig Grund til at frakjende den Brugbarhed som historisk Kildeskrift.

Beskrivelsen over Hamar kjendtes allerede og benyttedes af Ramus (i hans Norges Beskr.) og af Holberg (iNorge under Foreningen ined Danmark [1537 —1814],

Danm. Hist.). Den er siden flere Gange bleven trykt*), og har længe været en af Hovedkilderne, hvoraf man

hentede sin Kundskab om Norges indre Tilstand i det fjortende og femtende Aarhundrede. Den har maattet vække en høi Forestilling om de Norske Kjøbstæders Velmagt og Anseelighed i hiint Tidsrum, og man har sikkert ikke betænkt sig paa fra denne Skildring af en Landstad, hvis Næringsveie altid maae have været indskrænkede i Sammenligning med de heldigst beliggende Kjøbstæder, at drage Slutninger med Hensyn til disse, som efter hvad der nu er bleven oplyst, maatte erkjendes for urimelige. Ogsaa om enkelte blandt de øvrige Byer havdes der Beretninger, hvoraf man flk en urigtig Forestilling om deres tidligere Betydning. Peder Claussøn fortæller saaledes i sin Norges Beskrivelse, at Stavanger i fordums Dage var meget større og ypperligere, end den var i hans Tid, og at der skulde have boet 700, „somme mene 1800 Borgere derudi". Det var bekjendt om de fleste Norske Byer, ut de i den katholske Tid havde havt mange Kirker og Pragtbygninger, at de havde været Sæde for riigt doterede geistlige Stiftelser, som gik tilgrunde eller inddroges vet^ -^e^onnationen, og man bragtes herved let til at forestille sig, at de ved denne Begivenhed og ved Norges Underkastelse under Dansk Overherredømme med eet sank ned i den maadelige Forfatning, i hvilken

o O 7

de senere befandt sig.

En saadan Forestilling kunde saameget lettere opstaae, som den fuldkommen stemmede med den Opfatning af Norges Historie i hiint Tidsrum, der engang var den sed-

c 7 O O

vanlige. Man havde sin Opmerksomhed udelukkende festet paa de ydre politiske Begivenheder og saae i dem Ulykker, hvorved en livskraftig og blomstrende Ståt styrtedes i Fordervelse, medens en grundigere Undersøgelse har viist, at Norges Tilbagegang var en Følge af indre Aarsager, at

*) Nemlig særskilt udg. af Chrph. Hammer 1773 og oftere; desuden trykt i Thaarups Magazin II. og Budstikken IV.

det var en langsom Hendøen af enhver Udviklingsspire i i Staten og Samfundet, som de politiske Begivenheder alene tjente til at fremskynde. „Calmarunionen er Skyld i al vor Ulykke"*), hedte det, fordi Statens Svaghed først under denne Forbindelse kom tilsyne paa en iøinefaldende Maade. Begivenhederne ved Reformationens Indførelse opfattedes som det Norske Folks sidste Kamp for at opretholde sin nationale Selvstændighed, og Kampens uheldige Udfald, Norges Indlemmelse i det Danske Monarchie, tænkte man sig efterfulgt af de samme ulykkelige Følger for Landets Cultur og Velstand, den samme aandelige og materielle Til-

O ' O O

bagegang, som pleier at ledsage et Folks Underkastelse under fremmed Voldsherredømme.

Det er, efter hvad der nu kan oplyses om Norges indre Tilstand før og efter Reformationen, umueligt at fastholde længere en saadan Opfatning af hine Begivenheder, eller at istemme de bitre Klagemaal, hvortil Statsforandringen i 1536 saa ofte har givet Anledning, som om den var en Ulykke, der kunde være undgaaet, saafremt de ledende Mænd havde' besiddet Mod og Fædrelandssind. Det maa nu være klart, at den politiske Selvstændighed, Norge besad indtil 1536, længe havde ophørt at være andet end en tom Form, at den ikke støttedes ved nogen stor eller almindelig Interesse, og at de Udtryk i Christian den Tredies Haandfestning, hvormed det Danske Rigsraad undskylder sin Beslutning med Hensyn til Norge, nemlig „at dette Rige nu var saa forringet baade af Magt og Formue, at dets Indbyggere ikke ene formaae at underholde dem en Herre og Konge", forsaavidt indeholde en Sandhed, som Landet ganske vist savnede de nødvendige Betingelser for en selvstændig Statsudvikling. Ophævelsen af Rigsraadet

**) Forfatteren af den nordiske Missionshistorie, Hammond, skrev saaledes til Suhm: „Calmarunionen gider

ingen Normand læst noget om, og kan ei skrive derover, er han en ærlig Mand, der er Grunden til alle paafølgende Ulykker." (Suhm Saml. Skr. 16, 35 8).Norge under Foreningen med Danmark [1537 —1814]. 19

vakte, som bekjendt, ingen Modstand, og det Uforklarlige, der synes at ligge i, at en Ståt saaledes uden ydre Vold paa en Maade af sig selv ophørte at existere, at en Forandring, som efter vor Tids Begreber synes at maatte have vakt en Storm afUvillie, kunde foregaae saagodtsom uendset, bortfalder ganske ved en nærmere Betragtning af Landets indre Tilstand.

Det Norske Folk var paa hiin Tid i egentligste Forstand et Folk af Bønder; der fandtes ingen fast organiseret og politisk myndig Stand, som kunde være dets Leder, og hos hvem den nationale Aand kunde komme til Bevidsthed og Virksomhed. Den gamle norske Adel var saagodtsom uddøet, eller sunket ned blandt Bønderne; Geistligheden i sig selv lidet skikket til at være Nationens politiske Leder. Og det vil af det Foregaaende være klart, at der i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede heller ikke kunde være Tale om en norsk Borgerstand. Bergen var vel fremdeles Nordens meest anseelige Handelsstad, men kun en Deel af dens Befolkning kunde siges at tilhøre Norge, og det, som vi have seet, den fattigste og mindst betydende Deel. Med Hensyn til de øvrige Byer vise de faae Efterretninger, der er os levnet, enddog blot ved deres Magerhed, at de have været uanseelige og næringsløse. Norges samlede Kjøbstadbefolk-ning har paa hiin Tid neppe meget oversteget ti tusinde*), og

*) Et hundrede Aar senere, da Handelen havde taget et sterkt Opsving og nye Næringsveie vare aabnede for Kjøbstæderne, udgjorde Bergens, Throndhjems, Christianias (Oslo), Tønsbergs, Stavangers, Skiens og Fredriksstads (Sarpsborg) Befolkning rimeligviis neppe tyve tusinde. Af de Baahuus-lehnske Kjøbstæder havde Marstrand, saalænge det store Sildefiske vedvarede, en betydelig Handelsrørelse, men den saavelsom Kongelf og Oddevald maa paa Reformationens Tid have været uanseelige Flekker. Da de svenske Byer i 165 8 erholdt en ny Rangordning, erholdt Marstrand No. 2 0 mellem Ystad og Askersund, Oddevald No. 58 og Kongelf No. 80. Holmberg Bahusl. Beskr. III. 13.

2 *20

1. E. Sars.

Byernes indskrænkede Næringsveie, deres lidet betydende cominunale Selvstændighed, har ikke været skikket til at udvikle hos dem nogen sand og fremadstræbende Borger-

c o o

aand. Forsaavidt de havde nogen Handel, var den i Fremmedes Hænder. Af Borgerne tilhørte nogle, og det de meest Bemidlede, mere Landet end Byen, idet de havde sin Næring af Landeiendomme i Byens nærmeste Omegn eller saakaldte Avisgaarde, eller af andet Jordegods, som de oppebar Landskyld af; de øvrige ernærede sig for den allerstørste Deel kummerligt af Fiskeri og Haandværksdrift. Hvei'ken ved sit Antal eller sin Velstand har saaledes Kjøbstadbefolkningen havt saameget at betyde, at den kunde spille nogen Rolle som en særegen Stand. — Middelalderens Communevæsen og Communeannd landt ingen gunstig Jordbund for sin Udvikling i Norge, hvor Samfundet stedse bevarede sin oprindelige, eensartede Charakteer. Det var neppe mere end de udvortes Former, som fæstede Rod her, og der er heller intet Spor til at den norske Bybefolkning har besiddet en Skygge af den levende Stands-følelse, hvorved andre Landes Borgerstand hævede sig til en Magt i Staten og Samfundet. Tvertimod aabenbarer sig paa det tydeligste, hvor lidet den ved en særegen Udvikling og særegne Interesser havde udskilt sig fra det øvrige Folk, derigjennem, at den forblev ganske uberørt af Reformationens religiøse Bevægelser, som netop udgik fra Borgeistanden og stod i den nøieste Sammenhæng med de for denne eiendommelige Interesser og Synsmaader. Alene i Bergen sporedes nogen Bevægelse*), men naturligviis især hos den tydske Befolkning, som var saa aldeles dominerende, at Byen snarere kunde kaldes tydsk end norsk. — Ogsaa de politiske Begivenheder vidne paa en umiskjendelig Maade om Kjøbstædernes aandelige og materielle Afmagt. Det sidste Forsøg, som Erkebiskop Olaf Engelbrektssøn gjorde paa at hindre Christian den Tredie i Opnaaelsen af

*) Norske Samll. II. 311 — 13.

Norges Krone, da han nemlig lod de til Throndhjem ankomne Underhandlere og Raadsmedlemmer fængsle, og da det i Virkeligheden lykkedes ham at fremkalde en Bevægelse i enkelte Dele af Lander, der synes at ligne en almindelig Folkereisning, er, saavidt bekjendt, den eneste Leilighed, ved hvilken der spores en virksom Optræden fra Kjøbstadbefolkningens Side. Throndhjems Borgere hørte til Erkebiskoppens Parti; i den thrønderske Almues Brev til Indbyggerne i Bergen af 7de Januar 1536*), nævnes de som deeltagende i Beslutningen om de søndenfjeldske Rigsraaders Anholdelse, og i et senere Brev, udstedt kort før Erkebiskoppen forlod Norge, kalder han dem sine Tilhængere og Venner**). Kjøbstadmændene i Oslo, Tunsberg og Sarpsborg viiste paa samme Tid en meget gjenstridig og fiendsk Stemning mod de danske Adelsmænd, som havde disse Byer i Befaling. Erik Gyldenstjerne, Lehnsmand paa Akershuus, skriver saaledes under 6te Februar 1536 til Christian den Tredie, at han forgjæves har handlet med Sarpsborgs, Tunsbergs og Oslos Borgere om nogen Hjælp og Bistand. „De ere aldeles utroe og forvende Almuen fra Eders Naade og gjør Almuen viis den store Magt med Folk, Keiseren vil i Foraaret her indskikke med Pfalzgreven. For slig og flere talske og for-rædelige Indskud og Underviisning, Bønderne og Almuen af Kjøbstedmænd have, ere de plat og aldeles oprørske, saa jeg kan ingen Fasthed eller Troskab af dennem befinde"***). I et andet Brev, dateret 14de Februar 1536 †), kalder han Oslos Borgere „evige Forrædere" og yttrer, at de fortjente slig en tilbørlig Straf, som overgik Borgerne i Aalborg, hvormed han sigter til denne Bys grumme Behandling i Skipper Clements Feide. Han beder Kongen med det allerførste skikke ham et Antal Krigsfolk til Hjælp;

*) Actstykker til Grevefeidens Historie II. 206—8.

**) 1. c. 307.

***) 1. c. 2 50.

†) 1. c. 252 — 53.

dersom det ikke skeer, er Kongen skilt ved Landet, thi vil han have det til Hørsomhed igjen, maa det tvingesmed Magt. Erkebiskoppens Forsøg paa at sette sig i Besiddelse af Rigets to vigtigste Slotte mislykkedes imidlertid, som bekjendt, ganske, og om nogen yderligere Modstand eller Deeltagelse i Striden fra Kjøbstadbefolkningens Side høres intet Ord. Dens fiendske Stemning mod de i Throndhjem forsamlede Raadsmedlemmer og mod de Danske Befalingsmænd har vel snarere været fremkaldt ved Rygterne om den høie Skat, som Christian den Tredie vilde udskrive, end ved en patriotisk Harme over Udlændingernes Herredømme i Norge, og da det endelige Slag blev ført, da Rigets Skjæbne afgjordes ved en Haandfuld fremmede Leiesvende, synes Bymændene at have forholdt sig ligesaa uvirksomme og udeeltagende som det øvrige Folk.

Denne Begivenhed og de med Reformationsverket forbundne Forandringer havde ganske vist for de fleste af Byerne en umiddelbar og følelig Virkning. Biskoppsstolenes Nedlæggelse og Seculariseringen af de riigt doterede Klostre maa have berøvet dem en betydelig Deel af deres Næring. Det er allerede bleven bemerket, at Harnar Kjøbstad efter al Sandsynlighed ophørte at existere med den Oplandske Biskopsstol. Throndhjem, som af alle Landets Byer havde den rigeste og lalrigste Geistlighed, hvor Erkebiskoppen havde sit Sæde og hvor der i eller nær ved Byen fandtes ikke mindre end syv Klostre, leed ved Reformationen et Knæk, som den først længe efter kan have forvundet, da Byens Handel gjennem hele det sextende Aarhundrede vedblev at være ganske ubetydelig. Stavanger, hvis Næringsveie endnu ved Reformationen neppe kan have været andre end Fiskeri og Haandverksdrift, maa ogsaa være bleven sat tilbage derved, at den ophørte at være Sædet for en riigt doteret Geistlighed. Men det var fornemmelig i Henseende til den udvortes Pragt og Anseelighed, at alle Norske Kjøbstæder i Reformationstiden leed store og uoprettelige Tab. Af Bergen var i det fjortende og femtende Aarhun-

drede neppe mere end den ubetydelige Deel, som ligger paa Østsiden af Vaagen og i Vaagsbunden, ordentlig bebygget; men Byen maa dog have have havt et mere storartet Præg end nuomstunder, saalænge der fremme paa

Holmen hævede sig en Klynge af anseelige Pragtbygninger: Christkirken med Biskopsgaarden og Chorsbrodregaardene, Kongsgaarden, Apostelkirken og Prædikeklostret med dets Kirke, medens det vidtløftige Munkelivkloster hævede sig paa Nordneset. Throndhjem med sine fem Klostre og sine mange Kirker havde udentvivl et. stateligere Udseende end nu, skjønt den egentlige By neppe omfattede mere end et Par smaae Gader*). De fleste af disse Pragtbygninger gik tilgrunde eller forfaldt i Tiden nærmest før og nærmest efter Reformationen. Throndhjem hjemsøgtes i 1531 af en Ildebrand, hvorved saagodtsom den hele By lagdes i Aske; de fleste af de afbrendte Kirker bleve ikke igjen opførte, og Domkirken fik ved denne Leilighed det sidste og haar-

o o o

deste Knæk, som den siden aldrig kunde forvinde. Af Klosterbygningerne gik Minoritternes tilgrunde ved Ildebranden, medens Bakke og Helgeseter bleve ruinerede 1564, formodentlig ved Svenskernes Indfald **). I Bergen foretog Eske Bilde 1531 sit bekjendte Ødelæggelsesverk, hvorved Kirke- og Klosterbygningerne paa Holmen bleve nedbrudte, og i 1534 lod Thord Roed det nogle Aar tilforn seculari-serede Munkeliv opbrende. Tunsberg hjemsøgtes i 1536 af en Ildebrand, hvorved de fleste af Byens Kirker og begge de her beliggende Klostre lagdes i Aske for aldrig mere at reise sig. I Oslo var Mariekirken, Nonneseter, Olafsklostret o. fl. kort Tid efter Reformationen ganske forfaldne, og Muursteen fra de gamle Kirker og Kapeller, hvor ingen Tjeneste længere holdtes, bleve anvendte til Reparationer paa Akershuus Slot***).

*) Munch, Det Norske Folks Hist. III. 1. 8 96 — 99.

**) Lange, Klosterhistorie, 2 Udg. S. 218.

***) Nor. Rigsregistr. I. 204; Langes Klosterhist. 191, 435.24

I Tidens Løb maatte Erindringen om den Ødelæggelse, der samtidigt med Reformationen rammede de Norske Byer og berøvede dem det statelige Udseende, som de mange Kirker og Klostre havde givet dem, forbinde sig med en Forestilling om, at denne Begivenhed betegner et Vendepunct i deres Skjæbne, ved hvilket de fra Velmagt og Anseelighed sank ned i deres senere Armod. Men, naar man betænker, at en af Landets vigtigste Handelsgrene først i Tiden nærmest efter Reformationen hævede sig til nogen Betydning, og at det Hanseatiske Handels-herredømme ogsaa først i denne Tid blev knækket paa en afgjørende Maade, saa indseer man, at der før hiint Tidspunkt endnu mindre end senere kan være Tale om nogen Velmagt hos de Norske Kjøbstæder. Biskopsstolene og Klostrene har underholdt en Deel Arbeidere og skaffet Haand-verksfolk og Fiskere nogen Fortjeneste; deres Inddragelse har derfor været et Tab, men dette Pab kan alene for en liden, fattig By have havt en folelig og længe vedvarende Virkning.

Og paa anden Maade end ved Ophævelsen af hine geistlige Indretninger har Begivenhederne i 1536 neppe bidraget til at, sætte de Norske Kjøbstæder tilbage. Det er ofte bleven sagt, at Statsforandringen havde en almindelig Tilbagegang i materiel Henseende til Følge; men

rt c* Ö O ~ 3

det er vanskeligt at paavise, hvorledes den skulde have udøvet en saadan Virkning. Norge blev ikke behandlet og kunde ikke behandles som et erobret Land. Chri-stian den Tredie benyttede sig med meget Maadehold af en Seier, som ogsaa kun tilsyneladende gav ham en ubegrændset Magt; der skete intet forstyrrende Indgreb i Folkets indre Forhold, og hverken under ham eller under hans Efterfølger blev Norge trykket ved høie eller hyppige Skatter. At der efter 1536 savnedes en for Landet særegen Centralautoritet, maatte vistnok have en uheldig Virkning; men dette Savn kan ikke i nogen Henseende have været udfyldt ved en saa svag og saa lidet virksom Institution som det Norske Rigsraad. Naar man derfor i detNorge under Foreningen med Danmark [1 53 7 — 1814], 25

følgende Tidsrum hyppigt støder paa Kjendsgjerninger, der vise, at Landet og navnlig dets Byer har befundet sig

i en maadelig Tilstand og at dets Hjælpekilder have været lidet udviklede, maa man vogte sig for at ansee dette for en

7 O C7

Virkning af Begivenhederne i 1536. Det er nødvendigt for rigtigt at opfatte det heromhandlede Afsnit af vor Historie, at man stiller sig klart for Tanken den Tilstand af materiel og aandelig Afmagt, af Utilstrækkelighed i enhver-Retning, der gaar forud for hine Begivenheder og giver dem deres rette Forklaring. Derved vil den følgende Tid komme til at staae i et andet Lys end det, hvori det sedvanlig har staaet, som en Dvalens og Forfaldets Tid, hvormed det ikke lønner Umagen at beskjæftige sig, og derved vil man ledes ind paa en forsonende Betragtning af at Norge maatte friste den Skjæbne at synke ned under et andet Riges Overhøihed.

Det var i Hovedsagen hverken Rænker eller Tractat-bud eller krigersk Vold, som gjorde Udslaget mellem Danmark og Norge, men den naturlige Overlegenhed, som det sidstnævnte Rige besad i en høiere Cultur, et mere organiseret Samfund og en Statsudvikling, som fra den første Begyndelse var stærkere anlagt og havde en dybere Rod end den Norske.

Danmark er ved sin Historie og Beliggenhed et Over-gangsland, hvor Folkets Grundstamme er nordisk, men hvor Samfundet har dannet sig under Forholde, mere lignende dem som fandt Sted i Tydskland, end i det øvrige Norden, og under en stærk og stadig voxende tydsk Indflydelse. I det flade, frugtbare Land, omgivet paa alle Sider af Fiender, maatte en Landsbyforfatning, liig den der fandt Sted hos de fleste tydske Stammer, være oprindelig. Den Enkeltes Ret var ifølge denne underordnet noget Almindeligt, afledet af den fælleds Ret; og allerede heri ligger en fastere Sammenføining af Samfundet, et rigere Statsliv begrundet og bebudet. I Landsbyforfatningen, i den Enkeltes ufuldkomne Eiendomsret, som denne medførte, i Tilbøjeligheden til at slutte sig sammen og til at underordne sig, fandt Adel og Borgerstand en gunstig Jordbund for26

sin Udvikling. Begge virkede til Bondestandens Undertrykkelse; men begge vare Bærere af den almindelige europæiske Cultur, til hvilken de i deres Udvikling paa det nøieste vare knyttede, og begge dannede det nødvendige Grundlag for den moderne Stats- og Samfundsorden.

Norge laa fjernere fra det sydlige Europas Paavirkning, og Folkets oprindelige Retsforfatning maatte her i det afsidesliggende Land let kunne stivne i faste Former, hvorved den blev uimodtagelig for yderligere Udvikling og istand til at skyde ethvert fremmed Element fra sig. Det var ikke Landsbymenigheden, der forudsætter en Underkastelse under visse fælleds Regler, men den enkelte Jordeier, som lier dannede Samfundets Grundeenhed. Odelsbonden, der sad alene paa sin Gaard, kjendte ikke som Landsbyboeren nogen Myndighed, der kunde indskrænke ham i den frie Benyttelse af hans Eiendom. Hans Ret var saa udstrakt, at den kun levnede megen liden Plads for en høiere Ret, nemlig Statens og Communens, som den maatte underordne sig. Den gamle Inddeling i Hereder og Fylker, som i de enkelte Dele af Landet havde holdt Folket sammen, opløstes efterhaanden eller tabte sin Betydning, men uden at give Plads for nye Samfundsdannelser. Et arveligt Aristo-crati, der grunder sin Magt paa udstrakte Jordegodser og de mindre Eiendomsbesidderes Afhængighed, formaaede ikke at hæve sig over Mængden af Odelsbønder, hvoraf hver enkelt levede afsondret og som en uindskrænket Herre paa sin Gaard. De gamle Høvdingætter sluttede sig nærmere til Kongedømmet for af det at laane Glands og Styrke, men de samledes ikke som Adelen i Danmark ved en aarlig almindelig Rigsdag, hvor de i Forbindelse med den høie Geistlighed kunde arbeide paa at skabe sig en uafhængig Stilling i Staten. Kongedømmet forenede omsider al offentlig Myndighed i sig; Kongedømmet var Staten og Samfundets eneste Samholdskraft. Kongen styrede Landet ved Hjælp af Embedsmænd, der vare ganske afhængige af ham. Hans Magt syntes derfor meget stor; men i Virkeligheden

kan den offentlige Myndighed aldrig have havt synderligt at betyde i et Land af Norges Beskaffenhed og hos et Folk som det Norske, hvis Retsforholde vare saa fast ordnede og gav saa liden Adgang eller Leilighed til nogen Indgriben fra oven. —• Efter den Calmarske Forening kom Landsstyrelsen hovedsagelig til at hvile i Rigsraadets

Hænder; men dette, som hidtil havde været ganske afhængigt af Kongen, formaaede ikke at hæve sig til nogen Betydning som selvstændig Statsmagt; det repræsenterede intet, havde intet at støtte sig til og optraadte kun sjelden paa en virksom Maade. Det efter Tidens Leilighed velordnede Em-bedsverk, som var uddannet i det 13de og 14de Aarhundrede, opløstes efterhaanden under Unionen, og Landet udstykkedes til Lehnsmænd, der indtoge en altfor uafhængig Stilling til at kunne kaldes Statstjenere. Kongerne besøgte næsten aldrig og brød sig kun lidet om det fattige, afsidesliggende Land. Staten førte saaledes kun en Skintilværelse, og, at dømme efte"r hvad der nu er bekjendt, har kun sjelden et Lovbud eller en anden Regjeringsforanstaltning bragt Tilværelsen af en offentlig Myndighed i Folkets Erindrings den Norske Lovgivning har fra det femtende Aarhundrede ikke meget andet at opvise end Privilegier for Hanseaterne, og Administrationen maa vel. efterat være kommen i de for en stor Deel fremmede Lehnsmænds Hænder, mere og mere have antaget Characteren af lovløs Vilkaarlighed. Hos Folket havde Samfundsaanden og Selvstyrelsen i de mindre Kredse, hvori det oprindelig deelte sig, maattet vige for Rigets Eenhed og Følelsen af at udgjøre en Nation, et Statslegeme; men ogsaa denne maatte nu, da det var overladt til sig selv, uden Regjering, uden anseete Stormænd, om hvilke det kunde slutte sig, blive det ganske fremmed Samfundet, der altid havde været svagt sammenføiet, syntes en fuldkommen Opløsning nær.

Alene Kjøbstæderne frembyde midt i den usammenhængende, amorphe Masse Billedet af en Organisation, og alene her kan et Slags Samfundsaand, et Begreb om den28

Enkeltes Underordning under et større Hele, en Følelse af Fælledsskab i Interesser være bleven bevaret. De for Kjøb-staden særegne Forholde medførte, at der her i langt høiere Grad end paa Landet krævedes, ikke blot en stadig Samvirken af Communens Medlemmer, men ogsaa en Medvirken og et Opsyn fra den offentlige Myndigheds Side. Den Norske Bybefolkning havde altid været Kronen nærmere underlagt end det øvrige Folk, og til Beskyttelse af dens Interesser, navnlig i Kampen med de overmægtige Hanseatiske Concurrenter, blev Regieringens Mellemkomst idelig paafordret. Lovgivningen i det fjortende og femtende Aarhundrede angaaer næsten udelukkende Kjwbstæderne, og, saa lidet end de Norske Borgeres Klager over Hanseaterne frugtede hos de svage Unionskonger, bleve de dog ikke trætte af at gjentage dem og opgave ikke Haabet om Bistand fra Regjeringens Side. Saaledes kunde Borgerstanden aldrig i samme Grad som det øvrige Folk blive fremmed for Staten og ligegyldig ved dens Skjæbner.'—Et Slags Cora-munalforfatning bestod vel, ikke blot i Byerne, men ogsaa paa Landet. Heredet var en Commune, der oprindelig endog havde en temmelig fast Organisation og, saavidt det lod sig tænke i et Samfund af Odelsbønder, et ikke lidet udstrakt Omraade for sin Virksomhed. Men Hereds- og Fylkes-forfatningen blev, efterhaanden som Administration, lovgivende og dømmende Myndighed gik over i Kongens og de kongelige Embedsmænds Hænder, saagodtsom ganske opløst, og allerede i det fjortende og femtende Aarhundrede findes der kun svage Spor af et Commune-Liv i Land-districterne. Landet inddeeltes, foruden i Kirkesogn og Prestegjeld, med Hensyn paa Administration og Retspleie i Lagdømmer, Sysler eller Fylker, Hereder eller Skibreder. Enhver af disse udgjorde paa en Maade en Commune, forsaavidt som der udkrævedes en Medvirken af Districtets Beboere ved Varetagelsen af visse fælleds Anliggender; men denne Medvirken blev i Tidens Løb mere og mere indskrænket, og for Udviklingen af en virksom Menigheds-

forfatning, var det en uoverstigelig Hindring, at Communen ikke havde bestemte Grændser, idet nogle communale Anliggender tilhørte Prestegjeldet, andre Sysselen, atter andre Heredet, medens disse Inddelinger ikke faldt sammen. Heredet eller Skibredet maatte nærmest have kunnet udvikle sig til en virkelig Commune; men Skibredet savnede Organisation, det havde ingen særegen offentlig Functionair, uden hvilket det vanskelig kunde hæve sig til nogen betydende Selvstændighed, og af de faa Anliggender, som var det overladt, kom det vigtigste, nemlig Udredelsen af Le-dingsskibe, efterhaanden ud af Brug, idet den gik over til en Skat, der ikke faldt paa Communerne, men paa Eiendommene. — Det fulgte af sig selv, at Bycommunen maatte være langt mere centraliseret end Landcommunen. Den første havde skarpt bestemte Grændser, den sidste derimod ikke. De fire saakaldte villæ forenses, Throndhjem, Bergen, Oslo og Tunsberg, dannede i administrativ og jurisdictionel Henseende et fuldkomment afsluttet Hele. Hver af dem udgjorde et eget Lagdømme og en egen Syssel, hver af

dem havde sin egen Byfoged og sit Raad, hvilke sidste oprindelig vare reent communale Myndigheder, paa hvis Valg Menigheden endnu i det fjortende Aarhundrede havde en lovlig anerkjendt Indflydelse*). Dette var vistnok paa Reformationens Tid længst ophørt for Byfogdens Vedkommende, som nu kaldes kongelig Foged**), og rimeligviis udnævntes af Lehnsherren, men med Hensyn til Valg af Raadmænd og Borgermestere synes den gamle Regel at have staaet ved Magt

*) Raadet skulde adnævnes for hvert Aar, efter Retterbod 12 95 (Norges gl. Love III. 2 6) af Gjaldker og Lagmand med de bedste Mænds Raad, efter Rb. 19de Juli 1320 (ib. 150), af Sysselmand, Lagmand og Bymændene paa deres Møde. Gjald-keren eller Byfogden udnævntes igjen efter Rb, 1346 (ib. 16 6) og Haak. Magnussons Rb. (ib. 212) af Raadet med Sysselmandens eller Lagmandens Samtykke.

**) Rec. 153 9. Paus III. 2 9 6.30

indtil Slutningen af det 16de Aarhundrede*). En umiddelbar Indflydelse paa alle communale Anliggender udøvedes af Borgerskabet gjennem de saakaldte Bymøder eller Forsamlinger af alle huusfaste Mænd, som i den ældre Tid afholdtes regelmæssigt tre Gange aarlig, og ellers saa ofte som Omstændighederne krævede det. Her afgjordes ikke blot, ligesom paa Thingene i Landdistricterne, alleslags Retssager, men Bymødet havde ogsaa, hvad Thingene længst havde ophørt at have, et Slags lovgivende Myndighed, idet de her forsamlede Borgere med Lagmandnn, Byfogden, Sysselmanden ogRaadet kunde fatte lovgyldige Beslutninger angaaende Kjøb og Salg og andre lignende communale Anliggender. Disse Forsamlinger bleve vel efterhaanden sjeldnere og tabte mere og mere af sin Betydning, navnlig afterat Forlehningsvæsenet var bleven indført, da Lehnsher-rerne snart tilegnede sig en overveiende Andeel ogsaa i By-communens Bestyrelse; men de vare dog paa Reformationens Tid ingenlunde ganske gaaet af Brug, idetmindste ikke i Bergen, hvor det communale Liv altid havde været sterkest udviklet. Der haves endnu fra 1573 en Politiforordning for denne By, som er vedtagen af Borgerne og menige Lagrette**).

Saaledes maa der hos den Norske Borgerstand endnu have været bevaret en Rest af Samfundsaand og Sands for offentligt Liv, som, hvor lidet udviklet og hvor kuet den end var, under gunstige Omstændigheder atter kunde hæve sig til Betydning.

Men langt kraftigere var den Aand, som rørte sig i de

~ O 3 O

Danske Kjøbstæder; det var her ikke blot den enkelte By, der hævede sig til selvstyrende Commune, men alle Landets Borgere, der dannede en Forening, talrig og anseelig nok til at blive en Magt i Staten. — Danmarks naturlige Beskaffenhed og Befolkningsforholde befordrede i langt høiere

~ cp O

Grad Dannelsen af Kjøbstæder, end Norges, og, medens

*) Norske Samlinger I. 269 — 70. N. Rigäregistr. I. 669 — 70.

**) Paus III. 3 61.

Samfundsforholdene i det sidstnævnte Land forstenede sig i en Eensartethed, der sikkrede Enhver hvad han besad, men ingen Plads levnede til fremadstræbende Kræfter, fordrede Bevægeligheden i det. Danske Samfund og den stadig

~ ~ O o

fortsatte Kamp mellem gamle og nye Rettigheder en fast Sammenslutten og en aldrig hvilende Selvvirksomhed fra Byboernes Side, dersom de ikke skulde ligge under i Kampen og tabe sin Frihed. — Alene med Undtagelse af det i en urolig Tid nær Grændsen anlagte Sarpsborg, blev ingen af de Norske Kjøbstæder befæstet, og dette er ganske vist et Vidnesbyrd om, at der i Norge tidlig herskede en Orden og Retssikkerhed, som man i de fleste

europæiske Lande netop ved Anlægget af og Sammenflytningen i Stæder søgte at opnaae*), men ogsaa et Vidnesbyrd om, at Samfundet tidlig var standset i sin Udvikling; thi uden Kamp og Uro var en Udvikling neppe mulig i hine Tider. De fleste af Danmarks mere anseelige Kjøbstæder bleve derimod snart befæstede mod inden- og udenlandske Voldsmænd; ved en kongelig Haandfæstning**) tilstodes Adelsmanden Ret til at befæste sin Gaard og Borgerne til at befæste deres By, og heri ligger en Tilstand betegnet, der medførte, at Byboerne maatte nøie slutte sig indbyrdes sammen og skarpt udskille sig fra det øvrige Folk. — De Norske Kjøbstæder gik af sig selv og umerkeligt fra Markedspladse og Fisker-leier, hvis Beboere i et og alt stilledes lige med Hereda-bønderne, over til at blive selvstændige Communer, og de traadte aldrig i noç;et Modsætningsforhold til de omliggende

Ö O C Od

Landdistricter; de erhvervede ingen Rettigheder, der st il— lede dem høiere end disses Befolkning; Byboeren nød den samme fuldkomne Frihed og Retssikkerhed som Bonden; Byerne fik egen Jurisdiction, men Jurisdictionen i J3yen var ikke forskjellig fra Jurisdictionen paa Landet, og var intetsteds kommen i geistlige eller verdslige Stormænds Be~

*) Munch, D. N. Folks Hist. I. 2. 719.

**) Valdemar III's af 132 6 (K. Ankers Lovhist. II. 55 3). «32

siddeise, af hvem den maatte tilkjebes eller tilkjæmpes før Communen kunde siges at nyde borgerlig Frihed og Retssikkerhed. Den Norske Bylovgivning opstod ved en Tillempning af de almindelige Landslove og adskilte sig fra disse kun ved Tilføielse af Bestemmelser, der angik Kjeb-stædernes, Markedernes og de Søfarendes særlige Forholde. Magnus Lagabøter's Lovrevision maatte derfor ogsaa strække

O C c5

sig til Byerne, og den af ham foranstaltede nye Bylov sluttede sig ganske til Landsloven og var fælleds for alle Landets Kjøbstæder, alene med de Forskjelligheder, som reent locale Forholde medførte. Hvad der haves af autonomisk Lovgivning, udgaaet fra de Norske Byer, indskrænker sig til nogle faa, af Byfoged og Raadmænd med Borgerskabets Samtykke vedtagne Anordninger, der egentlig kun slutte sig til bestemte Lovbud, men i enkelte Stykker indeholde nærmere-Bestemmelser, især vedkommende Politiet*).

I Danmark udviklede Kjøbstadsforholdene sig paa en med det sydlige Europas By væsen mere overeensstemtnende Maade. Her var, førend Borgerne opnaaede egen Jurisdiction og en selvstændig Communalforfatning. deres Stilling i retslig Henseende, ligesom Landbefolkningens, svag og usikker. Det gjaldt ved at slutte sig nøie sammen at skaffe sig en Beskyttelse, som Loven og Samfundet ikke ydede den Enkelte, naar han ikke var geistlig eller adelig Stormand. I de fleste slesvigske Byer, og navnlig i Slesvig selv, Danmarks ældste By, er det rimeligviis Gilderne, der danne det Grundlag, fra hvilke det communale Liv er udspiret**). Gilderne tilegnede sig egen Jurisdiction, der eftex-haanden udvidedes til den hele By, og Byraadet dannede sig efter

*) §e, foruden den ovencit. af 157 3, en Anordning om Handelen og Taxterne i Nidaros af 24de Januar 137 7 (Norges gl. Love HI. 19 6), og en lignende Samling af Statuter for Bergen, vedtagne, som det synes, af Byfoged og Raadmænd (1. c. 210). Jvfr. Munch, D. N. Folks Hist. II. 2. 90.

**)' Dahlmann, Gsschichte v. Dannemark IH. 6 fl.

Gildeforstandernes Mønster. Communens Selvstændighed var saaledes her i egentligste Forstand Borgernes eget Verk, og den cominunale Udvikling maatte blive desto kraftigere, jo mere den havde Characteren af Oprindelighed. Gildevæsenet forplantede sig ogsaa til det øvrige Danmark og til Norge, og det er oplysende med Hensyn til de forskjellige Betingelser, under hvilke Kjøbstadvæsenet udviklede sig i de to Lande, at iagttage, hvor langt dybere Rødder det slog i Danmark end i Norge. I det sidstnævnte Land, hvor Gilder allerede findes

nævnte i Slutningen af det ellevte Aarhundrede, naaede de aldrig til at blive andet end Foreninger til selskabelig Opmuntring; der var ingen Anledning for dem til her at eftertragte en særegen Jurisdiction, dertil var de retslige Forholde i det Hele

O J c

for fast ordnede; de fik ingen Indflydelse paa Communens Anliggender, dertil var det cominunale Liv for lidet bevæget. I Danmark derimod udbredte Gildevæsenet sig sterkt og vandt tidlig en stor Betydning. Gilderne erhvervede for sine Medlemmer mange Fortrin fremfor de øvrige

O o

Ivjøbstadborgere: de havde sin egen Ret og Rettergangs-maade, der var bygget paa egne, af dem selv forfattede Love, de saakaldte Gildeskraaer. Om de end ikke i det egentlige Danmark udgjorde den Grundvold, hvorfra en fri Communalforfatning har udviklet sig, gav de dog et mægtigt Fremstød til Borgerstandens Udvikling, og alene ved saadanne Forbindelser kunde denne bevare sin Selvstændighed ved Siden af en mægtig og stedse mere omsiggribende Adel. — I Løbet af det trettende Aarhundrede erhvervede de fleste Danske Kjøbstæder egen Jurisdiction og Communalforfatning. Denne Forandring hidførtes vel ikke her, som mangesteds i det sydligere Europa, ved Oprør og blodige Stridigheder; men den indtraadte heller ikke, saaledes som Tilfældet synes at have været i Norge, ganske uden Kamp og Anstrengelse fra Borgernes Side, alene som en naturlig Følge af Forholdenes Udvikling; det er tvertimod klart, at ikke blot de saakaldte middelbare Kjøb-

stæder, der tilhørte Adelsmænd eller vare underlagte geistlige Stiftelser, men ogsaa de under Kronen umiddelbart staaende, Skridt for Skridt maatte tilkjæmpe sig sine Rettigheder*). Og ligesom ifølge heraf de Danske Kjøbstæders communale Selvstændighed i langt høiere Grad kunde siges at være Borgernes eget Værk end de Norskes,

O D C' '

saaledes har ogsaa de ældre Danske Bvlove, i Modsætning til den Norske Bylovgivning, der udgik fra Regjeringen, og var fælles for alle Landets Kjøbstæder, en ganske auto-nomisk Oprindelse**). Slesvig, Ribe, Roeskilde, Kjøbenhavn, Lund havde hver sine særegne Stadsretter, der opstod ved en Samling af eldre Vedtægter eller forfattedes

• O

af Borgerne og alene stadfestedes af Kongen, og disse Stadsretter optoges efterhaanden, som oftest ganske paa egen Haand, af Borgerne i Landets øvrige Iviøbstæder. I Overeensstemmelse med denne sin Oprindelse var ogsaa de eldre Danske Bylove meget afvigende fra den for Landet gjeldende Lovgivning. Den sidste var national, hvorimod Stadsrettens og Byernes Communalforfatning ganske vare Efterdannelser efter fremmede Mønstere. I Slesvig var Befolkningen fra den eldste Tid overveiende tydsk, og i de mere anseelige blandt de øvrige Kjøbstæder, Ribe, Odense, Kjøbenhavn, Roeskilde foregik der tidlig en Indvandring af tydske Kjøbmænd og Haandverkere, som langt overtraf de indenlandske i Handelsaand og Virksomhed. De i Lovsproget hyppigt forekommende tydske Benævnelser***)

*) Med Hensyn hertil kan bl. a. henvises til Scriptt. rer. Dan. IV. 339 — 340 (ang. Stridigheder mellem Abbeden i Skovkloster og Borgerne i Nestved, der var overdraget Klosteret med fuld Jurisdietion og al anden kgl. Herlighed); Kjøbenhavns Stadsiet af 1254 (Intimationen og Art. 17), K.Rosenvinge, Saml. af gl. Danske Love V. 9 6 ff.

**) Schlegel, Om de Danskes Retssedvaner og Autonomi, i Danske

Vid. Selsk. Hist.-Phil. Afhandl. III. 9.

***) T. Ex. Bursprog, Vilkaar, Vicbelle eller Weichbild, s. Kofod-Anker, Lovhist. II. 3 3 7.

vidne om en overveiende tydsk Indflydelse, og for den Danske Borgerstand var de nærliggende Hansestæders Institutioner, deres Frihed og Magt, det Monster, hvorefter den dannede sig, og det Maal, hvortil den stræbte*). Dette Maal blev vistnok ikke paa langt nær naaet. Alene i Slesvig erholdt Borgerskabet under Kong Abels Søn, Valdemar, Bet til at besætte det vigtige Fogedembede; i de øvrige Danske Byer derimod vedblev Fogden som den kongelige eller biskoppelige Magts Repræsentant at staa ved Siden af Raadet og at dele med dette og Borgerskabet den administrative, jurisdictionelle og lovgivende Myndighed. Ingen af dem følte sig nogensinde mægtig nok til at stræbe efter en fuldkommen Uafhængighed; de øvrige Stænder, Adel, Geistlighed, Bønder reiste sig stundom mod den kongelige Myndighed, Borgerstanden derimod aldrig; denne søgte tvertimod i en nøie Tiislutten til Kronen Beskyttelse mod sine mægtige Fiender**).

Men,1 skjønt Danmarks Kjøbstæder saaledes bleve staaende paa et meget lavere Trin af Udvikling end de blomstrende nordtydske Handelsstæder, fra hvilke den bestemmende Indflydelse paa^ det Danske Kjøbstadvæsen udgik, var dog de Rettigheder, som de havde opnaaet inden Udgangen af det trettende Aarhundrede, betydelige nok til at vekke og nære et virksomt Communalliv og en kraftig Borgeraand. I et Samfund af Undertrykte og Undertrykkere blev Byerne ved sine Mure, ved den borgerlige Rets-pleie, ved Indbyggernes Ret til at varetage sine egne Anliggender og give sig selv Love, Frihedens og Ordnens Tilflugtssteder. Disse Rettigheder, som vare erhvervede ved Kamp, maatte bevares ved Aarvaagenhed og Sammen-

*) Ang. den lybske Rets Indflydelse paa Riberretten og derigjennem paa de fleste jydske og fynske Stadsretter kan saaledes henvises til K.Rosenvinge, Saml. gl. D.L. V. Indledn. S. XXXVI, og Dahlmann, Gesch. v. Dännem. III. 12 f.

**) Dahlmann, Gesch. v. Dännem. III. 2 2 — 24.

hold. Faren for at blive underkuet af Aristocratiet bidrog til, at Borgerne over det hele Land sluttede sig sammen, og heraf udviklede sig en bevidst, fremadstræbende Stands-aand, der maatte være ukjendt i et Land, hvor alle Modsætninger inden Samfundet vare udjevnede. For den Danske Borgerstand aabnede der sig ogsaa, efterat den fuldkommen havde udskilt sig fra det øvrige Folk, Adgang til selvstændig Deeltagelse i Statens politiske Liv. I 1250 skal Deputerede fra Kjøbstæderne for første Gang være bleven kaldede til Rigsdagen, og senere har dette udentvivl i Regelen fundet Sted.

Den Indflydelse, som Kjøbstadborgerne havde paa Rigsdagen, var vistnok liden eller ingen, og Rigsdagene selv tabte mere og mere sin Betydning ved Siden af Herredagene og Rigsraadet, hvor alene Geistlighed og Adel vare repræsenterede. Ogsaa Byernes communale Frihed leed mange betydelige Indskrænkninger i Løbet af det fjortende og femtende Aarhundrede*). Raadet, der supplerede sig selv, flk efterhaanden, i Forening med den kongelige Foged, saavel den dømmende som den lovgivende og administrative Myndighed i sine Hænder, hvorved de menige Borgere næsten ganske udelukkedes fra Deeltagelse i Communens Anliggender. Der rørte sig vistnok mangesteds hos disse en Opposition herimod, som endog gav sig Luft i formelige Opløb**); men den blev overalt uden synderlig Vanskelighed bekjæmpet, og Democratiet har i ingen al Danmarks Kjøbstæder saaledes som i de tydske formaaet at spille nogen Rolle eller hæve sig til nogen Betydning. Raadet blev igjen i sin Tour indskrænket af Kongens Foged, og den offentlige Myndighed, repræsenteret af Konge og Rigsraad, gjorde sig stedse mere og mere gjeldende paa

*) Se fornemmelig Kolderup - Rosenvinge i Maanedsskrift for Li-teratur IV. 225—29.

**) Se t. Ex. Privil. for Odense 1454. Saml. gl. D. L. V. 211; Privil. for Aalborg, ib. 288—89.

Communalselvstændighedens Bekostning. Allerede i Midten af det femtende Aarhundrede tilegnede Kongen sig Andeel i Besættelsen af Borgermesterembederne. Endnu tidligere blev det bestemt, at Raadet intet maatte foretage sig eller beslutte uden i Overværelse af Fogden, og til vigtige Beslutninger krævedes enddog Kongens Samtykke. De gamle Bylove, der vare autonomiske og særegne for den enkelte By, fortrængtes mere og mere af de almindelige Stadsretten der udgik fra Kongen og alene kunde forandres eller for-

o o O

øges af ham. — Heller ikke med Hensyn til Næringsveiene synes dette Tidsrum at have været en for Byerne heldig Periode. De Adelen og Geistligheden tilstaaede Forrettigheder med Hensyn til Handel og Haandverker vare til største Afbrek for Kjøbstadborgerne. Og Hanseaterne tilrev sig ogsaa i Danmark store, for den indenlandske Handel og Kunstflid ødelæggende Privilegier.

Dog har det Hanseatiske Aag aldrig hvilet saa tungt paa Danmark som paa Norge*). Det førstnævnte Land var ikke som en stor Deel af Norge med Hensyn til de vigtigste Fornødenhedsartikler afhængigt af fremmed Tilførsel. De Danske Kjøbstæder, som i det trettende Aarhundrede havde naaet en langt høiere Grad af Udvikling end de Norske, havde ogsaa en større Modstandskraft at sætte imod Tydskernes Overlegenhed i Capital og Handels-aand, og ingen af dem blev ødelagt i Bund og Grund, som Bergen, Norges eneste betydelige Handelsstad, blev det ved Vitaliebrødrenes Overfald i 1428 og 1429. I Danmark viste Statsmyndigheden sig langtfra saa uvirksom og magtesløs, som den var i Norge under Unionskongernes Regjering; det førstnævnte Lands Interesser laae ogsaa disse nærmere og bleve ikke saa let givne til Priis som Norges. Det synes altid at have været vanskeligere for Hanseaterne at faae sine Danske Friheder stadfestede end de Norske, og, medens Bergen, Oslo og Tunsberg blev overladt dem som

*) Se Sartorius, Gesch. d. Hans. Bund. II. 398 ff.38

et vergeløst Bytte, arbeidede Regjeringen, navnlig efter Midten af det femtende Aarhundrede, paa at hæve den Danske Borgerstand og at skaffe den Beskyttelse mod de Fremmedes Overgreb. Christopher af Bayern oprettede et Dansk Handelsselskab og gav flere Statuter, der tilsigtede at ophjælpe de indenlandske Borgeres Handel og Kunstflid paa Hanseaternes Bekostning. Christian I. udstedte i 1475 en Forordning, hvorved det blandt andet blev de tvdske Kjøbmænd forbudt at opholde sig Vinteren over i Danmark og at drive Forprang, og det befaledes Landbefolkningen at afsætte sine Varer til Danske Borgere, af hvem hine igjen skulde være forpligtede at kjøbe dem. — Det synes, som at de ved denne Forordning betegnede Skranker for

O O

Hanseaternes Handel i det Væsentlige ere blevne opretholdte i den følgende Tid, og dermed var Faren for, at den indenlandske Borgerstand skulde ligge under i en Concur-rence med dem, nogenledes bortryddet.

Skjønt de endnu længe bevarede sin Overlegenhed og vedbleve at nyde store Begunstigelser, synes dog Kjøb-stadnæringerne i Danmark at have staaet paa et temmelig høit Trin af Udvikling i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede, ja der er enddog Grund til at antage, at de paa denne Tid vare mere blomstrende end halvandet hundrede Aar senere. Landets Kornudførsel kan neppe have været mindre betydelig ved Reformationen, end den var ved Souverainitetens Indførelse; snarere er det modsatte rimeligt, da de sørgelige Følger af Bondestandens Undertrykkelse, af dens høie Afgifter og af Hoveriet til Adelens Sæde-

J c o

gaarde i Mellemtiden stedse mere og mere gjorde sig gjældende: og med Hensyn til Studehandelen, der allerede tidlig var den fornemste Velstandskilde for de jydske Kjøbstæder, er det bekjendt, at det lykkedes Adelen efterhaanden at tilegne sig de meest udstrakte og for Kjøbstadborgerne ødeleggende Forrettigheder. —Af Danmarks mere anseelige Byer var det navnlig Kjøbenhavn, som i den følgende Tid gik hurtig fremad i Velstand og Folkemængde; ved SlutningenNorge under Foreningen med Danmark [1537 — 1814]. 39

af Christian den Andens Regjering talte den neppe mere end 12000 Indbyggere; i Midten af det syttende Aarhundrede derimod kan dens Befolkning anslaaes til omtrent 40000*). Men til Gjengjæld synes flere blandt de øvrige at være gaaet tilbage, saaledes t. Ex. Ribe, Roeskilde, Stege o. fl., og navnlig indtraf der i den förste Halvdeel af det syttende Aarhundrede en for Kjøbstæderne uheldig Periode9 da de alle, paa faa Undtagelser nær, ved forskjellige Aarsager bleve satte tilbage saavel i Velstand som Folkemængde**). — Man har med nogen Rimelighed anslaaet Danmarks samlede Bybefolkning kort før Enevoldsregje-

*) Hammerich i Hist. Tidskr. III. Rekke, II. 48—51. Det kan ansees som taalelig sikkert, at Kjøbenhavn ved Souverainiteten Indførelse havde omtrent 40000 Indbyggere. Byens Borger-væbning var paa samme Tid 3 00 0 Mand sterk. Af Pontoppidans Origines Hafnienses p. 184 sees, at Borgervæbningen i 152 2 var 811 Mand. Dersom man nu kan antage, at til begge Tidspuncter Forholdet mellem Folkemængde og væbnet Styrke har været det samme, saa faaer man ud, at Kjøbenhavn i 1522 havde omtrent 12000 Indbyggere. I Absalon Pederssøns Capitelsbog (N. Magaz. I. 2 5 0) omtales en Mønstring, som Erik Rosenkrantz i 15 6,4 lod holde over Borgervæbningen i Bergen. Her opregnes 37 2 Mand, foruden 88, som de Tydske paa Bryggen havde stillet. Efter det samme Forhold skulde altsaa Bergen paa denne Tid have havt 5 a 6 000 Indbyggere. — Disse Beregninger ere imidlertid, som man seer, yderst løse og usikkre.

**) I en Anmeldelse af Schlegels Danmarks Statsret (Maanedsskr. f. Liter. I. 46 7) siger L. Engelstoft: „Begivenhederne efter Christian II's Flugt gave Kjøbstæderne i Almindelighed, og nogle fremfor andre, et merkeligt Stød, indtil endeligen flere og nye Omstændigheder førte dem i Midten af det 3 7 de Aarhundrede saa godt som en total Ruin imøde .... Det er let at bevise, at de, paa meget faa nær, saasom Kjøbenhavn og Helsingør, under Christian IV's Regjering mere gik tilbage end frem i Population og Velstand."40

ringens Oprettelse til omtrent 130000; der savnes Materiale til at anstille en lignende Beregning over hvor stor den var ved Reformationens Indførelse, men af hvad der allerede er anført synes at fremgaae, at der ikke kan bringes meget mere i Afdrag paa det nysanførte Tal end hvad Kjøbenhavn er bleven forøget med i den mellemliggende Periode, og at altsaa de danske Byer paa den nævnte Tid maae have talt et hundrede tusinde Indbyggere, eller ni til ti Gange saa mange som de Norske*).

Ikke mindre stor synes Forskjellen mellem begge Landes Bybefolkning at have været med Hensyn paa Velstand og Virksomhed. Norges Activhandel, som det var lykkets Hanseaterne ganske at tilintetgjøre, var ved Reformationen endnu kun i sin første Begyndelse; i Danmark derimod, hvis Skibsfart paa Udlandet vel var bleven indskrænket og skadet ved de Tydske, men aldrig ganske tilintetgjort, synes Activ-handelen paa denne Tid at have været temmelig blomstrende: Landets Producter blev for en stor Deel i egne Skibe ført til Holland, Norge, ja enddog til Hansestæderne selv, trods de Forbud, som vare udstedte derimod. I Norge var Kjøb-stadborgerne fortrængte ogsaa fra den indenlandske Mellem-

O ~ O

handel af de Fremmede, som tilhandlede sig Landets Producter umiddelbart hos Producenterne og afsatte umiddel-bart. til dem, hvad de indførte; i Danmark derimod var det forlængst bleven hævdet som en Regel, hvilken Fremmede kun undtagelsviis turde overtræde, at alle Omsætninger med Udlandet skulde foregaae gjennem Byerne og Landets egne Borgere, som altsaa ogsaa nøde Fordelene deraf. Flere af rle danske Kjøbstæder havde derfor anseelige Handelshuse og rige Kjøbmænd at opvise, der kunde forstrekke Kronen

*) Her kan og bemerkes, at Danmarks Befolkning i det hele efter den almindelige Antagelse var i stadig Aftagende fra det 1 Cde til Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. (Allen, Danm. Hist. 5te Udg. p. 506). Jvfr. dette Tidsskrifts 6te Aargang III. p 6 5.

med betydelige Pengesummer*), paa en Tid, da Bybefolkningen i Norge saagodtsom udelukkende bestod af fattige Fiskere og Haandverkere.

Skjønt den communale Selvstændigbed ogsaa i Danmark havde lidt betydelige Indskrænkninger, og skjønt

Adelen stedse mere og mere havde udvidet sit Herredømme, var dog den fremadstræbende Borgeraand og Sandsen for Deeltagelse i det offentlige Liv hos Kjøbstadborgerne, navnlig i de større Byer, saasom Kjøbenhavn og Malmø, langtfra at være kuet. De udgjorde en tætsluttet Masse, som forenedes ved fælleds Formaal og fælleds Farer, og som, i Besiddelse af en vis Grad af Frihed, materiel Velstand og eiendommelig Cultur, følte sig sterk nok til at optræde ved Siden af Samfundets herskende Classer. Aarlige Provinsmøder, hvor Deputerede fra alle Landets Kjøbstæder traadte sammen for at raadslaae om Borgerstandens Anliggender, bidrog til at styrke Bevidstheden om dette Fælledskab. Kongerne begunstigede dem, og navnlig bidrog Christian den Andens Bestræbelser for at kue den mægtige Adel ved Borgerstandens Hjælp til at styrke dennes Mod og sette den i en gjærende Bevægelse. Ved sin Udvikling paa det nærmeste knyttet til Tydskland, blev den ogsaa let paavirket af de herfra udgaaende Ideer. Reformationen vandt derfor meget tidlig Indgang i de danske Kjøbstæder og talte ivrige Tilhængere blandt disses Befolkning paa en Tid, da de øvrige Stænder var saagodtsom uberørt af den. Det er bekjendt, hvilke skjebnesvangre politiske Begivenheder der ledsagede Reformationsverket i Danmark. I disse tog Borgerstanden en fremragende Andeel; det var fra den, at Modstanden mod Adelens Throncandidat Christian den Tredie fornemmelig udgik, det var Byerne, og navnlig de to ansee-ligste blandt dem, Kjøbenhavn og Malmø, som længst og med Fortvivlelsens Kraft forsvarede den fangne Konges

*) Fra Christian II's Tid haves saaledes trykt endeel Gjeldsbeviser fra Kronen til Danske Borgere, Suhms Nye Samlinger I, og II42

Sag, i hvilken de saae deres egen. Gi'evens Feide, der afgjorde Striden mellem Reformation og Catholicisme, afgjorde ogsaa den politiske Strid mellem Adel og Borgerstand; Adelen seirede, men ved Reformationens Seier, der hovedsagelig tilhørte Borgerstanden, vandt denne i aandelig Henseende en ny og forøget Betydning.

Det Foregaaende vil bidrage til at oplyse de indre Aarsager til, at Norge gjennem et saa langt Tidsrum forblev afhængigt af Danmark, og derved ogsaa tjene til at begrunde en Betragtning af denne Afhængighed, ifølge hvilken den opfattes som en naturlig og nødvendig Gjennemgang til Folkets senere selvstændige Udvikling.

Norge, som baade ved sin Beliggenhed og endnu mere ved en eiendommelig Samfundsorden var isoleret fra den øvrige Verden, savnede paa Grund deraf en Hovedbetingelse for et jevnt fremadskridende historisk Liv. Efter en Gjæ-ringsperiode, i hvilken de fremadstræbende Kræfter bleve tilintetgjorte eller standsede i sin Udvikling, sank Folket derfor tilbage i en uvirksom Ro, under hvilken de svage Spor af Organisation i Samfundet næsten ganske forsvandt og Staten ophørte at være en Magt. Det er saaledes ikke Calmarunionen og Foreningen med Danmark, som bragte Død og Stilstand over Landet: Døden og Stilstanden var der allerede tilforn.

Danmark derimod var ved sin Samfundsudvikling og ved det sterke Samkvem med Tydskland i langt høiere Grad end Norge draget med ind i de almindelige Europæiske Culturbevægelser. Dets Adel besad politisk MagJ, som hvilede paa et sikkert Grundlag, og indtog i social Henseende en over det øvrige Folk høit opløftet Stilling; dets Borgerstand var, idetmindste sammenlignet med den Norske, velhavende og talrig og besjælet af en fremadstræbende Standsaand; begge havde ved sin Udvikling og Institutioner, tildeels ogsaa ved sin Oprindelse, en

fuldkommen Europæisk Characteer og stod i uafbrudt Be-rørelse med sine Standsfælle!- i det nærliggende Tydskland. Deri laa en Overlegenhed begrundet, som maatte gjøre sig gjeldende i enhver Forbindelse. Under Calmarunionen, der stiftedes og opretholdtes af de adelige Stormænd, var ethvert af de forbundne Rigers Indflydelse fornemmelig afhængig af den Udvikling og Magt, som dets Aristocratie havde naaet. Den danske Adel viste sig snart at være den sterkeste og havde ved Underhandlinger og Afgjørelser mellem Rigerne som oftest meest at sige. Herved for-

~ o

beredtes Skridt for Skridt Norges politiske Afhængighed, medens samtidigt Skriftsproget mere og mere tabte sin nationale Characteer, og Paavirkningen fra Danmark blev synlig i Lovgivning og Institutioner.

Hvad der saaledes under Calmarunionen var forberedt, blev i alle Retninger og med eengang fuldendt ved Reformationen. Og dennegang var det ikke blot Overlegenheden

O ~ ~ O

hos Danmarks Adel, men maaskee endnu mere Overlegenheden hos dets Borgerstand, der gav Norges Skjæbne en for alle Tider afgjørende Vending. Adelen fuldendte dets politiske Underkastelse. Efter Ophævelsen af det Norske Rigsraad, som, hvor svagt og splittet det end var, dog altid havde opretholdt en vis Grad af selvstændig Statsmyndighed, dannede begge Riger en fuldkommen Heelstat, og bleve, som det heder, „incorporerede med hinanden". Men ved Kirkereformationen fik denne Heelstat en tilsvarende indre Sammenhæng. De reformatoriske Ideer fandt, af de ovenfor udviklede Grunde, en frugtbar Jordbund hos Borgerstanden i Danmark og vakte hos denne et Liv og en Gjæring, der skabte en riig Literatur og et Skriftsprog. I Norge derimod var Borgerstanden for svag og for lidet ud-

o o so

præget til at bære en aandelig Bevægelse, og den nye Lære, den nye Tidsaand, som Folket ikke havde kunnet tilegne sig paa selvstændig Maade, maatte overfores til det som dansk. Dets aandelige Afhængighed indtraadte saaledes,

o O C

ikke mindre end den politiske, paa en naturlig Maade ved44

Tingenes egen Magt. Gjennem indflyttede danske Adelsmænd og Borgere, gjennem Lovgivning, Sprog og Sæder, gjennem Kirken og Skolen, blev Norge fuldstændig draget ind under den dansk-tydske Culturs Omraade og dets fremtidige Udvikling for bestandig knyttet til denne.

De svage Rester af en national Norsk Adel, der havde holdt sig indtil det sextende Aarhundrede, forsvinde efter denne Tid hurtigt og næsten ganske af Historien. Naar man engang meente at finde en Forklaring hertil i Hvitfeldts bekjendte Udsagn om Christian den Anden, at han nemlig som Regent „holdt saa Huus med Norges Adel, at det endnu kjendes paa denne Dag", i hvilke Ord man enddog synes at have seet et Slags Stockholmsk Blodbad antydet*), da er dette en Misforstaaelse af samme Art som den, der har gjort sig gjeldende med Hensyn til Forklaringen af det Norske Folks og den Norske Stats Decadence overhovedet, idet man har fulgt den almindelige Tilbøielighed til at samle i en enkelt Begivenhed, hvad der i Virkeligheden strekker sig udover Perioder, og at tilskrive en voldsom Omveltning, hvad der er Følgen af langsomt og skjult virkende Aarsager. Det lader sig nemlig ikke eftervise, at noget used-vanligt Antal storættede Mænd ere døde i den Tid, Christian var Regent her i Landet (1502—1510)**): derimod tyder alt hvad man kjender af den Norske Adels Historie i det fjortende og femtende Aarhundrede hen paa, at den lidt efter lidt er gaaet tilbage i Anseelse og Magt, lidt efter lidt

*) Hos Holberg (Danm. Hist. III. 6) heder det saaledes: „Den Seier, som Christian havde erholdet over de Oprøriske, for-fuldte han med alt for stor Eftertryk, idet han lod ikke alene legge Anføreren Herluf Hyttefad paa Stei'e og Hjul, men enddog efter den sammes Angivelse rette en stor Hob af Adelen udi Norge, saa at samme Riges Adel fra den Tid kom aldrig udi samme Anseelse, men har taget mere og mere af, indtil den ganske er udslettet."

**) Langes Bidrag til Unionshist., Tidsskr. for Vidensk. og Liter. I.Norge under Foreningen med Danmark [153 7 — 1814]. 45

er uddøet eller sunket ned blandt Folkets Masse, og Grundene hertil ere heller ikke vanskelige at indsee.

En Adel efter den sedvanlige Bemerkelse af dette Ord, det vil sige en i social Henseende fra det øvrige Folk fuld-

O o

kommen adskilt Stand eller Kaste, har Norge aldrig besiddet, og en saadan skulde ogsaa vanskelig have kunnet danne sig i et Samfund af Odelsbønder som det Norske. Men det lod sig vel tænke, at der, i Lighed med hvad der skete i Sverige, hvor Samfundet udviklede sig fra ganske det samme Grundlag og under meget lignende Forholde, havde dannet sig en Nobilitet, bestaaende af de rigeste og anseeligste Odelsslægter, der efterhaanden ved at optræde som Folkets Repræsentanter ligeoverfor Kongedømmet kunde have opnaaet at blive en uafhængig Magt i Staten, hvorved de igjen vilde være bleven sat istand td ogsaa i social Henseende at hæve sig udover den store Masse af frie Eien-domsbesiddere. Lendermændene synes i det tolvte Aarhundrede at have befundet sig paa den lige Vei til at naae et saadant Maal. Men denne Udvikling blev, som bekjendt, afbrudt, og efter Sverres Tid sluttede Lendermændene og de fornemme Slægter sig efterhaanden ganske til Kongedømmet, hvorved de løstes fra den Grund, paa hvilken de alene vilde have kunnet opnaae varig politisk Betydning. Det norske Aristocratie er fra nu af at betragte som et Træ, hvis Rødder ere overhuggede, og som derfor savner Evne, ikke blot til fortsat Voxen, men enddog til at erstatte den Skade, som det lider. Under en kun sjelden afbrudt indre Ro tærede det paa sin nedarvede Anseelse som paa en Capital, der maatte blive mindre for hver Generation'-).

*) Munch siger i det Norske Folks Hist. (H. 2. 13 2): „Vi aøge i 13 80 forgjæves Mænd som Erling Vidkunnssøn, Finn og Ivar Agmundssönner, Bjarne Audunssøn, Erkebiskopperne Eiliv og Paal. Men ligesaa langt som Mændene fra 1380 staae tilbage for dem fra 1319, ligesaa langt staae igjen disse tilbage for de dygtige og veldige Herrer fra 1280, med46

Mægtige Familier døde ud, og de nye, som traadte frem, vare baade faa i Antal og kunde derhos aldrig opnaae hines Betydning, da der kun var liden Adgang til at erhverve Anseelse, Rigdom og politisk Indflydelse i et. Samfund, i hvilket alt offentligt Liv var gaaet op i Kongemagten, og i hvilket Lovgivningen havde forenet sig med Landets naturlige Beskaffenhed om at gjøre Erhvervelsen af store Godser

vanskelig.

I Slutningen af det fjortende Aarhundrede var allerede det Norske Samfunds democratiske Characteer, i Modsætning til de to andre Nordiske Riger, fuldstændig fremtraadt. Der fandtes vel i Norge, saavelsom i Sverige og Danmark, Riddere og Væbnere, adelige Skjoldmerker og Slægtsnavne; men det Væsentlige: den gabende Kløft mellem „Frie og Ufrie", „Frällse og Ofrällse", var nu som tidligere ganske ukjendt. Medens Folket i Danmark, og tildeels ogsaa i Sverige, havde deelt sig i tre skarpt afsondrede Stænder, Adel, Borgere og Bønder, udgjorde det i Norge en i det Væsentlige eensartet Masse, i hvilken ingen fremtrædende social Adskillelse er at bemerke, da hine Samfundsclasser paa en Maade gik over i hinanden eller vare forbundne med hinanden ved umerkelige Overgange. Der kjendtes intet andet Adelskab end det, som en berømt Slægt og udstrakte Eiendomme maatte give i ethvert Samfund. Og de storættede, høitanseede Familier vare efterhaanden blevne færre og færre. Gisko-, Bjarkø-, Hestbø-, Stovreim-, Tolge-, Hvamms-Ætterne og flere andre døde ud eller smeltede sammen, og tilsidst blev Størsteparten af deres vidtløftige Jordegodser samlede hos en eneste Familie, Ætlingerne af Haakon den Femtes Dattersønner, cle saakaldte Hafthors-

de store Erindringer fra Haakon Haakonssøns glimrende Tider; en Bjarne Erlingssøn, Thore Haakonssøn, Audun Hugleikssøn, Andres Plytt, Erling Alfssøn og Alf Erlingssøn, og Prælater som Erkebiskop Jon. Gaae vi endnu høiere op, da støde vi paa endnu mere fremragende Personligheder".

sønner, der saaledes kom i Besiddelse af en næsten fyrstelig Formue og paa en Maade concentrerede alle Norges aristo-cratiske Elementer i sig*). Denne mægtige Familie og nogle enkelte andre, som med den udgjorde en afsluttet, indbyrdes nøie forbunden Kreds, hævede sig ved sin høie Byrd og sine Rigdomme saameget over det øvrige Folk, at Norge, om der havde været mange saadanne, i dem vilde have besiddet et virkeligt Aristocratie. Men de vare for faa til at danne en tilstrækkelig Modvegt mod Naborigernes mange Gange talrigere Adel, med hvilken de tvertimod efterhaanden paa en Maade smeltede sammen. Og udenfor dem var Adelskabet kun en reen personlig Udmerkelse, en lidet betydende Titel, da en ret og slet Bonde kunde være af ligesaa fornem Byrd, eie

ligesaameget Jordegods, have ligesaa megen Indflydelse, overhovedet indtage en fuldkommen ligesaa agtet og anseelig Stilling i Samfundet som en haandgangen Mand eller en Mand „af Vaaben".

Under Magnus Smeks Regjering var Norge allerede kommen i nær Berørelse med det Svenske Aristocratie, af hvis Medlemmer flere erhvervede Jordegods her i Landet og bleve optagne i det Norske Rigsraad. Efterat Calmar-unionen var kommet istand, flk ogsaa Danmarks Adel Anledning til at blande sig ind i de Norske Anliggender, og i den følgende Tids Partistridigheder, for hvilke Norge var Skuepladsen, var det egentlig kun den svenske og den danske Indflydelse, som kjæmpede med hinanden om Overherredømmet, da Norges eget Aristocratie var for svagt til at optræde som en selvstændig Magt og til at gjøre en eiendommelig Politik gjeldende. Christian af Oldenburgs Seier over sin Medbeiler gav den danske Indflydelse en afgjort Overvegt, og ved den Bergenske Overeenskomst kan Norge allerede siges at være indtraadt i et factisk afhængigt Forhold til Danmark, hvis Adel var for mægtig til, at Over-

*) Munch om Adelen, Norsk Maanedskr. I. 241, Munch D. N. Folks Hist. II. 1. 920 — 21, 900 fl'., II. 914 ff.48

I. E. Sars,.

eenskomstens Udtryk, „at ingen af Rigerne skulde være den andens Overmand"*) nogensinde kunde blive til Virkelighed. — Skjønt ikke af feudal**) Oprindelse, havde den danske Adel dog tidlig udviklet sig til en herskende Kaste,

O O O 7

der alene var i Besiddelse af „Frihed", Eiendom og Rettigheder, og hvis ringeste Medlem stod i en uendelig Afstand over de lavere Samfundsclasser. Naar hertil kommer, at den i de saakaldte Herredage havde en ordentlig, stadigt

O o * O

virkende Repræsentation, og at den saaledes i langt høiere Grad end det Norske Aristocratie maatte være fortrolig med det offentlige Liv, kan det ikke vekke Forundring, at Danske Adelsmænd opnaaede en alt overveiende Indflydelse i Norge, og at de ansaaes for langt fornemmere, langt mere cultive-rede og mere skikkede til at varetage offentlige Bestillinger

c5 C c' «T»

end Landets egne Stormænd, som vare Vante til at sidde rolig hjemme paa sine Gaarde. Det blev en mere og mere almindelig Skik, at Udlændinger, navnlig Danske, erholdt Forlehninger i Norge og bleve ansatte som Befalingsmænd

O P o

paa de kongelige Slotte, og de Norske Rigsraaders Besværing herover ved Mødet i Kjøbenhavn 1513***) blev afviist med det Svar, at, da Norges Adel var „fast uddøet", vilde Kongen forsyne Lehnene med „Norges og Danmarks Ædelinge og indfødte Mænd" — et Svar, som neppe fra hiin Tids Standpunkt har været s^ia ganske ubeføiet, da udentvivl kun faa af Norges gamle Slægter endnu var til eller kunde gjøre Paastand paa at regnes for adelige. I den afgjørende Crisis, under Mellemriget efter Fredrik den Førstes Død, var saaledes Landets Styrelse heelt og holdent i Frem-

*) Saml. t. d. Norske Folks Hist. IV. 346.

**) Forf. skylder at gjøre opmerksom paa, at han i det foregaaende Afsnit af denne Afhandling, S. 9 0, i Henhold til en an-seet Forskers Autoritet, har udtalt en modsat Mening, hvilken han imidlertid, ved noget nærmere at gaae ind paa Sagen, hai fundet at være ugrundet.

***) Se Langes ovencit. Afhandl, i Tidsskr. for Yidensk. og Liter.Norge under Foreningen med Danmark [1 537 — 1814]. 49

medes Hænder; Akershuus, Baabuus og Bergenhuus, de tre Hovedslotte, stod under Danske Befalingsmænd; Rigsraadets verdslige Medlemmer var, paa et Par nær, som ingen fremtrædende Rolle synes at have spillet*), alle danske. Og det er betegnende for Norges nationale Afmagt i hiin Periode, at den Sidste, der synes at have følt en levende Harme over den Danske Adels Bestræbelser for at tilintetgjøre Norges politiske Selvstændighed, og som ialfald viiste en alvorlig Villie til at modarbeide dem, var ikke en Norsk, men en Dansk Mand, som ved Giftermaal havde opnaaet at blive Norges förste verdslige Stormand.

Naar maaskee Gallerne**) undtages, hørte ingen af de Norske Slægter, der paa denne Tid endnu vedblev at holde sig som adelige, til Landets gamle, ved høi Byrd og store Rigdomme anseelige Familier. Det er derfor med fuld Føie bleven sagt***), at efter de katholske Kirkefyrsters Fald var et af Norske Mænd sammensat Rigsraad blevet en Umue-lighed. Skulde dette nemlig have noget at betyde, skulde det paa en nogenledes virksom Maade hævde og repræsentere Rigets Selvstændighed, maatte dets Medlemmer være ansete og indflydelsesrige Mænd. Og saadanne havde Norge neppe længer paa den Tid Statsforandringen foregik. Hiin Kreds af høibyrdige og mægtige Slægter, som endnu stod igjen i Slutningen af fjortende Aarhundrede, men som stadig smeltede mere og mere sammen, medens nye aristocratiske Elementer ikke kunde danne sig i et Samfund, i hvilket Saftomløbet paa en Maade var standset, var ved Reformationens Indførelse allerede ganske forsvundet, og de store Rigdomme, som havde ophobet sig hos dens sidste Repræsentanter, for-

*) Nemlig Gaute Galle og Johan Krukov. Olaf Galle, den sidste norske Adelsmand, der tog en fremragende Andeel i det offentlige Liv, var død 1530 eller 31. Samll. t. d. N. F. Hist. I. 384.

**) S. Munch, D. N. Folks Hist. II. 2. 17 7.

***) Paludan-Muller, Grevens Feide II. 3 7 3 — 74.

detmeste gaaet over i Fremmedes Besiddelse. — Da Sigurd Hafthorssøns eneste Son af hans Egteskab med Ingeborg Erlingsdatter, Arvingen til Giskø- og Bjarkøgodset, Haakon Sigurdssøn, døde uden at efterlade Børn, tilfaldt alle hans Eiendomme Systersønnen, Sigurd Jonssøn, Norges Drot-sete og Rigsforstander 1448 — 50, som desuden arvede andre af sine Slægtninge og saaledes udentvivl blev den største Godseier, der endnu havde været i Norge. Han efterlod af sit Egteskab med en tydsk Grevinde kun et eneste Barn, en Søn, der dode ugift i en ung Alder, og hele det uhyre Jordegods blev nu (1490) skiftet i tre lige Dele mellem Descendenterne af Sigurd Jonssøns Syster, Katharinas, tre Døttre af hendes Egteskab med Rigsraaden og Ridderen Alf Haraldsson (af Slægten Bolt), nemlig Agnes, gift med Knut Jonssøn af den svenske Slægt Tre Roser, Gro, gift med Mats Jacobssøn Rømer, og Ingeborg. Den første Lod, som omfattede Hafthorssønnernes gamle Ættegaard Sudreim

O ~

iued underliggende Gods paa Romerike, Giskø med underliggende Gods i Søndmøre og Romsdalen, tilfaldt Agnes's

~ 7 O

Søn, Alf Knutssøn, fra hvein den igjen gik i Arv til Sønnen, den bekjendte Rigsraad og Ridder Knut Alfssøns Datterdatter, Fru Gyrvhild Fadersdatter Sparre, som i 1582, da hun ingen Børn havde, overdrog næsten hele sit Gods til Kronen*). Den anden Lod, som omfattede Eiendomme i Sogn, Nordfjord, Søndhordland, den nedre Gaard i Bjarkø m. m., tilfaldt Mats Jacobssøns og Gro Alfsdatters Søn, Herr Otte Matssøn, med hvem Rømerætten uddøde paa Sverdsiden, og som efterlod Godset i Arv til sin Datter Ingegerd, Nils Henrikssøn Gyldenløves bekjendte Frue. Den

*) Fru Gyrvhilds Skjødebrev til Kronen er trykt i Norske Rigs-registr. II. 45 2 ff., og man vil af dette kunne gjöre sig en Forestilling om, hvilke uhyre Besiddelser der har været samlede i Hafthorssønnernes Æt. Det til Kronen afstaaede Gods omfatter nemlig ikke mindre end omtrent halvtrediehundrede Gaarde.

sidstnævntes fem Døttre blev, som bekjendt, alle gifte med Danske Adelsmænd, og gjennem dem eller deres Descendenter fik Bjelkerne, Hvitfeldterne, Basserne, Bildterne, Langerne og flere Danske Slægter Deel i Sigurd Jonssøns

o O ~ o

rige Arv. Den tredie Lod, som omfattede Gods paa Nordmøre, [Helgeland, den øvre Gaard i Bjarkø m. m., blev ved Skiftet i 1490 tilkjendt Systrene Ingegerd og Sigrid, Datterdøttre af Ingeborg, Katharinas og Alf Haraldssons tredie Datter, og Døttre af Erlend Endridssøn til Losne, med hvem den mægtige Losne-æt udgik. Af disse Systre efterlod Ingegerd, der var gift med Arild Kane, ingen Børn, Sigrid derimod af sit Egteskab med Rigsraaden Bo Fleming en Datter, der blev gift med den Danske Adelsmand Holger Rosenkrantz, hvis Sønnesøn, Erik Ottessøn Rosenkrantz, ved Farmoderens rige Arv blev Norges mægtigste Godseier i det syttende Aarhundrede*). — Den ovennævnte Arild Kane var ligeledes den sidste af sin Slægt, og Kanernes Jordegods tilfaldt senere Rigsraaden Erik Eriksøns eneste Datter, som blev gift med en Dansk Adelsmand, Kiler Brockenhuus, hvis Sønnedatter Sophia, der arvede Kanestrøm, Ellingaard og meget andet Gods efter de udgaaede Familier Kane, Griis, Gyldenhorn og Krukov, var Cantsleren Jens Bjelkes Frue**).

Paa denne Maade var saaledes allerede i Begyndelsen af det, sextende Aarhundrede Hovedmassen af de store Besiddelser, paa hvilke Norges gamle Aristocratie havde grundet

*) Se Stamtavlen over Rosenkrantzerne, Hofman, Danske Adelsmænd, T. II.

**) Samll. t. d. N. Folks Hist. I. 3 70 ff. Med Hensyn til det Foregaaende i det Hele kan henvises til Annaler for Nord. Oldkyndighed 1 846 S. 92—96, hvor Skiftebrevet af 1490 findes aftrykt; Munchs Afh. om Arnmødlingerne sammesteds. Langes Afh. om Besidderne af Gisko- Godset i Tidsskr. for Vidensk. og Liter. IV.; om Besidderne af Østeraad, i Illustr. Nyhbl. for 18 60 (af H. I. Huitfeldt).

sin Magt og Indflydelse, gaaet over i Danske Adelsmænds Eie. Flere af disse nedsatte sig her i Landet og fra dem udgik der Slægter, som i den paafølgende Tid var Landets anseeligste og mægtigste. Dersom Norge havde bevaret sin politiske Selvstændighed, havde Bjelkerne, Hvitfeldterne, Bildterne &c. været de selvskrevne Medlemmer af Raadet og Befalingsmænd over Rigets Slotte og Lehn. I den dansknorske Heelstat derimod maatte de staae tilbage for sine mægtigere Standsbrødre i Danmark. Kun faa af de til

O C

Norge indflyttede Adelsmænd hørte til Familier, som i deres Hjemstavn vare af de mere fremragende, og om de end kom i Besiddelse af Godser, som efter norske Forhold maatte kaldes betydelige, var det dog for intet at regne inod hvad de store Adelsslægter i Danmark eiede, hvortil kom, hvad der vel enddog var Hovedsagen, at en Norsk Adelsmand ikke besad og aldrig kunde komme til at be-sidde saadanne Rettigheder, saadan „Frihed" som en Dansk, aldrig kunde blive, som denne, en „Konge over sin Land-boe". Paa en enkelt Undtagelse nær*) flk derfor ingen af de i Norge hjemmehørende Adelsmænd Plads i Rigsraadet, og i Regelen maatte de ogsaa lade sig nøie med de mindre norske Forlehninger, da Hovedlehnene som oftest bleve betroede til Danske.

Men ligesaa høit som Danmarks anseeligste adelige Familier stod over sine Stammefrænder i Norge, ligesaa høit stod igjen disse over den nationale norske Adel. Medlemmerne af denne var i Virkeligheden intet andet end Odels-bønder med adelige Titler og Vaabenskjolde. Deres Slægter vides, (naar Gallerne undtages), aldrig at have nydt stor Anseelse eller at have spillet nogen fremtrædende Rolle. De havde ikke kunnet opnaae at komme i Forbindelse med Landets høibyrdige aristocratiske Familier, medens en Bjelke, en Ugerup, en Basse, som hørte til Danmarks laveste Adel, vare blevne anseede for passende Partier for Fru Ingegerds

*) Nemlig Henrik Bjelke.

Døttre, de sidste Repræsentanter for Norges gamle Aristo-cratie. Hvad de eiede af Jordegods var en reen Ubetydelighed mod hvad de indgiftede Danske Adelsmænd var kommet i Besiddelse af*). Det kan saaledes, naar disse bleve tilsidesatte ved Bortgivelsen af „Digniteter og Hovedlehn", ikke vekke Forundring, at hine næsten slet ikke kom i Betragtning. — Embedet som Norges Riges Cantsler, der vedblev at bestaae efter 15.>6, men uden at medføre Plads i Rigsraadet, har kun en eneste Gang været besat med en Adelsmand af oprindelig Norsk Æt, nemlig Anders Green, som var Cantsler 1602—1614. Christopher Galle, en Søn af den bekjendte Rigsraad og Ridder Gaute Galle, var Be falingsmand i Throndhjem 1545 — 1552; dette er det eneste Exempel paa at noget Hovedlehn har været betroet en Norsk Adelsmand. At et og andet af de stnaae Lehn, der ofte kun omfattede et eneste Sogn, Prestegjeld eller Skibrede eller et Kloster med tilhørende Jordegods, forundtes en saadan, kunde endnu lade sig høre, og herpaa haves, navnlig fra den første Tid efter Statsforandringen, endeel Exempler; saaledes havde Thrond Benkestok 1517 Søndmøre i Forleh-ning, Jon Theiste 1549—55 Andenes, Christopher Mogenssøn (Hardingmand) 1552—60 Lister, Tønne Galle 1560 Frølands Skibrede, Thord Benkestok 1579 Salten, Laurits Lauritssøn (Galtung) Lister o. s. v. Dog var ogsaa dette

*) Af en „Fortegnelse paa Adelens Sædegaarde i Norge 1 639". (Magazin til den Danske Adels Historie p. 136 ff) sees, at kun 7 af disse vare i Norske Adeliges Besiddelse, Resten — 51 — tilhørte Danske eller fremmede i Landet indgiftede Familier. — Den i Budstikken IV. 737 ff. trykte „Extrakt af Adelens Jordbøger 1639" viser, at hele det adelige Jordegods paa denne Tid blev anslaaet til at udgjøre 9 60 4 Tønder Hartkorn, og heraf var kun 647 Tønder eller omtrent en Sextendedeel i oprindelig Norske Slægters Besiddelse. Alene Cantsleren Jens Bjelke, hvis Eiendomme ere anslaaede til 1123 Tønder, eiede næsten dobbelt saameget som alle disse tilsammen.

sjeldne Undtagelser. Hyppigere sees de Norske Adelige at have ladet sig nøie med underordnede Poster og med Bestillinger, som i Begelen pleiede at betroes til Borgerlige. Flere findes nævnt som Lagmænd, saaledes Laurits Olufsson Green, Thrond Throndsson Benkestok, Mogens og Thjostolf Baardssønner (Hartgenger), Bengt Anderssøn (Haar), Hans Theiste, Arild Olulssøn (Gyldensø), alle i sidste Halvdeel af det sextende Aarhundrede, Thorbjørn Thorbjørnsøn (Skaktavl) i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede. Andre toge Tjeneste som Fogder eller Ombudsmænd hos de Danske Lehnsherrer; saaledes nævnes en Thord Bratt som Erik Rosenkrantz's Foged i Bergen 1552, en Mads Bagge til Borregaard var Slotsfoged paa Akershuus 1599, Holger Bagge Foged i Ryfylke 1563 &c. Blandt Geistligheden forekommer flere; Thorbjørn Olafssøn, Throndhjems første lutherske Superintendent, hørte, som bekjendt, til Slægten Bratt, en Thorbjørn Olsson Skaktavl forekommer som Sogneprest til Thoten 1554, en Eystein Bratt som Sogneprest paa Lom &c.*).

Udelukket fra Andeel i Landets Styrelse og fra de indbringende Forlehninger, overseet af de indflyttede Udlæn-lændinger, gik den Norske Adel hurtig sin fuldstændige Undergang imøde, og af de Slægter, som endnu bestod ved

o o 7 o ri '

Reformationen, saasom Galle, Krukov, Bagge, Galtung, Rostung, Benkestok, Theiste, Bratt, Gyldensø, Bernhoft, 'Hartgenger, Hardingmand, Dahl, Green, Orm, Skåk, Haar, Skaktavl, var de allerfleste omkring Souverainetetens Indførelse uddøde eller ophørte at existere som adelige. De sidste Spor af dem leder som oftest ned i Bondestanden. I Biskop Dorphs Optegnelse paa adelige Familier i Akershuus Stift 1749**) nævnes saaledes som endnu levende Descendenter af Slægten Bagge nogle fattige Bønderfolk i Tunø Prestegjeld,

*) Disse Notitser ere hentede af Diplomat. Norveg., Registranterne, Langes Lister over Embedsmænd (i Rigsarch.).

**) Magazin til den D. Adels Hist. S. 4 3 ff.

der „kave degenereret fra deres adelige Extraction" ; sammesteds omtales en Bonde i Romedal, der nedstammede fra Familien Skaktavl, og flere Bønder i Gudbrandsdalen, der sagdes at være Descendenter af de adelige Slægter

Gjesling, Bratt og Eldjarn; den sidste Hardingmand var nogle Aar tilforn død som Huusmand „i yderste Armod".

At der hos disse Norske Adelsfamlier, saa ydmyge end deres Kaar vare og saa lidet de end havde været vante til at at tage Deel i det offentlige Liv, maatte, ialfald i den nærmeste Tid efter Statsforandringen, røre sig nogen Uvillie over L;dlændingernes Herredømme i Norge, og over den Tilsidesættelse, som blev Landets egne Born til Deel, synes rimeligt og naturligt nok; men kun et eneste Træk er bekjendt, der kan tydes som en Yttring heraf, nemlig den Forbindelse, i hvilken Enno Brandrøk, en Søn af Erkebiskop Olafs tro Mand, Christopher Throndssøn Rostung, og tilligemed ham flere andre Nordmænd af fornem Byrd, skulle have staaet med de Svenske under Syvaarskrigen*). Til en bevidst national Opposition mod den i alle Retninger fremtrængende Danskhed formaaede de ganske vist ikke at hæve sig. Danmarks Adel havde allerede længe før Stats-forandringen været deres Mønster, og det var udentvivl en Gjenstand for deres ivrigste Bestræbelser at blive optagen i Kredsen af de fra Danmark stammende Familier, som efter Reformationen udgjorde den saavel i Antal som Anseelse og Rigdom langt overveiende Bestanddeel af den saakaldte „Norske Adel". — Hvad disse sidste angaaer, da synes de stedse at være forblevne fremmede for Norge. Blandt de smaae Norske Jorddrotter fandt de ingen, som de kunde agte for sine Jevnlige, hvorimod de vedbleve at staae i den nøieste Forbindelse med deres Stamfrænder og Standsfeller i Danmark. At opnaae de samme Friheder og Privilegier som disse, var det Maal, mod hvilket de stadigt arbeidede hen, og det er allerede i det foregaaende Afsnit

*) S. fornemmelig Berg, om Landevernet p. 312 ff.56

af denne Afhandling omtalt, at disse Bestræbelser ingenlunde bleve ganske frugtesløse.

Medens saaledes Samfundsformer, der havde en fremmed Characteer og Oprindelse, bleve overførte til Norge gjennem de indflyttede adelige Familier, styredes Landet ganske paa dansk Maneer af de fra Danmark opsendte Lehnsherrer, og med disse fulgte igjen en Skare af underordnede Betjente, Lakaier og Skriverkarle, som ved sine Herrers Protection ofte erholdt gode Embeder i Norge, og bleve befordrede til Fogder, Toldere, ja endog til Lagmænd. Selvfølgelig var det for saadanne Personer meget vanskeligt at finde sig tilrette i Forholde, der vare saa forskjellige fra dem, i hvilke de vare opdragne som de Norske, og hvad den Norske Lovgivning angaaer, da var den enddog affattet i et Sprog, söm de ikke forstode. Følgen heraf var, at de, saavidt det lod sig gjøre, satte sig udover begge üele, og paa denne Maade flk Danske Love og Danske Retssedvaner mere og

o o

mere Indpas ved Siden af Landets egne.

Ogsaa fremmede Kjøbstadborgere, Handlende og Haand-verkere, begyndte efter Reformationstiden at nedsætte sig i stort Antal i de Norske Byer. Tilforn synes disse sidstes Befolkning, saavidt man kan slutte af de i Actstykker fra det fjortende og femtende Aarhundrede opbevarede Navne paa Raadmænd, Borgermestere og andre Byboere, at have været temmelig ublandet. Handelen var ubetydelig og Forbindelsen med Udlandet derfor ogsaa kun ringe. Tydskerne, det. eneste Folk, med hvilket Norge i hiin Tid drev en livlig Handel, havde sit Gontoir og sine Factorer, der udgjorde særskilte Corporationer, og som, saalænge Hanseaterne stod paa Høiden af sin Magt, ikke blandede sig med Borgerskabet. Men efterat Contoirets Monopol var begyndt at svekkes og det Bergenske Borgerskab havde vundet nye Kræfter, fandt mange af Bryggens Kjøbmænd sin Regning ved at gaae under Norsk Ret og nedsette sig som Borgere i Byen, og de Forfølgelser, som disse Frafaldne stundom vare Gjenstand for af deres forrige Medbrødre, kunde ikkeNorge under Foreningen med Danmark [153 7 — 1814]. 57

hindre, at deslige Frafald stedse bleve hyppigere*). Paa samme Tid bevirkede den opblomstrende Trælasthandel, Tilintetgjørelsen af Rostockernes Handelsmonopol og den nærmere Forbindelse mellem Norge og Danmark, som fulgte af Statsforandringen, at mange Borgere fra det sidstnævnte Land og fra Hertugdømmerne nedsatte sig i de søndenfjeldske Kjøbstæder. Det gik nu her som det allerede tidligere var gaaet i de danske Byer: de indflyttede Fremmede overtraf den indenlandske Borgerstand i Handelsaand og Driftighed, de bleve Communens anseeligste Medlemmer og toneangivende i alle Retninger af det selskabelige Liv.

Det var imidlertid, som ovenfor antydet, paa en mere indirecte Maade, gjennem Kirken og Skolen, Literaturen og Sproget, at den Danske Borgerstand fornemmelig medvirkede til at legge Norge i aandelig Henseende under Danmark. Ved Reformationen blev i alle de nævnte Retninger en ny Tingenes Orden, en ny Udvikling begrundet. Kirke-og Skolevæsenet ordnedes ved Christian den Tredies Kirke-ordinants, som, uagtet den var udarbeidet alene med Hensyn til Danske Forhold, dog blev udstrakt til ogsaa at gjelde for Norge. Der blev vistnok givet et Løfte om en séregen Ordning af Kirkevæsenet i det sidstnævnte Land, eftersom her „udi mange Stykker vil holdes en anden Ordinants"; men dette Løfte indfriedes først under Christian den Fjerde, og dennes Norske Kirkeordinants, der udkom i 1607, afviger, som bekjendt, kun i faa og lidet væsentlige Punkter fra den Danske.

Reformationsverket i Danmark forberedtes og efterfulgtes af en sterk aandelig Bevægelse, en ivrig Discussion af Tidens religieuse og kirkelige Stridsspørgsmaal. Her var et Uninversitet og et Hof; her var i de høiere Samfundsclasser, Borgerstanden og Adelen, et talrigt Publicuin, hos hvem aandelige Interesser havde noget at betyde.

*) Sartorius, Gesch. d. Hans. B. III. 148 -49 ; Norske Rigs-registr. II. 1 1 7, 605; Nor. Magaz. I. 500.58

Bogtrykkerkunsten var allerede bleven indført i Danmark i Slutningen af det femtende Aarhundrede, og paa Reformationens Tid fandtes der Bogtrykkerier i de fleste større danske Byer. Fra disse udgik der nu en omfangsriig Literatur af religieust og opbyggeligt Indhold: Oversættelser af Bibelen, Prædikener, Postiller, Psalmcsamlinger, theologiske Stridsskrifter m. m. Denne Literatur savnede vistnok ganske Originalitet, og den bevægede sig paa et snævert begrændset Felt; men den maatte dog i høi Grad bidrage til at vekke og nære Folkets aandelige Kræfter, og ved den erholdt navnlig Sproget, som indtil da havde været ganske raat og ubearbeidet, sin egentlige Dannelse som Skriftsprog.

I Norge havde Reformationsverket, som bekjendt, en ganske anden Characteer. Christian den Tredie lod ved de af ham til Norge opsendte Tropper de modstræbende katholske Biskopper afsette eller forjage fra deres Sæder, ophævede Klostrene, inddrog en stor Deel af det geistlige Gods under Kronen og berøvede Kirkerne deres kostbare Prydelser. Det var blotte udvortes Foranstaltninger, i hvilke Folket ingen Deel havde og som derfor ingen Virkning kunde have paa Folkets indre Tilstand. Her savnedes enhver forudgaaende aandelig Bevægelse, en-

^ O Ö ®

hver Forberedelse, ja enddog Muligheden for at de Ideer, paa hvilke Reformationen i religieus Henseende hvilede, kunde optages og blive virksomme. Voldshandlinger, foretagne af fremmede Leiesvende, ved hvilke Geistlige, for hvem Almuen nærede Ærefrygt, bleve afsatte eller mishandlede og Kirkerne plyndrede, vare ikke skikkede til at løfte Folket i aandelig Henseende. Reformationen fremkaldte heller ikke her sorn i Danmark en Literatur. Först et heelt Aarhundrede senere fik Norge sit første Bogtrykkerie, og blandt Bønder og Fiskere, af hvilke Landets Befolkning paa hiin Tid saagodtsom udelukkende bestod, var der heller intet Publikum, for hvilke Bøger kunde skrives og trykkes. Saa hurtigt og let, som Kirkereformen i udvortes HenseendeNorge under Foreningen med Danmark [153 7 — 1814]. 59

blev gjennemført, saa længe varede det derfor, for den nye Lære begyndte at trænge ind og at gjøre sin Indflydelse gjeldende, og det var gjennem Danske Lærere og Danske Bøger at dette skete. Størsteparten af de lutherske Supcr-intendanter og Lærere ved de offentlige Skoler, mange af Presterne, hvem Reformationsverkets indre Fuldendelse blev overdraget, var danske; de ved Skole- og Kirketjenesten brugelige Bøger bleve opsendte fra Danmark, og af det rige Forraad af Folkebøger og religieuse Skrifter, som den danske Literatur allerede i det sextende Aarhundrede havde at opvise, fandt mange Udbredelse ogsaa i Norge, hvor om-reisende Danske „Bogførere" med sine Postiller og Viser, Eventyr og Ridderromaner tilfredsstillede Behovet af aandelig Føde.

Christian den Tredie lod, som bekjendt, ved Kjøbenhavns Universitets Professorer udarbeide en Dansk Bibeloversættelse, der udkom i 1551, og af hvilken Exemplarer bleve oindeelte til de Kirker, som havde erlagt 2

Rigsdaler i „ Bibelpenge"; ogsaa de Norske Kirker deeltoge heri, og i 1556 var 96 Exemplarer sendte op til Norge til Fordeling blandt disse*). Paa en særegen Norsk Bibeloversættelse har der aldrig været tænkt, og det er let at forstaae, hvorfor en saadan maatte synes unødvendig. Det Norske Sprog var nu kun til som en Dialect, der taltes af Bondealmuen; det i Norge brugelige Skriftsprog derimod var Dansk, og Dansk, eller ialfald et Blandingssprog, i hvilket Dansk var Hovedbestanddelen, har udentvivl ogsaa været Talesprog i Byerne og blandt de høiere Samfundsclasser. Dette Forhold var i det væsentlige allerede indtraadt før Reformationen, og man kan følge dets Udvikling gjennem hele det fjortende og femtende Aarhundrede. Allerede under den förste Forening mellem Norge og Sverige, da mange Svenske Geistlige bleve ansatte i Norge, da Norske og Svenske Adelsfamilier indgik hyppige Forbindelser med

*) (Danske) Kirkehistoriske Samlinger II. 406.60

hverandre og da Hoffets Sprog og Omgangstone var Svensk, begyndte Skriftsproget i Norge at afvige sterkt fra sin gamle Form og at vise Spor af fremmed Paavirkning. I den følgende Tid bliver denne Sprogblanding stedse mere o<£ mere iøjnefaldende, navnliçr efterat Calmarunionen havde bragt alle tre Nordiske Riger i en nærmere Forbindelse med hinanden. Det Danske Sprog fik nu, baade paa Grund af at det var videst fremskreden i sin Udvikling, det vil sige i Opløsningen og Afslidningen af de gamle regelbundne Former, og paa Grund af Danmarks Stilling som Unionens Hovedrige, en overveiende Indflydelse paa begge de andre Nordiske Sprog. Denne Indflydelse kom i Begyndelsen sterkest tilsyne i Sverige, hvor Skriftsproget næsten ganske smeltede sammen med det Danske, medens det Norske Sprog, der havde en mere udpræget antik Charakteer, ogsaa længst bevarede sine oprindelige Former. Endnu i Midten af det femtende Aarhundrede er der en stor, i Endelser, Lydsystem og Ordforraad overalt fremtrædende Forskjel mellem Sproget i Norske Diplomer, conciperede af indfødte Nordmænd, og Sproget i Danske, eller i Kongebreve og andre offentlige Brevskaber, Norge vedrørende, som udstedtes i Danmark og i hvilke den Danske Skrivemaade er fulgt*). Men fra nu af bliver Forholdet efterhaanden det omvendte. I Sverige førtes Sproget ved den politiske Adskillelse og ved en opblomstrende national Literatur ind paa selvstændige Udviklingsbaner. I Norge derimod, som gjennem hele det femtende og den første Halvdeel af det sextende Aarhundrede ingen anden Literatur har at opvise end Diplomer og Brevskaber, hvis politiske Afhængighed

*) S. Molbech, Dansk Ordbog, 2dén Udgave, Fort. S. XLVII, hvor Christopher af Bayerns Stadfestelsesbrev af det Thrond-hjemske Capitels Privilegier, udstedt i Oslo 1542, og Carl Knutssøns Brev af samme Indhold, givet i Throndhjem 1449, er sammenstillet med Christian I's Bekræftelse af bemeldte Privilegier, udstedt i Kjøbenhavn 145 5.

stedse blev større, hvor Livet og Udviklingen i alle Retninger var standset, gik Skriftsproget efterhaanden over til at blive reent dansk. Tidligst viser denne Overgang sig

o ~ o o

fuldendt i Documenter, udstedte og forfattede i det Søndenfjeldske Norge, medens Sproget i Breve fra det Thrond-hjemske endnu i Slutningen af det femtende Aarhundrede er et Slags Dansk-Norsk, der kjendelig adskiller sig fra det Danske*). Men omkring Aar 1500 kan Overgangen ansees for at være i det Hele fuldendt; et og andet gammelt Ord, en og anden gammel Endelse, en og anden haard Consonant, hvor Dansken havde en blød, en og anden Diphthong, hvor Dansken havde en enkelt Vocal, forekommer vel endnu i Norske Brevskaber fra det sextende Aarhundrede; men disse Eiendommeligheder ere saa faa og saa lidet fremtrædende, at Brevene vil kunne forstaaes med Lethed af Enhver, der har nogen Øvelse i at læse gammel Dansk, uden at han behøver at besidde nogetsomhelst Kjendskab til det Oldnorske.

Længe efterat den i det Foregaaende omtalte Forandring med Sproget var begyndt at foregaae, ja enddog efterat Dansk var blevet ubetinget herskende som Skriftsprog, synes Kjendskabet til og Sandsen for den fædrelandske Oldliteratur at have vedligeholdt sig hos Nordmændene. Denne havde været altfor populair til at den ikke,

idetmindste i nogen Tid, skulde have overlevet det Sprog, i hvilket den var skrevet. At de vigtigste af dens Frembringelser engang vare næsten ligesaa udbredte og

C O o C* O

læste i Norge som paa Island, er uimodsigelig godtgjort ved de mange Codices eller Brudstykkei af Codices, som man her har fundet**). Navnlig synes der af Kongesa-

*) N. M. Petersen, Det Danske, Norske og Svenske Sprogs Hist. II. 81.

**) S. Munch, Levninger af Norsk Oldliteratur, i Tidsskr. f. Yidensk. og Liter. I. 2 5 ff.; Werlauff, Om Ole Worms Fortjenester Nord. Tidsskr. f. Oldkyndighed I. 348 ff.; Werlauff, Biogra-62

gaerne og Lovene at. have circuleret en stor Mængde Af-

c i' O

skrifter, og disses Antal blev i det fjortende, ja enddog i det femtende Aarhundrede stedse forøget*). Hos de høi-byrdige aristocratiske Familier, der stode igjen som Levninger fra Norges glimrende Fortid, maatte Sagaerne, i hvilke hiin Tid var skildret, være en yndet Læsning, og hos dem er udentvivl hine Haandskrifter fornemmelig bleven bevarede og forflerede. Med de gamle Slægler udslukkedes efterhaanden Sandsen for Landets Historie, Forbindelsen med Fortiden blev paa en Maade afbrudt, Literaturen kom i Forglemmelse, Haandskrifterne bleve ødelagte eller van-rygtedc. En af Snorres Oversættere i det sextende Aarhundrede siger ogsaa: „Er nu al faa Bøger i Norge siden Adelen minkede her, enten af Kongebøger eller andre Norske Bøger, faa ere og de, som dem læse kunne, endnu færre de, som forstaae dem"**). Efterat Dansk var bleven det blandt de høiere Samfundsclasser gjængse Talesprog, maatte Fortrolighed med Oldsproget stedse blive mere sjelden, medens paa samme Tid det efter Reformationen vaagnende religieuse Liv og Udbredelsen af Dansk Literatur gav Læselysten en forandret Retning og henledede Opmerksomheden paa nye Stoffer. Saalænge den Norske Lov kun var til i Grundsproget, var det idetmindste for Lagmændene en Nødvendighed at have nogen Kjendskab i det Oldnorske; men efter Reformationen og Statsforandringen, da det ikke sjelden hendte, at Udlændinger bleve befordrede til Norske Lagstole, begyndte man at oversætte Lovbogen, og i et

phiske Efterretninger om Arne Magnussen, sammesteds III. 84 ff. og de der citerede Steder.

*) En af de ved den Schøningske Udgave af Heimskringla benyttede Norske Codices, den saakaldte Jofraskinna, er enddog fra Midten af det sextende Aarhundrede og skrevet af Mag. Jens Nilssøn, senere Superintendent over Oslo Stift.

**) S. Werlauff, Om Ole Worm 1. c.Norge under Foreningen med Danmark [153 7 — 1814]. 63

Kongebrev af 1572*) heder det allerede, at den var „af mange og adskillige udsat og transfereret paa Danske". Ogsaa Kongesagaerne bleve nu overførte i det moderne Skriftsprog. Peder Claussøns Oversættelse af Snorre er noksom bekjendt; men den var hverken den første eller eneste i sit Slags, og flere af hans Forgjængeres Arbeider ere endnu bevarede**). Dette var den første Frugt af det nye aandelige Liv, som ogsaa i Norge, om end seent, blev vakt ved Reformationen og den nærmere Forening med Danmark. Den betegner, at Overgangen var fuldendt: en ny Tid var begyndt, Forbindelsen med den gamle var afbrudt, et nyt Samfund havde begyndt at danne sig, som havde en fremmed Characteer og som i sin Udvikling var knyttet til en fremmed Cultur.

Det gamle Sprog var trængt tilbage i en ubemerket Tilværelse; det blev ikke længer forstaaet blandt Folkets mere oplyste Glasser; Levningerne af den gamle Literatur oversaaes og behandledes som gammelt Rageri, der intet Verd havde; Membrancodices af Sagaerne og Lovene bleve ituskaarne for at tjene til Indheftning af Fogedregnskaber; Folket hentede Næringen for sit Aandsliv, sin religeuse Oplysning, sin Belærelse og Morskab udelukkende af Danske Bøger; Kirke- og Skolevæsenet var ordnet paa Dansk Maneer; de høiere geistlige Embeder og Lærerposterne ved de lærde Skoler bleve fordetmeste besatte med Danske; i Byerne var det Danske

eller Tydske Borgere, der gave Tonen an; den gamle Communalforfatning var tilintetgjort, den Norske Bylov fortrængtes af de i Danmark forfattede almindelige Stadsretter***); Danske Adelsmænd vare komne i Besiddelse af Landets store Godser, og med dem indførtes Sedvaner og Retsforholde, der tilhørte den Danske Samfundsudvikling: adelige Privilegier, Sædegaarde, Hoveri,

*) N. Rigsregistr. II. 12.

**) Med Hens. til disse kan henv. til Fortal, til Nicolaysens Nor. Magaz.

***) Saml. t. d. N. F. Hist. V. 6 03.64

Ugedagstjenere; den nationale Administration havde maattet vige Pladsen for det fra Danmark indførte Forlehnings-

c ~

væsen, hvorved Danske Lehnsherrer og Danske Fogder, som ofte paa en ublu Maade misbrugte sin Myndighed, blev Landets Styrere: — I alt dette er der et Stof til bitre Betragtninger, som længe og vel har været udnyttet. Men ogsaa en roligere, mere historisk Opfatning har begyndt at gjøre sig gjeldende. Vi skulle her anføre følgende Sted af Munchs Det Norske Folks Historie*) med Hensyn til Sprogforandringen, hvor det rigtige Udgangs-punct for Bedømmelsen af Norges og Danmarks indbyrdes Forhold i hiin Tid forekommer os at være klart betegnet: „Det kunde vel ved förste Øiekast synes som om det var „en Skade for Norge, at dets eldgamle, velklingende, paa „strengt-grammatiske Former rige Sprog nu stod i Begreb „med at vige Pladsen for et visselig lidet tækkeligt Over-„gangssprog, med mere afslidte end afslebne Former, uden „strenge Regler. Og som en større Skade kunde det vel „ansees, at derved ogsaa den gainle herlige Literatur blev „forsømt og forglemt. Men ved nærmere Betragtning vil „man finde, at Skaden kun er tilsyneladende. Hvorsomhelst „man vender sig i det civiliserede Europa paa den Tid og „den nærmest foregaaende, iagttager man samme Phænomen. „Den nøie Berørelse, hvori de forskjellige Nationaliteter „lige siden Folkevandringerne vare komne til hverandre, „maatte ogsaa yttre sin Virkning paa Sprogene. Folk, der „maatte tale hvad man kalder gebrokkent med hinanden „for at forstaae hinanden, kunde ikke anvende de regel-„mæssige grammatiske Bøiningsformer og hjalp sig, som „det endnu i lignende Tilfælde skeer, med Partikler. Phænomenet gjentog sig overalt: Bortkastelse af de fleste Bøi-„ningsendelser og Optagelsen i deres Sted af Partikler blev „nu charakteristisk for den nyere Europæiske Sprogcultur. „Heller ikke Nordens Folk kunde undgaae at berøres af

*) II. 1. 596 — 97.

„den samme Sprogbevægelse. — Det ligger i Sagens Na-„tur, at Kampen mellem Nordisk og Tydsk begyndte tidligst „og derhos var størst i Danmark, og at det Danske Sprog „derfor allerede for en stor Deel havde skilt sig ved de „overflødige Bøiningsendelser og overhovedet tilegnet sig „den nyere Europæiske Sprogcultur, førend man endnu i „Sverige og Norge sporede Tegn til nogen Forandring „Men det er af det Foregaaende klart, at naar det nyere „Danske Sprog, selv i hiin uformelige Skikkelse, hvori vi „kjende det fra det 13de og 14de Aarhundrede, kom i Be-„rørelse med det Svenske og Norske, maatte det som ungdommeligere, friskere og mere belivet af den nyere Cul-„turbevægelses Aande, faae Overhaand over hine, der nu „egentlig tilhørte en forgangen Culturperiode og stod lige-overfor det som udlevede Oldinger mod en Yngling eller „som en uddøet Vegetation mod en fremadskridende. Saaledes vilde vel under alle Omstændigheder seent eller tid-„ligt den Sprogforandring have skeet baade i Sverige og „Norge, som vi vide fandt Sted i det 14de Aarhundrede, „først, som rimeligt var, i Sverige, siden i Norge. At denne „Sprogindvirkning paa Grund af de politiske Forhold blev „noget sterkere end den ellers vilde have været, — er i „sig selv, med al deu Kjærlighed og Ærbødighed vi maae „have for Fædrenes herlige Sprog og Literatur, saa langt „fra at beklage, at vi meget inere maae være Forsynet taknemmelige, fordi det saameget snarere bragte os ud af en „forældet, hensygnende Culturperiode, og stillede os ved „Begyndelsen af en nyere og friskere. Vi maae glæde os „over, at vi uagtet Landenes afsides Beliggenhed ogsaa „kunde blive berørte af den nyere Culturbevægelses Luft-klinger."

En lignende Betragtning kan i Almindelighed gjøres gjeldende med Hensyn til hvad der foregik i Norge i Reformationstiden. Naar et fremmed Samfund paa en Maade overbyggede det Norske, naar alt Nationalt for en Tid blev trængt i Baggrunden, saa maa det indrømmes, at dermed

begyndte et nyt Liv, en ny Udvikling efter Aarhundreder Stagnation. Denne Stagnation var ikke af en forbigaaende Art, den var ikke fremkaldt af tilfældige Aarsager, men, som det forekommer os og som vi i det Foregaaende have paapeget, begrundet i Samfundets oprindelige Sammensætning, i det løse Forhold, hvori dets enkelte Elementer stod til hverandre, i Mangelen af sterke sociale Baand, hvoraf et Samfunds Fremadskriden under Kampe og Gjæring væsentlig er betinget. Overladt til sig selv skulde maaskee derfor det Norske Folk, trods den Kraft og aandelige Dygtighed, hvorom dets gamle Historie og Literatur indeholder saa

O O

inange uomtvistelige Vidnesbyrd, være blevet staaende udenfor de almindelige Europæiske Culturbevægelser. Dersom Christian den Tredie ikke havde beseiret sine Modstandere, skulde Norge maaskee være forblevet katholsk. Vist er det, at Betingelserne for en selvstændig Tilegnelse af Reformationen kun i ringe Grad vare tilstede, og det var dog bedre, at det Norske Folk blev deelagtigt i dette store Fremskridt, enddog med Tabet af sin Selvstændighed, end at det skulde have været afstængt for den nyere Tids Oplysning.

Iøvrigt, skjønt Denationaliseringen syntes at have overvundet enhver Modstand, trængte den dog ikke dybt ned under Overfladen, hvad jo ogsaa de naturlige Forhold maatte forbyde. Det er allerede i det foregaaende Afsnit af denne Afhandling bleven paaviist, at Landbo- og Eiendomsforholdene under alle politiske Omveltninger vedligeholdt sig uforandrede eller udviklede sig i en de Danske ligefrem modsat Retning, og det er denne Samfundets indre Orga-

- ö C

nisation, som til syvende og sidst udøver den bestemmende Indflydelse paa Characteren af et Folks Udvikling. Hos Bondestanden, som i Norge ikke var en Kaste af undertrykte Arbeidere, men i en vis Forstand det egentlige Folk, der ikke erkjendte nogen Overmænd, der havde sin Adel, sine anseete Slægter, sin Historie og sin særegne Cultur, bevaredes den oprindelige Nationalitet uforfalsket, i langNorge under Foreningen med Daniu ark [1537 — 1814]. 67

Tid vistnok uden at gjøre sig gjældende, men ogsaa uden at tabe sin Spireevne. Ligeoverfor den stod Bybefolkningen, Embedsmændene, overhovedet de høiere Samfundsclaaser paa en Maade som Fremmede. Deres Sprog og Udvikling var dansk, de vare dragne ind i et fremadskridende Cultur-liv, som gjennem dem udbredte sig ogsaa til Norge, men som tilhørte et fremmed Land. Efterhaanden maatte dog begge disse adskilte Samfund nærme sig til hinanden, virke paa hinanden,

SRcl clt den nye Cultur fik et nationalt Præg; efterhaanden og jo mere de høiere Sanifundsclasser vandt i Styrke, maatte de gaae over fra at være blot modtagende til at blive selvstændig deeltagende i det for Norge og Danmark fælleds Aandsliv. Og her vende vi atter tilbage til de Norske Kjøbstæder; ved deres Opkomst, ved den vaagnende Handel og Søfart skabtes fornemmelig Betingelserne for en selvstændig national Udvikling paa den Cul-turgrund, der var vunden ved Forbindelsen med Danmark.

I Løbet af det sextende Aarhundrede blev Norge befriet fra Tydskernes Handelsherredøinme, en fri Concurrence tog sin Begyndelse, der havde tilfølge, at en større Anpart af Handelens Fordele tilflød Landets egne Indbyggere, Foretagelsesaanden hos den indenlandske Borgerstand, der i lang Tid havde været kuet, kunde atter frit udfolde sig, nye Handelsgrene aabnede sig, ved hvilke Kjøbstadsnærin-gernes Udvikling i høi Grad blev fremmet.

Hanseaternes monopolistiske Handelssystem medTvangs-stapeler og Factorier havde udviklet sig i en Tidsalder, da Retssikkerheden var liden eller ingen, da Kjøbmænd og Søfarende i et fremmed Land vare priisgivne alskens

Voldsomheder, saafremt de ikke optraadte med saamegen Styrke, at de formaaede at verge sig selv, og da de Riger, over hvilke Hansestæderne udstrakte sit Herredømme, befandt sig i en Tilstand af Svaghed og Opløsning, der gjorde det68

umueligt for dem at beskytte sin egen Handel eller at modstaae et Forbund, hvis Organisation, saa ufuldkommen den end var i sig selv, dog langt overtraf den, som de fleste Stater paa bin Tid frembød. Under forandrede Tidsomstændigheder maatte dette System blive uholdbart, og Hanseforbundet. gik til Grunde efter en forgjæves Kamp for at bevare en Stilling, der var bleven umuelig, og at vedligeholde Indretninger, som efterhaanden blev til mere Besvær end Nytte. Jo mere Centralstyrelsen i de af Hanseaterne beherskede Riger udviklede sig og jo friere Raadighed den flk over Landets Hjælpekilder, jo mindre tilbøielig maatte den blive til at finde sig i en Tvang, der udelukkende kom Fremmede til Gode. Kongerne begyndte at indsee, hvilke store Fordele de kunde høste af en national Handelspolitik, og efterhaanden fik de ogsaa Evne til at gjennemføre en saadan, hvad de tidligere havde savnet; de begyndte at holde Flaader, der snart kunde byde Hanseaternes Spidsen. I Tydskland selv havde Fyrstemagtens Udvikling paa anden Maade ødeleggende Følger for Hanseforbundet, idet flere af dets Medlemmer, som med Lethed havde verget sig mod Feudaltidens mange Smaaherrer, ikke formaaede at bevare sin Uafhængighed ligeoverfor de mægtigere Potentater, der

or c o C '

kom i hines Sted. Den større Retssikkerhed og Orden, som blev tilveiebragt under en fremadskridende Statsudvik-ling, havde til Følge, at. Hanseaternes Factorier og Handels-contoirer, paa hvilke deres Overlegenhed over andre søfarende Nationer engang væsentlig havde grundet sig, nu efterhaanden bleve mindre nødvendige, og at den Nytte, de medførte, ikke stod i noget passende Forhold til de Opof-frelser, som de krævede, saa at enddog Forbundets egne Medlemmer paa alle mulige Maader søgte at unddrage sig den gamle Stapeltvang. Opdagelsen af A merika og Søveien til Ostindien gav Handelen i det Hele en forandret Retning» hvorved de vestlige Nationer fik en afgjort Overvegt, navnlig Hollænderne, som nu blev Verdens første Handelsfolk og hvem det ogsaa lykkedes efterhaanden at fortrænge Hanse-Norge under Foreningen med Danmark [153 7 — 1814]. 69

aterne i den Nordeuropæiske Mellemhandel, fordi deres System, overeenstemmende med den nyere Tids Fordringer, var bygget paa Frihed, ikke paa Tvang.

Af de fire Hanseatiske Contoirer havde det Bergenske altid været anseet for det vigtigste, og Forbundets Magt var fornemmelig afhængig af at det beholdt Norges Product-handel udelukkende i sin Haand. Men ogsaa her begyndte de fiendtlige Magter at røre sig. Jo mere de vestlige Nationers, Englændernes, Skotternes, Hollændei nes Søfart udviklede sig, jo vanskeligere blev det at holde dem borte fra de norske Farvande, og i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede optraadte Kongemagten ogsaa i Norge bestemt fiendtlig mod det Monopolsystem, under hvilket den indenlanske Borgerstand saalænge havde været kuet. Christian den Andens Uvillie mod de Hanseatiske Kjøbmænd og hans Velvillie for deres farligste Concurrenter, Hollænderne, er noksom bekjendt. Den fremlyser ogsaa af de Regjeringshandlinger, han foretog sig medens han var Norges Regent. Ved sine Privilegier for Oslo af 1508 ophævede han de Begunstigelser, som havde været tilstaaet Tydskerne i denne By; han gav Hollændere og Skotter Tilladelse til at drive Handel paa Bergen, og ved et Privilegium af 24 Juni 1509 tilstod han det Bergenske Borgerskab ikke blot Forkjobsret fremfor de Contoirske til alle Varer, det bragtes paa Bergens Torv, men ogsaa Eneret til at handle med Skotske og Engelske Skibe i de første fjorten Dage efter deres Ankomst.*) Hans Befalingsmand i Bergen, Jørgen Hanssøn, havde, som det heder i Bergens Fundats,**) „de Tydske ved Bryggen meget under Kusel og Ave." Han lod efter Kongens Befaling Bergenhuus Slot bedre befæste; han lod, heder det, de Tydskes Bager hænge og gav sine Tjenere Lov til at optage alt Kramgods,

*) Paus III. 280; Behrmann, Chr. Iis. Hist. I. 80, 84 jvfr.

Nor. III. 7 9, 8 8.

**) N. Mag. I. 547.70

som fandtes ude paa Bryggen, i Overeensstemmelse med de ovennævnte Privilegier, ved hvilke det var bleven de Contoirske forbudt at staae ude paa Bryggen med Kister og Kræmmerie.

Christian den Anden havde i Danmarks Adel og Hanseforbundet udfordret Fiender, som han i det afgjørende Øieblik savnede Mod og Evne til at byde Spidsen. Hans tro Tilhænger, Jørgen Hanssøn, fulgte ham i hans Landflygtighed, og overlod Slottet til Hans Knutsson, Decanus i det Bergenske Capitel. De Contoirske flk nu atter Mod, og om Høsten 1523, da Vincents Lunge var kommen til Bergen med Fredrik den Førstes Opfordring til det Nordenfjeldske Norge at antage ham som Konge, og, for at naae sit Formaal, arbeidede paa at komme i Besiddelse af Slottet, som Hans Knutsson endnu ikke havde opgivet, benyttede de sig af den gunstige Leilighed for, under Paaskud af at understøtte Fredrik den Førstes Sag mod den fordrevne Konges Tilhængere og maaskee endog efter hemmelig Aftale med Vincents Lunge, at overfalde Byens Borgerskab, navnlig de her bosatte Skotter med Rov, Mord og Brand.*)

Fredrik den Første, som for en væsentlig Deel skyldte Liibeckerne sin Throne, maatte ogsaa dyrt betale dem for deres Bistand. Ved et Brev af 15 Aug. 1524,**) tilstod han „paa Grund af udviste Tjenester og af synderlig Bevaagenhed" de tydske Kjøbmænd i Norge og navidig i Bergen en Stadfæstelse af alle deres eldre Privilegier og Friheder. De Contoirske spillede nu atter for en Tid fuldkommen Me s ter og det Herredømme de ovede over Byen flk en ny Bestyrkelse derved at de tydske Haand-verkere, med hvem de altid havde staaet i nær Forbindelse, ved denne Tid ganske unddrog sig Byraadets og den Kongelige Lehnsherres Myndighed og gav sig ind under

*) N. Saroll. II. 480 ff.

**) Dipl. Norv. V. 1042.

Contoirets Regimente. Yincents Lunge, som siden December 1523 havde Befalingen paa Slottet, synes ikke at have bekymret sig meget om det Bergenske Borgerskabs Interesser, og Kongen selv, der stadig truedes af et Angreb af Christian den Anden, turde ikke foretage sig noget afgjørende Skridt, hvorved han kunde komme i et spændt Forhold til Lübeckerne. Imidlertid søgte han, saavidt det lod sig gjøre, at fortsætte sin Forgjængers Bestræbelser for at modarbeide det Hanseatiske Handelstyranni. Vincents Lunges Eftermand paa Bergenhuus, Eske Bilde, fuldførte efter Kongelig Befaling de af Jørgen Hanssøn begyndte Befæstningsarbeider og lod de omkring Kongsgaarden nærmest staaende Kirker og andre geistlige Bygninger nedbryde, hvorved Bergenhuus først blev en ordentlig Fæstning, der beherskede sine Omgivelser.

O O 7 O

Hvad der nærmest freinkaldie disse Foranstaltninger, var vistnok Frygten for et Angreb fra Christian den Andens Side, men udentvivl har man ogsaa havt Bryggens overmodige Kjøbmænd for Øie, og disse maatte idetmindste føie, at deres Stilling ligeoverfor den offentlige Myndighed var blevet en ganske anden, efterat de beskyttende Kirker, der stode imellem Bryggen og Kongsgaarden, vare nedrevne, og efterat denne sidste var blevet en sterk Fæstning, hvis Kanoner i et Øieblik kunde bringe Ødelæggelse over deres Handelsstuer. Det var derfor ogsaa en af Hovedbetingelserne i de senere Alliancetractater mellem Grev Christopher og Lübeckerne, da disse deeltoge i Grevefeiden, at Bergenhuus skulde komme i deres Besiddelse.

Denne store Kamp, der i saa mange Henseender kan betragtes som et Vendepunct i Norges og Danmarks Historie, var ogsaa epochegjørende med Hensyn til Hanseaternes Magt i de Nordiske Riger. HanseforbundetsHoved og mægtigste Stad, Lübeck, opbod i den sine yderste Kræfter for at gjenoprette Forbundets rystede Anseelse og tilintetgjøre Hollændernes Concurrence i Farvande, som det saa længe havde behersket. Men det viiste sig, at Liibecks Magt-72

havere havde indladt sig i Foretagender, som langt overstege enddog en saa mægtig Stads Kræfter, og den udtømte sine Hjælpekilder i en Kamp, hvis Resultat var en Opgivelse af alle de højtflyvende Planer, hvormed den var begyndt. — Danmarks nye Konge, Christian den Tredie, skyldte ikke, ligesom hans Forgjænger, Lübeckerne sin Throne; han havde tvertimod vundet den trods deres Modstand, og han var saaledes ikke som denne bunden ved Løfter og Erkjendtlighedshensyn. Han stod heller ikke som denne ligeoverfor det mægtige, fremadstræbende, kampberedte Lübeck, men ligeoverfor et Lübeck, hvis Kræfter vare udtømte, hvis Mod var nedbrudt ved gjentagne Uheld og som fremfor alt ønskede og behøvede Fred. Han var saaledes i den gunstigste Stilling til at befrie sine Undersaatter fra

ö Ö O

det tvdske Handelstvrannie. Overeenstemmende med sin

i J

Characteer gik han imidlertid yderst forsigtig tilværks og foretog sig i lang Tid intet afgjørende Skridt. Hanseaterne kaldte barn ogsaa en god og from Herre, i Erkjendelse af at han var mere skaansorn mod dem end de kunde have ventet. Det lykkedes dem ikke at fravriste ham en almindelig Bekræftelse af deres Friheder i Norge og Danmark; men han viiste dog, til Skade for sine Undersaatter, en større Eftergivenhed mod dem end Forholdene synes at have gjort nødvendig, og saavel Christopher Walkendorf som Erik Rosenkrantz sees at have frygtet for at Lübeckerncs Forestillinger skulde udøve en for den offentlige Myndigheds Opretholdelse i Bergen fordervelig Indflydelse paa deres svage Herre.*) Forholdene udviklede sig imidlertid af sig selv paa en for Contoiret mere og mere ugunstig Maade. De fremmede Nationers Concurrence blev stedse mere besværlig,**) og det, Forfald, hvori Hansestædernes gamle For-

») Dipl. Norv. II. 1149 og 116 0.

**) Skotterne fik paany Handelsfrihed i Bergen; Dipl. Norv. III. 1144. Amsterdamnierne fik enddog lige Rettigheder med de Tydske, Becker, Gesch. Lübecks. II. 120.

bundsforfatning efterhaanden nedsank, navnlig efterat den ledende Stad, Lübeck, ved Grevefeiden havde lidt saa store Skaar i sin Magt og Anseelse, medførte, at de Love, som Forbundets Medlemmer engang; uden Knurren havde under-

C ö

kastet sig, nu ble\e lidet respecterede, at Hanseaterne mere og mere unddrog sig Stapeltvangen, drev Handel med „ufrie Folk" (d. e. Korske Borgere) over paa Stranden, og besøgte ulovlige Havne norden- og söndenfor Bergen. Borgerskabet i denne Bye vandt derved lidt efter lidt nye Kræfter og i Begyndelsen af Christian den Tredies Regjering dristede de sig enddog til at udruste Skibe og Jagter for at deeltage i Nordlandshandelen. De Contoirske kom herover i den største Bevægelse; de klagede til Raadet i Lübeck over hvad de kaldte et Brud paa deres Privilegier; de truede med at ville forlade Contoiret; de krævede af Befalingsmanden paa Bergenhuus, at han aldeles skulde forbyde Borgerne at fare enten norden eller sønden, og erklærede, at de i modsat Fald ikke vilde udrede en eneste Nordfarer mere: det kom enddog til Haandgribeligheder mellem Bor-

3 Zr cc

gerne og de Contoirske, idet de sidste, som det heder, da hines Skibe vare udlagte paa Fjorden, reiste ud efter dem og tvang nogle af dem til at vende tilbage. Men Borgerskabet lod sig ikke længere skræmme, og, skjønt de hverken hos Kongen eller hos den daværende Lehnsherre paa Bergenhuus, Christopher Hvitfeldt, synes at have fundet tilbørlig Beskyttelse, var den offentlige Myndighed dog bleven for sterk til at Tydskerne nu, som tidligere, skulde kunne trodse den og sætte deres Villie igjennem med Magt. Christopher Hvitfeldt lod svare paa deres Fordringer, at han vel, for ikke at staae i nogen Tvist og Uenighed med dem, skulde undlade at sende sit eget

Skib afsted, og at han skulde anvende sin vderste Flid for at bringe Borgerne til

godvillig at give noget efter med Hensyn til deres Seilads paa Nordlandene, men at han ingenlunde kunde forbyde dem denne, da de ikke mindre end Tydskerne havde fremfarne Kongers Privilegier derpaa. Christian den Tredie74

lod, efterat saavel Liibeekerne som det Bergenske Borgerskab var indkommet med sine Klagemaal til ham, beramme en Dag, da begge Parter skulde møde for ham i Odense for at han kunde bilægge Striden. Her hlev det (1545) bestemt, at Borgerne maatte alene med 10 Skibe aarlig fare paa Nordlandene; Tydskerne derimod, „endskjønt de i Følge af deres Friheder skulde tage deres Varer i Bergen af Nordlandsfarerne og ikke uden Kongelig Tilladelse fare til dem," skulde det staae frit for at udruste saamange Skibe som de vilde til det Nordlandske Fiskeri.*). Hverken Borgerskabet, som arbeidede sig op og stadig vandt nye Kræfter, eller de Contoirske, som vare uvante til at taale enddog den ringeste Concurrence, kunde være tilfreds med denne Afgjørelse, og Tvisten vedblev derfor i de følgende Aar med uformindsket Heftighed. Hanseaterne navnlig vare utrættelige i at bestorme den danske Regjering med Klager og Forestillinger. Men hvad de krævede, var noget, som ingen Regjering utvungen kunde ville indrømme dem, og de formaaede ikke længere at udøve nogen Tvang. Paa flere Herredage, i Kjøbenhavn 1552 og i Odense 1554, hvor Deputerede fra Hansestæderne og det Bergenske Borgerskab mødte, blev det sidstnævnte i saa lang Tid nedtrampede Rettigheder til fri Seilads og Deeltagelse i Nordlands-handelen paanyt indskjerpede og udvidede, hvorhos det blev Hanseaterne betydet, at Kongen vel ingenlunde tænkte paa at krænke deres retmæssige Friheder, „men at de beraabte sig saameget paa Vedtægter og gamle Skikke, det havde ingensteds hjemme, siden det stod dem frit for at afskaffe de gamle og indføre nye, naar de lystede."**) Det var lykkets dem at monopolisere den Norske Handel derved at deres Tilførsel havde varet uundværlig og at de havde besiddet tilstrækkelig Overmagt til at udestenge enhver Con-

*) N. Mag. I. 5 5 3. Dipl. Norv. II. 1143. Krag, Chr. IIIs. Hist. I. 2 7 7, 28G.

**) Krag, Chr. III. Hist. I. 367. N. Rigsregistr, I. 154, 17 7.

currence; Strømmen havde nu vendt sig, de ophørte efterhaanden at være uundværlige, de havde ikke længere Magt til at undertrykke enhver mod dem fiendtlig Interesse, og det var urimeligt at fordre opretholdt som en Rettighed, hvad de alene havde besiddet i Kraft af denne.

I 1556 fik Christopher ^Valkendorf Befalingen paa Bergenhuus Slot. Det er bekjendt, hvorledes det lykkedes denne Mand ved sin faste Holdning at knekke de Contoir-skes Overmod, og hvorledes han tvang deres uundværlige Hjælpere i alle Stridigheder og Slagsmaal med Borgerskabet, de tydske Haandverkere, til at forlade Landet eller gaae ind under Byens Regimente og sverge Kongen Lydighed som andre Borgere. Contoiret blev derved, som ^Valkendorf skriver, vel 250 Mand mindre og Byen saameget mere. Det var det første ligefremme Angreb paa den mægtige Kjøbmandsstat, der i saa lang Tid havde hersket over Bergen, og det opnaaede fuldstændig sin Hensigt, uden at Hanseaterne turde vove at lade det komme an paa en Kamp. I Begyndelsen brugte de store Ord og Trudsler, hvorover mange af Borgerne, som saa ofte havde maattet føie deres Overmagt og hensynsløse Voldsomhed, bleve saa forferdede, at de lode deres Gods bortfiytte fra Byen; men, efterat ^Valkendorf havde viist, at han ikke lod sig skræmme, efterat han havde ladet Slotsmuren besette med Skyts og truffet Foranstaltninger til at skyde Bryggen i Brand, saafremt Tydskerne skulde foretage sig noget Oprørsk, faldt de ganske tilføie og indrømmede ham alt hvad han forlangte. Stillingen inden Bergen var derved med eet Slag bleven forandret: den Skiæk, der havde staaet af de Contoirske, den Tvang, hvorunder Borgerskabet havde været holdt, var tilintetgjort, og det var paa en eftertrykkelig Maade viist, at Contoirets Bestaaen som en særegen Kjøbmandsstat var afhængig af hvor længe Kongen fandt for godt at taale, at der inden hans Riger fandtes en Corporation, som ikke rettede sig efter Landets Love og ikke anerkjendte hans Myndighed.

vii?te sig mindre utilbøielig til at tage kraftige Fot holds-

tJ o o ©

regler mod det tydske Uvæsen. Strax efter sin Regjerings-tiltrædelse overdrog han Bergenhuus Slot og Lehn tii Erik Rosenkrantz, som allerede under tidligere Ophold i Bergen havde havt Tvistigheder med Tydskerne og som lader til at have været en virksom og energisk Mand. Rosenkrantz lod, i Overeensstemmelse med Kongens Befaling, opmaale den tydske Brygge med alle tilhørende Grunder og satte dem for retjorskyld og Grundeleie; han paalagde de Con-toirske Leding og Tiende, som de hidtil ikke havde betalt, skjønt de ikke i noget Privilegium udtrykkeligst vare fritagne derfor; han krævede af dem, at de skulde rømme og nedrive de Boder, som de eiede i Dreggen, eftersom de stode Slottet for nær, og de Huse, som de eiede paa Stranden, eftersom det stred mod eldre Retterbøder, at nogen udenlandsk Kjøbmand havde Huus til Eie eller til Laans udenfor Bryggen; han krævede, at de skulde udgive Kirkehjælp som andre Kgl. Majestæts Undersaatter, at de skulde afstaae fra Rettigheden til at bestyre deres Kirkevæsen, som tidligere havde været dem indrømmet, men som var beviist at være Kongen og Riget til Skade etc. Og, da Kjøbmændene nølede med at give efter, tvang han dem trods deres Pukken paa at de alene vare pligtige at svare for Raadet i Lübeck, til at underkaste sig en Dom af endeel Norske Lagmænd, ved hvilken alle Rosenkrantz's Fordringer bleve stadfæstede.*)

Imidlertid havde Striden mellem de Contoirske og det Bergenske Borgerskab angaaende Nordlandshandelen fundet

c"> o O

en ny Afgjørelse ved den bekjendte Odense-Reces af 1560. Det blev ved denne bestemt, at Borgerne skulde have Tilladelse til at besøge Nordlandene med 24 Skibe i de nærmest følgende tolv Aar, efter hvilken Tids Forløb Kongen vilde have sig forbeholdt at trefie en ny Forføining. Det vedtoges fremdeles, .at det skulde staae Borgerne frit for

*) Trykt i N. Mag. I. 45 4 ff.

at kjøbe og seige med de tydske Kjøbmænd og at alle Forbud eller Statuter, som vare til Hinder herfor, skulde være ophævede; at Borgerne, naar de kom fra Nordlandene med deres Fisk, først skulde bringe dem til Bergen, men at det, naar de ikke har fik den solgt, skulde staae dem frit for at bringe dem til andre Steder efter deres Behag; at fremmede Kjøbmænd ikke skulde være tvungne til at legge sine Skibe til Bryggen, og at det skulde staae dem frit for, at handle med de Contoirske eller Borgerne, hvad enten deres Skibe laae ved Bryggen eller ikke; at Tydskerne ikke maatte udføre Victualier og ikke drive Kræmmerie, og at Nordmændene skulde have fri Handel i Hansestæderne ligesom de Tydske havde det i Norge.

Jo mere Hanseaternes Magt og Privilegier bleve indskrænkede, jo vanskeligere maatte det blive dem at forsvare hvad der endnu var dem levnet. Efter Recessen af 1560, ved hvilken Contoirets Interesser var bleven saa eftertrykkeligt angrebne, skred dets Forfald stedse hurtigere fremad. Bergens Borgere greb mere og mere om sig; Touren var nu kommen til dem at fortrænge deres gamle Fiende, og de understøttedes heri af Regjeringen, hvis Slag Hanseaterne ikke længere besad andre Midler til at afvende end Bønner og ydmyge Forestillinger.

Allerede inden de tolv Aar vare forløbne, i hvilken Recessens ovenciterede Bestemmelse angaaende Nordlands-handlen skulde gjelde, havde Borgerne, som de Contoirske klagede over, betydelig udvidet deres Fart paa Nordlandene, og elter hiin Tids Udløb, da enhver Indskrænkning bortfaldt, varede det ikke længe førend de istedetfor 24 Skibe havde hundrede eller flere i Søen, som deeltoge i det Nordlandske Fiskeri. Deres Skibe viiste sig stedse hyppigere i de tydske Stæder, og efterat Tydskere og Nordmænd vare stillede paa en nogenlunde lige Fod med Hensyn paa Tolden, medens de sidstnævnte vare frie for Afgifterne til Contoirets Vedligeholdelse, kom det snart derhen, at Handelen†8

mellem Tydskland og Norge blev drevet med ligestor eller større Fordeel af Norske Skibe end af Hanseaternes.*) Det var forgjeves, at disse ved alle mulige Midler søgte at stemme sig imod denne Tingenes Vending. De unddrog sig den ved Recessen af 1560 paalagte Forpligtelse til at indrømme Norske Skibe, der kom til Hansestæderne, de samme Rettigheder .som de selv nød i Norge, ja forbød dem endog stundom at indtage deres Ladning; men de maatte afstaae herfra, da den norsk-danske Regjering truede med i modsat Fald at ville berøve dem alle deres Privilegier. De nedsatte den Afgift, som deres egne Skibe havde at erlægge til Contoiret ved deres Ankomst til Bergen, lige ned til en Trediedeel af dens oprindelige Størrelse; men det Bergenske Borgerskab kunde ikke desto mindre con-currere med dem i Skibsfarten paa Tydskland, og det blev ikke desto mindre mere og mere sedvanligt, at Hanseatiske

O O "

Skibe, istedetfor at legge til ved Bryggen og ladede Contoirske faae deres Ladning, omgik de fordringsfulde Mellemmænd og drev umiddelbar Handel med Nordmændene. De Contoirske foretog sig at opkræve de dem tilkommende Afgifter, ikke blot ved Bryggen, men ogsaa ved adskillige Ringe udenfor Bergen, hvorved Skibene pleiede at legge til, for saaledes at forebygge at Hanseaterne unddrog sig Stapeltvangen; men ogsaa dette blev forbudt.**) De toge, for at hindre Borgerskabets Opkomst, sin Tilflugt til allehaande smaae Forholdsregler: som til Ex. at negte Norske Borgere Credit, atj forbyde alt Compagniskab med dem etc.; men disse Forholdsregler, som havde været virksomme i deres Velmagts Dage, kunde nu alene blive til deres egen Skade.

Iivad der endnu var dem levnet af Forrettigheder fremfor andre Udlændinger eller fremfor det Bergenske Borgerskab, gik for den allerstørste Deel tabt under Christian den Fjerdes Regjering. Denne Konge viiste som be-

*) Sartorius, III. 145-6.

**) Paus III. 5 5 9.

kjendt megen Iver i at befordre den indenlandske Borgerstands Opkomst, og han trængte desuden for meget til Penge til at han kunde ville skaane Privilegier, ved hvilke Kronens Indtægter leed noget Afbrek. Han paalagde de Contoirske at udrede lige med Borgerskabet Accise af deres 01, for hvilken Afgift de hidtil havde været fritagne.*) Han fordrede af dem, at de skulde deeltage med Borgerskabet i alle Skatter og Contributioner, der bleve paalagte Byen, og som forhadte Fremmede maatte de ofte endog udrede meget mere end hvad der stod i et passende Forhold til deres Næring og Formue.**) Han forhøiede Tolden for dem saavel som for sine egne Undersaatter, ja de bleve enddog værre medtagne end disse,***) og næsten stillede paa lige Fod med andre Udlændinger, der besøgte Landet. Det var forgjæves, at de skikkede Gesandtskaber til Kongen, at de søgte at bestikke ham ved Gaver, at de paaberaabte sig, at hine F^orhøielser i Tolden stred mod deres gamle Privilegier og deres jus qvæsitum, at de klagede over at Odense-Recessens Bestemmelser ikke bleve over-

*) Norske Tegneiser 10 Januar 16 22 og 2 Februar 16 32. — Øllet spillede en saa betydelig Rolle i Handelen paa hiin Tid (i 1577 — 78 indførtes saaledes 12770 Tønder tydsk 01 til Bergen N. Mag. II.), og navnlig i Nordlandshandelen, at den Omstændighed, at Borgerskabet maatte erlægge Accise af sit 01, medens de Contoirske vare fritagne, maa have været en af de største Hindringer for at Borgerne kunde bestaae en heldig Concurrence. Se N. Rigsregistr. II. 43 1.

**) N. Tegn. 1 Juni 1 629, 25 Mai 1 639, 4 September 1 640. Af de tvende sidstnævnte Breve erfares, at Borgerskabet havde udvirket, at den ene Halvpart af den Landehjælp-Contribution, som Byen skulde udrede, blev paalagt de Contoirske, hvorover disse ganske vist havde god Grund til at beklage sig.

***) Ved et Brev af 11 September 1628 (Norske Registre) blev det tilstaaet de Contoirske som en serdeles Benaadning, at de ikke i „denne besværlige Feides Tid," skulde betale mere i Told end Borgerskabet i Bergen. Jvfr. N. Tegn. 19 October 1S29.

holdte. Gaverne bleve ikke modtagne, og Kongen svarede

O ' o o

paa deres Klager, at han ikke kunde tilstaae dem mere Ret end sine egne ündersaatter, at Tiderne havde forandret sig saa at Odense-Recessen, som alene skulde gjelde i 34 Aar, nu ikke kunde ventes opretholdt.*) Han befalede Afskaffelsen af de Statuter, som Contoiret havde faaet af Hansedagen og som Borgerne klagede over at være til deres Skade, da det stred mod Kongens Høihed og Regalia, at der blev gjort Forandring uden hans Villie og Videnskab, og lod de Contoirske vide, at „han havde noksom Aarsag at følge andre naboelige Potentaters Exempel, hvilke af saadanne og deslige Aarsager haver opgivet og afskaffet den Stapel i deres Gebeet og Kongeriger."

Men det var unødvendigt at ophæve en Indretning, som af sig selv gik til Grunde. Det havde viist sig, at de Contoirske, efterat have maattet give Slip paa de Friheder, som de havde tilsneget sig, medens de besad Overmagten, med deres kostbare, indviklede Handelssystem ikke formaaede at udholde Concurencen med de Bergenske Borgere. Disse sidste drev allerede nu, i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede, en udbredt Activhandel, som begunstigedes derved, at der blev paalagt Fremmede langt høiere Told af deres Ud- og Indførsel end Indenlandske,**) — og eiede foruden de Jagter og mindre Fartøier, hvormed de besøgte det Nordlandske Fiskeri, store Skibe, der seilede paa Holland, England, Frankrige, Spanien, Danmark og de tydske Stæder. Handelen med de Bergen nærmest omgivende

O ~

Landdistricter var siden Odense-Recessen bleven dem udelukkende forbeholdt, og de hentede herfra adskillige Export-artikler, som i hiin Tid havde langt større Betydning end nuomstunder, navnlig Tømmer og Fedevarer. Fiskeexporten

*) Slange Chr. 4des Hist. I. 207, 478., N. Tegn. 17 October 1621 o. fl.

**) Se Toldrullerne N. Rigsregistr. III. 305 ff. Paus III. 669 ff. 790 ff. 7 95 ff. Jvfr. N. Rigsregistr. III. 248.

var vistnok endnu for den største Deel i de Contoirskes Hænder: men denne Handel bragte dem i den senere Tid

J O

langtfra saa store Fordele som tidligere, og Borgerne vare ogsaa her blevne farlige, stedse omsiggribende Concurrenter, idet de ikke blot selv deeltoge i det Nordlandske Fiskeri men ogsaa gav sig af med at udrede Nordlændinger, der førte sine Varer til Bergen og hvem gammel Gjeld ikke aldeles bandt til Contoiret*). Tidligere, medens dette endnu stod i sin Velmagt, kunde Borgerne ikke faae kjøbt de til den Nordlandske Tuskhandel fornødne Varer, selv om de iøvrigt havde besiddet Midler dertil, fordi Hanseaterne, der forsynede det Nordenfjeldske Norge med Meel, Malt og 01, vare forbundne til udelukkende at handle med de Con-toirske, og i hiin Tid ogsaa sjelden overtraadte denne Regel; nu derimod var der blandt de tydske Fartøier, som besøgte Bergen, mange, som ikke vare bestemte for Con-

*) Det var vistnok Tilfælde med saagodtsom alle Nordfarere, at de stode i Gjeld til Contoiret, men man seer dog, at det lykkedes Borgerskabet at drage en Deel af Handelen med dem til sig, endnu før det var begyndt at komme i Besiddelse af de Contoirskes Stuer. Tydskerne, som bestandig gik tilbage i Velstand, saae sig omsider nødte til at negte Nordfarerne yderligere Credit. De modtoge af dem deres Varer i Betaling for gammel Gjeld, men vilde ikke udrede dem paanyt. Borgerne benyttede sig heraf; de crediterede Nordfarerne hvad de havde behov og knyttede dem derved til sig for Fremtiden. N. Tegn. 18 Juli 1613, 30 April 1625, 9 Marts 1 6 2 9 o. fl. — Naar nogen af Bryggens Kjøbmænd flyttede over til Byen og nedsatte sig som Borger, — og deslige Frafald bleve, som ovenfor omtalt, stedse hyppigere, — hændte det ofte, at han trak en Deel af Nordfarhandelen med sig. Allerede ved Herredagen i Bergen 1 57 8 førte de Contoirske store Klagemaal over disse „abtrünnige" Tydske, som underfundig handlede med deres Skyldnere og Kjøbmænd, saa at det blev besværligt og betænkeligt for dem

videre at udrede Nordfarere (Brandts Afskr. af Norske Herredagsdomme.)

toiret, og, foruden ved dem og ved sine egne Skibe, bleve Borgerne forsynede med Varer til at udrede Nordlændin-gerne med af de Danske, som i den senere Tid var begyndt at drive en livlig Aetivhnndel paa Bergen, medens deres Varer tidligere som oftest, vare komne hid i Hanseatiske Skibe. Efterat Norge og Danmark paa en Maade vare forenede til eet Rige, bleve danske Fartøier nemlig,

~ ' r"

naar de besøgte det førstnævnte Land, betragtede som kommende fra indenrigske Steder. De passerede saaledes i Regelen toldfrie, og da deres Indførsel bestod af de samme Nødvendighedsartikler, hvormed Hanseaterne engang udeluk-

CJ ' e> ~

kende havde forsynet det Nordenfjeldske Norge, maa deres Coneurrence, næst det Bergenske Borgerskab, have været den for Contoiret meest ødelæggende.*)

*) Med Hensyn til Bergens Handel i det sextende og den förste Halvdeel af det syttende Aarhundrede henvises til J*T. Magaz. II. og Kraft, Norg. Beskr., IV. 354. — Den første nogenledes fuldstændige Oplysning om det. Bergenske Borgerskabs active Han-del med Udlandet faaes af nogle Iiegnskaber over Contributions-og Smaatolds-Forhøielse i Aarene 1 628 —29 og 1 629 — 30 (i Rigsarch.). I det førstnævnte Aar udførtes der Varer, tilhørende Bergenske Borgere, i 51 Fartøier, af hvilke 3 4 opgives som hjemmehørende i Bergen; af disse sidste afgik 8 til Holland, 4 til Hamburg, 2 til Lübeck, 2 til Flandern, 2 til England, 1 ;til Frankrige, 1 til Sverige, 14 til uopgivne Steder. Varerne, som udførtes, vare: 2G16 Sk® (omtrent 2 3 000 Voger) Tørfisk, 7 51 Tønder Skrufisk, 160 Tdr. Raa-skjer, 113 Sk® Bergefisk, 21 Sk® og 2 0 Tdr. Utskotfisk, 353 Tdr. saltet Torsk, 146 Tdr. Sporder, 3 7| Sk® og 18 Tdr. Sei, 461 Læster og 3 3l Tdr. Tjære, 61* Tdr. og 9 L® Smør, 211 Sk® og 3 Tdr. Talg, 12 7 Deger Bukkeskind, 509 Deg. Gjedeskind, 350 Deg. Kalvesk., 1 1 2 Deg. Faaresk., 7 9 Deg. Huder foruden endeel mindre Poster, hvoriblandt 1 Læst Sild. Desuden udførtes af Bergens Borgerskab, deels i de oven opregnede deels i andre Fartøier, som tilhørte Borgerne eller vare fragtede af dem, tilsammen 21, 3 6 55 Tylvter

Det var allerede i Slutningen af det sextende Aarhundrede begyndt at blive sedvanligt, at Borgerne gjorde de Con-toirske Pengeforskud, og, eftersom det stedse gik mere og mere tilbage med disses Handel, sank de stedse dybere i Gjelden. De pantsatte sine Stuer, og, da de ikke for-

Sagbord foruden andre Trævarer. Af Skibene opgives 18 som hjemmehørende i Bergen, af hvilke 5 vare bestemte til Frankrige, 3 til Flandern, 2 til Spanien etc. — Skibe og Varer, der afgik til Danmark, — og man seer af Regnskaberne, at Bergens Borgere have drevet activ Handel paa dette Land, — ere ikke medtagne, fordi de ingen Told erlagde. — Det følgende Aar udførtes 2 40 6 Sk® Tørfisk, 2 7 Sk& og 130 Tdr. Skrufisk, 10 Læster 2 Tdr. Smør etc. i 49 Fartøier, af hvilke 2 9 angives som hjemmehørende i Bergen, og desuden 2 744 Tylfter Sagbord. Den sidstnævnte Vare gik fornemmelig til Frankrige og Spanien, det øvrige fornemmelig til Holland. — Ifølge Regnskaber over Ringepenge oppebaarne paa Bergenlmus (disse skulde ifølge et Brev af 2 7 Juni 16 34 i Norske Tegneiser erlægges med 3 ß af Læsten af alle Fartøier, som indkom paa Bergens Havn) udgjorde Antallet af Fartøier ankomne til Bergen i Aaret 1 635— 36 1 85, drægtige 57 9 8 Læster, deriblandt fra Bergen 4 9, drægtige 22 7 8 Læster, fra Danmark 9 7, drægtige 2135 Læster, fra Lübeck 11, drægt. 618 L., fra Bremen 8, drægt. 287 L., fra Holland 4, drægt. 2 30 L., fra Skotland 5, drægt. 7 4 L. etc,; i Aaret 1 63 7—3 8 tils. 216 Fartøier, drægtige 92 5 9 Læster, deriblandt 6 9 fra Bergen, drægt. 3105 L., 6 6 fra Danmark, 1 7 fra Lübeck, etc.; i Aaret 1 C3 9 — 4 0 tils. 2 96 Fartøier, drægt. 12,27 7 L., deraf 70 Bergenske, drægt. 3530 L., 122 Danske etc.; i Aaret 1 6 45 — 46 tils. 246 Fart., hvoraf fra Bergen 5 8, drægtige 4217 L., etc, — At heri ikke de til Contoiret bestemte Skibe ere medregnede, synes at fremgaae af de Regnskaber over Roerstolden af Contoirske Skibe, som

haves fra de samme Aar; i disse opføres nemlig et Antal af Lybske, Bremenske, Rostockske etc. Skibe, som ikke stemmer med de ovenanførte, saaledes i 1635 — 36 20 Lybske, 10 Bremenske, 3 Rostockske etc., tils. 40 Contoirske Skibe.

maaede at indløse dem, kom Stuerne i Borgernes Besiddelse*). De bleve saaledes fortrængte paa samme Maade som de selv engang, i det fjortende Aarhundrede, havde fortrængt den indenlandske Borgerstand. I Løbet af de følgende hundrede Aar gik de fleste Stuer paa Bryggen og med dem Nordfargjælden og Nordfarhandelen over i Borgerskabets Hænder, fornemmelig derved at Bryggens Kjøbmænd nedsatte sig som Borgere i Byen og tilkjøbte sig de af dem bestyrede Eiendomme af deres tidligere Principaler i Hansestæderne. Nogle faa vedbleve til over Midten af det attende Aarhundrede at tilhøre Tydske, der udgjorde en særegen Corporation og havde en særegen Bestyrelse, og endnu af Kongerne Fredrik den Fjerde og Fredrik den Femte blev der udstedt Confirmationer af eldre Friheds-breve for de Contoirske i Bergen; men det var kun et Navn, en Skygge; Canalen, hvorigjennem Fordelene af det Nordenfjeldske Norges Handel engang havde tilflydt Udlandet, var fuldstændig lukket.

I det Søndenfjeldske Norge havde Hanseaterne tidlig og som det synes næsten ganske uden Kamp opgivet sit Handelsherredømine. Christian den Andens oftere citerede Forordning af 1508 ophævede den Rettighed, som de hidtil havde været i Besiddelse af i Oslo og Tunsberg, at handle med Bønderne, og paabød, at de skulde ligge i Kost hos Borgerne og alene drive Handel med disse eller med Adelen og Geistligheden. Paa samme Tid bleve Toldsatserne forhøiede for dem til det tre- eller firedobbelte. Deres

*) I N. Rigsregistr. II. 400 findes et Brev af 16 Febr. 1581 ang. Stuer paa Bryggen, der af de Contoirske vare pantsatte til Borgerne. Hos Sartorius III. 153 sees, at der i det nævnte Aar af Hansedagen blev truffet en Forføining til at hindre saadanne Pantsettelser. I Norske Tegneiser findes under 2 Febr. 1632, 2 6 Juni 1632, 22 Juli 1 634 og oftere Breve angaaende Gjeld, hvori Kjøbmændene paa Bryggen stode til det Bergenske Borgerskab.

vigtigste Privilegier i denne Deel af Landet var saaledes bleven dein berøvede, og det lykkedes dem ikke senere at gjenvinde hvad de havde tabt. Ved Christian den Andens Kroning i Norge (1514) indfandt Mag. Christian Schabow sig i Oslo for paa det Rostockske Raads Vegne at underhandle med Kongen og de i Anledning af Kroningen forsamlede Norske Rigsraader om Nedsettelse af Tolden og forbedrede Privilegier for de tydske Kjøbmænd i Oslo og Tunsberg. Skjønt det synes at have lykkets ham at vinde et Par af Rigsraaderne og navnlig Hamars Biskop for aig, maatte han imidlertid vende tilbage med uforrettet Sag, idet nemlig Kongen alene i almindelige Udtryk forsikrede at ville være Rostockerne gunstige, men afslog at gjengive dem deres eldre Friheder, da dette vilde stride mod de Privilegier, som han nylig havde tilstaaet Landets egne Borgere*). — Fra den følgende Tid haves der kun yderst faa Efterretninger angaaende Hanseaternes Handel i de Søndenfjeldske Kjøbstæder, saa at man maa slutte, at de efter det lidte Nederlag mere og mere have trukket sig ud af denne nu lidet lønnende Bedrift. Fredrik den Første lovede at confirmere deres eldre Privilegier, og, hvorvel han ikke synes at have holdt dette Løfte, viiste han sig dog mere gunstig mod dem end hans Forgjænger. I Anledning

*) En Afskrift af Chr. Schabows Optegnelse om hans Gesandtskab samt af tvende medfølgende Forestillinger til Kongen og Biskop Magnus i Hamar angaaende Toldens Forhøielse og de Udpresninger, som Oslos Byfoged gjorde sig skyldige i mod de tydske Kjøbmænd, findes blandt Langes efterladte Samlinger. — Schabow anmodede de tydske Vintersiddere om at arbeide paa at komme til nogen Enighed med Borgerne inden Underhandlingen; men disse svarede, at dette var umuligt; „nam cives Tonsbergenses venerunt ad elaborandum pro omnimoda expulsione copmanni ibidem." — I en privat Samtale med S. efter at Kongen havde afgivet sit Svar, yttrede Hamars Biskop „se condolere responso" og lovede at virke for Tydskerne.

af nogle Klager fra det Rostockske Raad tilskrev han Borgerskabet i Oslo og Tunsberg med Befaling at lade de i disse Byer værende Rostocker-Kjøbmænd drive sin Handel i Fred efter Privilegierne, og paalagde Høvedsmanden paa Akershuus, Mogens Gyldenstjerne, at tage dem i Beskyttelse og sørge for, at ingen Klager tiere indløb. Under Christian den Andens Indfald i Norge tilskrev „de tydske Kjøbmænd" i Tunsberg Hans Lindemann i Rostock, at de stode sig godt med Kong Christian, der havde givet dem et Skytsbrev (10 December 1531)*). Heraf sees, at der endnu paa denne Tid har fundets tydske Vintersiddere i Oslo og Tunsberg. Senere derimod nævnes de intetsteds, og man maa saaledes formode, at Hanseaternes Fartøier i de Søndenfjeldske Kjøbstæder ere ophævede i de nærmest følgende Aar efter 1530.

Det var omkring denne Tid, at Trælasthandelen i det sydlige Norge tog et saa betydeligt Opsving, at den blev en af Landets vigtigste Næringsveie. Dette Opsving har i endnu langt høiere Grad end Fiskehandelens Emancipation fra det Hanseatiske Monopol været af Betydning for Dannelsen af en national norsk Borgerstand, og fortjener derfor at omtales nærmere.

I den eldste Tid synes man, udenfor hvad der brugtes til Bygning og Brændsel, alene at have gjort sig Skovene nyttig ved Tjærebrænding og Salttilvirkning. Denne sidste var en meget udbredt Næringsvei for Kystbeboerne, og der fandtes Saltkogerier endog inde ved Bunden af dybe Fjorde, hvor Vandet er meget brakt. En saadan Bedrift, der maa have slugt enorme Masser Brændeved, kan alene være bleven anseet for lønnende i en Tid, da Træmateriulet endnu intet eller saagodtsom intet Verd havde**). Først i det fjortende Aarhundrede forekommer der Antydninger til, at Ud-

*) Nor. II. 92 — 98.

**) Munch, D. N. F. Hist, II. Afd. I. 353.

skibning af Trælast har fundet Sted*); men denne har ganske vist i lang Tid været høist ubetydelig. Udlandet havde endnu ikke nogen regelmæssig Tilførsel af norske Skovproducter behov; der var endnu intet fast Marked aabnet for disse, og Følgen heraf var, at de ikke kunde blive Gjenstand for nogen selvstændig Virksomhed i de Norske Byer, men at Trælasthandelen saagodtsom ganske var i fremmede Kjøbmænds Hænder. Skotske og Hollandske Skibe kom enkeltvis til de Norske Kyster og tilhandlede sig af Bønderne i de Søen nærmest liggende Strøg, hvor Skoven dengang endnu voxede frodigt, hvad de behovede af Trævare; Hanseaterne gik enddog saavidt, at de paa sine Farter forbi Landet selv forsynede sig i Skovene med Tømmer og Bræncleved, uden at bekymre sig om Eiermændene, og dette Uvæsen synes at have vedblevet i lang Tid, trods gjentagne kongelige Forbud derimod. — Det er sandsynligt, at Trælasthandelen er gaaet fremad, om end langsomt, gjennem hele det femtende Aarhundrede. Behovet blev større og regelmæssigere, og Handelen var nu ikke længere udelukkende passiv, hvilket blandt andet kan sees af det Norske Rigsraads Brev af 4 December 1490,**) hvorved der udstedes Forbud mod „den almindelige og fordervelige Skik, som bruges her Søndenfjelds mod Lov og Privilegier, i saa Maade at Bønder og Bokarle have og bruge

O ' O ö c^

sine egne store Skibe, med hvilke de fare og seile udenlands med Sparrer, Bord, Lægter, Salt og andre Varer, hvilket er til en stor fordervelig Skade i saa Maade, at Landbønder kunne ikke tage vare og dyrke deres Ager

Ö Ö J ©

og Eng." Byerne have dog neppe endnu taget synderlig Deel

*) Dipl. Norv. I. 2 6 6, 51 1, Y. 13 7, Norg. gl. Love, III. 204.

**) Dipl. Norv. II. 9 6 3. — Jvfr. Danske Magazin III. Række V. 147 ff., hvor der i et Thingsvidne fra 148 9 oplyses, at Norske Skibe allerede længe havde pleiet atkomme til Isefjorden med Trælast, der solgtes til Bønderne.

i Trælasthandelen, Den meste Udskibning af Tømmer foregik i det femtende Aarhundrede rimeligvis i de Vestenfjeldske Fjorddistricter, Ryfylke, Sondhordland, Sandfjord o. s. v., hvor der fandtes Skove med den letteste indgang til Soen. Udskibningen var endnu ganske fri, og de fremmede Skibe kunde ved at indtage Ladning i Landdistricterne undgaae

O C5 O

at betale Told, som derimod blev dem afkrævet, naar de søgte ind til nogen af Kjobstæderne*).

Det var først i det sextende Aarhundrede, at Trælasthandelen begyndte at blive af Betydning for Udviklingen af en Norsk Borgerstand. En Opfindelse, som mangedobbelt forøgede Skovenes Værd og med hvilken et ordentligt Skovbrug først kan siges at have taget sin Begyndelse, nemlig Sagkvernerne, blev indført i Norge ved Reformationstiden og vandt, som det synes, meget snart en stor Udbre-del se**). Det var ogsaa först ved denne Tid, at Tømmer-exporten til Holland, som længe vedblev at være det vigtigste Marked for de Norske Skovproducter, kom i rigtig Gang. Skovene langs Kysten vare nu langt fra tilstrækkelige for Behovet, de fleste af dem synes desuden tidligt at have været stærkt medtagne, og Trælasthandelen concentre-

O 7 Q

rede sig derfor af sig selv mere og mere i enkelte Havne, som ved Elve havde en let Communication med de store

) Endnu i et Kongebrev af 15 April 1 560 til Lehnsmanden paa Akershuus, Christian Munk, heder det: „Vi forfare af dit Regnskab, at ingen fremmede Skippere, som har med deres Skibe besøgt vore Havne og Ladesteder i Akershuus Lehn, har udgivet nogen Told af Deler eller andre Vare, som de har udskibet, uden aleneste de Skippere, som have søgt ind for vore Kjøbstæder Oslo, Tunsberg ogSalsborg." (N. Rigsregistr. I. 2 88).

**) Hvitfeldt henfører, som bekjendt, Sagkvernernes Indførelse i Norge til 1530. I et Brev fra Christian III. af 18 Marts 1545, hvorved Trælasttienden blev paabudt, heder det ogsaa, at „Bønderne nu have taget sig en ny Bjering med Sagmøller." (N. Rigsregistr. I. 7 7).Norge under Foreningen med Danmark [153 7 —1 814], 89

Tømmertrakter i det Indre af Landet. Til de i saa Henseende heldigst beliggende hørte flere af de gamle Kjøbstæder, navnlig Oslo, Skeen, Sarpsborg og efter denne Bys Brand Fredriksstad, som derfor ogsaa i det sextende Aarhundrede hurtigt blomstrede frem, og blandt de øvrige,

o » o o»

hvor der, efterat. Trælasttolden var opkommen, blev oprettet

Toldboder, var der flere, som snart kunde maale sig med

hine i Velstand og Folkemængde, oçr som i Tidens Løb ogsaa

O O 7 o

gik over til virkelige Kjøbstæder.

Skovbruget blev allerede tidligt i fortrinlig Grad Gjenstand fot- Regjeringens Opmærksomhed og havde allerede paa de første Trin af sin Udvikling at kjæmpe med tunge Byrder og en ofte voldsom og skadelig Indblanding. — Christian den Tredie paabød i 1545, at hvert tiende Bord, som blev skaaret, skulde gives til Kongen af alle Sagkver-ner i Riget. Trælasttolden synes at være opkommen omtrent paa samme Tid og blev snart saa opskruet, at den efter to Forordninger af 1589 og 1590 enddog skulde beløbe sig til en Fjerdepart af det udførte Tømmers Værdi, hvilket havde til Følge, at Hollændere og andre Fremmede skyede Landet."") Den blev nu vistnok nedsat, men vedblev dog ogsaa i den følgende Tid at være meget høi. — En

C? O & O

Mængde Sagbrug var efterhaanden bleven anlagt paa de Kronen tilhørende Eiendomme, og de Forføininger, vedkommende Skovbruget, som udgik fra Regjeringen i det sextende Aarhundrede, sigte fordetmeste alene til at

befordre Kongens private Interesser som Sagbrugseier. Ikke nok med at der tilstodes de kongelige Sagbrug Forkjøbsret, og at den paa dem skaarne Last havde Toldfrihed, blev det paabudt, at intet Tømmer maatte bortselges, før Kongens havde faaet Afsetning; i enkelte Havne blev enhver fremmed Skipper forpligtet|til at indtage et vist Qvantum Bord fra de kongelige Sagbrug, før det tilstodes ham at indtage sin øvrige Ladning; i enkelte Districter maatte alle, Privat-

*) N. Rigsregistr. III. 5 5, 1 15 — 1 6, 235.90

mænd tilhørende, Sagbrug nedlægges, for at de kongelige kunde komme i desto større Flor. — For at skaffe sine Danske Undersaatter eller sig selv billigt Kjøb paa Tømmer, lod Kongen enddog ganske forbyde Udførsel af Trælast til andre Steder end til Danmark. Saadanne Forbud vare meget hyppige i det sextende Aarhundrede og maa have virket i høi Grad forstyrrende paa Trælasthandelens Udvikling.

Omsorgen for Skovenes Conservation synes endnu paa denne Tid ikke at. have ligget Regjeringen meget paa Hjerte, skjønt den anvendtes som Paaskud ved flere af de ovenfor omtalte Forbud, og skjønt Klager over Skovenes Ødelæggelse allerede dengang vare temmelig hyppige. Man lod sig nøie med i denne Henseende at forbyde i almindelige Udtryk at hugge til Upligt, hvilket selvfølgelig ingen Virkning kunde have. Først under Christian den Fjerde begyndte Lovgivningen paa en mere bestemt Maade at arbeide for et ordnet Skovbrug. Ved Forordning af 2 September 1628 forbødes deels Udførsel og deels Hugst af visse Slags Tømmer. Ved Forordning af 28 Juni 1632 blev der udstedt Forbud mod Hugst af Tømmer under en vis Størrelse, og der sørgedes for Ansettelse af visse Havnefogder, som havde at paasee Overholdelsen af dette Paabud. Uhel-digviis blev alle Regjeringens Bestræbelser for at modar-beide den overdrevne Hugst frugtesløse paa Grund af de høie Skatter, som navnlig i Midten af det syttende Aarhundrede paalagdes Almuen. For at skaffe Udvei til disse maatte Bønderne gribe til Skoven; Markederne bleve overfyldte, og Priserne holdt sig som Følge heraf yderst låve. Allerede ved Souverainitetens Indførelse udskibedes der fra Norge aarlig meget over 200,000 Læster Tømmer; men denne betydelige Udførsel har rimeligviis langtfra indbragt Landet saa meget som de meget mindre Qvanta, der udførtes i det følgende Aarhundrede, da Priserne vare i hurtigt Stigende.

Indtil de almindelige Kjøbstadprivilegier af 30 Juli

1662 var Trælasthandelen fuldkommen fri og kunde drives saavel af Bønder som af Borgere. Denne Frihed bragte neppe Bønderne nogen synderlig Fordel, hvorimod den i høi Grad bidrog til at befordre en overdreven Hugst. De fremmede Skippere havde det langt mere i sin Magt at bestemme Priserne, saalænge de kunde forsyne sig med Tømmer umiddelbart hos Bonden, som ofte var nødt til at sælge til en hvilkensomhelst Priis, — desto mere, jo lavere Prisen var, — for at skaffe de til Skatternes Betaling fornødne rede Peno-e, og i Landdistricterne, hvor Concurrencen ikke kunde

O' O 7

være stor, end senere, da Trælasthandelen blev indskrænket til visse Steder og forbeholdt Borgerstanden alene. Og for Kjøbstæderne maatte hiin Frihed være til den største Skade, eftersom Borgerne vare tvungne til at holde Priser med

o o

Bønderne.*)

At Trælasthandelen ikke desto mindre, ogsaa inden de ovenfor nævnte Privilegier bleve givne, i høi Grad bidrog til Byernes Opkomst, er uimodsigeligt. Den gav Stødet til

*) I de norske Kjøbstæders Deputeredes Supplication af 3 6 6 1 (i Rigsarch.) ansøges om, at Trælasthandelen alene maatte forbeholdes Borgerstanden, „eftersom Bøndernes Lastebrug og Kjøb med Fremmede er en almindelig Lands Forderv for alle, som udi Kjøbstæderne nogen Handel og Brug have; thi først er de Fremmede Bondens Vilkaar bekandt, og giver hannem som et sat Marked, ikke efter hans Arbeide eller Lastens Verd, mens

hvad han af Miskundhed vil, hvorefter Borgerne maa gaae eller lade Lasten ligge til Forraadnelse. Bonden er og saa til Sinds og den Fremmede geneiget, at han før det til hannem for halv Verd afhænder end den Indlændiske derpaa den ringeste Skillings Fortjeneste forunder, hvorover Skovene i stor Mængde udhugges, efterdi Bonden derfore saa lidet bekommer, at det intet kan forslaae enten til hans Skatters Betaling eller Levnets Ophold." — Denne Fremstilling kan vistnok mistænkes som eensidig, men savner neppe Grund; vist er det, at Træiastpriserne, indtil omkring Souverainitetens Indførelse, holdt sig yderst låve.92

I. E. Sars,.

Skibsfartens Udvikling, som igjen i flere Henseender har været af saa stor Betydning for Norges nationale Gjenfødelse; den satte derved og paa anden Maade mange Mennesker i Virksomhed og bidrog saaledes til, at Kjøbstæder-nes Befolkning forøgedes; den skabte en nærsom, driftig Borgerstand med Handelsaand og Interesser ide samme Byer, i hvilke der ved Reformationens Indførelse kun boede Strand-siddere og Fiskere eller tydske Factorer.

Det er i det Foregaaende omtalt, at man ved Hjælp af de ved Titus Bülche i 1665 optagne Mandtalslister har kunnet tilnærmelsesviis bestemme Norges Folkemængde paa denne Tid. I disse Lister findes der imidlertid meget lidet, der kan tjene til Oplysning om Kjøbstædernes Indbyggerantal, og, naar man har antaget, at dette i det nævnte Aar var omtr. 37000*), saa støtter denne Antagelse sig alene til Forudsætningen om, at Forholdet mellem Byernes og Land-districternes Befolkning var det samme som ved Folketællingen i 1769 og senere, hviken Forudsætning ikke synes at have megen Rimelighed for sig. Vi skulle i det følgende anføre endeel Data, som maaske kan tjene til en nærmere Bestemmelse af de Norske Kjøbstæders Indbyggertal ved Tiden omkring Souverainitetens Indførelse.

Den tidligste Opgivelse, af hvilken man med nogenlunde Sikkerhed kan slutte noget med Hensyn til Bergens Folkemængde, findes i Michel Hofnagels Bergenske Krønike.**) Det berettes her, at i Aaret 1618, da Pesten bortrev 3719 af Byens Indvaanere foruden 278 paa Contoiret, fødtes der 247, hvoraf 188 i Domkirkens og 59 i Korskirkens Sogn, og i Aaret 1629, da Pesten atter grasserede, og der blev begravet 3175 Liig ved de forskjellige Kirker, fødtes der 270. Disse Opgivelser see paalidelige ud. Man kan derefter antage, at Middeltallet af de aarlige Fødte paa hiin Tid har været halvtrediehundrede, og antager man frem-

*) Langes Tidsskr. II. 398.

**) Suhm, garni. Samll. II. Bind,Norge under Foreningen med Danmark [153 7 —1 814], 93

deles, at Antallet af de Fødte har forholdt sig til hele Befolkningen som 1:30'"'), saa faaer man ud, at Bergen i den förste Fjerdedeel af det syttende Aarhundrede har havt omtr. 7500 Indbyggere, hvortil endnu for det tydske Contoirs Vedkommende maaskee kan lægges henimod et Tusinde.

Dette Resultat stemmer ganske overeens med hvad man faaer ud af Opgivelser fra en noget senere Tid. — I en „Taxation over Bergen By, anfangen 9 Mai 1657**)," efter hvilken der skulde erlægges Skat af Huse og Formue samt Borne- og Rentepenge, opføres som skatlagte Indvaanere 1012 Personer, hvoraf nogle ere skatlagte for Huus og Formue, nogle for Huus alene eller for Formue alene. Men foruden disse maa der have været en talrig arbeidende Classe, som intet har besiddet, Daglønnere, Matroser, Fiskere etc., hvis Antal vistnok kan anslaaes til henimod en Trediedeel af Byens hele Befolkning eller femhundrede Huusholdninger. — Ifølge et Skattemandtal***), forfattet i Anledning åf Forordning af 29 Februar 1676, som paabød Erlæggelse af den saakaldte Familie-Lande-hjælp af alle Borgere og Haandverksfolk i Kjøbstæderne, nemlig fra 2 Rigsdaler til 20 Skilling for hver Huusbonde og hver Person i hans Huusholdning over 12 Aar gammel var der i 1676 et Antal af 1385 Familier. Men ogsaa heri

*) Efter Schweigaards Norges Statistik p. 202-3 var Forholdet for det hele Lands Vedkommende i Aarene 1825 — 3 5 som 1 :3li; i Tidsrummet 17 75 — 84 som 1:34| og i Tidsrummet 1 743—56, efter en sandsynlig Calcul, som 1:36|> Det maa antages, at Forholdet har været endnu ugunstigere længere tilbage i Tiden. Imidlertid tor det ovenfor anførte Forholdstal maaskee ansees for at være ikke saa langt fra det Rette, idet nemlig Fødslerne pleie

at være hyppigere end sed-vanligt efter pestartige Sygdomme, da der er et stort Hul i Befolkningen at udfylde.

**) I Rigsarch.

***) I Rigsarch.94

I. E. Sars,.

er ikke alle, navnlig ikke fattige Arbeidere og Fiskere, medtagne. — Endelig kan anføres et Mandtal*), forfattet i Anledning af Forordning af 16 December 1682 om Kop-og Kvægskat. hvorefter alle Embeds- og Adelsmænd, alle Kjøbmænd, Borgere og Haandverksfolk skulde betale en vis Sum for sig, sine Hustruer, hvert af sine Børn og Tjenestefolk, alle Daglonnere, Strandsiddere og Peber-svenne, som ikke er bosat, for sig selv, sin Hustru, for et Barn over lü Aar eller (or en ung Karl eller Pige. Dette Mandtal, der synes at maatte være nogenledes fuldstændigt, opviser et Antal af 1447 Huusholdninger. — Antager mat., efter de her meddeelte Data, at Bergen, i Tiden nærmest efter Souverainitetens Indforelse har talt omtr. halvandettusinde Familier og regner man, som sedvanligt, 5 Individer

Ö O 7 O 7

paa hver Familie, saa faaer man ud, ligesom af Hofnagels Efterretninger, en Befolkning af 7500. Skulde det synes urimeligt, at Bergen i et saa langt Tidsrum, i hvilket Contoiret næsten ganske gik til Grunde og Byen følgelig maa være gaaet hurtig fremad i Velstand, er bleven staaende stille i Hensyn paa Folkemængde, maa Feilen soges i den først opstillede Beregning. Derimod kan det betragtes som sikkert, at Byens Befolkning i den nærmeste Tid efter Souverainitetens Indførelse ikke har oversteget otte Tusinde.

Det bergenske Borgerskab maa iøvrigt paa denne Tid have været det meest velhavende og driftige i de to fore-

O ~

nede Riger. I et Kongebrev til den Norske Statholder og

o O ~

Cantsler af 9 September 1638 heder det saaledes: „vi eragte Bergens Trafique nogle Gange at overgaae Kjøbenhavns Trafique." Af Durells Relation sees, at Bergen blandt alle norske og danske Kjøbstæder eiede de fleste store Skibe. Byens Udførsel stod, som de af Edwardsen leverede Ud- og Indf'ørselslister for Aarerne 1650—54**) vise, ikke meget langt tilbage for Udførselen i vore Dage, og denne bety-

*) I Rigsareb.

**) Trykte hos Sagen & Foss, Bergens Beskr. 7 80 — 8 2.Norge under Foreningen med Danmark [1 537-—181 4] 95

delige Handel, som engang havde været en af de fornemste Velstandskilder f'or de mægtige Hansestæder, som vel nu var mindre indbringende end i Contoirets Blomstringstid, men som dog altid maa have givet et stort og sikkert Udbytte, var allerede paa denne Tid, efter hvad der tidligere er bleven bemerket, saagodtsom ganske gaaet over i Borgerskabets Hænder. I den ovenfor nævnte Taxation af 1657 er Bergens Borgeres Huse og øvrige Formue anslaaet til 711,242^ Rigsdaler.*) Dette svarer, ifølge den sedvanlig antagne Beregning af Myntens Verd paa hiin Tid, til omtrent 3>. Mill. Spdr. i vore Penge, en Sum, som efter Byens Størrelse og Tidens Leilighed maa kaldes ganske anseelig.

Til Oplysning om Throndhjems Folkemængde i Midten af det syttende Aarhundrede kan et i Anledning af en Kopskat forfattet Mandtal af 1645 tjene, i hvilket Borgerskabet er opført under forskjellige Rubriker efter Formue og Livsstilling, nemlig først Lagmand, Borgermestere og Raad, tils. 9, Borgere af nogen Formue 75, Borgere af ringere Formue 5, Borgere og Haandverksmænd 91, uformuende Borgere og Haandverksmænd 96, Strandsiddere 95 og Arbeidsfolk 31, tilsammen 402 Huusholdninger. Ifølge et Regnskab over Familie-Landehjælp-Skatten af 1675 havde Throndhjem et Antal af 411, ifølge et Regnskab over samme Skat af 1677 418 Husholdninger, fraregnet de saakaldte Udliggere eller Trondhjemske Borgere, der boede omkring i Lehnet,

hvis Antal var 81, og endelig ifølge et Regnskab af 1678 434 Husholdninger, fraregnet Udliggerne, hvis Antal var 83.**) Det kan herefter antages som taale-

*) Kobberskatten, der skulde erlægges i tre Aar med 2 0 Sk. al hvert trehundrede Rdrs. Formue, en Trediedeel hvert Aar, beløb sig af Bergen for Aarene 16 74, 7 5 og 7 6 til 1521 Rdr. 5 7 Sk,, hvorefter altsaa Borgerskabets skatlagte Formue har udgjort 730,500 Rdr.

**) Alle de her nævnte Regnskaber ligesom de i det følgende nævnte findes i Rigsarch.96

lig sikkert, atByen i Tiden omkring Souverainitetens Indførelse har talt mellem 2500 og 3000 Indbyggere. — At den siden Reformationen maa have gaaet betydelig fremad i Folkemængde, er utvivlsomt, og herom haves ogsaa et udtrykkeligt Vidnesbyrd, idet nemlig Byen, som i længere Tid efter Reformationen kun havde udgjort een Menighed, i 1584 blev deelt i tvende, fordi, som det. i Kongebrevet herom*) heder, „sig Menighed og Almue udi Throndhjem fast formere." I Begyndelsen af det her omhandlede Tidsrum havde Byen efter al Sandsynligded aldeles ingen udenrigsk Handel. Først i Løbet af det sextende Aarhundrede begyndte fremmede, navnlig hollandske, Skibe at besøge den, fornemmelig for at afhente Trælast; men denne Handel synes endnu ved Aarhundredets Slutning ikke at have naaet nogen synderlig Betydning.**) I Aaret 1611—12 ankom der, ifølge et Toldregnskab, 40 fremmede Skibe, tilsammen drægtige 1828 Læster, til Throndhjem, deraf 3 fra Bergen, 5 fra Danmark, de øvrige fra Holland. I samme Tid ankom og

'O O

afgik 47 i Byen hjemmehorende Fartøier, hvilke alle, paa et. Par nær, vare smaae Jagter eller Skuder, og hvoraf de allerfleste fore paa Nordlandene, Resten paa Bergen. De vigtigste Udførselsartikler var efter samme Regnskab: Dæler 5085 Tylfter, Tjære 1831£ Tdr., Tran 34 Tdr., Tørfisk 343 Skær, Raaskjer & Rundfisk 338 SkTT og 2 Voger, Saltfisk 635i Tdr., Sild 1112 Tdr., der indførtes 902 Tdr. Malt, 1139 Tdr. Korn, 80 Tdr., Meel, 64 Tdr., Brød, 756 Tdr. 01, 927 Tdr., Salt, endeel Viin og Brændevin og nogle andre Smaating. — Senere gik Han-

*) N. Rigsregistr. II. 5 61.

**) I Aarene 1599 — 1600 og 1600 —1601 udgjorde Tolden af Throndhjems By alene 7 8| og 9l| Daler. I et Par af de foregaaende Aars Regnskaber er ingen Told opført blandt Kongens Indtægter, og der bemerkes herved, at ingen fremmede Skibe i Aarets Løb have besøgt Byen paa Grund af den høie Told, som var bleven paalagt.Norge under Foreningen med Danmark [1 5 3 7 —181 4]. 97

delen hurtigt fremad og havde allerede i Midten af Aarhundredet et mangedobbelt saa stort Omfang, hvilket sees af de hos Kraft meddelte Efterretninger, ifølge hvilke Throndhjem i Aarene 1668 — 73 aarlig udførte 486,000 Stykker Bord fra 50 til 75,000 Voger Tørfisk, fra 1600 til 2000 Skippund Kobber etc., medens Byen i 1668 eiede 7 Skibe foruden 90 Jægter og Baade, der fore paa Nordlandene, i 1673 13 Skibe og i 1675 20 Skibe, hvoraf 5 paa 100 Læster*). Med Handelen maatte ogsaa Velstanden og Folkemængden tiltage. Ifølge et Regnskab over Kobberskatten af 1674 udgjorde det Throndhjemske Borgerskabs Formue 304,350 Rigsdaler, og her fandtes flere efter hiin Tids Maalestok velstaaende Handelsmænd paa 10,000 Rigsdalers Formue eller derover.

Stavanger kan endnu mindre end Throndhjem antages at have drevet nogen selvstændig Handel før efter Midten af det sextende Aarhundrede, da Contoirets Overmagt var bleven knækket. Fra denne Tid af og indtil Souverainite-tens Indførelse gik Byen fremad, omend langtfra saa hurtigt eller stadigt som Throndhjem, der havde en for Handelen meget heldigere Beliggenhed. Ifølge et Regnskab af 1612—13 ankom der i dette Aar 26 fordetmeste smaae Fartøier til Stavanger, deraf 4 Hollandske, 4 Danske, 3 (Jagter) hjemmehørende i Bergen og 10 hjemmehørende i Stavanger (paa et Par nær alle smaae Skuder). Der ud-førtes 583 Tdr. saltet Fisk, 558 Tdr. Sild, 1078 Deger Skindvarer, 83 Tylfter Bord og nogle andre Smaating; der indførtes 70 Tdr. Korn, 78 Tdr. Brød, 3ü0 Tdr Meel, 282 Tdr. 01 etc. I Aarene 1664—73 derimod udførtes gjennemsnitlig hvert Aar 300 Læster Trælast, 1067£ Tdr. saltede og 311^ Voger tørrede Fiskevarer, 323 Tdr. Sikl m. m.**). Om Byens Folkemængde

i Begyndelsen af dette Aarhundrede kan man gjøre sig en omtrentlig Forestilling deraf,

*) Kraft, Norges Beskr. V. 3 6 8 — 80.

**) Kraft, Norges Beskr.

at Ledingen i Aaret 1612—13 betaltes af 177 i Byen bosiddende Personer og i Aarene 1614—15 og 1615 -16 af 222, hvilke Tal vel neppe fjerne sig meget fra Antallet af Huusholdninger. I en Taxation over det Stavangerske Borgerskabs Formue og Næring af 1657 er der opført et Antal af -349 Familier, hvori dog ogsaa udenbyes boende Borgere ere medtagne, og herefter kan man antage, at Byen paa denne Tid har talt omtrent 2000 Indbyggere. En i 1684 foretagen Tælling udviser vistnok kun et Antal af 1479; men Stavanger var da allerede paa Grund af de Christiansand tilstaaede store Forrettigheder samt andre tilstødende Uheld begyndt at gaa sterkt tilbage. I den ovenfor nævnte Taxation af 1657 er Borgerskabets Huse anslaaet til et Verd af 27,044 Rdr., dets Handel, Brug og øvrige Formue til 32,940 og dets Rentepenge til 2,100 Rdr., tilsammen 62,084 Rdr.

Det er ovenfor viist, at Oslo paa Reformationens Tid maa have været en ubetydelig og næringsløs Flekke, hvis Befolkning ikke kan have oversteget et Tusinde, hvorvel den ogsaa da var den første blandt det søndenfjeldske Norges Kjøbstæder. Efterat imidlertid Trælasthandelen, for hvilken Byen havde en gunstig Beliggenhed, var kommen i Gang, synes den at være gaaet jevnt fremtid i Velstand og Folkemængde. Endnu i Midten af det sextende Aarhundrede var Handelsrørelsen, saavidt man kan see af de i Norske Samlinger trykte Akershusiske Lehnsregnskaber, kun liden. Men i Begyndelsen af det næste viser der sig allerede et betydeligt Opsving. 1 Aaret 1608—9 blev saaledes Byen besøgt af 90 fremmede Fartøier, drægtige tilsammen omtrent 2600 Læster, i hvilke udførtes 6714 Tylfter Dæler foruden andre Sorter Trælast og Skindvarer. Borgerskabet selv eiede flere større Skibe, der førte Trælast til Holland, England og Spanien. I Aaret 1609 blev saaledes i 14 forskjellige, Osloensiske Borgere tilhørende, Skibe udført 1765 Tylfter Deler, 312^ Stuchewehr Sperrer foruden andet Tømmer.

*) Kraft, Norges Beskr.

I 1628 ankom der 98 fremmede Fartøier til Christiania, tilsammen drægtige 4585 Læster, i hvilke der udførtes 10,530 Tylfter Dæler, 182 Stuchewehr Spener m. m. Halvhundrede Aar senere var Udførselen allerede steget til det mangedobbelte, idet der i Aarene 1668 — 70 gjennemsnitlig udførtes en Million og i Aarene 1680—84 li Million Bord aarlig. — Til Bestemmelse af Byens Folkemængde ved denne Tid eller i Midten af det syttende Aarhundrede haves følgende Data. Ifølge Ministerialbogen udgjorde Antallet af de aarlig Födte i Aarene 1648 — 61 gjennemsnitlig 110*); antager man, ligesom ovenfor, at Fødslerne har forholdt sig til den hele Folkemængde som 1 til 30, saa faaer man ud, at denne sidste har været over 3000 eller henimod 3500. I et Mandtal over Familie-Landehjælpen af Christiania for Aaret 1675 er opfort 554 Huusholdninger; da ingen af Mandtallerne over denne Skat ere fuldstændige, men de Fattige overalt synes at være udeladte, og man derfor trygt kan sætte Familiernes Antal til over 600, saa faaer man ogsaa heraf ud, at Byen har havt en Folkemængde af over 3000, hvilket Resultat saaledes maa ansees som temmelig paalidelige — I en Taxation af 1661 er Byens Huse verdsatte til 131,235 Rigsdaler, og sammesteds anføres, at Børnepengene beløb sig til over otti Tusinde Rdr. I et Regnskab over Familieskatten af 1676 er 89 Borgere opførte i første Klasse, hvis Formue var over 500 Rdr., 50 i anden Klasse, med en Formue al mellem 500 og 300 Rdr., 111 i tredie Klasse, mellem 300 og 100 Rdr., 186 i fjerde Klasse, under 100 Rdr., og i et Regnskab over Kobberskatten af 1675 er Borgerskabets hele Formue — vistnok for lavt — anslaaet til 212,200 Rdr.

Blandt det søndenfjeldske Norges Kjobstæder var Tunsberg den, som gik mindst fremad i det her omhandlede Tidsrum, hvilket havde sin Grund deri, at den har en langt, mindre udstrakt Tømmertract end nogen af de øvrige.

*) Langes haandskr. Samll.

Trælasthandelen var nemlig her som overalt i det Sønden-fjeldske de næringsdrivende Borgeres væsentligste eller saagodtsom eneste Sysselsættelse. I Aaret 1612—13 afgik fra Tunsberg 37 fremmede fartøier. tilsammen drægtige

o ' c* r»

750 Læster, og 44 indenlandske, deriblandt 36 hjemmehørende i Byen selv, tilsammen drægtige 676 Læsler, der indtoge Ladning for udenrigske Havne, desuden endeel Jægter og Baade, der gik i indenrigsk Fart. Der udførtes 2206 Tylfter Bord, 694 Tylfter Bjelker, 92,700 Sperrer, foruden endeel anden Trælast. I den følgende Tid synes Byens Handel vistnok at være gaaet fremad, men uden at naae nogen synderlig Betydning, og i Aarene nærmest efter Souverainitetens Indførelse beløb Toldintraderne af Tunsberg sig neppe til en Tyvendepart af Christianias og en Femtepart af Fredriksstads Toldintrader. Byens Folkemængde oversteg paa denne Tid neppe 700,*) Holmestrand og Velstanden synes at have været temmelig ringe. I Regnskabet over Familie-Landehjælpen af 1676 er kun 5 Familier opførte i første Classe, 11 i anden, 30 i tredie og 37 i fjerde Classe, Resten vare Fattige. Ifølge et Kobberskatmandtal af 1674 var Borgerskabets samlede Formue 42,700 Rigsdaler.

Større Fremskridt synes Skeen og Fredriksstad at have gjort, og navnlig den førstnævnte By eller rettere det under samme hørende Ladested, Langesund, var allerede i det sextende Aarhundrede bekjendt som et af de allervigtigste Exportsteder for den Norske Trælast. I Aaret 1599 — 1600 ankom saaledes hertil 185, fordetmeste hollandske og frisiske, Skibe, tils. drægtige 7915 Læster, i hvilke blev udført 13,331 Tylfter Dæler, 457 Stuchewehr Sperrer foruden anden Trælast. Endnu betydeligere var Handelen i det

*) Dette sluttes af et Familie-Landehjælp-Mandtal af 1675, i hvilket er opført 91 Huusholdninger i Tunsberg og Holmestrand foruden 6 2 .Forarmede, som intet har, samt fattige Seilingsfolk og Vedhuggere," tils. 153 Familier.

syttende Aarhundredes sidste Halvdeel, da der i Decenniet fra 1667 til 1676 udførtes aarlig mellem 3 og 600,000 Bord, hvortil endnu kom Producterne af Omegnene Bjergverker, som paa denne Tid allerede havde naaet en ikke saa liden Betydning. — Ifølge et Andragende fra Presten Peder Nyborg til Skeens Magistrat, dat. 29 April 1696*), havde Byen paa denne Tid 2362 Indbyggere; heraf synes man at kunne slutte, at den i Tiden omkring Souverainitetens Indførelse ikke kan have talt meget mindre end 2000. I et Mandtal over Familie-Landehjælpen for Aaret 1676 af Skeen og Kragerø, hvilken sidste i 1666 havde faaet Kjøbstads-rettighed, men endnu var ganske ubetydelig og ikke regnedes for en særegen By, er opført et Antal af 250 Familier; men da de Uformuende ikke ere medtagne, og derfor disses Vedkommende vistnok kan lægges henimod et Hundrede til**), saa faaer man ud, at Byen paa denne Tid har talt mellem 1500 og 2000.

Til at give en Forestilling om Udstrækningen af Fred-riksstads Handel kan et Toldregnskab for Aaret 1616—17 tjene. Ifølge dette blev der i det nævnte Aar i 56 fremmede Skibe, tilsammen drægtige 1190 Læster, udført 2700 Tylfter Dæler, 180 Tylfter Bjelker tilligemed anden Trælast, og i 18, Borgerskabet tilhörende, Fartøier, tils. drægtige 335 Læster, foruden Skindvarer og Smaalaßt, 397 Tylfter Deler og 61 Tylfter Bjelker. Ifølge et Regnskab af 1602 blev Byskatten i dette Aar betalt af 153 Personer ß af

*) I Rigsarchivet.

**) Ifølge Regnskaberne over Familieskatten af Fredriksstad og Tunsberg for 1675 og 7 6 var der i den førstnævnte By mod 154, som betalte Skatten, 6 4 Uformuende, og i den sidstnævnte 62 mod 91. — I det ovenanførte Mandtal er foruden Kragerø rimeligvis ogsaa de under Skeen hørende Ladesteder, navnlig Porsgrund og Langesund, medtagne; m»n disse vare uden egen Betydning og alene at betragte som Udskibningssteder for Skeens formuende Handelsmænd.

hver) foruden „15 unge Karle, som ingen Tomter haver"*): heraf kan man slutte, at Fredriksstad paa denne Tid har talt omtr. 800 Indbyggere. I Tiden nærmest efter Souverainitetens Indforelse var Handelen allerede betydeligt større, hvilket sees deraf, at der i Aarene 1673—75 udskibedes i Gjennemsn't aarlig 430,000 Stk. Bord foruden nogle Hundrede Tylfter Bjelker, og Folkemængden maa paa denne Tid have oversteget et Tusinde.**) I et Kobberskatmand-tal af 1674 er Byens Formue ansat til 45,300 Rdr.

Til disse, Norges gamle Kjøbstæder, som efter det Foregaaende kan antages i Tiden nærmest efter Souverainitetens Indførelse at have talt 18—20,000 Indbyggere, var der i det syttende Aarhundrede kommet 2 nye, nemlig Kongsberg, anlagt 1624, og Christianssand, der fik Kjøb-stadsprivilegier 1641. Otn den førstnævnte af disse har det ikke været muligt at tilveiebringe Oplysninger, hvoraf der kunde sluttes noget med Hensyn til dens Folkemængde ved den angivne Tid, og som en Bergstad uden Handel og uden nogen egentlig Borgerstand synes den ogsaa at vedkomme os mindre paa nærværende Sted. Hvad Christianssand angaaer, som i lang Tid var de Danske Kongers Kjæledægge, og til hvis Gunst der blev drevet en formelig Ødelæggelseskrig mod Stiftets øvrige Handelsstæder, da talte den allerede i 1683, ifølge et Mandtal over Krigshjælpen for dette Aar, 13—1400 Indbyggere,***) og rimeligviis har dens Befolkning

*) Fredriksstad var anlagt paa en af Kronens Gaarde, og dens Borgere betalte derfor en séregen Afgift til denne.

**) I et Mandtal over Familie-Landehjælpen af 16 75 er opført et Antal af 218 Husholdninger i Fredriksstad og det under samme hørende Moss Ladested. Heri er ogsaa „Fattige, der ikke formaae at betale Skatten," medtagne,

***) I Mandtallet er opført 240 Husholdninger, Arendal, Østerriisøer og de øvrige under Christianssand hørende Ladesteder fraregnet. Arbeidere ere ogsaa medtagne, saa at Mandtallet maa ansees nogenledes fuldstændigt.

ved Souverainiteten^ Indførelse ikke været meget under et Tusinde.

Men hertil kommer endnu den Række af Ladesteder langs det søndenfjeldske Norges Kyster, som vare opstaaede ved Trælasthandelen, fornemmelig i det sextende og syttende Aarhundrede, og hvoraf kun enkelte ere medtagne i de i det Foregaaende anførte Mandtal, nemlig Holmestrand under Tunsberg, Moss under Fredriksstad og maaskee Skeensfjordens Ladesteder under Skeen.

Den eldste og anseeligste blandt dem, Drammen, var dengang som senere det vigtigste Udførselssted for Træ-lasten i det hele Land og talte allerede ved Enevolds-regjeringens Indførelse over 2000 Indbyggere*). Dernæst kan nævnes Fredrikshald, som i 1665 fik egne Kjøbslads-privilegier, hvis Udførsel var større end Fredriksstads, og hvis Folkemængde sikkert overskred et Tusinde; Laurvik, som af Arnt Berntsen kaldes en „stor, navnkundig og berømt Ladestad," som havde en langt betydeligere Handel og vistnok ogsaa en større Folkemængde en Tunsberg**), fremdeles Soon, Østerriisøer, Arndal, Mandal o. fl. Naar disse medregnes, kan Norges Bybefolkning ved det nævnte Tidspunct antages at have naaet mindst 25,000 og sandsyn-ligviis at have oversteget ikke ubetydeligt dette Tal.

Det er allerede ovenfor berørt, at Handelsforholdene paa denne Tid ikke vare heldige, og at navnlig Trælasthandelen maa have kastet meget lidet af sig. Hertil kom endnu, at Byerne under de ulykkelige Krige nærmest før Enevoldsregjeringens Indførelse paa det haardeste vare blevne medtagne ved Extraskatter og Indqvarteringer. Tilstanden var som Følge heraf, sammenlignet med senere Tider, temmelig maadelig, navnlig i de søndenfjeldske Kjøbstæder. At de dog saavel i oeconomisk Velvære som i enhver anden

*) Langes Tidsskr. II. 3 9 6.

**) I et Mandtal over den aarlige Byskat af Laurvik for 16 78 er opført 198 Skatydere (Sandefjord og Stavern iberegnede).

Henseende stode uendelig meget høiere nu end i Reformationens Tidsalder, er udenfor al Tvivl, Dengang var Handelen i det søndenfjeldske Norge endnu yderst ubetydelig, og i det Nordenfjeldske indskrænket til Bergen,

hvor den ganske var i Fremmedes Hænder; nu derimod var der overalt en livlig Virksomhed og de Fremmede overalt fortrængte. Dengang var Kjøbstædernes Søfart indskrænket til Kystseilads med Smaajagter og Baade; nu derimod havde enddog det ubetydeligste Ladested Skibe i udenrigsk Fart, og de større Byer eiede anseelige Handelsflaades som besøgte alle Europæiske Farvande. Nu overhovedet kunde Norge siges at have en virkelig Borgerstand, medens Kjøb-stadbefolkningen paa Reformationens Tid, nedsunken i Armod og Afhængighed og uden egentlig borgerlige Næringer, neppe fortjente at kaldes saa.

Dette var et stort Skridt fremad imod Folkets nationale Emancipation. Den Norske Borgerstand ved Enevældens Oprettelse var hverken synderlig velhavende eller synderlig oplyst, men den stod i begge Henseender langt over det øvrige Folk. Ved Handelen bragtes den i en stadig Forbindelse med andre mere oplyste Nationer, og den stigende Velstand og Virksomhed maatte bidrage til

<> ~ o

at hæve den i saa lang Tid nedtrykte Almeenaand. Paa Reformationens Tid stod der endnu nogle Rester igjen af den gamle Communalforfatning; men disse vare aldeles betydningsløse, fordi den fattige og faatallige Bybefolkning ikke formaaede at gjøre noget Brug af dem. Ved Souve-rainitetens Indførelse derimod, da ethvert Spor af Selvstyrelse var tilintetgjort og Byerne fuldstændigt underlagte den centrale Administration, var til Gjengjeld Betingelserne for et virksomt Communeliv i langt høiere Grad tilstede, og der fandtes nu mere af den Aand, som havde affødt

O 7

Middelalderens Communalforfatninger. I de større Byer gjorde Borgerskabets Fordring paa at deeltage i Bestyrelsen af de comrnunale Anliggender sig stedse mere og mere gjeldende, saa at Regjeringen mod Slutningen af det syt-Norge under Foreningen med Danmark [15 3 7- 1814]. 105

tende Aarhundrede enddog indrømmede dem et Slags Repræsentation, saa lidet end en saadan stemmede med Ene-voldsregjeringens hele System*). Heller ikke Fordringer af en mere omfattende Natur, nemlig saadanne som Landets politiske og nationale Interesser stillede, kunde længe forblive fremmede for en driftig og fremadstræbende Borgerstand, og det er i denne Henseende betegnende, at Ønsket om et Norsk Universitet, i hvilket alle nationale Bestræbelser siden samlede sig, for første Gang fremtræder i den af de Norske Kjøbstæders Deputerede ved Arvehyldingen i 1661 overrakte Supplication.

Medens Kjobstadbefolkningen i Norge saaledes i Tidsrummet fra Reformationens til Enevoldsmagtens Oprettelse havde gjort store Fremskridt i Velstand, Uafhængighed og Almeenaand, var Danmarks Borgerstand i samme Tidsrum snarere gaaet tibage. Det er allerede ovenfor bleven be-

*) Et Kongebrev af 19 Juni 1619 (N. Tegn.) viser, at der allerede paa denne Tid rørte sig en urolig Aand hos det Bergenske Borgerskab. Det heder nemlig her, at „en Part af Borgeriet i Bergan skal have sig understandet selv fornævnte Byes Regnskaber at ville examinere og forhøre, endog vi selv derudinden naad. havde Anordning gjort." Det befales Lehnemanden at lade tiltale dem, som „saaledes have eonspireret, sig sammenrottet og forbundet, ved yderste Lougmaal, efterdi saadan deres Procederen og Gjerning er imod vores Høihed." Ogsaa i Christiania forefaldt der gjentagne Stridigheder mellem Øvrigheden og Borgerskabet, som holdt Forsamlinger eller „sammenrottede sig" for at afgjøre communale Anliggender; (en Pakke herom fra 1645 i Statholdersk. Arch. i Rigsarch.) Om de 1 6 Mænd eller Borgerrepræsentanter i Bergen se Rescr. 3 1 Juli 1 680 og 4 Febr. 1682 (Bergs Rescriptsamling). En lignende Institution fandtes vistnok ogsaa i flere af de andre Byer.106

I. K. Sars.

merket, at Kjøbstadnæringerne i dette Land leed overordentligt Afbrek ved Adelens stedse stigende Privilegier og ved Bondestandens og Agerbrugets deraf følgende slette Forfatning, at Kornudførselen neppe kan antages at have været saa stor i Midten af det syttende, som den var i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede, at Studehandelen saagodtsom ganske var kommen i Adelens Hænder, og at de fleste af Danmarks engang blomstrende og anseelige Kjøbstæder paa Grund heraf ved Enevoldsmagtens Oprettelse befandt sig i den

maadeligste Forfatning Hertil kom, at hvad der endnu ved Reformationstiden stod tilbage af communal Selvstyrelse, saagodtsom ganske blev tilintetgjort i den paafølgende Tid""). Dette var ikke andet, end hvad der ogsaa skete i Norge; men her havde Byernes coin-munale Forfatninger kun havt lidet at betyde, og det var saaledes intet væsentligt Tab, at de ophævedes, hvorimod de i Danmark havde omsluttet et virkeligt Communeliv, som nu ved den stigende Centralisation maatte gaae til

1T» O

Grunde.

Det offentlige Liv overhovedet i Danmark hensvgnede

O m'

efter Grevefeiden paa en umiskjendelig Maade. Denne

*) I Midten af det 16 de Aarhundrede blev det almindelig Regel, at KjøbBtæderne kom i et Underordnelsesforhold til de kongelige Lehnsmænd (Befaling af Chr. III. 1 547 , gjentagen af Fredr. II. 1561 og senere). Se Jacobsens Afhandl, om Kjøb-stæderne, Hist. Tidsskr. V. 3 5 ff. — Christian IV., der, som bekjendt, nærede megen Interesse for Kjøbstædernes Opkomst, synes ikke at have viist nogen Skaansel mod Levningerne af deres communale Friheder. Saaledes berøvede han i 1618 Kjøbenhavns Øvrighed dens Ret til at lægge Skat paa Borgerne og fordrede, at hans Statholder skulde have den afgjørende Stemme herved. (Hammerich, Om de uadelige Stænder, Nyt hist. Tidsskr. 1 B.). Under ham blev ogsaa Borgerstandens Provinsmøder afskaffede (16 04). Jvfr. iøvrigt Schlegel, Om de Danskes Autonomi, S. 2 2 3.

Begivenhed lagde vel ved Reformationens Indførelse Grunden til store Fremskridt i almindelig Oplysning; men paa de sociale og politiske Forhold havde den i det Hele en uheldig Virkning. De lavere Stænders Reisning endte med et Nederlag, som kuede alle fremadstræbende Kræfter. Gjæringen afløstes af en langvarig Stilstand, og Folgerne af Samfundets dybe Splittelse, som hiin Begivenhed havde bidraget til at forværre, og som efterhaanden tilintetgjorde den Almeenaand, uden hvilken et Samfund ikke kan bestaae, begyndte nu at træde klart frem. Aristocratiet var gaaet over til et formeligt Oligarchie. Rigsraadet, som allerede før Reformationen havde faaet en afgjørende Indflydelse paa alle Statens Anliggender, fik efter denne Tid, da det fuldkommen havde uddannet sin Forfatning, næsten al virkelig Regjerings magt i sine Hænder, saa at ordentligviis af Kongerne meget lidet og af de øvrige Stænder saagodtsom intet kunde settes igjennem mod dets Villie*). Rigsraadet gik nu ogsaa over til at blive en særskilt Afdeling af Adelen eller en særegen høiere Stand**), idet nemlig dets Medlemmer i Regelen toges af en indskrænket Kreds af mægtige, med hinanden nøie forbundne Slegter, medens de øvrige vare udelukkede derfra. Herved løsnedes Grunden under den aristocratiske Regjeringsform, paa samme Tid som den i det Udvortes naaede sin høieste Udvikling, idet der i den adelige Stand, som hidtil havde udgjort en tætsluttet Masse, opstod en Spaltning, og idet den lavere Adel, som ingen Deel havde i Rigs'raadsoligarchiets Magt, efterhaanden ligesom det øvrige l1 olk blev mere og mere fremmed for det offentlige Liv og for Statens Anliggender. Det synes, som at det havde været det Naturlige, at denne nu mere og mere havde sluttet sig til de lavere Stænder, for i Forening med dem at indskrænke Raadet og tilkjæmpe sin Repræ-

*) J. E. Larsens Afhandl, om Rigsdage, Landsthing og Rigsraad, Hist. Tidsskr. I. § 14.

**) Sammest. § 15.

sentation paa Rigsdagen en selvstændig politisk Betydning. Herved vilde maaskee en fri Forfatningsudvikling have været betrygget. Uheldigviis var en saadan Forening umuelig paa Grund af den dvbe sociale Adskillelse mellem Adelen og det øvrige Folk, og de store Forrettigheder, som den førstnævnte besad Rigsraadet beskyttede og udvidede disse, og den øvrige Adel gav heller Afkald paa enhver politisk Indflydelse, end den vilde udsette sig for at tabe noget af hine lucrative Privilegier, hvorved i Virkeligheden dens Stilling i Samfundet blev

undergravet. Adelens sociale For-

n o

trin kunne nemlig forekomme naturlige, saalænge den regjerer Samfundet, saalænge den er politisk virksom og gaaer foran i Krig og Fred: men de blive utaalelige, naar den drager

ei o 7 n * o

sig ud af det offentlige Liv. Et saadant Forhold maatte ogsaa have en degraderende Indflydelse paa Standens hele Characteer. Dens Frihedsaand og Fædrelandssind tabte sig mere og mere. Alene naar det gjaldt dens Frihed for at deeltage i de offentlige Byrder viiste den Sammenhold og Fasthed; for Samfundets almindelige Interesser derimod syntes den som oftest at være temmelig ligegyldig, og til de lavere Glasser stillede den sig væsentlig kun i Undertrykkerens Forhold. Herremændene, som fordum havde været Landets rette Forsvarere, og hvis Privilegier jo ogsaa oprindelig grundede sig paa, at de skulde „vove deres Hals for Kongens og Landsens Fred", viiste sig nu ofte uvillige til Opofrelser, ofte enddog feige og forræderiske, naar det gjaldt deres Fædrelands Forsvar. Higen efter Berømmelse og Udmerkelse blev sjelden blandt dem, og det Sedvanlige var, at de tilbragte Livet hjemme paa sine Gaarde, beskjæftigede med at samle Penge og udsuge sine Bønder*). — Naar det skortede Adelen paa Almeen-aand og Sands for borgerlig Frihed, kunde disse Følelser endnu mindre tænkes raadende hos de lavere Stænder.

*) „Ihr Geist war nicht Ehrgeiz, sondem Finanzsucht", Spittler, Gesch. d. Revol. 1 6 60.

Bondestanden, hvis Repræsentation paa Rigsdagene ganske var bortfaldet i Slutningen af det sextende Aarhundrede, stod paa en Maade udenfor Samfundet, og Borgerstanden havde, navnlig siden Reformationen, levet under et altfor sterkt Tryk og i altfor megen Afhængighed, til at ikke Sneverhed og Smaalighed skulde være bleven de fremherskende Træk i dens Characteer. Had mod Adelen og Misundelse over dens store Forrettigheder synes at være bleven mere og mere almindelig, og dette havde til Følge, at de borgerlige Classer satte alt sit Haab til en Forøgelse af Kronens Magt og ganske tabte Interessen for at bevare politiske Rettigheder, som efter de daværende Samfundsforholde fornemmelig korn Adelen til Gode.

At den hele Stænderforfatning savnede Livskraft, at navnlig Aristocratiet under sin tilsyneladende store Magt skjulte et dybt indre Forfald, kom tilsyne paa den meest iøinefaldende Maade ved Statsforandringen i 1660. Denne var en fuldstændig Omstyrten af det Bestaaende, og den gjennemførtes ikke destomindre uden nogen Kamp. Sjelden eller aldrig er vel et større Resultat opnaaet ved saa smaae Midler og med saa liden Anstrengelse. Der er i det Angreb, som blev rettet mod den bestaaende Statsforfatning, intetsomhelst at beundre; det blev ikke foretaget efter en dybt udtænkt og længe forberedet Plan; det udførtes, uden at der paa noget Punkt krævedes nogen serdeles Virksomhed eller Dristighed, og det er bekjendt, at Kongen var meget langt fra at legge nogen fast Holdning for Dagen, at han tvertimod efter al Sandsynlighed vilde have trukket sig tilbage eller ialfald aldrig have gaaet saa langt, som han gik, saafremt der havde viist sig Tegn til alvorlig Modstand. Men det viiste sig, at baade Rigsdag og Rigsraad vare saa aldeles ude af Stand til at forsvare sin Plads som selvstændige Statsautoriteter, at Kongen blot behøvede at ud-strekke sin Haand efter Enevoldsmagten for at faae den, og Hofcamarillaens Foretagende blev saaledes kronet med et Held, som den selv neppe havde kunnet vove at haabe.

Den adelige Stand paa Rigsdagen var alene bekymret for sine Privilegier; den havde ogsaa isoleret sig formeget fra det øvrige Folk til at kunne optræde som Frihedens For-kjæmper, og den tabte aldeles Hovedet, da den blev overrasket med Forslag til gjennemgribende Forandringer i Constitutionen. Borgerstanden og Geistligheden lod sig lede af Hoffets Creaturer og af sin Avindsyge mod Herremændene. En og anden Gang fremdukker vel under Forhandlingerne Tanken om, at Folkets Repræsentanter ikke gqjiske burde lade Magten slippe sig af Hænderne; men der fandtes ikke en eneste Mand med Characteer og fremragende Dygtighed, som kunde gribe denne Tanke

og give Bevægelsen en anden Retning end den, Hoffet ønskede. Rigsdagens Forhold vidner i det Hele om en total Mangel paa Charateteer, politisk Fremsynethed og Frihedsaand, og maatte betage Kongen enhver Betænkelighed ved at benytte den Magt, som var bleven ham overdraget, paa en hvilken-somhelst Maade, han fandt for godt.

Den nye Tingenes Orden, som blev grundlagt i 1660, stødte heller ikke senere paa nogen Opposition. At de store Adelsslegter, som tilforn havde regjeret Staten, vare misfornøiede, er en Selvfølge, og der mangler heller ikke Vidnesbyrd om deres fiendtlige Stemning*); men denne kom intetsteds til noget alvorligt Udbrud. Folket i det Hele bøiede sig villigt for den souveraine Kongemagt og følte neppe Savnet af politiske Rettigheder, som det ikke havde forstaaet at gjøre Brug af, da det besad dem. Ene-voldsregjeringen behøvede saaledes ikke voldsomme Midlet-for at befæste sig. Den havde allerede under de første Enevoldskonger i det Væsentlige den samme Characteer, som den siden stedse bevarede: lidet virksom, men ogsaa lidet voldsom eller despotisk. Ikke destomindre — saa skrøbeligt havde det Gamle været — gjorde den nye Tin-

*) Se fornemmelig P.W.Becker, Saml. til Danm. Hist. I. 208 f., 311 o. fl.Norge, under Foreningen med Danmark [153 7

genes Orden sig med en forbausende Hurtighed gjeldende i alle Forholde og bevirkede en total Omveltning i Samfundets hele Characteer, i Folkets Sæder, Tænkemaade og aandelige Liv. Statsforandringen var ikke blot radical i sin politiske Form, den blev det ogsaa i sin nationale og sociale Eftervirkning*).

Der er i denne Henseende fornemmelig tre Hoved-puncter at bemerke: det gamle Aristocraties Undergang og Opkomsten af en ny, fornemmeligt tydsk, Hofadel, dernæst Hoffets og Hovedstadens i overvettes Grad stigende Betydning, endelig Dannelsen af et sterkt centraliseret Regjeringsmaskineri, som greb ind allevegne og fuldstændigt absorberede Statens offentlige Liv.

Den gamle Danske Adel var endnu i Tiden umiddelbart før Statsforandringen talrig og, som det syntes, blomstrende. Dens Medlemmer beklædte alle høie Poster ved Hoffet, i Administrationen, Armeen og Flaaden; flere blandt dem vare overordentlig rige, og tilsammen eiede de næsten det halve Land. Fra denne Høide blev den pludselig nedstyrtet ved Souverainitetens Indførelse, og der hengik neppe et Par Generationer efter denne Begivenhed, før den kunde siges at være saagodtsom aldeles uddøet eller forsvunden. Enevoldsregjeringen, der ikke turde stole paa, at noget Medlem af den engang herskende Stand oprigtigt vilde slutte sig til den nye Tingenes Orden, gik systematisk tilverks i at fortrænge og udelukke Danske Adelsmænd fra Statstjenesten, navnlig fra de militaire Befalinger*'*), hvilket fordetmeste bortgaves til tydske Officierer, som kom ind i Landet med de hvervede Tropper. Hoffet

*) Molbechs Afh. om Holberg og hans Samtid, Hist. Tidsskr. VI. 4 80 ff.

**) Allerede i 16G2 nævnes saaledes, i et Brev fra den Svenske Resident i Kjøbenhavn, Duvall (Becker, I. 281), Oberst Eiler Holk som den eneste Danske Adelsmand, der endnu var i Dansk Krigstjeneste. Se ogsaa Becker II, 249 og flere.

blev efter Statsforandringen næsten aldeles fortydsket; Dronning Sophie Amalie var tydsk; Fredrik den Tredie kumle paa en Maade siges at være det samme; begges Yndlinger og fortrolige Raadgivere vare Tydskere. Saalænge Rigsraadet bevarede sin Magt, holdt disse sig endnu i Baggrunden, og Kongen vovede ikke at drage dem frem for ikke at opirre de mistænksomme Oligarcher, som allerede begyndte at knurre over, at han viste Udlændinger mere Fortrolighed end Landeis egne Børn. Efter Rigsraadets

D ~ O

Fald kunde han mere uhindret følge sin Tilbøielighed; dog maatte Overgangen ikke blive altfor voldsom, og den indenlandske Adel var derfor endnu i denne Konges Regjeringstid sterkt repræsenteret i de høie Stats- og

Hofembeder. Men allerede under hans Eftermand, Christian den Femte, der ogsaa havde faaet en tydsk Opdragelse, og endnu mere senere, er tydske Navne de overveiende i Kongens Raad*), i Armeen, ved Hoffet og blandt Landets store Godseiere. Der begyndte en formelig Indvandring af tydske Adelsmænd, og disse modtoges i Regelen med Velvillie og gjorde en hurtig Carriere ved Hoffet, som under Christian den VI's Regjering t. Ex. var saa tydsksindet, at ikke engang en Holstener ansaaes for tydsk nok**), og hvoren Dansk Adelsmand kun undtagelsesviis formaaede at trænge sig frem. De erholdt Pensioner, Titler og høit aflagte Embeder, de samlede sig Formuer og tilkjøbte sig store Godser i Danmark eller fik saadanne til Foræring af Kongerne. Paa samme Tid gik det stadigt og hurtigt tilbage med den indenlandske Adel. Den beholdt vistnok efter Statsforandringen de fleste

*) I Geheimeconseilet sad i Aarene fra 1701—1771 25 tydske Adelige eller dog Adelige af tydsk Extraction og foruden 2 Danneskjolder kun 8 Danske fødte Adelige. Baden, Danm. Hist. V. 7 0.

**) I et Brev fra Christian VI. (Mnemosyne III. CLVIII.) heder det saaledes om en Kammerjunker v. Ahlefeld: „tilmed kan jeg ikke bruge ham ved Hoffet, eftersom han er en Holstener".

af sine Privilegier, eller erholdt dem fornyede i den nærmest følgende Tid; men det viiste sig her, hvad der ogsaa andensteds er bleven stadfestet, at en Adel, som har tabt sin politiske Indflydelse, heller ikke formaaer at holde sio- i materiel Henseende, men forarmes, degenererer og uddøer*). Særegne Omstændigheder stødte til for at fremskynde den Danske Adels Undergang efter Statsforandringen Dens vigtigste Indtægtskilde, de indbringende Kronlehn, ophørte aldeles i 1662. Bondegodset var ved de ulykkelige Krige før Souverainitetens Indførelse bragt i den maade-ligste Forfatning; en stor Deel af det laa øde, og Herremændene maatte af dette udrede de paalagte høie Contri-butioner. Mange blandt dem solgte paa Grund heraf sine Godser for det halve Verd og bosatte sig i Stæderne**); de fleste forarmedes, og mange Slægter, som før Statsforandringen havde været mægtige og blomstrende, uddøde med en næsten uforklarlig Hurtighed. Reventlower, Ahle-felder, Wedeler, Knuhter, Holsteiner, Plesser etc., lutter tydske eller holsteenske Adelsfamilier, hvem Hofiet havde trukket ind siden 1660, kom i deres Sted som Landets første Eiendomsbesiddere og meest formaaende Stormænd. Det var ogsaa fornemmelig disse, der optoges i den nye af Griffenfeld indførte Titeladel. Blandt de under Christian den Femte i Grevestanden ophøiede ti Familier var der saaledes kun tre Danske mod syv Tydske, og af de 31 Grevskaber og Baronier, som 1757 fandtes i begge Riger (3 i Norge), eiedes kun 11 af indfødte Danske Familier, Resten af indflyttede Tydske.

Det gamle Aristocratie havde ikke behøvet at søge Magt eller Anseelse ved Hoffet. Dets Medlemmer residerede i Regelen hjemme paa sine Gaarde, og flere blandt dem kunde her omgive sig med en Pragt, som neppe stod

*) Jvfr. saaledes om den Franske Adels Skjæbne i Modsætning

til den Engelske, Tocqueville, L'ancien Régime et la Revolution, ch. VIII.

**) Becker, Samll. II. 143. g114

langt tilbage for den, iler omgav Kongen selv*). Den Tydske Adel derimod, som kom ind efter Enevoldsregjerin-gens Oprettelse, tilhørte ganske Hoffet, opholdt sig derfor ogsaa som oftest i Hovedstaden og lod sine Godser bestyre ved Forvaltere. Statsforandringen maatte overhovedet med-fore, at Hoffet fik en alt overveiende Indflydelse. At opnaae dets Gunst blev nu den eneste Vei til Magt og Anse-

c ~

else; alle boiede sig for det; alle, som ønskede at bryde sig en Bane, kappedes om at opfange Straalerne af dets Naa-desol. Hofholdningen, som tidligere, medens Rigsraad og Rigsdag beviigede Skatter og controllerede Statsindtæg-ternes Anvendelse, havde været indskrænket efter et passende Forhold til andre Udgiftsposter, blev nu, efterat Kongerne havde faaet uindskrænket Raadighed over Statens Midler, overdreven odsel og kostbar.

Under Christian den Sjettes Regjering slugte den saaledes omtrent en Million Rigsdaler aarlig eller henved en Fjerdedeel af Statens samtlige Indtægter**). Rigernes Marv udsugedes for at tilfredsstille en smagløs og latterlig Pragtsyge. Alene Hovedstaden vandt derved. Det glimrende Hof, otn hvilket Alt hvad Landet havde af Riigt og Fornemt trængte sig, skaffede dens Handlende og Haandværkere en rigelig Næring. Kjøbenhavn blev ogsaa stadig begunstiget af Ene-voldskongerne ved Privilegier og Monopoler paa de øvrige Byers Bekostning. Den var „en Blodigle paa Statslegemet",***) „Regjeringens forkjælede Barn, der overdyngedes med Gaver og Kjærtegn, medens andre Stæder vare sig selv overladte."†)

I en lignende Retning, nemlig til at sammentrænge Statens Liv og Kræfter paa et eneste Punct, virkede og-

Molesworth, Account of Denmark, 4th Ed., pag. 48. '**) Nathanson, Danm. Statshuusholdning, 2den Udg. pag. 3 0 6.

***) Undersøgelser om et Norsk Universitet (af Ove Gjerlow Meyer). 177 1. †) Minerva 17 90 (en Afh. om Holstenerne etc.).

saa den Omdannelse, der fandt Sted i Regjeringsmaskineriet, og de Grundsætninger med Hensyn paa den indre Styrelse, der gjorde sig gjeldende efter Souverainitetens Indførelse. Skjønt den almindelige Tendents til at centralisere, som ovenfor antydet, allerede længe før hiin Begivenhed var bleven synlig, laa der dog i den eldre Forfatning, ifølge hvilken den øverste Statsmyndighed var for-deelt mellem Konge, Rigsraad og Rigsdag, sterke Skranker

O 7 CT O O ~ 7

for den. Disse vare nu bortryddede. Den centrale Styrelse erholdt en ny og kraftfuld Organisation; der arbeidedes med Conseqvents paa at udvide dens Virkekreds og tilintetgjøre al Selvstændighed hos de under-ordnede offentlige og com-munale Autoriteter, og neppe er nogensteds Centralisationen, Regjereriet og den administrative Tutel bleven dreven til en høiere Grad end i den Dansk-Norske Ståt efter IbtiO.

Det er allerede heraf klart, at Souverainitetens Indførelse i sine Følger virkede kuende paa det Danske Folks Nationalaand. Den kan vistnok ikke betragtes anderledes end som en længe forberedet, i sig selv nødvendig Catastrophe i Danmarks politiske Udvikling, og Thiers's Ord: les gouvernements commencent tous par avoir raison,*) har uden Tvivl her sin fulde Anvendelse. Der er vistnok al Rimelighed for, at den frelste Staten fra Undergang ved at samle dens Kræfter paa en Tid, da den truedes af de største Farer. Men det maa indrømmes, at Frelsen blev dyrt betalt.

Man kan sige, at den gamle Stænderforfatning havde overlevet sig, og at det politiske Liv, som den omsluttede, var indskrumpet og hensygnende; men det var dog altid Liv, og det afløstes ved Souverainitetens Indførelse af en fuldkommen Død. Folkets Ret til at bevilge Skatter og deeltage i Lovgivningen var inden denne Begivenhed dog

*) Citeret af Schiern, Historiske Studier II. 16 (om Absolutismens Udvikling).

idetmindste i Principet almindelig anerkjendt, og under critiske Omstændigheder undlod man, enddog i det sextende

C* 'O

og syttende Aarhundrede, sjelden at sammenkalde en almindelig Rigsdag, hvis Samtykke krævedes for at give den executive Magts Foranstaltninger tilbørlig Vægt. Saaledes

c o o rr

kunde Interessen for Statens Anliggender hos Borgerstanden og den lavere Adel vel være svag og lidet oplyst; men den fuldstændige Nedsynken i stump Ligegyldighed og snever Spidsborgerlighed kunde først indtræde,

efterat Regjeringen var bleven et Slags Forsyn, hvis \ illie krævede ubetinget Underkastelse, og hvis Handlinger ikke

c 7 ri o

turde være Gjenstand for nogensomhelst Criiik.

Den gamle Adel var gaaet tilbage i indre Dygtighed og havde ophørt at indtage et saadant Forhold lil det øvrige b'olk, der kunde nære dens Kraft; men det var dog et uhyre Tab for den Danske Nationalitet, at den gik til Grunde. Den var Blomsten af Folkets Udvikling. Den havde frembragt en lang Rekke af fremragende Mænd i

O O

de forskjelligste Retninger: Statsmænd, Krigere, Videnskabsmænd, den var enddog i sin Decadence udmærket ved Lærdom, Sands for Videnskabelighed og Literatur, en stolt uafhængig Aand og fremfor alt ved en egte national Cha-

~ o o o

racteer i Sæder og Levemaade*).

Saalænge den beherskede Samfundet, var derfor ogsaa, trods den nære Berørelse med Tydskland og den stadige

•'O©

Paavirkning herfra, en eiendommelig Danskhed overalt sterkt fremtrædende. Men efter Souverainitetens Indførelse forsvinder denne næsten ganske i en Strøm af fremmede Elementer. Tydsk var siden Fredrik den Tredies Tid gjennem hele det syttende og attende Aarhundrede det ved Hoffet brugelige Sprog, og herfra udbredte det sig videre til Samfundets høiere Kredse, ja enddog til Borgerstanden, saa at det paa Holbergs Tid i de større Kjøbstæder var

*) N. M. Petersen, Bidrag til den Danske Litr. Hist. III. 2 2 ff.

næsten ligesaa almindeligt som det Danske.*) Den fra Tydskland indkomne Hof- og Militairadel drog med sig store Skarer af sine Landsmænd, Handlende, Haandværkere, Studenter, Kunstnere o. s. v., der nedsatte sig i Danmark, navnlig i Kjøbenhavn, som næsten blev en Tydsk By. Disse Fremmede, der udgjorde den herskende, toneangivende Glasse, bleve ikke nationaliserede i sit nve Fædreland og antog ikke dets Sprog eller Sæder. De viiste tvertimod en aabenbar Ringeagt for alt Dansk og lærte de Danske at ringeagte sig selv. Molesworth**) fortæller, at han havde hørt mange høie Embedsmænd rose sig af, at de ikke kunde tale Dansk Patrioter klagede over, at Fædrenesproget blev foragtet og næsten overladt til Almuen. „Vore fleste Fornemme," heder det, „troe at fornedre sig, „naar de tale det: man kunde være Dansk og leve i Landet og af Landet uden at forstaae Landets Sprog".**1") Det kom saavidt, at de Danske undsaae sig ved sin Nationalitet og, naar de reiste i Udlandet, gjerne udgave sig for Tydske eller Holstenere. En Forfatter fra Begyndelsen af det attende Aarhundrede siger saaledes: „Der er mange Danske, der holde det for en Skam, at de ere fødte i Danmark, og derfor siger: wir sind von Flensburg, item: Gud forlade min Moder, at hun ikke reiste til Rostock eller Lübeck, da hun var frugtsommelig med mig, for at føde mig der til Verden, paa det jeg uden Skamme kunde sverge paa, at jeg var født og baaren i Tydskland,"†) og Holberg-spøger med det samme, naar han i „Jean de France" lader Espen sige: „Jeg er ikke fød her i Landet; det er kun mine Fiender, som sige saadant; jeg er fød over ti Mile sønden for Randers, hvor vi ere anseet som Lemmer af det hellige Romerske Rige." — Sandsen for den indenlandske

*] N. M. Petersen, 1. c. IV. 7 9 ff.

**) Account of Denmark, pag. 6 2.

***) Molbech, Afh. om det Danske Sprog, Nyt hist. Tidsk. I. 568 ff. †) N. M. Petersen, 1. c. IV. 4 3 9.

Literatur og Videnskabelighed kunde under saadanne Omstændigheder ikke trives. Den gamle Danske Adel, som, medens det aristocratiske Regimente vedvarede, havde pleiet at give sine Børn en lærd Opdragelse, at bibringe dem Kundskaber i Fædrelandets Historie og Lovgivning og at

o o O o

lade dem ved Udenlandsreiser fuldende sin Uddannelse for at gjøre dem verdige til at indtræde i Statens Tjeneste, savnede efter Enevoldsregjeringens Indførelse, da hverken Kundskaber eller Fortjenester, men alene Hofgunst kunde bringe En i Veiret, og da Adgangen til at naae de høie Æresposter i Regelen var lukket for en Efterkommer af det gamle Aristocratie, al Opmuntring til at arbeide paa sin Uddannelse, og sank derfor inden et Par Generationer ned til at blive en Glasse af rette og slette Landjunkere, der var blottet for alle høiere Interesser*). Den fra Tydskland indvandrede Hof- og Militairadel var for den allerstørste Deel raa og uvidende og forstod kun at jage, drikke og doble**). Ved Hoffet udfoldedes der efter Souverainitetens Indførelse en stor P, agt, men den var uden Smag og uden Fiinhed. Skjønt der i Christian den Femtes Tid spores en kjendelig Bestræbelse for at efterligne fransk Hoftone og Hofliv, var det dog egentlig en klodset, massiv Tydskhed, som raadede, og som fra Hoffet „udbredte Stivhed, Smagløshed, Uvidenhedens og Pedanteriets Barbari blandt de høiere Stænder." I den Danske Literatur er der neppe siden Reformationen en magrere Periode end Tidsrummet fra Enevoldsregjeringens Indførelse og indtil Holbergs Optræden. De strenge Videnskaber bleve langtfra dyrkede med den Iver og det Held under de første Enevoldskonger som tidligere, ja enddog Theologien og Medicinen, der i det sextende og syttende Aarhundrede havde været de meest blomstrende Discipliner, sank i denne Tid ned til en mærkelig Ubetydelighed og Fattigdom. Hvad der blev

*) T. A. Becker, Orion II. 6 6.

**) Baden, Fredr. V's. Regj. Aarbog, pag. 7 2.

skrevet og trykt paa Dansk, var næsten udelukkende opbyggelige og asketiske Skrifter, Prædikener, Liigtaler o. s. v., og disse udmærke sig ved en utrolig Smagløshed og Magerhed. Sproget havde tabt sin oprindelige, kjernefulde Characteer og var gaaet over til et barbarisk Blandingssprog af Dansk, Tydsk, Latin og Fransk, der ganske manglede Sammenar-beidelse og organisk Eenhed.*)

Den absolute Kongemagt kan stundom, naar den falder i Hænderne paa begavede og indsigtsfulde Regenter, indtil en vis Grad erstatte Folket Savnet af Frihed og offentligt Liv ved at give Staten en Glands og udfolde dens Kræfter paa en Maade, der maa styrke og hæve Nationalfølelsen. Dette har ikke været Tilfælde i Danmark. Den Danske Enevælde har ingen store Minder at opvise, Blandt Kongerne var upaatvivlelig Fredrik den Fjerde den bedste; men hans Opdragelse var forsømt og hans Evner hævede sig ingenlunde over det Middelmaadige.

O & ~

De øvrige vare complette Nuller, der lode sine Ministre raade i alt Væsentligt, og blaudt disse sidste var der, paa Griffenfeld og Struensee nær, som begge styrtedes efter et kortvarigt Regimente, ingen, der havde Mod eller Evne til at gjennembryde Collegialvæsenets Skranker, hvorved de alene kunde være satte istand til at udfolde en selvstændig indgribende Virksomhed. Regjeringens Politik maatte paa Grund heraf blive svag og characteerløs ligeoverfor Ud-

O ö o

landet, og i det Indre smaalig og søvndyssende ved en pedantisk Formalisme. En collegial Styrelse, indrettet som den Danske, har sine gode Sider; men den er aabenbar lidet skikket til at vække Liv hos Folket eller anspore dets Kræfter. Den formaaer sjelden at løsrive sig fra Routinens og de vedtagne Formers og Grundsætningers Ledebaand.

O O C* C

Uden at være despotisk virker den kuende ved sin Til-bøielighed til at give Forskrifter om Alting, til at regle-

*) Det Ovenstaaende er laant af Molbechs Afh. om Holberg Hist. Tidskr. VI. 480 ff.120

1. E. Såre.

mentere og drage ind under Administrationens Opsyn alle, enddog de privateste Forhold. Neppe har nogen Regjering syndet mere end den Danske i at udstrække den landsfaderlige Omsorg ud over alle rimelige Grændser og i at hindre den naturlige Udvikling ved en ubehændig 0g utidig

*-> O O c5 O

Indblanding. „Cancelliet er hele Statens Oberfoi mynder," siger Riegels, „der stedse behandler Kongens Undersaatter som umyndige og ikke alene foreskriver dem, hvad de skal lære, hvorledes de skal leve, spise, kla;de sig, men enddog hvad Navn de skal bære, og hvorlangt de tør gaae eller reise."*)

I Egenskab af Folkets Formynder antog Regjeringen sig først og fremst et nøiagtigt Opsyn med dets aandelige Næring og sørgede med Omhu for, at ingen nye Meninger, ingen farlige Kj æt terier fik Indpas og besmittede dets rene Tænkemaade. En streng Censur var allerede anordnet ved Christian den Femtes Lovbog, og Anordningen herom blev

c' ö c

nøiere bestemt eller skjærpet ved en Række af Rescripter og Instructioner. Det var ikke nok med, at intet bestaaende Forhold, ingen Brøst i Samfundet kunde omtales frit, at der ikke maatte udtales ringeste Tvivl om, at den ved Statsforandringen indfnrte Regjeringsform var den bedst mulige, indstiftet af Gud selv, og at enhver af Styrelsens Handlinger var idel Viisdom og Retfærdighed; der var ogsaa i reent videnskabelige, theologiske, oeconomiske Materier visse vedtagne .Meninger, som Regjeringen protegerede, og mod hvilke der ikke turde skrives. „De boglige Kunster," siger Holberg, „blive ikke lidet hindrede ved de skarpe Censurer over Bøger, ved hvilke der udrettes, atjder intet kan komme for Lyset uden alene noget kraftesløst og niavert Tøi. Det Imprimatur som sættes for Bøger, er det samme som man vil sige: See det er en Bog, som intet indeholder uden gemeene og forslidte Ting, eller: Maa trykkes, thi det Skrift indeholder intet uden

*) Riegels, Chr. VI. pag. 181.Norge under Foreningen med Danmark [1 537 — 1 81 4]. 121

saadanne Sandheder, som alle veed tilforn, og saadanne Meninger, som fra gammel Tid har været antagne i vores Re-publique."*)

Men Regjeringen lod sig ikke nøie med at bestemme Folkets aandelige Næring; den gav ogsaa, forat forekomme den overhaandtagende Overdaadighed, som det hedte, Forskrifter om Undersaatternes Klædedragt og Levemaade. Allerede fra Christian den Femtes Tid haves en saadan Luxusforordning (13 Marts 1683), i hvilken der paa det nøiagtigste og under Straf af høie Bøder bestemmes, hvilke Prydelser, hvad Slags Klæder Enhver maatte bære, hvor-mange Retter Mad Enhver maatte lade fremsette paa sit Bord, og hvormange Gjester han maatte indbyde i sine Selskaber, alt afpasset efter Rang og Stand. Denne forstandige Lov blev efterfulgt af en lang Rekke Anordninger af lignende Indhold, og endnu imod Aarhundredets Slutning (under det saakaldte Guldbergske Ministerium) kunde Lovgiverne i det Danske Cancellie med Forkjærlighed vende tilbage til denne Art af Virksomhed. I alle Ret-ninger skulde Folket dresseres ved Bøder og Forordninger, og under Christian den Sjette gik man enddog saavidt i sin Tillid til disse Midlers kraftige Virkning, at man ved Hjælp af dem troede at kunde fremtvinge Guds-frygt. Ved den berygtede Sabbathsforordning af 1735 blev det saaledes befalet, at Enhver skulde indfinde sig i Kirken om Søn- og Helligdagene baade til Høimesse og Aftensang; i Kjøbstæderne straffedes Forsømmelse heraf med Pengebøder, som Politimester og Byfoged havde at inddrive paa Prestens Andragende; paa Landet derimod skulde Bønderne, naar de ikke kunde betale Pengene, straffes med at staae i Gabestokken. De her anførte Love, der ere tagne som Exempler ud af en Mængde lignende, ville være tilstrekkelige til at vise, af hvilken kuende Beskaffenhed den Danske Regjerings landsfaderlige Omsorg stundom kunde være, og hvor lidet den respecterede Individets Ret

*) Holberg, Tre Breve, udg. ved Levin, pag. 202.17b'

til Selvbestemmelse enddog i de allerprivateste og allerintimeste Forhold.

Værst og i videst Udstrækning rammedes Næringsveienes, Handelens og Industriens Udvikling af dette Formyndervæsen. Slutningen af det syttende og hele det attende Aarhundrede var det mercantile eller protectionistiske Systems Tidsalder. Ifølge dette maatte Handelen ikke faae Lov til at udvikle sig paa egen Haand; man kunde ikke gaae ud fra, at. de Næringsdrivende selv bedst forstode sine Interesser; men Handelen skulde ved allehaande kunstige Midler gives en bestemt Retning og tvinges overeensstem-mende med visse falske Grundsætninger om hvad der ud-gjorde en Stats Velstand og Midlerne til sammes Opnaaelse. Disse Grundsætninger havde allerede længe været raadende; men först efter Midten af det syttende Aarhundrede bleve de bragte i System og practisk gjennemførte. I 1664 udkom Colberts berømte Toldtarif, der blev et Mønster, som de fleste Europæiske Stater skyndte sig med at efterligne. Den danske Regjering vilde ikke staa tilbage*). Allerede i Christian den Femtes Handelslovgivning er Mercantil-systemets Grundsætninger bestemt udtalte, t. Ex. i Privilegierne for dem, som Manufacturer ville indrette af 8de Januar 1681, hvor der gives Tilsagn om, at Kongen, saasnart de indenlandske Manufacturer vare komne saavidt, at „et anseeligt Forraad af Stoffer af Silke, Uld og Linned kan vorde forfærdiget," vil forhøie Tolden paa, hvad der fra Udlandet indføres af disse Varer, „saaledes at de, som herudi ere interesserede, altid fremfor andre kan beholde Markedet." Tolden bliver allerede benyttet som et Middel til at regulere Handelens Gang og Folkets Oeconomi overeensstemmende med de gjængse Theorier, og Toldtarifferne ere fulde af

*) Ang. Mercantilsystemets Historie i Norge og Danmark kan henvises til Schweigaards Afh. om Indførselstoldens Hist. i „Den Constitutionelle" 183 6, No. 9 7 ff., og Sponneck, Om det Danske Toldvæsen, II. 12 ff.

Forbud mod Indførselen af udenlandske Varer for at ophjælpe den indenlandske Fabrication. — Fredrik den Fjerde var formeget optaget af Krige, maaskee ogsaa for god Financier til at fortsætte disse Bestræbelser. Men under hans to nærmeste Eftermænd, Christian den Sjette og Frederik den Femte, naaede Mercantilsystemet sin fulde Udvikling. I 1735 oprettedes det saakaldte General-Land-oeconomie- og Commerce-Collegium, og efter denne Tid fornemmelig er det forbi med ethvert Spor af Frihed i Danmarks industrielle og commercielle Verden. Idet man gik ud fra, at ingen Artikel var for kostbar, naar den kun var frembragt i Landet selv, og ingen billig nok, naar den maatte hentes fra Udlandet, søgte man ved allehaande kunstige Midler at befordre den indenlandske Production af Industrigjenstande, som langt billigere kunde faaes fra Udlandet. Der ødsledes med Penge til de umodneste Pro-jectmagerier; det befaledes alle Characteriserede og alle kongelige Betjente at forsyne sig med Varer fra de Kjøbenhavnske Fabriker, ja et ßescript af 18 April 1753 paalagde enddog Biskopperne at tilholde Presterne, „at formaae deres Tilhørere, efter deres allerunderdanigste Pligt og Skyldighed, i alle optænkelige Maader at fremme og befordre Alt, hvad der hører til de indenlandske Fabriqvers Opkomst." Ethvert nyt Frikanlæg fremkaldte et nyt Indførselsforbud ; i Toldtariffen af 1762, der samlede i en Sum de fleste ældre Forbud, findes saaledes opført ikke mindre end halvhundrede forskjellige Va-reclasser, og deriblandt flere af de allervigtigste Nødvendighedsartikler, hvis Indførsel var forbudt. Og det var ikke nok med, at Næringsfriheden saaledes blev opofret for at opretholde en ufrugtbar Fabrikvirksomhed; den var ogsaa i andre Retninger underkastet en Mængde Indskrænkninger, blandt hvilke nogle vare eldre end Protectionssystemet, andre vare hidførte ved dette. En enkelt By, enkelte Handlende bleve begunstigede paa de øvriges Bekostning. Danmarks Producthandel var bleven staaende paa et lavt Standpunct som Følge af den slette Forfatning, hvori Bon-

destandens Trældom havde bragt Agerbruget. Istedetfor at arbeide paa at afhjælpe dette Onde, hvorved Landets Næringsveie vilde være bleven førte ind paa en sund og sikker Udvikling, søgte man at bringe Handelen i Veiret ved at tvinge Capitalerne ind i kostbare og storartede Foretagender, til hvis heldige Gjennemførelse der savnedes de fornødne Betingelser. En heel Deel Compagnier bleve oprettede, og, da de ikke formaaede at staae paa egne

Been, maatte de søges opretholdte ved udstrakte Privilegier og Monopoler, der vare til største Afbrek for den frie Handelsvirksomhed.

Virkningen af dette System var ikke blot at forsinke Danmarks materielle Udvikling, men ogsaa, hvad der var endnu meget verre, at degradere Borgerstandens Characteer og tilintetgjøre al fri Speculationsaand. De Danske Kjøbstæder udenfor Kjøbenhavn vedbleve at gaae tilbage paa Grund af de store Begunstigelser, der efterhaanden tilstodes denne By, eller vedbleve ialfald at staae paa det samme låve Standpunct, paa hvilket de havde staaet ved Souve-rainitetens Indførelse. Og, hvad Hovedstaden angaaer, da gik den vistnok fremad i Folkemængde og berigedes ved en stadigt stigende Virksomhed; men denne var af en usund Art. Den opretholdtes ved Monopoler, Privilegier og Pengetilskud af det Offentlige. Den var underkastet en stadig og ofte i den smaaligste Detail gaaende Indblanding

o o or? o

fra Styrelsens Side, og Fabricanter og Handlende kunde neppe betragtes anderledes end som dennes Fuldmægtige eller Bestillingsmænd. De næringsdrivende Classer maatte

O O

herved berøves den agtværdige Characteer, som følger med en uafhængig Virksomhed. Vante til at søge Regjeringens Bistand og Veiledning ved ethvert Foretagende af' nogen Betydning, tabte de efterhaanden baade Lyst og Evne til at handle paa egen Haand, medens tillige Feldtet for selvstændige Speculationer bestandig blev mere snevert og mere usikkert.

De Danske Enevoldskongers milde, landsfaderlige Re-

gimente er ofte bleven berømmet og fortjener det vistnok ogsaa i flere Henseender. Men det er neppe tvivlsomt, at enddog en jernhaard Despotisme ikke vilde have udrettet mere til at kue Nationens Aand og gjøre den politisk umyndig. Despotismen vækker altid en Reaktion inod sig o^ bidrager derved paa en Maade til at holde Folket

O o 1

vaagent. Men den landsfaderlige Enevælde dysser det fuldstændigt i Søvn og bringer det enddog til at foretrække Tvang for Frihed og til at elske en Tilstand af sorgløs Umyndighed. Det Danske Folk befandt sig aabenbart vel ved at regjeres som en Flok Børn og satte en Slags Stolthed i at være det lydigste og meest underdanige Folk i Verden. Molesworth udtaler det allerede, med den hos ham sedvanlige Bitterhed, som sin Overbeviisning, at de Danske elske Træld mimen, og at de, ligesom Cappadocierne i Oldtiden, ikke skulde kunne gjøre noget Brug af Friheden, om den blev dem givet, men at de vilde kaste den fra sig og atter paatage sig de gamle Lænker.*) I over et hundrede Aar efter Souverainitetens Indførelse afbrydes Lovprisningerne over Regjeringen, Yttringerne af den devote Kjærlighed, hvormed Kongehuset blev omfattet, ikke ved en eneste Mislyd og spores der ikke mindste Tegn til, at Folket har længtes efter en bedre Tilstand. De mange Indskrænkninger, som Enhver i sin Virkekreds var underkastet, bleve baarne med en mærkelig Taalmodighed ; det kvælende Opsyn og Indblandingen i allehaande private Forhold blev an-seet som de rette Beviser paa Regjeringens landsfaderlige Viis-dom og Fortreffelig hed. Ved at holdes under et uafbrudt Formynderskab vænnedes Folket til alene at bekymre sig om det daglige Livs Smaating og til at betragte alle Spørgsmaal af en mere almindelig Interesse som noget, der kun vedkom Regjeringen. Adgangen til at udmærke sig i Statens Tjeneste eller enddog blot til at indlegge sig Fortjenester af den Commune, hvortil man hørte, var desuden sperret for de allerfleste,

*) Ace. of Denmark, pag. 17 0.126

og Ærgjerrigheden, Patriotismen, Almeenaanden havde derfor liden elier ingen Næring. I deres Sted kom den arve-undersaatlige Devotion og den honette Ambition som de raadende Folelser. Denne sidste navnlig vedblev,

efter Holbergs Udtryk, under alle Omvexlinger at være det Danske Folks Favoritetudium, den eneste Affect, hvori det viiste en stedsevarende Bestandighed; og Regjeringen, som havde fremkaldt denne noble Passion, gjorde alt muligt for at nære og pleie den. Christian den Femte udgav i 1671 den første egentlige Rangforordning, i hvilken der allerede findes 51 forskjellige Rangclasser opførte. Den blev endnu i den samme Konges Regjeringstid tre Gange omgjort, og den uoverseelige Rekke af Forordninger, Patenter, Resolutioner og Rescripter, som siden fulgte, og som hvert Aar blev forøget, vidner tilstrekkeligt om, hvilken overvettes Priis saavel Regjering som Folk satte paa Ordningen af deslige Forhold. Rangsygen blev paa en Maade det Danske Folks nationale Særkjende. „Det er næsten bleven til et Ordsprog, „siger Reverdil,"*) at i Frankrige er det første Spørgsmaal, man gjør i Anledning af en Ubekjendt: hører han til det gode Selskab, er han velopdragen? 1 Tydskland: er hans Familie af Adel? I Holland: hvor stor er hans Formue? I England: hvorved har han gjoit sig fortjent? I Danmark er der et andet Spørgsmaal, som gaaer forud for alle disse, nemlig: hvilken er hans Characteer? Hvor-

7 O

ved man ikke maa tænke paa den moralske Characteer, men paa Titelen og Rangen." — En saa jammerlig Lidenskab som den honette Ambition kunde umulig bestaae sammen med Uafhængighed og en nobel Tænkemaade: lige-

~ ~ ~ CD

som den var udsprungen af den uverdige Umyndighedstil-stand, hvori Folket blev holdt, saaledes maatte den ogsaa bidrage til end yderligere at fornedre Nationens politiske og moralske Characteer. Den overdrevne Vegt, som tillagdes Rangen, satte enhver anden Udmærkelse i Skygge; Ta-

*) Struensée et la Cour de Copenhague, pag. 214.

lenter, Flid, Fortjenester havde ingen Anseelse, naar de ikke vare forenede med en høi Plads i Rangforordningen; de nyttigste Beskjeftigelser bleve ringeagtede, fordi de ikke aabnede sine Dyrkere Adgang til en Titel. Yed Rang- og Titelvæsenet bleve alle Samfundets høiere Klasser paa en Maade indlemmede i Hoffet og kom snart til at dele de Egenskaber, der ere characteristiske for et Hofslæng: den tomme Forfængelighed, den krybende Underdanighed mod alle Høiere-staaende, den fuldstændige Mangel paa Characteer og borgerligt Mod. Om disse Egenskaber vidner hele den Danske Historie efter Souverainitetens Indførelse: den har ikke en eneste politisk Characteer at opvise, ikke en eneste Mand, der har havt Mod til at føre et frimodigt Sprog ligeoverfor Hoffets Mægtige eller til at fastholde en fra deres forskjellig Overbeviisning. Men udentvivl frembyder den Struenseeske Catastrophe det meest iøienfaldende Vidnesbyrd om, hvor dybt det Danske Folk var degraderet i politisk Henseende ved en hundredaarig Enevælde. Saa ugunstig- man end vil

O O o

domme om Struensee som Statsmand, — og han var visselig en for politisk Klogskab blottet Doctrinair, — saa maa det dog indrømmes, at hans Regjering var den meest oplyste og mindst fordomsfulde, som Danmark havde havt siden Enevældets Oprettelse. Ikke destomindre lykkedes det ham ikke at vinde nogen Sympathie eller Understøttelse hos Folket, som tvertimod synes at have befundet sig meget ilde ved at være bleven rusket op af sin Søvn ved hans frisindede Reformer. Han vakte Uvillie mod sig, heder det, fordi han viste aabenbar Ringeagt for Landets Sprog og Nationalitet; men en saadan Ringeagt havde ogsaa tidligere Regjeringer lagt for Dagen. En mere virksom Aarsag til at gjøre ham forhadt var det udentvivl, at han ved sine for des hele Samfund aabenbart gavnligt Reformer ikke tog Hensyn til at en enkelt Mand eller enkelt Familie kunde lide Tab, at han søgte at indskrænke Rang- og Titelvæsenet og at befrie Statskassen fra den Mængde over-

O O

flødige og uberettigede Pensioner, som hvilede paa den.*) Det betitlede og pensionerede Hofslæng udgjorde

nemlig en overordentlig talrig, i Kjøbenhavn enddog den dominerende Glasse, og Almeenaanden, Interessen for det Heles Fremgang var for svag til at kunne bestaae en Kamp med de mange smaae Familie- og Coteri-Interesser, som Struensee havde været uforsigtig nok til at udfordre. Imidlertid, hvor sterk end Hadet kan have været, saa synes dog den Maade, hvorpaa han blev styrtet, at have maattet vække Indignation og Medynk. Men heraf sees intet Spor. Tvertimod overveldedes det seirende Partis Hoveder med de vemmeligste Smi-gerier, og de ulykkelige Ofre for Hotrevolutionen med den bitreste Haan og de gemeneste Smædelser, medens Ingen havde vovet at hæve sin Stemme mod dem, saalænge

o 7 c

de endnu besad Magten. I den Commission, som blev nedsat for at dømme Struensee og Brandt, fandtes der ikke en Eneste, som havde Mod til at protestere eller til at unddrage sig Deelagtighed i de Justitsmord, som det seirende Partie krævede, og dog sad der i denne Commission Mænd som Kofod-Ancher, Stampe, Luxdorph, Carstens, det vil sige Mænd, som nøde en udeelt Agtelse, ikke blot for sin Duelighed, men for sin Characteers Reenhed og Uafhængighed. Men selv den største personlige Hæderlighed kan svigte, naar den ikke støttes ved sine Omgivelser.

*) Reverdil (1. c. pag. 3 2 2) anfører denne Aarsag som den væsentligste til at gjøre Struensee forhadt og fører til: „Chez une nation oü il n'existe presque pas de classe industrielle, mécontenter les serviteurs de la Couronne, c'est irriter tous ceux qui ont une voix pour se piaindre."Norge under Foreningen med Danmark [1 537 —1 6 14], 12£)

Den her givne Skildring af de Virkninger, som Statsfor-and ringen i 1660 har havt, passer i sine væsentlige Træk alene paa Danmark. Hvad Norge derimod angaaer, da havde hiin Begivenhed deels i sine indirecte Folger en ganske modsat Betydning, deels kunde Virkningerne af det System, som blev grundlagt i 1660, ikke i samme Grad udstrække sig over det fjerntliggende, forsømte Land, som over det Land, i hvilket Hof og Regjering havde sit stadige Sæde, hvorvel ogsaa hiint i Hovedsagen blev regjeret efter de samme Grundsætninger.

Souverainitetens Indførelse gav det gamle Aristocratie

O

Dødsstøder. Dette bidrog i en overordentlig Grad til at svække den Danske Nationalitet, men for den Norske var det i visse Maader enddog en Vinding. Kor at den sidste nem-

O ~

lig skulde kunne gjøre sig gjeldende i det fælleds Aandsliv, for at den skulde kunne bearbeide paa en selvstændig Maade de Culturelementer, som vare tilførte den ved Foreningen med Danmark, — ikke nedtrykkes af dem, — var det en nødvendig Betingelse, at Uligheden mellem begge Folks Kræfter nogenlunde udjevnedes. I Reformationens Tidsalder havde denne Ulighed været paa sit Høieste. Norge var indtil Begyndelsen af det sextende Aarhundrede

bestandig gaaet tilbage; Danmark de/imod var gaaet fremad og havde et kraftigt Aristocratie, en talrig velhavende Bor-

O c5 7 O

gerstand, et sterkt bevæget offentligt Liv, paa samme Tid som det Norske Folk var nedsunket i en fuldstændig Opløsning, uden Ståt, uden Stænder, der kunde danne en Forbindelse mellem de vidt adskilte Bygdelag. Derfor ophørte ogsaa Norge i denne Tid at føre en selvstændigTilværelse. Det

o r» o

modtog Kirkereformen fra Danmark, og med denne fulgte Dansk Sprog og Dansk Literatur; i begge Riger beherskedes Ståt og Samfund af det Danske Aristocratie, og dets In-

O 'c?

stitutioner blev ogsaa i Norge det Mønster, som man stræbte at danne sig efter. Den Norske Nationalitet syntes ganske overveldet og førte i lang Tid kun et latent Liv hos Bondestanden. Men imidlertid forberedes et Omslag umerke-ligt. Efter Reformationen gaaer Byerne i Danmark tilbage, og det offentlige Liv og Communelivet hensygner. I Norge derimod løsnes Næringsveiene fra de Lænker, hvormed de i Aarhundreder havde været bundne; Byerne gaae fremad i Velstand og Folkemængde, og der danner sig en driftig Borgerstand. Saaledes gjenvindes efterhaanden Betingelserne for en selvstændig Udvikling, idet Norge styrkes og Danmark svekkes, saa at det ene Folk ikke beholder en saa ubetinget Overlegenhed over det andet, at det nødvendigviis maa beherske det, men at de begge kunne udvikle

O " c?

sig ved Siden af hinanden og paa en eiendommelig Maade. Men det er først i det attende Aarhundrede, at vi atter see den Norske Nationalitet fremtræde paa en umiskjendelig Maade, — ikke blot i Levningerne af en fossil Cultur, men i et fremadskridende Culturliv, — og til at fremskynde denne Emancipation har Statsforandringen i 1660 ved sine Følger i ikke ringe Grad bidraget.

Norge havde vel ogsaa sin Adel, som gik til Grunde efter Souverainitetens Indførelse, og sine Stænderforsamlinger, der ophørte med Statsforandringen. Men, hvad Adelen angaaer, da var den, som ovenfor omtalt, unational, og med de saakaldte Norske Stænder maa man ingenlunde

forbinde nogen Forestilling om en Nationalrepræsentation. De synes først at være sammenkaldte under Christian den Fjerdes Regjering, rimeligvis efter Rigsraadets Foranstaltning, og bestode af de Danske Adelsmænd, som havde Lehn i Norge, samt Medlemmerne af den Norske Adel, hvortil endnu i Regelen kom nogle Deputerede fra Geistligheden, Byerne og Bondestanden. Regjeringens Penge-forlegenhed, som bevirkede den hyppigere Sammenkaldelse og forøgede Betydning af Rigsdagene i Danmark, fremkaldte ogsaa denne Indretning, idet man søgte at gjøre de bestandig stigende Skattebyrder taaleligere at bære ved at give dem et vist Skin af Frivillighed. Den kunde maaskee, saafremt den havde faaet Tid til at udvikle sig, have bidraget til at vække et offentligt Liv i Norge, hvorvel den var overført fra en med det Norske Folks kun lidet over-eensstemmende Samfundsorden; men den bestod alt for kort til at kunne faae nogen Indflydelse, og det lader heller ikke til, at de Norske Stænder nogensinde gjorde noget Forsøg paa at træde ud af den temmelig passive og underordnede Rolle, som var dem tildeelt*).

Medens Norge saaledes intet tabte ved Statsforandringen, vandt det derimod, ikke blot i statsretlig, men ogsaa paa en Maade i national Henseende en med Danmark ligeberettiget Stilling. Saalænge den aristocratiske Ståt bestod, maatte det nemlig, om end ikke efter den strenge Ret, saa dog factisk vedblive at være en Provins af Danmark, fordi

o J

det ingen Deel havde i den herskende Stand, og fordi dets Adel ikke var sterk nok og efter Landets Natur- og Samfundsforholde heller ikke nogensinde kunde blive sterk nok til at hævde en selvstændig Stilling ligeoverfor den Danske. Anderledes stillede Forholdet sig, efterat Embedsmands- og Borgerstanden ved Statsforandringen var bleven Samfundets

*) Se Berg, Om Landeværnet S. 248, Samll. t. d. N. F. Hist. III. 41 G, 452, N. Tegn. 7 December 1 62 7, 25 April 1644 o. fl. St.

herskende Classe. Nu besad det ene Rige ingen Forrettighed, intet udvortes Fortrin fremfor det andet. Norge havde, som ovenfor viist, allerede ved Souverainitetens Indførelse en Borgerstand, der vel ikke havde naaet nogen svnderlig

O 7 O J

høi Grad af Velstand eller Virksomhed, men som befandt sig i en stadig Opkomst. Og, medens den Norske Adel vedblev at være uselvstændig i sit hele Væsen, en fremmed Plante, der ikke kunde slaae Rod i Norges Jordbund, antog den Norske Borgerstand, ved at opvoxe under ulige-artede Forholde og under Indflydelsen af modsatte Interesser, navnlig efter Statsforandringen, en fra den Danske i mange Henseender ganske afvigende Characteer. Den blev, hvad Adelen neppe nogensinde vilde være bleven, national.

Hvad der her først kan bemerkes, er, at Norges Handel i det Hele taget udviklede sig paa en langt friere og mere naturlig Maade end Danmarks.

Det er vistnok saa, at Næringsveiene ogsaa i det først-

' O O

nævnte Land, navnlig efter Souverainitetens Indførelse, bleve underkastede mangfoldige og trykkende Indskrænkninger. Man lod sig ikke nøie med, af Hensyn til en ordentlig Opkrævelse af Tolden, at indskrænke den egentlige Pro-ducthandel, som tidligere havde været saagodtsom fri, til visse Steder og at opdrage skarpe og for de Norske Forhold kun lidet passende Grændser mellem Kjøbstads- og Land-næringer: man vilde enddog tildele hver enkelt By et vist Handelsdistrict, hvis Indbyggere ikke maatte afsætte sine Varer andensteds eller drive Handel med nogen anden Kjøbstads Borgerskab Dette System havde til Følge, at Borgerne vænnedes til at sætte sin Fordeel i, hvad der i Virkeligheden maatte blive deres Ruin, den størst mulige Indskrænkning af Næringsfriheden og de omliggende Land-districters fuldstændige Undertrykkelse*), og at der opstod en formelig Privilegiekrig mellem de forskjellige Kjøbstæder,

*) S. bl. a. Stampe, Erklæringer, II. 66C — 670, III. 1 83—2 20

idet den ene søgte ved Regjeringens Bistand at tilvende sig et større Opland paa den andens Bekostning. Enkelte blandt dem var ogsaa i høiere Grad end de øvrige Gjenstand for Regjeringens Omhu, og for at hæve disse bleve vidtløftige Districter undergivne en utaalelig Tvang med Hensyn paa deres Varemarked. Dette gjelder fornemmelig Christianssand, hvem der ved forskjellige Privilegier blev tilstaaet en overordentlig stor „Circumferents," indenfor hvilken der fandtes flere nærsomme og opblomstrende Han-delsstæder, som man nu ved allehaande ubillige Forholdsregler søgte at nedtrykke eller tilintetgjøre.

Det kan imidlertid ikke betvivles, at mange af de ved Lovgivningen paabudne Indskrænkninger i den almindelige Næringsfrihed aldrig har faaet eller kunnet faae nogen prac-tisk Betydning for Norge, og enddog efter Lovens Bogstav var Næringsfriheden meget større i dette Land, end den var i Danmark. Adskillelsen mellem Kjøbstad- og Landnæringer var ikke saa skarp, og, ligesom de strenge Forbud mod Land- og Forprang i den Danske Lov ikke gjenfindes i den Norske, saaledes kom de fleste senere Forordninger, hvorved hine Forbud indskjærpedes eller nøiere bestemtes, alene til at gjelde Danmark. Endelig, hvad der her er Hovedsagen, ingen Norsk By var, paa samme Maade som Kjøbenhavn, afhængig af Regjeringens Protection med Hensyn paa sin Virksomhed; ingen Deel af Norges borgerlige Næringer blev, som den Danske Compagnihandel og Fabrikindustri, kunstig opelsket og kunstig holdt vedlige. Mercantilsystemet blev gjennemført alene med Hensyn paa Danmarks eller rettere Kjøbenhavns Fordeel. Det var her den allerstørste Deel af de Fabriker blev anlagt, til hvis

cT 7

Gunst fremmede Varers Indførsel belagdes med en høi Told eller ganske forbødes. Det var her de mange Handelsselskaber havde sit Sæde, som oprettedes efrer Regjeringens Foranstaltning og understøttedes af offentlige Midler.

Den Norske Handelsstand derimod følte saagodtsom alene ITleilighederne ved det herskende Protectionssystem.134

Af de mange Indførselsforbud, som man fandt nødvendige for at ophjælpe Industrien, blev vistnok kun en Deel udstrakt til ogsaa at gjelde Norge; men forsaavidt som dette ikke var Tilfælde, blev dog de Varer, som i Danmark vare Contrebande, i Norge belagte med en overdreven høi Told, der for flere Artiklers og det enddog blandt de allernødvendigstes Vedkommende var saa høi, at den maatte have samme Virkning som et ligefremt Forbud*). Naar man nu betænker, at de Kjøbenhavnske Fabriker ikke paa langt nær formaaede at forsyne begge Riger med de fornødne Varemængder, vil man lettelig indsee, hvilke store Ulemper hine Forbud eller opskruede Toldsatser maatte medføre for Norges Kjøbmandsstand. Endnu mere ødelæggende for dette Land var den Protection, som siden 1735 blev tilstaaet den Danske Kornhandel. I hiint Aar blev det, som bekjendt, forordnet, at det Søndenfjeldske Norge alene maatte forsynes med Korn fra Danmark, og denne Bestemmelse, der ikke kunde være mere ubillig eller mere skadelig, stod, paa enkelte Afbrydelser nær, ved Magt i over halvhundrede Aar. Herved fremkaldtes høie Kornpriser, stundom enddog formelig Hungersnød. Og det var, som bemerket, langtfra, at der i disse Henseender blev etableret nogen Reciprocitet mellem begge Riger. Ingen af Norges Producter nød en lignende Beskyttelse i Danmark som den, der var bleven tilstaaet det Danske Korn i Norge. Kun nogle ganske enkelte Fabriker bleve anlagte i dette Land, der vides at være blevne opmuntrede paa samme Maade som de Kjøbenhavnske**), og man tog herfra liden eller ingen Deel i de store Compagnier, ved hvilke Kjøbenhavn skulde erholde

*) S. bl. a. Thues Undersøgelse om de Norske smaa Kjøbstæders Aftagelse, Budstikken, 5 Aargang.

**) Ifølge Suhms Nye Samll. II. blev der i Aarene 1 7 36 til 17 74 af Regjeringen anvendt en Sum af 802,329 Rdr. til Haand-verkers, Kunsters og Fabrikanlægs Understøttelse og Fremme. Heraf sees kun 1 7,844 Rdr. at være tilflydte Norske Anlæg.tf orge under Foreningen med Danmark [1 53 7 —1 81 4], 135

cn passende Rang blandt Europas Handelsstæder. Norges Industri og Handel indskrænkede sig til Udførsel og For-anlling af Landets egne naturlige Frembringelser, og disse Næringsveie udviklede sig uden enten at behøve eller erholde nogen Protection fra Regjeringens Side.

Deres Skjæbne efter Souverainitetens Indførelse er saa bekjendt, at det vil være ufornødent at omtale den med nogen Udførlighed paa dette Sted. De bleve afbrudte i sin Udvikling ved de langvarige og ødelæggende Krige under Fredrik den Fjerdes Regjering; men efter denne Tid gik de stadigt fremad, og den sidste Fjerdedeel af forrige Aarhundrede var en saa glimrende Periode for den Norske Handel og Skibsfart, at först den allerseneste Tid frembyder et Sidestykke dertil. Trælastexporten var vistnok ikke større, stundom vel enddog betydeligt mindre i det attende Aarhundrede, end den sees at have været i Tiden omkring Souverainitetens Indførelse; men, da Priserne efter dette Tidspunct hævede sig rask og Udførselen mere og mere foregik i egne Skibe, er det sandsynligt, at Udbyttet af denne Handelsgreen har været meget betydeligere i Aarene 1776—83, da der kun udførtes gjennemsnitlig hvert Aar 122,000 Læster, end i 1664, da Exporten oversteg 240,000. Bergverksdriften gjorde i det samme Tidsrum anseelige Fremskridt, og det samme gjelder ogsaa om Fiskerierne, idet navnlig Sildefangsten først i det attende Aarhundrede

C? O

begvndte at blive af nogen Betvdning. I hvilken Grad Handelen tiltog, kan sees deraf, at Toldintraderne i Tidsrummet fra 1747—1776 næsten fordoblede sig. Værdien af Norges Udførsel anslaaes allerede i Fredrik den Femtes Regjeringstid til 3^ Million Rigsdaler, og dette overstiger betydeligt hvad Danmark udførte paa samme Tid. Det sidstnævnte Rige havde, for at tale i hine Tiders Sprog, en ufordeelagtig Handelsbalance, hvilket alene opveiedes ved de store Fordele, som den Norske Udførsel kastede af sig, og Holberg siger med Hensyn hertil: „Danmark har kunnet ansees som en høi Sø, der styrter idelig Vand282

ned i det sfore Hav, som aldrig kommer tilbage, og Norge som en Flod, der falder igjen udi samme So og derved hindrer, at den saa hastig ikke kan udtørres"*). Endnu større var det Forsprang, som den Norske Skibsfart vandt fremfor den Danske, idet den allerede i Midten af forrige Aarhundrede synes at have været omtrent dobbelt saa stor som denne *•*). Norge, som ved Begyndelsen af Fredrik den Tredies Regjering kun eiede 50 Fartøier over 88 Læsters Størrelse, havde i 1767 594 Skibe, drægtige 25,394 Commercelæster, og inden Aarhundredets Udgang var dets Handelsflaade voxet til 1156 Skibe af tilsammen 58,208 Læsters Drægtighed. Conjuncturerne for denne Erhvervsgreen var navnlig efter Udbruddet af den Nordamericanske Krig overordentlig gunstige, og ikke blot foregik efter denne Tid Udførselen af Landets Producter meest i egne Skibe, men Handelsflaaden fandt ogsaa Beskjeftigelse i en fordeelagtig Fragtfart mellem fremmede Lande.

De Norske Byer talte ifølge den i 1769 foretagne Folketælling 64,000 Indb. De Danske havde paa samme Tid 144,000 Indb., hvoraf 70,000 eller næsten det halve kom paa Kjøbenhavn. Forskjellen mellem begge Rigers Kjøbstæder i Hensyn paa Folkemængde var saaledes endnu betydelig; men hvor meget mindre end ved Souverainitetens Indførelse, da Danmarks Kjobstadbefolkning anslaaes til 130,000, medens Norges ikke engang naaede 30,000, eller i Reformationens Tidsalder, da den første vistnok var ni til Gange saa talrig som den sidste! Hiin Forskjel i Folkemængde opveiedes desuden for en væsentlig Deel ved den i de Norske Byer herskende jevnere Velstand og mere ud-

*) Dania, og Norg. geistl. og verdsl. Ståt, 3die Oplag S. 381. Citeret af Nathanson (Danm. Statshuusholdning, S. 635), som tilføier: „Hvad her er sagt, er en træffende Skildring. Danmarks egen Handel med dets egne Producter betydede saare lidet."

**) Nathanson, Danm. Handel, II. 8 7.

bredte Handelsvirksomhed, der skabte en dygtigere og mere intelligent Borgerstand. — Enevoldsregjeringen havde med udholdende Conseqvence arbeidet paa at concentrere Danmarks hele Handel i Kjøbenhavn, og disse Bestræbelser lykkedes saa godt, at man neppe har noget Exempel paa, at et Lands Forretningsliv i lige Grad har været sammen-

c* o

trængt paa et eneste Sted. Der tilstodes Hovedstaden mange og store Begunstigelser med Hensyn paa Told og Oplags-frihed; under Fredrik den Fjerdes Regjering fik den Monopol paa at indføre de saakaldte fire Species, og, da dette ophævedes, blev det i Toldrullen af 1732 bestemt, at der af Viin, Salt, fransk Brændeviin og Tobak, som forsendtes fra Kjøbenhavn af Oplaget til Provinserne i Danmark, skulde ikkun svares en Trediedeel af hvad disse Varer i Toldrullen vare ansatte for at svare i Danmark; men naar de bragtes fra andre Steder til Provinserne, skulde deraf erlægges den fulde Told*). Ved denne og mange lignende Foranstaltninger bragte man det omsider derhen, at Størstedelen af Danmarks Provinsbyer blev saagodtsom ganske afskaaret fra directe Forbindelse med Udlandet**). Deres hele Handel var indenrigsk; de udførte endeel Korn til Norge og modtoge alt, hvad de behøvede af udenlandske Varer fra Kjøbenhavn. Hvad de Norske Byer derimod angaar, da leed vel ogsaa disse endeel ved de Hovedstaden tilstaaede Begunstigelser, men langtfra i samme Grad som de Dan-ske. Norges naturlige Frembringelser, dets Trælast, Fisk og Bergverksproducter havde sine vigtigste Markeder i Udlandet, og denne Handel kunde umulig bringes i nogen

7 r* C* c? o

Forbindelse med Kjøbenhavn. Man maatte derfor lade

*) Natkanson, Danm. Statshuusholdning. S. 606.

**) Ved en Forordning af 2 8 Januar 1 682 blev det enddog ligefrem forbudt en større Deel af Danmarks Kjøbstæder at drive nogen Handel med Udlandet, da Regjeringen havde fundet ud, at en saadan ikke kunde drives med Fordeel fra disse Byer.

Norge i det væsentlige forblive uafhængigt af det Handels-tyranni, under hvilket de Danske Provinser sukkede, og selv den ubetydeligste blandt dette Riges Kjøbstæder havde derfor Skibe i udenrigsk Fart og en livlig Forbindelse med fremmede Lande. Det er klart, at Følgen heraf maatte blive, at den Norske Borgerstand efterhaanden erholdt Fortrinnet fremfor den Danske saavel i Velstand som i Oplysning og Handelsdygtighed, og der savnes heller ikke udtrykkelige Vidnesbyrd herom. „Det maa tilstaaes," siger Jacob Aall*), „at vore Handelsmænds Cultur ogsaa paa den Tid (o: i Slutningen af det forrige Aarhundrede) kunde taale Sammenligning med den, som finder Sted i den øvrige handlende Verden uden for de store Handels- og Hovedstæder. Det antoges ahnindeligen, maaskee enddog i en større Grad da end nu, at Kjobmanden i de Norske smaae Handelssteder i den Henseende havde et Fortrin for den Danske, ikke alene med Hensyn til Culturens ydre Væsen, men i solide Handelskundskaber. Dette monne have sin Grund tildeels deri, at Dansk Handel i Smaastæderne dengang

7 O O

var næsten udelukkende indenlandsk og gav ingen Anledning til Berørelse med Udlandet, medens Nordmanden ofte ferdedes i Udlandet og nødsagedes til at føre Brevvexling i fremmede Sprog. Det var ikke usedvanligt, at Norske Handelsmænd gjorde udenlandske Reiser, ikke alene paa Handelens Vegne, men for at gjøre sig bekjendt med fremmede Lande, og til denne LTdgift for sine Sønner var Handelsmanden som oftest mere villig end til at sende dem til Kjøbenhavns Universitet. Vi finde saaledes i det her omhandlede Tidsrum vistnok saare faa Kjøbmænd, som havde betraadt den academiske Bane, men flere, som ud-merkede sig ved herlige Aandsgaver, som hvidede og understøttede Videnskabelighed, og som overhovedet i Dannelse, Sprogkundskab og Bekjendtskab med Handelsvæsen

*) Erindringer, 2den Udgave, S. 6 8.Norge, under Foreningen med Danmark [153 7 — 1814], 139

ingenlunde stode tilbage for store Stæders og langt større Nationers Handlende."

Hvad der paa dette Sted er sagt om de Danske Byers Mangel paa Forretningsliv og Forbindelser med Udlandet gjelder naturligviis ikke Hovedstaden. Denne kom, navnlig i den sidste Halvdeel af det attende Aarhundrede ved de af Regjeringen tilstaaede Begunstigelser og Oprettelsen af de mange forskjellige Compagnier i Besiddelse af en særdeles betydelig og meget vidtstrakt Handel, som enddog overgik Bergens, der hidindtil havde været Rigernes første Handelsstad. Men, — vi gjentage her, hvad der allerede ovenfor er bleven bemerket: Kjøbenhavns commeroielle og industrielle Liv var af en usund Art, fremkaldt og opretholdt ved kunstige Midler; den Kjøbenhavnske Borgerstand var med Hensyn paa sin Virksomhed ganske afhængig af Regjeringen og derfor uden virkelig Handel s aand, uden den Charakterens Selvstændighed, der giver de næringsdrivende Borgerclasser deres rette Betydning for et Samfunds Udvikling. Hoffet med sin Pragt og sin stive Eti-quette, med sit uhyre Sleng af betitlede Dagdrivere skaffede Hovedstadens Indvaanere en rigelig Næring, men udøvede en lidet fordeelagtig Indflydelse paa deres Characteer, og den Kjøbenhavnske Borger blev ikke mindre end Embeds-og Adelsmanden vant til krybende Underdanighed lige-overfor alle Høierestaaende, hengiven til Glimresyge og begjerlig efter Rangens og Titlernes tomme Udmerkelse. En Engelsk Reisende, Williams, der opholdt sig i Danmark under det Struenseeiske Regimente, skildrer den Danske Borgerstand (hvorved lian vel nærmest har havt den Kjøbenhavnske for Oie) i Modsætning til den Norske paa følgende Maade*): ,,Man kan neppe tænke sig Mennesker, der ere mere forfængelige og mindre virksomme, mere hengivne til at leve over deres Evne i en latterlig Pragt

*) I. Williams, Esq., Ursprung und Zustand der Nordischen Reiche, übersetzt von Adelung, I. 404.140

I. K. Sars.

end Kjøbmænd og Borgere i de fornemste Danske Byer. Nordmændene danne en fuldkommen Modsætning til dem; thi hvorvel ogsaa disse staae under den samme Herre og blive trykkede, saa ere de dog langt mere frie, selvstændige, flittige, ivrige i deres Handel og sparsomme med hvad de fortjene. Hine ere opdragne i alle en slavisk Frygtsomheds Grundsætninger; disse ere langt mere utvungne og omgængelige i deres Opførsel. Disse

ere duelige Kjøbmænd og Haandverkere; hine ere af Natur dovne og udsvævende. Nordmændene ere oprigtige og redelige i deres Handel; om de Danske kan dette ikke siges; de skulde gjerne opofre sine Venner og sin egen Fordeel for en tom Titel, hvilket dog alt i nogen Grad kan undskyldes ved deres Opdragelse og den Regjering, under hvilken de leve." — Der er vistnok Grund til at antage, at denne Forfatter, der skrev under Indtrykket af den nylig stedfundne Hofrevolution, ved hvilken en Engelsk Prinsesse var bleven saa uverdigt behandlet, har været forudindtagen mod de Danske, og at han har rost Nordmændene altfor sterkt paa disses Bekostning. Men i sine væsentlige Træk har dog hans Skildring al Sandsynlighed for sig. Det kan ikke betvivles, at den Norske Handelsstand, hvis Virksomhed var saagodtsom ganske uafhængig af Regjeringens Protec-tion, som ikke kom i nogen Berørelse med Hoffet, som tilhørte et Land, hvor Standsforskjel og Ulighed i Rettigheder var næsten aldeles ukjendt, har været meie driftig, mere selvstændig, mere vant til at handle paa egen Haand, mere frisindet og mere besjælet af egte Borgeraand end den Danske.

En lignende Forskjel tør vel ogsaa antages at have bestaaet mellem Embedsmandsclassen i Norge og dens Standsbrødre i Danmark; men Grændsen kan her ikke være saa skarp, fordi Embedsmændene ifølge sin Stilling og Opdragelse mere end de næringsdrivende Borgerclasser tilhøre den hele Ståt og mindre den enkelte Statsdeel, i hvilken de opholde sig. — Det er først efter SouverainitetensNorge, under Foreningen med Danmark [153 7 — 1814], 141

Indførelse, at der kan være Tale om en særegen Norsk Embedstand. I den nærmeste Tid efter Reformationen blev en stor, maaskee endog den største Deel af de geistlige Embeder i Norge besatte med Danske, og Presteskabet i det Hele stod paa et, overordentlig lavt Trin, hvad Cultur og Oplysning angaaer. Der fandtes, paa Lagmændene nær, ingen egentlig civil Embedsstand. Landet bestyredes af de fra Danmark opsendte Lehnsherrer, og disse havde under sig som Fogder sine private Betjente. Efter Statsforandrin-gen derimod blev et ordentligt Embedsverk indrettet. Ari-stocratiet afløstes af et ßureaucratie, og Embedsmændene bleve nu den meest anseede og meest formaaende Samfunds« classe. Fogder og Sorenskrivere ophørte at staae i et privat Tjenesteforhold, og Forpligtelsen til at underkaste sig Examen ved Kjøbenhavns Universitet, som i 1629 anordnedes for vordende Prester og i 1736 for juridiske Embedsmænd, maatte bidrage til, at Embedsmandsclassen ogsaa i Oplysning og Kundskaber kom til at indtage den förste Plads.

Det vedblev vistnok lige indtil Foreningens Opløsning-at være sedvanligt, at danske Mænd ansattes i Norge; de høiere Poster, navnlig Amtmands- og Stiftamtmandsembe-derne vare forbeholdte Hofadelen, og disse beklædtes saaledes kun undtagelsesviis af Nordmænd. Men efterhaanden kom det dog derhen, at den overveiende Deel af Norges Presteskab og juridiske Embedsstand bestod af Landets egne Børn. De i Norge ansatte Embedsmænd sendte sine Sønner til Universitetet, og disse vendte i Regelen efter fuldendte Studier tilbage til Fædrelandet. I forrige Aarhundrede synes der gjennemsnitlig hvert Aar at være bleven indskrevet omtrent 40 norske Studenter ved Kjøbenhavns Universitet*), og de,te Antal er saa stort, at der ikke kan have manglet særdeles meget i, at det var tilstrekkeligt

O ö ' C?

til Besættelse af Landets saavel geistlige som civile Embeder.

G D

*) N. Wergelands Piiisskrift Mnemosyne, I. Bind. (Flist. Philos.

Samll., udg. af Selsk. for Norges Vel).17b'

l. E. Sars.

l)et blev, under Striden om et Universitets Oprettelse i Norge, hyppigt fremhævet, at dette Lands Ungdom var langt uheldigere stillet med Hensyn paa Studeringer end Danmarks, saalænge den Kjøbenhavnske Høiskole var fælleds for begge Riger. Reisen herned var besværlig, Opholdet kostbart; de Norske Studenter vare fremmede i Hovedstaden og savnede derfor Bekjendtskabet' og Veiledning. Som oftest søgte de at faae sine Examiner fra sig saa hurtigt som muligt for at vende tilbage til sin Hjemstavn, hvor de lettere kunde ernære sig, men hvor de

savnede al Spore og al Anledning til at fortsætte sine Studier. Det kunde derfor ikke være anderledes, end at virkelig Lærdom eller enddog blot solide Kundskaber hørte til de store Sjeldenheder blandt Norges Embedsstand. Men denne havde dog i andre og væsentlige Henseender Fortrinnet fremfor den Danske. En stor Deel af de lavere Embedsmænd i Danmark ansattes af Herremændene og var ganske afhængig af disse; den adelige Godseier benyttede sig desuden ofte af sin Kalds- eller Birkeret til at ansante de uverdigste Personer som Prester eller Dommere paa sine Eiendomme. Disse Forhold vare ukjendte i Norge. Den norske Embedsmand stod alene og umiddelbart under Regjeringen og havde, som opvoxet i det fjerne Land og ubekjendt med Hoffet og de Store, sjelden andet at stole paa med Hensyn til sin Befordring end de virkelige Qvalificationer, hvoraf han kom i Besiddelse. Han var ikke, som Fleerheden af hans Standsbrødre i Danmark, et Redskab i de rige Proprie-tairers Haand til at undertrykke og mishandle Bondestanden. Han behøvede ikke at frygte eller bøie sig for nogen, saalænge han kun opfyldte sin Pligt; men overtraadte han denne, fornærmede han nogen i hans Rettigheder, var han i Almindelighed meget værre faren end Embedsmanden i

o o

Danmark, fordi den Norske Almue bestod af frie Mænd, hvis Misfornøjelse Regjeringen frygtede, og hvis Klagemaal den ivrigt bestræbte sig for at afhjælpe, medens i Danmark den store Masse af Folket var saa underkuet og saa ganske

overladt i Herremændenes Vold, at Heredsfogden eller Birkedommeren, naar han stod sig godt med disse, uden synderlig Fare kunde tillade sig de groveste Misbrug af sin Myndighed. Det kan heraf med Tryghed sluttes, at den Norske Embedsstand i det Store taget maatte udmerke sig fremfor den Danske ved en mere uafhængig Characteer, og at den trods al bureaucratisk Stivhed maatte have noget Democratisk eller Folkeligt ved sig, der ikke gjen-fandtes hos dens Standsfeller i Broderriget.

Saaledes see vi de høiere Samfundsclasser i Norge, skjønt ved sit aandelige Liv og sit Sprog, tildeels ogsaa ved sin Herkomst paa det nærmeste knyttet til Danmark, dog i sin Udvikling at bevare en vis Grad af Selvstændighed og at antage en mere og mere eiendommelig udpræget Characteer. „Hvad sig anbelanger de Norske," siger Holberg*), „da, saasom de leve under et andet Clima, saa differere de meget fra de Danske baade i Humeur og Sæder." Men det er ikke alene et Lands Clima og naturlige Beskaffenhed, der har Indflydelse paa dets Indbyggeres Characteer; endnu inere virksom maaskee til at bestemme denne, ere de Grundforhold, hvorpaa deres Samfundsorden hviler, og disse vare, som vi vide, ganske forskjellige eller rettere ganske modsatte i Norge og i Danmark. Derfor kunde begge Folk aldrig sammensmeltes. Derfor maatte den fremmede Cultur, som i Tidsrummet for Norges største Svaghed og Danmarks største Kraft overførtes fra det sidstnævnte Land til det førstnævnte, ved en fremadskridende Udvikling stedse mere og mere omdannes, og de høiere Samfunds-classer i Norge, hvis Sprog var Dansk, kunne betragtes som en fremmed Green, der, indpodet paa det Norske Folks Stamme, efterhaanden assimilerer sig med denne og antager dens characteristiske Egenskaber.

Ved Statsomveltningen i 1660 syntes Danmarks Samfundsorden at være bleven mere beslægtet med den Norske,

*) Danmarks og Norges geistl. og verdsl. Ståt.

og derved ogsaa en større Tilnærmelse mellem begge Folk at være bleven mulig. Vistnok er hiint Slægtskab mere

O c?

tilsyneladende end virkeligt, idet Aristocratiet i Danmark vel blev tilintetgjort, men Uligheden i Rettigheder fremdeles bestod eller enddog forøgedes. Det er imidlertid klart, at en Tilnærmelse fandt Sted, og at Baandet mellem begge Folk i flere Henseender blev fastere knyttet. I Tidsrummet efter Souverainiteten Indforelse begynder der et aandeligt Fælledsliv, som har været af den meest indgribende Betydning for ethvert af de to forenede Riger; men i dette Fælledsliv er det netop, at det klarest kommer tdavne, at den Norske Nationalitet ikke var bleven nedtrykt af de fremmede Culturelementer, men at den havde formaaet at tilegne sig og beherske dem,

og at den derved havde vundet fornyet Styrke og Bevidsthed. Det er ikke, som i Tiden nærmest efter Reformationen, Norge, der alene modtager, og Danmark, der alene giver. Begge Nationaliteter gjøre sig gjeldende ved Siden af hinanden, supplere hinanden og virke paa hinanden; det er en Krydsild, som netop maatte bidrage til at udpræge (let enkelte Folks eiendommelige Væsen, og i den fælleds Udvikling, der er Udbyttet af deres forenede Kræfter, kan der stedse mere tydeligt iagttages ligesom to Strømme, der vise hen til et forskjelligt Udspring.

For at en virkelig Sammensmeltning af begge Folk skulde kunne foregaae, hvis Naturforholdene overhovedet havde tilstedet en saadan, var det nødvendigt, at det ene Folk bevarede en saa afgjort Overlegenhed over det andet, at det kunde beherske enhver af dets Livsyttringer. Men havde Danmark ikke besiddet Evnen hertil i Tidsrummet før Enevoldsregjeringens Oprettelse, blev dette enclnu mindre Tilfælde i den følgende Tid.

Det er ovenfor bleven paaviist, hvorledes Statsforandringen i sine Følger maatte viike kuende paa det Danske Folks Nationalaand. Meget af hvad der i denne Henseende er bleven anført, gjelder vistnok saavel Norge som Danmark.

Naar Regjeringen opkastede sig til Undersaatternes Formynder, naar dens Aand var smaalig og pedantisk, naar dens Politik var tiden Glands, naar Hoffet og Hoffets Indflydelse erholdt en ganske monstreus Udvikling, saa maatte Virkningerne heraf være fælleds for den hele Ståt. Men i mere eller mindre Grad, og her gjaldt det: procul a Jove, procul a fulmine. Det er saaledes klart, at Regjeringen ikke paa langt nær kunde gjennemføre sin Formynderrolle saa fuldstændigt i Norge som i Danmark. Til det førstnævnte Land havde de Danske Regjeringsherrer i Regelen et yderst ufuldkomment Kjendskab, og dets Forholde, navnlig de agrariske, vare desuden af en saaadan Art, at man ikke godt kunde røre ved dem, at man maatte lade dem udvikle sig paa egen Haand, medens netop det modsatte var Tilleide i Danmark, hvor en Forordning i en Fart kunde give Landboforholdenes Udvikling en heelt ny Retning, aabne en lysere Fremtid for Bondestanden eller nedsænke den i den dybeste Elendighed. Blandt de Love og Anordninger, som den Danske Regjering udferdigede med Hensyn til Norge, er der mange, som saa lidet passe med Forholdene, at det neppe har kunnet være forsøgt at give dem praetisk Anvendelse, og man tør derfor antage, at Autoriteterne i dette Land bleve mere vante til at handle paa egen Haand, end Tilfeldet var i Danmark, fordi de ofte vare nødte til at sette Regjeringens Bestemmelser ud af Betragtning, hvilket ogsaa vanskeligere kunde controlleres

~ ~' o i

i det fjernt fra Regjeringens Sæde beliggende Land. — Det er fremdeles klart, at Norge ifølge sin Beliggenhed ikke paa samme Maade som Danmark kunde blive afhængig af Hoffet og dets Aand og Tone. Holberg siger vistnok, at den honette Ambition var en hos hans egne Landsmænd, de Norske, i endnu høiere Grad grasserende Sygdom end hos de Danske ; men denne Paastand, der i sig selv er urimelig, er ogsaa tilstrekkelig bleven modbeviist ved den følgende Tids Historie. Det var i Hoffets Nærhed og hos et Folk, som fra gammel Tid havde været vant til at bøie sig for udvortes

Fortrin, at Kano-sygen fandt den rigeligste Karine oor en

s^ » c? ~ i r>

gunstig Jordbund for sin Udvikling; derimod kundo den vanskelig faae Indpas i et Samfund, som altid havde udmerket sig ved sin jevne, democratiske Characteer, og, naar man i hine Dage pleiede at. omtale Nordmændene som ei frit og stolt Folkeferd, tænkte man ikke alene paa den i Norge herskende Bondefrihed, men ogsaa paa, at de Norske af borgerlig Stand i Almindelighed viiste sig mindre under danige, mindre tilboielige til at ydmyge sig ligeoverfor Rang og Titler end de Danske.

Hoffet blev, som vi have omtalt, efter Enevoldsregje-ri tigens Oprettelse ganske tydsk og vedblev at være det

gjennem liele det attende Aarhundrede. Dets Indflvdelse i Forbindelse med den gamle Adels Undergang og Indvandringen af en Mængde Tydskeie af alle Classer bidrog til at fortrænge det nationale Væsen hos de hoiere Sam-fundsclasser i Danmark, saa at det omsider næsten kun gjen-fandtes hos Sinaabyernes fortrykte Borgerstand, hvor det blev eenstydigt med aandløs og snever Spidsborgerlighed, medens i de større Stæder og navnlig i Kjøbenhavn tydsk Sprog og Skik blev dominerende. Disse Virkninger af Statsforandringen strakte sig ikke til Nor«e. Den tvdske Adel, der oversvømmede Danmark, kom ikke herop, fordi den var knyttet til Hoffet, og, oinendskjønt Tydske Borgere hyppigt nedsatte sig i de Norske Byer, saavel efter som før Statsforandringen, saa blev dog dette uden nogen synderlig Indflydelse, fordi Tydskerne i Norge, hvor de ikke fandt sine Landsmænd som den herskende Classe og sit Modersmaal udbredt i alle Kredse, der vilde gjelde f'or dannede og fornemme, lettere opgave sin Nationalitet og assimilerede sig med den øvrige Befolkning. At Tydskhe-den saa fuldstændigt kunde blive dominerende i Danmark, laa desuden begrundet i dette Riges eldre historiske Forhold, der i saa Henseende vare ganske forskjellige fra Morges. Danmark havde altid staaet i den nøieste Berørelse med Tydskland; dets Samfundsorden havde med HensynNorge under Foreningen med Danmark [l537 —1 81 4], 147

til Udvikling og Characteer en meget na;r Overeensstemmelse med den tydske; dets Handel, dets religieuse og politiske Liv havde bestandig knyttet det fastere til den sydlige Nabo, hvis Overlegenhed var altfor stor, til at en saadan Forbindelse ikke maatte virke kuende paa det mindre Folks Nationalitet. Tydskhedens Herredømme i Danmnrk havde derfor længe været forberedet, hvorvel det først efter den gamle Adels Undergang, der stedse bevarede noget

O ö c:' 7 C

egte Dansk i sin Characteer, fremtraadte som en afgjort Kjendsgjerning. Hvad Norge derimod angaaer, da maatte enddog dets isolerede Beliggenhed betrygge det for at blive i lignende Grad underkastet fremmede Indflydelser. Tydskerne havde vistnok i lang Tid behersket dets Handel; men deres Factorier udgjorde paa en Maade særskilte Stater, hvis Medlemmer strengt afsondrede sig fra den øvrige Befolkning, og ialfald fik deres Herredømme kun i en eneste af Norges Byer en varig Eftervirkning. Der var ingen Overeensstemmelse mellem det Norske Folks Samfundsorden eller indre Udvikling og den tydske, og, forsaavidtsom ogsaa Norge var bleven paavirket af den tydske Cuhur, var det fornemmelig skeet paa indirecte Maade, gjennem Danmark. Nordmændene, der vare et af Europas mindst regjerede og mindst trykkede Folk, og i hvis Characteer som Folge deraf en sterk personlig Sel vstændighedsfølelse var fremherskende, kunde umuelig føie sig synderlig hendragne til Tydskland, de allertiefniedrigste Knechtes og den aller-dcmüthigste Untenvürfigkeits Land. En vis Antipathie mod det fydske Væsen synes tvertimod, saalangt tilbage som deres Nationalitet fremtræder nogenlunde tydeligt, at have været ligesaa characteristisk for den paa den ene Side soin en afgjort Forkjærlighed for England var det paa den an len. Englændernes overveiende practiske, klare Aand, deres Frihedssind og Stolthed, deres udprøgede Øboer-Væsen vare Egenskaber, som Nordmændene sympathiserede med, og som de paa en vis Maade ogsaa deelte, medens de følte sig frastødte af det Opskruede og Taagede i den Tyd ske

10*148

E. Shis

Aand. England var desuden i det attende Aarhundrede bleven det Land, med hvilket Norge stod i den livligste

7 c r*

Handelsforbindelse; formuende Borgeres Sønner i de Norske Byer, navnlig de Søndenfjeldske, sendtes i Regelen til Engelske Skoler eller Handelscontoirer for at fuldende sin Uddannelse*), og vendte tilbage herfra gjennemtrængte af Beundring fur dette store Folks Aand og Institutioner. „De Norske Kjøbstæder," heder det i en Skildring af Nordmændene fra Slutningen af forrige Aarhundrede, „drive alle Handel og fordetmeste med England. Derfor synes de Norske Kjøbstadindbyggeres almindelige Characteer at være sammensat af to meget aktverdige Characterer, nemlig Lan-

cj • ~ ' t

dets egen og den Engelske, Der er saaledes Englændere, som have ombyttet deres Melancholie, deres Spleen, deres Whims for den Norske Fjeldboes mere oprømte Væsen, hans lettere Mine og større Aabenhjei tighed. I det øvrige have de Engelske Skikke og Engelsk Smag i deres For-

c' C ~ O

lysielser, i deres Luxe, Klædedragt, Bygninger, Hauger, kort i alt. Imidlertid seer den opmerksornme Iagttager let Forskjellen. Det er under den Norskes Tænkemaade at være Slave, enddog naar han efterligner Briteren"**).

I Danmark forstod, efter Grams Udtryk, hver Skredder og Skomager Tydsk og vittige Bønder og Prester ligeledes: her gjaldt Tydsk foroven og forneden. Kom man derimod til Norge, fandt man, som Suhm fortæller, mange, der forstode Engelsk og Fransk, men heel faa, enddog af de Fornemmeste, der kunde tale Tydsk, undtagen i Bergen***). Af disse to Aands- og Smagsretninger. den Engelsk-Franske

O C o ~

i Norge og den TVdske i Danmark, var den førstnævnte ~ ~ j

aabenbart den, som bedst lod sig forene med Bevarelsen af

*) S. bl. a. Aalls Erindringer, 2den Udgave, 3. 6 6 — 6 7.

**) Minerva 1 7 90.

***) Grams Brev til Slange, Nyt hist. Tidskr. VI. 24 3; Suhm, Samil, Skr. IV. 120.

en national Characteer i begge Folks Udvikling. Danmark var saa nøie forbunden med Tydskland, det havde optaget saa mange Tvdske Elementer i sig, det havde saa længe og saa udelukkende været undergivet Tydsklands Paavirkning, at det syntes at maatte ende med en fuldstændig Denationa-lisering, saafremt de germaniserende Indflydelser ikke udenfra erholdt en Modvegt. Frankrige og England derimod stode, saavel i historisk som geograpliisk Henseende, altfor fjernt, til at deres Indvirkning nogensinde kunde medføre en lignende Fare; den kunde vekke og belive, men aldrig blive sterk nok til at kvæle den Nordiske Nationalitet, og hertil kommer, at disse Lande med Hensyn paa Cultur vare Tydskland overlegne, at den Franske og den Engelske Literatur, som i hi in Tidsalder var paa det nøieste forbundne og beslægtede med hinanden, aabenbarede en langt friere Tænkning, en langt renere Smag end den Tydske. Det var derfor et Fremskridt af en uberegnelig Betydning for Danmark, det var den Danske Nationalitets Frelse fra Undergang, at der i Begyndelsen af det attende Aarhundrede ved Siden af den hidtil saagodtsom eneraadige Tydskhed hævede sig en ny Aand, som nærmest sluttede sig til Frankrige og England, og som havde Styrke nok til at udøve en for alle Tider bestemmende Indflydelse paa Characteren af Danmarks aandelige og literaire Liv. Og denne Aand

o O o

udgik fra Norge; det var Norske Forfattere, som emanciperede Fælledsliteraturen fra det Tydske Pedanteries og den Tydske Svulsts Herredømme, og som derved væsentlig bidrog til at give den sin originale og nationale Characteer.

Man har i Danmark paa en i Sandhed ofte besynderlig Maade viist sig uvillig til at erkjende denne Norges og Nordmændenes eiendommelige Betydning for Vekkelsen og Udviklingen af det fælleds Aandsliv. Holbergs Fortjenester har man naturligviis ikke kunnet eller villet nedsætte: han er Literaturens Skaber og dens eminenteste Genie og staaer udenfor enhver Sammenligning. Men han er bleven stillet i Rekke med de øvrige Danske Forfattere, og at han var

Nordmand af Fødsel er bleven betragtet som en uvæsentlig, intetsigende Omstændighed. Det fælleds Characteerpræg, den umiskjendelige Overeensstemmelse i Smag og Aandsretning, der forbinder ham og de følgende Norske Forfattere til en særegen Gruppe i Kredsen af den danske Literaturs Mænd, er ikke bleven

udhævet, og hvad disse sidste angaaer, da har man vel ikke kunnet frakjende dem et norsk nationalt Grundpræg, man har ikke kunnet nægte, at der efter Holbergs Tid indtræder et Modsætningsforhold i den fælleds

t7> O

Literatur, i hvilket Forskjellen mellem Norsk og Dansk Folkeeiendommelighed kommer tilsyne; men Betydningen af dette Forhold er ikke bleven liøit anslaaet og dets egentlige Væsen som oftest aldeles miskjeridt. I de fleste literaturhistoriske Fremstillinger berøres det kun leilighedsviis og som et overfladisk, underordnet Phænomen, idet man ingenlunde synes at liave villet indrømme det en saadan Udstrækning eiler en saadan Dybde, hvorved den hele Li-teraturbevægelse fremstiller sig som Productet af to i national Henseende adskilte Folks Samvirken inden den fælleds Sprogkreds*;. Saaledes har derimod den förste blandt Danmarks critiske og æsthetiske Forfattere opfattet det**). 1

*) N. M. Petersen ytrer i Indledningen til sin Skildring af det attende Aarhundredes Literatur (Bidrag etc. IV. 80), „at en Betragtning af Forholdet til Norge netop nu, da det gjør sig gjeldende i Literaturen, vilde være høist tiltrækkende, især naar det betænkes, at de tvende vittigste og meest originelle Digtere i den fælleds Literatur, de to største Genier, som Aarhundredet har frembragt i de forenede Riger, vare Nordmænd." Men han viser denne Undersøgelse fra sig, fordi det „ikke lykkedes ham at komme til nogen klar Antkuelse," og vender ikke senere tilbage hertil, skjønt det maatte synes indlysende, at en Skildring af Literaturens Historie, der undlader at tage Hensyn til hiint Forhold, ikke kan undpaae at blive eensidig og forfeilet.

**) J. L. Heiberg, Udsigt over den Danske Skjønne Literatur. Prosaiske Skrifter, 3die Bind; jfr. Om Digtermisundelse, ssts.

hans Betragtning af det forrige Aarhundredes Literaturud-vikling er den i forskjellige historiske og geographiske Forhold begrundede Modsætning mellem Norsk og Dansk Smag

o O o o

og Aandsretning det egentlige Kjernepunct. Han gjør opmærksom paa, at de allerfleste af hiint Tidsrums betydende Digtere vare Nordmænd, og viser, hvorledes det fornemmelig var denne Norges kraftige Deeltigelse i det fælleds Aandsliv, hvem Bevarelsen af Sprogets og Literaturens selvstændige Characteer skyldes, ikke blot forsaavidtsom

O J '

Holberg var en Nordmand, men ogsaa fordi de følgende

O " o o

Norske Digtere som oftest langt bedre forstode at treffe den

o ~

egte Nordiske Sprogtone end deres Danske Samtidige, der stode under den tydske Aands og Smags Herredømme. En hermed overeensstemmelse Opfatning er nylig af en anden udmerket Forfatter bleven gjort gjeldende i et Skrift over den Norske Digterskole i Slutningen af forrige Aarhundrede og dens Forhold til Ewald*). Hiin Digterskoles store Fortjeneste af Sproget og Literaturen, soin senere Critikere, under Indflydelsen af eensidige tydsk-romantiske Smagstheorier, have været tilbøielige til at nedsette, og

< ~ 7 O

navnlig det saavel i national som i almindelig æsthetisk

~ o

Henseende Velgrundede i dens Opposition mod Ewald, er her saa treffende og bestemt efterviist, at man, naar man stotter sig til disse to Autoriteter, neppe behover at frygte en Beskyldning for uberettiget Vindicerén eller national E ensidighed.

Man har ofte talt om Holbergs afgjort Danske Characteer som Forfatter og Stilist, om hans Sprogs „indfødte Danskhed;" men disse Udtryk ere i Grunden vildledende. Holberg har skabt det Danske Skriftsprog, idetmindste dets Prosa, som selv i sin nuværende Form, efter J. L. Heibergs Bemerkning, kun er en Modification af den Holbergske; han har havt en saa mægtig og afgjørende Indflydelse paa det Folks Udvikling, i hvis Midte han virkede, at det maaskee

*) J. S. Welhaven, Ewald og de Norske Digtere.152

i enhver Literatur er uden Sidestykke. Og forsaavidt er han vistnok mere national dansk end nogen anden Forfat-ter. Men det vil ikke kunne negtes, at hans Forhold til Danmarks hele forudgaaende aandelige og literaire Liv væsentlig var et fremmed. Han læste ikke den danske Literatur eller væmmedes ved den, naar han læste den. Han viser sig aldeles uberørt af dens Aand ; han brød med det Gamle, „og viklede det ind med i den store Pakke hjemmegjort Vadmel, hvilket han ubarmhjertig kaster bort som noget udslidt Tøi, der ikke længere er til at bære, og som han med Vid og Lune indvier til Latter og Undergang" *"). Hans Characteer som Foifatter og Stilist er heelt igjennem ny, og der er i Danmarks tidligere eller samtidige Literatur intet, som røber en med hans beslægtet Aand, intet, som bebuder eller forbereder hans Optnrden.

Medens den iranske Indflydelse, som siden Christian den Femtes Tid havde begyndt at gjøre sig gjeldende ogsaa i Danmark, var indskrænket til Moderne og Selskabslivet hos de høiere Samfundsclasser, vedblev Tydskheden fremdeles at raade i Videnskabelighed og Literatur, hvor

O O '

den kom tilsyne i en pedantisk Lærdom, en forstenet Or-thodoxie og et aandløst Versmagerie. Man reiste til Paris for at lære fine Manerer; men man studerede ved de tydske Universiteter. Holberg derimod vendte sig ganske bort fra Tydskland. Han satiriserede over de kjøbenhavnske Jean de Francer; men han var fortrolig med Frankriges classiske Literatur og fandt i denne sine nærmeste Forbilleder. Hans hele Udvikling var fransk og engelsk, maaskee det sidste i endnu høiere Grad end det første, eftersom han i sin Ungdom havde opholdt sig lang Tid i England, og eftersom han ifølge sin skeptiske Aandsretning og sin noget sære Characteer synes at have maattet sympathisere endnu bedre med den engelske Aand end med den franske. Han har i sin Autobiographi fortalt, at Engelskmændene pleiede at

*) N. M. Petersen, Bidrag etc. IV. 486.Noige under Foreningen med Danmark [1 537 - 1 8 14]. 153

give denne Censur over hans Ansigt: He looks as an English Man, o: han har ret et engelsk Ansigt. „Men, tilføier han min Humeur og Smag er endnu mere engelsk"*). Heri see vi Holbergs Norske Nationalitet komme tilsyne. Men i det Hele var denne vistnok ingenlunde saa lidet fremtrædende, som man ofte har været tilbøjelig til at antage; det er bleven erkjendt, at der i Eiendommeligheder) af hans Lune er Træk, som tilhøre den Norske Folkecharacteer, og at hans Stiil saavel i Brugen al enkelte Ord og Ordformer som i sin hele Bygning har Egenheder, der kunne henføres til Norge; han nævner sig ofte selv som Nordmand og omtaler paa enkelte Steder sit Fædreland med en uinis-kjendelii og hos haru usedvanlig Varme; han lader endelig stundom sit satiriske Lune gaae ud over det Dunske

o o

Folk paa en Maade, der viser, at han ingenlunde var fremmed for det Forhold, hvori Nordmændene og navnlig de Norske Studenter i Kjøbenhavn dengang uden Tvivl saavelsom senere stode til de Danske, — et Forhold, som vistnok aldrig antog en fiendtlig Characteer, men hvori dog Følelsen af den nationale Forskjellighed umiskjendeligt gjorde sig gjeldende**). Saameget synes ialfald klart, at, naar Holberg „var kaldet til med skarpe Limer at feie alt det bort, der som et kvælende Lag havde udbredt sig over og hemsnede Folkets Udvikling," naar han var kaldet til at føre Krig mod dets herskende Fordomme og Daarligheder, har det ikke kunnet være uden Betydning for hans Virksomhed, at han, skjønt Borger af den Danske Ståt, og skjønt Dansk var hans Modersmaal, dog paa en Maade stod udenfor det danske Samfund, for hvis Brøst han netop derfor kunde have et

saameget skarpere og mere uhildet Blik.

Holberg var, om han end dannede sig efter fremmede Forbilleder, i Hovedretningerne af sin literaire Virksomhed original og skabende; han lagde ved sine Skrifter en bred

*) Holbergs Tre Breve (udg. ved Levin) pag. 2 20.

**) C- W. Smith, Om Holbergs Levnet og populaire Skrifter.154

og sikker Grundvold for den nationale Sprog- og Literatur-udvikling, og disse kunne paa en Maade betragtes som en Capital, hvis Besiddelse betryggede det Danske Folk mod at blive overveldet afTydskheden. Uagtet den overordentlige Udbredelse og Popularitet, som hans Verker opnaaede, fandt han imidlertid ingen umiddelbar Efterfølger i Literaturen. Det comiske og satiriske Digtslags, som han havde bragt til en saa høi Grad af Fuldkommenhed, blev ikke dyrket af hans Samtids yngre Forfattere, og den alvorlige Poesie, som havde ligget udenfor lians Omraade, og paa hvilken lian ikke havde øvet nogen Indflydelse, vedblev fremdeles at udmerke sig ved en eventyrlig Forening af Plathed og Svulst*). Det var ogsaa her en Norsk Digter, hvis Optræden betegner det afgjørende Vendepunct. Tullin, som fornemmelig havde dannet sig efter Engelske Forbilleder, gav det lyriske Sprog Reenhed og Kraft, og bragte ved Maidagens Indledningsstropher den tomme prosaiske Versformalisme til at vige for et mere fuldtonende, poetisk Foredrag**).

Tullin opnaaede ved Maidagen og ved sine to Lære-digfe en overordentlig Anseelse og et Navn som Danmarks

o C

og Norges uden Sammenligning förste Digter. Da han i Sommeren 1764 besøgte Kjøbenhavn, var der, som Baden fortæller, ingen Mand af Stand eller Lærdom, der vilde ansees for Skjønner af Talenter, som jo opvartede ham i hans Herberge***); men han døde allerede Aaret efter, og hans Anseelse og Indflydelse i Literaturen dalede hurtigt, efterat, omtrent samtidigt med hans Død, Ewald var fremtraadt. Ewald havde ganske vist en langt eminentere Begavelse og fortjener ganske vist i langt høiere Grad at kaldes en egte Digter end Tullin, som drev et poetisk Dilettantvæsen med Talent, men uden Begeistring eller Opofrelse,

*) Welhaven, 1. c. 19.

**) Ssts. 3 4.

***) N. M. Petersen, V. 2. 271.

ved Siden af en udbredt practisk Virksomhed. Ewald er den første i vor Sprogkreds, for hvem Poesien var et virkeligt Livskald, den første, der har truffet den egte lyriske Tone, og hos hvem en varm poetisk Begeistring aabenbarer sig. Men enddog de, der stille ham høiest, kunne ikke være uvillige til at indrømme, at hans Indflydelse paa Sproget oc Literaturen vilde have været skadelig, saafremt den

O c~> "

ikke i Samtiden havde fundet Modvegt. Ewalds Opdragelse var tydsk, og hans hele Udvikling blev bestemt af tydske Indflydelser. Klopstock, deu erkegermaniske Digter, var hans Lærer og Mester, hvis Herredømme han aldrig formaaede at emancipere sig fra, og dette Mønster i Forbindelse med hans eget lidenskabelig brusende Sind gav hans poetiske Stiii en overspændt og forskruet Characteer. Flere af hans mindre Digte, navnlig fra den senere Periode, udmerke sig ikke mindre ved ædel Simpelhed end ved Begeistring og Varme: men i hans større dramatiske Arbei-

© C c? J

der er den poetiske Gehalt fordetmeste ligesom indhyllet i en svulstig og ofte huul Ordbram. Netop dette var det, som indbragte ham et høirøstet Bifald hos den paa hi in Tid i Danmarks Hovedstad toneangivende tydske Colonie, og som fandt en talrig Skare af Efterlignere og Beundrere, i hvis Øine Mesterens Feil netop var hans

egentlige Storhed. Et eget poetisk Sprog opkom, hvis væsentligste Ingredientser bleve hentede fra den Klopstockske Odestiil og hvis Høi-hed var en affecteret, styltegaaende Bombast, hvori enhver Fusker med Lethed kunde drive det til Fuldkommenhed. En saadan Retning var saameget forderveligere, som den ganske brod med den ved Holberg grundlagte nationale Sprog- og Literaturudvikling, og som den tenderede til at bringe Danmarks aandelige Liv tilbage i det gamle Afhæn-

o ~ O ö

gighedsforhold til Tydskland, der medførte saa store Farer for den danske Nationalitet. Det var herimod, at en Rekke samtidige Digtere, blandt hvilke flere høre til de første Navne i vor Literatur, reiste en talentfuld og for den sproglige og literaire Udvikling høist betydningsfuld Opposition.156

Disse Digtere kunne kaldes den Norske Skole, ikke Mot fordi de vare Nordmænd af Fødsel, men fordi den for det Norske Folk eiendommelige Aands- og Smagsretning hos dem paa det tydeligste kommer tilsyne. Hovedtrækkene i deres literaire Characteer er den samme som hos Holberg og Tullin. Ligesom Holberg havde de fleste af dem en sterkt fremtrædende Sands og Begavelse for det

O ~

Satiriske og Lunefulde, og en blandt dem har enddog frembragt det første comiske Mesterverk i vor Literatur næst efter de Holbergske. Ligesom Holberg og Tullin dannede de sig efter Forbilleder af den Franske og Engelske Litera-

~ © c*1

tur, derimod ikke efter den Tvdske, hvis Indflydelse de netop bekjæmpede. Ligesom Holberg og Tullin var deres Bestræbelse fornemmelig rettet paa Udtrykkets Klarhed, Simpelhed, Correcthed og Elegance, derimod mindre paa det Pathetiske og Høittonende. Men idet de saaledes paa det nærmeste slutte sig til hine to Landsmænd og fortsætte den literaire Udvikling i dc af dem angivne Retninger, kunne de ogsaa med Hensyn paa Danmark siges at være mere nationale end Ewald og hans Skole. Holbergs Virk-somhed havde havt en saa gjennemgribende Indflydelse og Betydning for det. danske Folk, at Sproget og Literaturen for at. bevare en national Characteer nødvendigviis maatte udvikle sig paa den af ham lagte Grund. Men hos den Ewaldske Skole, der var hildet, i en ganske uselvstændig Efterligning af det tydske Mønster, findes der intet Spor af Forbindelse eller Sammenhæng med Holberg, og at denne Retning flk en Modvegt i Literaturen var derfor ikke mindre

O ~

i national end i almindelig literair Henseende af den aller-største Vigtighed. I Danmarks literaire Kredse vandt den snart Herredømmet, og, naar Selskabet til de skjønne Videnskabers Fremme viiste sig lunken mod den, kunde dette ingen

Virkning have, fordi ingen ventede at finde Sands for Poesie ~ 7 ~

hos det smagende Selskabs Pedanter. Det var alene fra Nordtnamdenes Kreds, at en velbegrundet og i flere Henseender seirende Opposition udgik. Digterne af den norskeNorge under Foreningen med Danmark [1537 — I 8 14j, 1(57

Skole bekjæmpede det tydske Bardevæsen og det forskruede Seraphsprog, der truede med at nedbryde, hvad Holberg havde opbygget, ikke blot ved bidende Persifflage og vittige Indfald, men ved en omfangsriig poetisk Production al stort og blivende Verd, ved hvilken vistnok en fra Holberg i mange Henseender forskjellig Tone blev indfort i Literaturen, men som dog i Valget af Forbilleder og i stilistisk Characteer røber et saa nært Slægtskab med ham, at den vistnok med fuldkommen Ret kan betegnes som en videre Udvikling paa den af ham lagte Grundvold*). — Hvilken af disse to Retninger, den Ewaldske og den Norske Digter-skoles, der har havt den meest indgribende Virkning paa den senere Literatur- og Sprogudvikling, er et vanskeligt Spørgsmaal at

afgjøre; men det er vist, at begge have havt en stor Betydning, og at, om det kan indrømmes, at Literaturen uden Ewald neppe vilde have faaet en saa riig og fleersidig Udvikling, saa havde den paa den anden Side uden Wessel og de øvrige Norske Digtere neppe bevaret saa godt sin eiendommelige nationale Characteer, men vilde

*) J. L. Heiberg siger i sin Udsigt over den Danske skjønne Literatur, hvoraf det Ovenstaaende for en væsentlig Deel er laant: „Subjeetivt betragtet, kan man neppe tillægge den Norske Digterskole den Idee at bygge paa Holbergs Grund; thi denne Idee var de daværende Digtere neppe bevidst, var ikke klart tænkt eller enddog følt. Objectivt fandt den derimod Sted, Digterne selv tildecis uafvidende. Det er ikke usandsynligt, at en vis Overeensstemmelse af de Norske lægtere med Holberg, paa Grund af deres fælleds Fødeland, har som en fælleds Drift virket gjennem dem alle til et fælleds Maal; thi Nordmændene have, ligesom de Svenske, stedse sympathiseret bedre med den Franske (og tildeels den Engelske) Nationalitet, end med den Tydske, og have bestandig vidst i alle Henseender at holde sig fjernere fra Tydsk Indflydelse, end de Danske, en Forskjel, som forresten synes at have sin Grund i Landenes forskjellige Beliggenhed og politiske Forhold."158

efter al Sandsynlighed være kommet i et langt mere af-

»• cl O

hængigt Forhold til Tydskland. Den fine Kjender, J. L. Heiberg, hvem man vistnok ikke kan mistænke som partisk for Nordmændene, har yttret, at selv Ewald i egte dansk Sprogtone, hvis Kjendemerke fornemmelig er Simpelhed og Klarhed, maa staae tilbage for Brødren« Frimann, at det maaskee den Dag idag havde seet maadeligt ud med dansk Sprog og Literatur, hvis ikke i hiint Tidsrum, da en anti-national Indflydelse truede med at blive overveldende, de Norske Digtere, rder vare danskere end de Danske," havde reddet, hvad ellers stod Fare for at gaae tabt.

Men det er ikke blot med Hensyn paa Danmarks nationale Emancipation ligeoverfor Tydskland, men ogsaa med Hensyn paa Norges ligeoverfor Danmark, at Nordmandenes Deeltagelse i det fælleds aandelige og litteraire

O O

Liv maa tillægges en afgjørende Betydning. Vi have sagt, at den fra Danmark overforte Cultur og de hoiere, Dansktalende Samfundsclasser i Norge kunne betragtes som en fremme d Green, der, indpodet paa det Norske Folks endnu livskraftige Stamme, efterhaanden assimilerer sig med denne og antager dens characteristiske Egenskaber. Denne Ud-

c5 ~ O

vikling afspeiler sig paa det klareste i Literaturen; thi hos de Norske Forfattere i det attende Aarhundrede, som netop udgik fra hine Dansktalende Samfundsclasser, og hvis Virksomhed fordetmeste knyttede dem paa det nærmeste til Danmark, see vi ikke destomindre den Norske Characteer og Følelsen af at være Nordmænd fremtræde med et stedse skarpere Præg. Og ved at give denne Følelse et Udtryk i Literaturen maatte de bidrage til at vekke og styrke den hos deres Landsmænd ; ved at forfegte en fra de Danskes forskjellig Aands- og Smagsretning maatte de bidrage til at bringe det til almindelig Bevidsthed, at der atter existe-rede, ikke blot norske Bønder, men et norsk Folk.

I det literaire og videnskabelige Liv under Adelsvelden, i Tidsrummet fra Reformationen og til Regjeringsforandrin-gen i 16b0, har Norge ingensomhelst Deel, og blandt de

mange anseote eller store Navne, som liiint Tidsrum har at opvise, findes intet norsk. Men i den følgende Tid og med Holberg indtræder der et andet Forhold, i hvilket det kommer tilsyne, hvorledes det Norske Folk havde vundet i Styrke, og hvorledes det efterhaanden naaede frem til at blive sideordnet med det Danske i national Henseende. Literaturen vedblev vistnok fremdeles at være saagodtsom udelukkende knyttet til Danmark, eller rettere Kjøbenhavn, hvor de ydre Betingelser for dens Trivsel alene fandtes forenede. Men dens første Navne ere

Norske. Foruden Holberg selv var Tullin, Wessel, Claus Frimann, Peder

O 77 7

Harboe Frimann, Nordal Brun, Edward Storm, Claus Fasting Nordmænd, og mod denne Rekke af udmerkede Digtere har Danmark kun den ene Ewald at opstille. Enddog i reent videnskabelig Henseende begynder Norge, saa ganske det end var forsømt med Hensyn paa hvad der kunde tjene til Videnskabeligheds Opmuntring, at hævde sig en Plads ved Siden af Broderriget, og Gunnerus, Schøning, Vahl, Colbjørnsen ere Navne, der vistnok trvgt kunne stilles sammen med Danmarks bedste fra hiint Tidsrum.

Der blev dengang lagt mere Vegt paa disse Mænds Norske Herkomst, end man senere har været tilhøielig til, og det saavel i Danmark som i Norge. Den dybt indgribende Omveltning, som har fundet Sted i det sidstnævnte Lands indre og ydre Forfatning, og det nye Forhold, hvori begge Riger ere traadte til hinanden, har havt til Følge, at, medens man paa den ene Side har været nærved at betragte den ekhe Literaturudvikling, i hvilken hine Mænd toge Deel, som sig uvedkommende, har man paa den anden været lidet tilboielig til at anerkjende den Andeel, som det fordums Broderfolk har havt i det fælleds aandelige Liv. Men en saadan eensidig Vindicerer) var sjelden paa hiin Tid; man vil tvertimod hos Danske Forfattere fra det attende Aarhundrede finde Nordmændenes fremragende Andeel i Pigernes Forsvar saavelsom i begge Folks literaire og videnskabelige Liv anpriist i de sterkeste Udtryk; det biev al-160

mindelig anerkjendt og hyppigt fremhævet, hvormeget Danmark skyldte sine-Norske Forfattere, og det maatte efter Rigernes daværende indbyrdes Forhold falde ganske naturligt, at Nordmændene tilegnede sig den Ære, som deres Landsmænd havde vundet, om den end var vundet i Broderriget. Norske og Danske Forfattere skreve vel for det samme Publicum; men det kunde ikke være anderledes, end at saavel hine som disse fandt meest Anklang og bedst Forstaaelse hos sit Fødelands Læserkreds, og dette maatte i saameget høiere Grad blive Tilfelde, jo mere det eiendommelig Nationale hos Nordmændene vandt Bevidsthed og Styrke og gjorde sig gjeldende i Sprogets Characteer eller i Valget af Emner.

Med Holberg var Forholdet et andet. Han har, som bekjendt, hentet Stoffet til sine comiske Mesterverker udelukkende fra Danmark og danske Forholde, og, omend-skjønt der hos ham hverken savnes Træk af den Norske Folkecharacteer eller Yttringer af Norsk Patriotisme, saa var dog hans hele epochegjorende Virksomhed altfor nøie knyttet til Danmark, til at Nordmændene kunde gjennem-trænges af ham i samme Grad eller tilegne sig ham med større Ret end de Danske, medens de vistnok maatte føie en naturlig Stolthed over at regne blandt sit Fædrelands Sønner Skaberen af Norges og Danmarks nationrde Literatur*).

Tullin derimod, hvis berømteste Digt besang den Norske Natur, var, saamegen Anseelse og Popularitet han end opnaaede i Daninai k, dog mere Nordmændenes end de Danskes Digter, og hine vedbleve derfor ogsaa at holde fast ved ham længe efterat han hos disse var stillet i Skyggen af

*) Holberg nævnes altid først blandt de udmerkede Mænd, som det Norske Folk kunde være stolt af, og Holberg, „Norges Ziir," har den første Plads paa Edvard Storms Norske Parnas i Jøndalen.

tien danskfødte Digter Ewald *). — Fra nu af kommer den nationale Adskillelse mellem Norsk og Dansk paa det umis-kjendeligste tilsyne i det fælleds Literaturliv. Modsætningen mellem begge Folk er naaet frem til Bevidsthed og

O O O o

Gjennembrud. De norske Digtere og Critikere, der fastholde den af Tullin lagte Grundvold, stille sig i afgjort Opposition til de Danske, hvem Ewald beherskede, og begge Partier slutte sig sammen i Selskaber, der fore en ofte til Bitterhed udartende literair Feide mod hinanden. Det Norske Selskab stiftes, og her blev ikke blot den for Nordmændene eiendommelige poetiske Smag forfegtet med et Talent og en Dygtighed, der var Modstandernes

aldeles overlegen, men her, i Danmarks Hovedstad, var ogsaa det rette Arnested for den sterkt fremblussende Nationalfølelse, der betegner det hos Nordmændene vaagnende Aandsliv. Rahbek har i sine Erindringer skildret det Norske Selskab, blandt hvis Medlemmer han selv, uagtet Dansk, var bleven optagen, og han fremhæver navnlig den varme Patriotisme, der var Grunddraget i dets Characteer. „Hvilken var da den Aand," siger han, .,som var over dette Selskab? Først og fremmest Nordmandsaanden, — enthousiastisk for det fjerne, forladte Fædreland. .Mollem mine skjønneste Nydelser var at høre den deilige Fædrelandssang „For Norge Kjæmper» Fødeland," istemmet her af fulde Hjerter, med tindrende Øine og jublende Stemmer"**). Den samme Aand aabenbarer sig i de poetiske Arbeider, hvormed Tidsalderens Norskt Digtere, — næsten alle Medlemmer af hiint Selskab, — berigede Literaturen. „Hvad jeg kjender bedst,

*) Nordal Brun skrev over Tullin:

„For tidlig døde du, for tidlig Danmark haver „ Forbrudt sig mod dit Støv og sat en Ewalds Gaver „Fremfor det Liv og Lys, som hædrede din Sang etc. og han udtrykte heri den hos Nordmændene almindelige Mening.

**) Rahbek, Erindringer IV. 14.

derom synger jeg," sagde Claus Frimann, og om end ingen af denne fortræffelige Digters Samtidige naaede ham i egte national Tone, gjorde dog hos de fleste af dem en ligeartet Stræben sig gjeldende. De valgte helst saadanne Emner, der gav dem Anledning til at dvæle ved Hjemstavnens Billeder og Minder; de dyrkede derfor med Forkjærlighed det beskrivende Digtslags, som dengang endnu var i luneste Mode, og hvori de have leveret Arbeider, der endnu kunne læses med Behag; de skildrede det Norske Foraar og den Norske Yinter, Hornelen og Sarpen; de skrev for den Norske Almue og hentede poetiske Stoffet al' dens Liv, eller de feirede Norge og Nordmændene i Fædrelandssange, hvis Kraft og Friskhed stedse ville lade dem leve paa Folkets Læber.

Denne Digtning, der ved sit Indhold og sin Characteer

er r*» o

saa nøie knytter sig til Norge, og som for en Deel netop paa Grund af denne sin udprægede Norskhed af en senere Critik har kunnet betegnes som mere dansk end Ewaldianernes, der støttede sig til Tydske Forbilleder, vandt ogsaa i Danmark megen Paaskjønnelse. Medens Striden mellem et Norsk og et Dansk Parti i Literaturen førtes paa det skarpeste, kunde det danske Publicum ikke destomindre tilegne sig Claus

o O

Frimann, Peder Harboe Frimann, Nordal Brun som sine, og det fremmede Stof i Skildringerne af den Norske Natur eller i Sangene for det Norske Folk var ikke til Hinder for, at de bleve yndede og udbredte ogsaa hos Broderlandets Læserkreds.

Men langt større maatte deres Virkning være hos Nordmændene selv. For dem var hiin Digtnings Emner kjendte og kjære; den var Kjød af deres Kjød og Blod af deres Blod og havde i deres Aandsliv en ganske anderledes dyt)

c r •

Betydning end den blot literaire. Hvor maatte ikke de livfulde Skildringer af Norges Naturskjønheder, og det kraftige Udtryk, som Patriotismen havde fundet i Nordal Bruns og Claus Frimanns Sange, bidrage til at vekke den 11a tionale Aand hos deres Landsmænd! De knyttedes nærmere

sammen ved denne Fælledseiendom og lærte mere og mere

o c

at føie sig som et eget Folk.

c? O

Dette Udtryk maa ikke forstaaes saaledes, at Nordmændene nogensinde skulde have følt sig som eet med de

r» c

Danske. Et Fjeldfolk og et Slettefolk, adskilte ved et Hav og med en ganske afvigende indre Organisation, kunde vistnok aldrig lære at betragte sig som en Eenhed. Midt

O ~ o

under Norges dybeste Afmagt synes Nordmanden stedse at have bevaret en, i Folkets democratiske Samfundsorden begrundet, personlig Selvfølelse og Stolthed, der paa en Maade erstattede, hvad der manglede ham i virkelig Nationalaand.

'c? O

Odelsbonden betragtede sig, hvor ringe end hans Kaar vare, som en heel betydende Person, der ikke havde nogen Overmand, og saa med Ringeagt ned paa sine Danske og Svenske Standsbrodre. Noget heraf meddeelte sig ogsaa til Kjøb-stadbefolkningen, som vel havde optaget mange fremmede Elementer i sig, men som var knyttet til Landet ved de sterkeste Baand, og som i det Hele taget opdroges i en større Uafhængighed end Borgerstanden i Danmark. „Nordmændene." siger Molesworth *), „ere haardføre, arbeidsomme og hæderlige Folk, der nyde Anseelse hos andre og agte (lem selv langt bedre end de Danske, hvem de kalde med et Slængenavn Juter." Og Holberg anfører blandt de hos hans Landsmænd sterkest fremtrædende Skrøbeligheder, at de ere tilbøielige til at see andre over Asierne og til at

O

fatte for store Tanker om dem selv paa Grund af „de store Qvaliteter og Sindets Gaver, som findes hos denne Nation" **), Det er bekjendt, at Fjeldboen i fortrinlig Grad hænger fast ved sin Hjemstavn, og dette maa ogsaa, uafhængigt af de historiske Forhold, til alle Tider have gjeldt om Nordmændene. Men den rette Nationalaand er, om den end henter Styrke og Næring af hiin Kjærlighed til Fødestedet og hiin den frie Mands Selvfölelse, dog noget anuet og mere.

7 O O ~

*) Åcc. p. 2 5.

**) Danm. og Norges geistl. og verdsl. Ståt, p. 2 5.

11*164

Bondens aflukkede Liv og 'hans stolte Uafhængighed bevarede hos ham saagodtsom uforvansket det Nationale i Sprog og Sæder. Men Bonden er først og fremst Bygdepatriot, og allermindst synes der at kunne have været levnet national Bevidsthed hos ham, efterat Norge i Aarhundreder havde været opløst som Ståt, efterat i Aarhundreder ingen sterke Fælledsinstitutioner, ingen store Fælledsanliggender havde ledet Blikket ud over Bygdelagets snevre Grændser*).

Det var alene hos de høiere Samfundsclasser, at en bevidst Nationalaand kunde tænkes mulig, fordi denne forudsetter et Fælledsskab i Cultur, i politiske og commercielle Interesser, i literair Smag, i historiske Minder, der maatte være fremmed for Almuen. Men det er allerede tilstrekkelig bleven oplyst, hvor lidet udviklede og hvor løst forbundne med det üvrige Folk de høiere Samfundsclasser i Norge vare i den förste Deel

*) Det korn navnlig under Syvaarskrigen tilsyne, hvor ganske d3 enkelte Bygdelag havde isoleret sig, og hvor lidet Forestillingen om et fælleds Fædreland havde at betyde hos Almuen. Da Svenskerne vare faldne ind i Landet, og der skete almindeligt Opbud for at hindre deres Fremgang, viiste Bønderne sig overalt ganske uvillige ti) at forlade sine Hjembygder og vilde kun indlade sig paa at forsvare disse. Valderserne, hvis afsidesliggende

Dalføre ikke var udsat for nogen Fare af det fiendtlige Indfald, sluttede ikke destomindre en formelig Separatfred med Svenskerne, ved hvilken de forpligtede sig til at udlevere hvad der var bleven dem tilsendt af Krigsfornøden-heder og at sidde stille, saalænge Krigen varede. De søgte senere i en Skrivelse til Lehnsherren paa Akershuus at undskylde denne deres Fremgangsmaade, idet de anførte, at Nøden stundom n aa gaae foran Loven. „Sanct Peder vart ali-geuel trofast endog han ledt skremme sig eingang at forneckte sin herre; szao sige och wore lærefædre her hos oss, at oss bor icke at ackte pao saodanne fortuangne løfl'ter." (Langes haandskr. Samll.).Norge under Foreningen med Danmark [1 53 7 — 1 8 1 4]. 165

af (let her behandlede Tidsafsnit. Adelen bestod fordetmeste af indflyttede Familier, der vare saa nøie knyttede til deres oprindelige Fædreland, at de endnu efter flere Generationers Ophold i Norge betragtede sig mere som Danske end som Norske. Ogsaa Geistligheden og Borgerstanden havde optaget en Mængde fremmede Elementer i sig, og om alle

O D 1 O

tre Glasser gjelder det, at de ved Reformationen vare blevne inddragne i den Danske Sprog- og Culturkreds. De vare paa Grund heraf adskilte fra det øvrige Folk, der bevarede det gamle Tungemaal og Levningerne af den nationalt: Cul-tur, ved en saa dyb Kløft, at de paa en Maade kunde betragtes som Colonister. Det var vistnok langtfra et saadant Forhold som det, der t. Ex. længe bestod i Irland, hvor Angelsachseren, om end hans Familie i mangfoldige Slægtled havde været bosat i Landet, vedblev at betragte sig som

' o o

en Fremmed. Om Adelen kunde dette maaskee gjelde; thi hos den er Familietraditioner og Standsinteresser de sterkeste, men ikke om de øvrige høiere Samfundsclasser. De Norske Bønder vare ikke som Gælerne en foragtet og

D o

undertrykt Race, hvis Navn man holdt det for en Skam at bære. De i Norge fødte og bosatte Embedsmænd og

~ ~ O

Borgere have sikkert ogsaa i hiin Tid betragtet sig som Nordmænd og kaldt sig saa, om end deres Familie var af fremmed Oprindelse. Men deres Nationalfølelse maatte dog være af en meget rudimentair Art. Norge kunde heller ikke for dem være meget mere end de Fjelde, mellem hvilke de vare opvoxede. Det er først Besiddelsen af en national Historie og en national Literatur, der giver et Folk det rette Sammenhold og gjennemtrænger det med den bevidste Følelse af Enhed, der er en Hovedbetingelse for dets politiske Selvstændighed, og her var det store Savn. Efter det Norske Sprogs Undergang som Skriftsprog og Talesprog udenfor Bondestanden blev den gaiule Historie og Literatur

~ o

efterhaanden en død Skat, til hvilken i det sextende Aarhundrede kun ganske enkelte havde Kjendskab; dens Mindes-merker adsprededes og tilintetgjordes, og de store Erindringer166

I. K. Sars.

fra Norges Glandsperiode i Oldtiden var snart ikke iænger til for den nye Slægt, hvis Aandsliv havde sit Udgangs-punct i Reformationen. Den seneste Tids Begivenheder, der endnu maatte være i frisk Minde, vare ikke skikkede til at hæve Nationalfølelsen. Hvorledes Norges politiske Selvstændighed lidt eiter lidt var bleven undergravet og

o ö O

omsider ganske tilintetgjort, var vistnok uklart eller ubekjendt for de Fleste; men man maatte dog have en Følelse af, at Riget var dybt sunket fra sin fordums Anseelse og Venlighed, at det, som Absalon Pederssøn med patriotisk Bitterhed udtrykker sig, „eengang havde standet udi sin Blomster og været et sterkt og mandeligt Rige blandt

andre Kongeriger, men nu havde mist sin Manddoms Styrke og Magt, og var begyndt at blive gammel og graahærdet og saa tung, at det ei kunde bære sin egen Uld." De Danske, der tilhørte et aristocratisk Samfund, betragtede vel i Regelen Nordmændene som Folk med den samme Overlegenhed, hvormed en Herremand betragtede den simple Bonde eller Borger, og Absalon Pederssøn taler med Harme oin

o ' o

„en Hob grove, næsvise Companer, som komme hid i Riget, laste Norrige og siger, at her haver hverken Konger eller Adel været" *). Han kunde svare dem med Fynd, hvad Fortiden angik; men det lod sig ikke negte, at. Norge nu ikke længer havde sin egen Adel, og et Folk uden Adel kunde i hiin Tidsalder ikke gjøre Fordring paa at erkjen-des eller vente at nyde nogen Anseelse.

Man maatte føie, at Norge ikke havde nogen Rang ved Siden af Danmark. Det var fattigt, svagt befolket og veiede neppe saameget i Vegtskaalen som en enkelt af Danmarks Provinser. Det var, ved at bevare sin gamle militaire Organisation under forandrede Tidsomstændigheder, bleven saagodtsom ganske vergeløst. Dets Søvern var opløst; det havde ingen ITlaade, faa Matroser og en meget indskrænket Skibsfart. Dets slet bevæbnede, udisciplinerede Bondehære,

*) Norg. Beskr. i Norske Mag. I. 83.

dor vanskelig lod sig hokle sammen, var til liden eller ingen Nytte, efterat Rigets Forsvar væsentlig beroede paa dets faste Slotte, og Norges Skjæbne havde derfor gjentagne (range kunnet afgjøres ved en Haand fuld fremmede Leie-tropper. Danmark derimod havde i sin talrige Adel og dens Svende en krigsvant og efter hine Tids Fordringer

o o ~

veludrustet, veldisciplineret Hær; det var derfor ikke blot istand til at verge sin Selvstændighed, men havde enddog

o n' o

kunnet stræbe efter Herredømmet over sine Naboer og med Vaabenmagt opretholde Unionen mellem de Nordiske Riger trods Svenskernes og Nordmændenes Modstræben. Det havde allerede i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede en anseelig Flaade og øvede Søfolk, der enddog havde formaaet at holde de mægtige Hanseater Stangen. Dets kri-

o O ~

gerske Hæder var ny og i frisk Minde, medens Norges tilhørte en længst forsvunden og forglemt Tidsalder. — Disse

c o ^

Sammenligninger laae altfor nær til at de ikke oftere skulde være bleven anstillede og til at de ikke skulde have virket nedtrykkende paa Nordmændenes Nationalfølelse.

Men Forholdene erholdt efterhaanden et ganske forandret Udseende. Allerede under Christian den Fjerdes Regjering begyndte Norge i militair Henseende at hævde sig en anseeligere Plads og at spille en for Nationalfølelsen mere tilfredsstillende Rollo ved Siden af Danmark i den fælles Ståt. Efterat det i Syvaarskrigen og Calinarkrigen havde viist sig, at den gamle Landevernsindretning med almindeligt Opbud af det vaabendygtige Mandskab ikke længer var fyldestgjørende, blev der, da de keiserlige Tropper under Trediveaarskrigen havde oversvømmet den jydske Halvø og man havde Grund til at frygte en fiendtlig Landgang i

J O O O O

Norge, ved en kongelig Ordinants af 18 Januar 1628 befalet oprettet en staaende Hær eller Landmilits i dette Rige*).

*) Ang. dette og det Følgende henvises til Berg, Om Landevernet. I Norske Samll. II. 316 er oplyst, at der allerede tidligere, nemlig umiddelbart efter Calmarkrigens Ophør, blev truffet Foranstaltning til Oprettelse af en staaende Hær i Norcro.168

I. K. Sars.

Den dannedes ved Udskrivning blandt Bonderne og bestod at 6000 Mand, der havde en bestemt Tjenestetid og regelmæssigt ovedes i Vaabenbrug. Den opløstes efter Krigens Ophør, da Officererne, som lønnedes af Kronen, fik sin Afsked, men organiseredes atter i 1640, og har siden uafbrudt vedblevet at bestaae, om end med mange Afændringer. Den gamle Landevernsindretning bl ev ikke ophævet; enhver Bonde skulde som tidligere efter Landslovens Bestemmelser være forsynet med visse Vaaben og være rede til at møde frem, naar der skete almindeligt Opbud; men Rigets Forsvar beroede fra nu af hovedsagelig paa dets udskrevne Tropper.

Disses Antal blev stadigt forøget og deres Tjenestetid forlænget. Da Fredrik den Fjerde i 1699 besteg Thronen, udgjorde den Norske Armee omtrent 12000 Mand, fordeelt i sex Regimenter; ved et Rescript af 25 December 1717 blev den forøget til 13 Regimenter, hvert paa 1200 Menige, tilsammen altsaa L)600 Mand foruden Officerer, og i 1763 bestod den af 22100 Linietropper, 9300 Mand af. det ved Rescript af 15 Januar 1742 oprettede Landevern, hvortil endnu kom Officerer og Artilleri, saa at den i det Hele talte ikke mindre end 35597 Mand.

Man var, ved at bringe den staaende Hær op til denne Styrke, gaaet langt videre, end et billigt Hensyn til Folkets Kræfter foreskrev, og det er klart, at en saa sterk Udskrivning maatte være i høieste Grad byrdefuld for det fattige, svagt befolkede Land. Ved Landmilitsens förste Oprettelse var det bleven bestemt, at fire fulde Gaarde skulde legges i Lægd sammen iil at udrede og underholde en Soldat;

~ O '

senere bestemtes det, at to fulde Gaarde skulde udrede en Soldat, og under Fredrik den Fjerdes Regjering, da Liniearmeen betydeligt forøgedes, maatte hver enkelt Fuldgaard eller enddog mindre udgjøre et. Lægd. Der var neppe noget Land i hele Europa, som havde en forholdsviis saa talrig Hær at underholde, og man har beregnet, at hveranden af de vaabenføre og ugifte Mandfolk mellem 20 og 40 AarNorge, under Foreningen med Danmark [153 7 — 1814], 169

i Norge vare udskrevne Soldater, medens i Sverige, som ved en lang Række af store Krige havde udviklet sig til en fuldkommen Militairstat, kun hver fjerde eller tredie var det.

Oeconomisk fordervelig som denne overdrevne Udfol-

%

delse af Norges militaire Kraft nødvendigviis maatte være, har den dog i een Henseende havt en gavnlig Indflvdelse

c? D o »c

paa Folkets Udvikling. Krigersk Hæder er og har i Særdeleshed været den virksomste Næring for Patriotismen, og, for at et Folk skal besjæles af Iver for sin nationale Uafhængighed, er det nødvendigt, at det føier sig i Besiddelse af nogen Forsvarskraft. I Reformationens Tidsalder kunde Norge paa en Maade betragtes som vergeløst, og dets krigerske Anseelse var sunket saa dybt, at Danske Adelsmænd kunde prale med, at de med et Par hundrede Mænd skulde paatage sig at erobre det hele Rige*). Heri indtraadte en fuldstændig Forandring, efterat Norge havde faaet en staaende

o o

Hær. De Norske Bønder forenede mange Betingelser for at blive gode Soldater; de vare haardføre og vante til at

trodse Farer; de vare paa Grund af deres næsten adelige Frihed besjælede af en Ambition og en Fæ lrelandskjærlig-hed, som hævede dem høit over deres Standsfeller i de fleste andre Lande. Hos den staaende Hær, der, saavel hvad de udskrevne som de hvervede Tropper angik, udelukkende bestod af Landets egne Børn, forenedes disse Egenskaber efterhaanden med en Disciplin og en militair esprit de corps, som ganske havde manglet Unionstidens Mandhusinger. Ved de hyppige Grændsekrige med Svenskerne

*) Vincents Lunge skriver i et Brev fra Danmark til Erkebiskop Olaf, dat. 2 1 Januar 15 25: „ Wii ere ganske ringe acthet i Dannemark. Somme ville tage Norigh ind met to kraweler, somme try hwndred stherch, En part selff tridie oc so freyn. Oc skeer thet moweiskee for thii her pieger megit at beslutis oc begynnis her til dags oc ganske letthelige at forfølgis." Ekdahl, Christian II's Archiv S. 102 4 f.170

blev den holdt i stadig Øvelse, og der udviklede sig paa Grund af den Skaanselløshed, hvormed hine Krige i Regelen blev fort, en sterk Animositet mellem begge Nabofolk, som bevirkede, at Nordmændene omsider ligesaa beredvil-

' c-

ligt lod sig føre imod Svenskerne, som de tidligere havde viist sig uvillige og modstræbende. De Norske Soldater

ö C? c*"

bleve snart anerkjendte for at være uden Sammenligning de bedste af dem, Kongen af Danmark havde at raade over*). Armeens Elitecorps, de kongelige Livgarder til Hest og Fods, bleve fordetmeste reeruterede i Norge; herfra kom ogsaa Størsteparten af de Subsidietropper, som af Kongerne Christian den Femte og Fredrik den Fjerde bleve sendte til England, Holland og den Tydske Keiser, og som indlagde sig megen Berømmelse i Ungarn, ved Irlands Be-

o C? O c? 7

tvingeise under William III, og i den Spanske Arvefølgekrig**). Det var, naar der udbrød Krig, ganske sedvanligt, at en større Deel af den Norske Hær blev trukket ned til Danmark for at deeltage i (hitte Lands Forsvar og i de

O

herfra foretagne Krigsoperationer***). Og, uagtet dens

*) Fredrik den Anden af Preussen siger i sin Tids Historie om Kongen af Danmark: „Han kan stille 3 0000 Mand Landfolk i Marken, hvoraf Nordmændene regnes for de bedste." — Fredrik den Fjerde skriver under Felttoget i Holsteen om de Russiske Tropper: „iis donnent grande esperance, car iis ont un air du soldat de Norvegen." (Nord. Urkunden I. 4).

**) Norske Samlinger II. 317 —18.

***) I 1671 var der samlet 7 600 Norske Soldater i Danmark (Riegels, Christian V. pag. "2 0 3). Landgangen paa Rygen i 1G 7 8 foretoges af 4 Regimenter meest Norske Tropper, der vare sendte fra Norge ned til Skaane (Friedenreich, Krigshist. under Chr. V. II. 202). — Ved Carl XII's Indfald i Norge 1716 var 5000 Mand af den Norske Hær i Danmark.— Da Conseillet fraraadede Christian VL at gjenoprette Landmilicen i Danmark, hvilket de mægtige Godseiere ikke gjerne saae, paaberaabte det sig ogsaa, at den Norske Armee hidtil varNorge, under Foreningen med Danmark [153 7 — 1814], 171

Rekker saaledes fortyndedes, uagtet Norges Forsvarsmateriel som oftest befandt sig i den maadeligste Forfatning, uagtet der som oftest manglede Penge, Klæder, Proviant, var det dog her, at Krigen blev ført med størst Held fra Dansk Side, og her, at Svenskernes krigsvante Hære fandt en Modstand, der nogenlunde opveiede den Fremgang, de havde paa andre Kanter. Under Krigen i 1658, da saagodtsom hele Danmark i en Haandevending blev erobret, havde den Danske Konges Vaaben en afgjort Overvegt langs Norges Grændser,

hvor Svenskerne leed gjentagne Nederlag, og hvorfra de Norske Tropper gjorde flere heldige Indfald i Sverige. Ogsaa under Krigen i 1675—78, medens den Danske

O i ' 3

Hærs Foretagender i Skaane ikke vilde lykkes, fegtede Nordmændene med et næsten uafbrudt Held og tilkjæmpede sig flere afgjørende Seiervindinger. Men allermeest Berømmelse erhvervede de sig ved de Opoff'relser og den Udholdenhed, hvormed de vergede sit Fædreland mod Carl clen Tolvte. Da denne Konge i 1716 foretog sin Invasion i Norge, var næsten Halvparten af de Norske regulaire Tropper i Danmark; Fæstningerne vare slet forsynede; der fandtes ingen Magaziner, ingen Krigekasse, alle rede Penge vare bragte ned til Danmark; Soldaterne leed Hunger og Frost, men fegtede ikke destomindre med den største Tapperhed. Der samlede sig overalt Skarer af Frivillige, som gjorde Tjeneste paa egen Bekostning og med egen Udrustning, — og det er bekjendt, at alle Carls og hans krigsvante Veteraners Anstrengelser saavel dennegang som i 1718 strandede paa de til sig selv overladte Nordmænds Fædrelandskærlighed og uforferdede Mod.

Det kunde ikke være anderledes, end at Folkets Selvfølelse maatte løftes ved saadanne Begivenheder. Det havde lært at kjende sin Kraft; det havde været enigt, i at udholde Farer og Besværligheder for det fælleds Fædreland; det

bleven brugt med Held til at forsvare Danmark, „uden Skade for Norge." (Mnemosyne II. 114),172

I. K. Sars.

havde atter en Historie og atter en Skat af hæderiige Minder. Enddog Holberg kommer en Smule ud af Ligevegten,

o i* o c? *

naar han taler om sine Landsmænds krigerske Meriter. „Hvad de Norskes Tapperhed er angaaende," siger han etsteds, „da tor jeg understaae mig at sige, at deres Lige nuomstunder ikke findes. Mange skulde mene, at jeg siger saadant for at smigre for mine egne Landsmænd, hvilket ellers er en almindelig Lyde hos Skribentere. Men jeg vil ikkun bede Enhver, der fatter saadanne Tanker, læse samme Nations Historie og Hedrifter, saavel hos de Svenske som hos Danske Skribentere, saa skal han finde, at fast ingen Fiende har havt nogen Fordeel mod de Norske. De Svenske selv, som alle Tider have havt store Tanker om deres Manddom, maae mod deres Villie bekjende, at de Norske udi Tapperhed intet give dem efter. De Norske derimod agte sig langt høiere end de Svenske, og grunde de Tanker, de derudi have om dem selv, paa de mange herlige Seiervin-dinger, som de stedse med ulige Magt have erholdet over samme ellers stridbare Nation"*).

Der var ingen Samfundsclasse, som ikke i nogen Grad deeltog i det ved hine Begi venheder gjenvakte nationale Liv. Blandt Bønderne var Krigene med Svensken et stadigt Samtaleemne""""); de bleve herved efterhaanden mere fortrolige med Tanken paa det fælleds Fædreland, og det kom navnlig under Carl den Tolvtes Invasion tilsyne, hvorledes ogsaa hos dem en ny Aand var begyndt at vaagne. Medens de i Svvaarskrigen til Exempel overalt havde stræbt at unddrage sig Krigens Byrder, idet Mandskaberne fra

i) r^ o J '

enkelte Bygdelag uden videre forlode Leirsamlingerne, inden det endnu var kommen til Fegtning, andre enddog sluttede

*) Danm. og Norges Ståt, S. 2 2.

**) Det skeer ofte, at der fortælles om en Krig af dem, som ikke veed mere end Bønderne i Norge om Hannibalsfeiden, som efter Sigende skal være den fornemmeste Indhold af deres fornøielige Samtaler." (Friedenreich, Krigshist. I. 2).Norge under Foreningen med Danmark [1 537 — 1 814]. 173

særskilte Overeenskomster med Fienden, viiste de ved den sidstnævnte Leilighed en virkelig opofrende Iver for at bidrage til Landets Forsvar. „Da den commanderende General," fortæller Pontoppidan'4), „ved

Grændsefæstningernes Besettelse merkelig havde svekket det Corps, nied hvilket han havde sat sig ved en Fjord for at oppebie den forventede Transport fra Danmark, komme gamle graahærdede Bønder til ham og offererede sig med egen Udrustning til Kongens Tjeneste. Særdeles kom en Dag en Trop af 300 saadanne Volontaires fra Thelemarken, Folk fulde af Lyst og Mod, bærende hver 3 Ugers Kost i deres Randsel og derhos en riflet Bøsse, sigende: God Dag, Faer, vi høre du har faaet fremmede Gjester, som du vil skilles ved. Har du Lyst at bruge os, da siig, hvad vi skulle gjöre, saa skal du see, vi ere Mænd. Disse Bønder var det, som bleve commanderede af Capitain Coucheron i den Action paa Krogskoven, hvor de Svenske, som vilde trænge igjennem, bleve ganske repousserede med 200 Mands Tab." — I Biskop Deichmanns bekjendte Forsvarsskrift for de Norske (1724) berettes ligeledes, foruden mange andre Vidnesbyrd om „deres patriotiske Nidkjærheds fermeté ä toutes épreuves, som de udi sidste Krig fremfor alle Nationer i Verden have beteet," at endeel Bonder i Øvre- og Nedre-Thelemarken tvang deres Foged, da ingen Ordre af Øvrigheden dertil var gi-

c> ' Ö c? O

ven, at føre dem den lange Vei af tyve og flere Mile, paa deres egen medbragte Kost og Underholdning, til Armeen paa Gjellebæk, hvor de begjærede at maatte tilligemed Tropperne angribe Fienden, noget man imidlertid ei ansaa for raadeligt og derfor med Taksigelse og Berømmelse

c} e> o o

dimitterede dem til deres Hjem**).

Det Ry for Mod og Fædrelandskærlighed, som de Norske Bønder ved denne Leilighed og tidligere havde vundet, var

*) Norges naturlige Historie II. 40 6 (efter Generalens, B. H. v.

Lützows egen Beretning til Pontoppidan).

**) Saga, II. 2 2 5.174

dem i den følgende Tid til ikke ringe Nytte. I deres Klageskrifter og Supplicationer appellerede de ofte til den nationale Bravour, og her rørte de ogsaa ved det virksomste Motiv for Regjeringen til at afhjælpe deres Klager. Man vilde nødig vekke Misnøie hos en Almue, hvis gode Stemning havde viist sig at være af saa stor Betydning for Kongehuset. De Norske Bønder vare populaire i Kjøbenhavn, og, saa besværlige de end kunde blive med deres idelige Klagemaal, mødtes de dog i Regelen med Velvillie. De vare Landsmænd og Brødre af hine kjække Krigere, som havde opretholdt de Danske Vaabens Ære ligeoverfor Carl den Tolvte, og hvis Bedrifter ogsaa i Danmark vare paa Alles Læber; det var i deres Troskab og krigerske Dygtighed at man fremdeles saa den bedste Betrvggelse for Rigernes

^ ro ~

Selvstændighed, og det danske Folk omfattede Norges Nationalmilits med langt større Interesse end Danmarks egen Hær.

Hvad denne angaaer, da bestod den, som bekjendt, for det meste af fremmede, især tydske Leietropper. Det var den adelige Rostjeneste, som i Unionstiden havde udgjort Danmarks væsentligste Forsvarsstyrke, og, da denne ikke længer tilfrdsstillede en nyere Krigskunsts Fordringer og desuden efterhaanden var geraaden i et fuldstændigt Forfald, havde det ikke været muligt at indrette en Nationalmilits i Danmark af samme Art som den Norske. De Danske Bønder vare ufrie, og en Milits af ufrie Mænd kan ikke legge megen Styrke til et Lands Forsvarsvæsen. Det var allerede efter Bondeoprøret under Christopher af Bayern (1441) bleven dem ved en almindelig Forordning forbudt at bære eller have andre Vaaben end den korte Kniv, og dette Forbud bleve i den følgende Tid indskjærpet og paa det strengeste gjennemført, deels for at. betage Almuen ethvert Middel til at gjøre sine Undertrykkere virksom Modstand og deels af Hensyn til det adelige Jagtmonopol. Uvante til at

omgaaes Vaaben, forsagte og modløse, ned verdigede ved en haard Behandling, vare Bønderne kun

lidet skikkede for Krigstjenesten, og Herremændene tillode desuden ikke, at deres Bønder bleve udskrevne. Man maatte derfor gribe til at underholde et stort Antal hvervede Tropper, og disse kom fordetmeste fra Tydskland. Allerede Arild Hvitfeldt klager bittert over, at Landets Forsvar blev overladt til Fremmede, medens Folket selv var afvæbnet. „Hvad vores Fodfolk belanger," heder det i en af hans Dedicationer til Kongen*), „da have vi nu en Tidlang foragtet vores Egne og brugt Fremmede; derudover er vores Egne bleven uberust, for at de ikke ere brugte, saa at, uden i Kjøbstæderne, haver Almuen hverken Vaaben eller Verge, og det endeel for den Skyld, de ikke skulde skiude Diur. Udi det Sted have vi brugt Fremmede, hvilke med stor Besoldning ere opholdne, hvormed Landsens Rigdom er udført udi fremmede Land, foruden at de have optæret os selv og været slemmere end Fiender udi Frede Lande. Hvad Troskab en Herre og Første haver af saadant Folk, som haver deres Liv f'al for Penninge, som ikke stride for deres Fædreland, Arv og Eie, Huus og Hjem, men ere i Dag her, i Morgen hisset, nu Venner, i Morgen Uvenner, som mytte og ere opstudsige hver anden Stund, det kan en Herre og Første føre sig til Sinde og see sig om for slig Mangel Skyld, om det er bedre at bruge sine Egne, der stride for Huus og Hjem, Ære og Velferd, end Fremmede." Christian den Fjerde, til hvem disse patriotiske Ord bleve henvendte, anordnede ogsaa virkelig i 1615 Oprettelsen af en Milits i Danmark, der skulde dannes ved Udskrivning blandt Bønderne. Men han var nødt til at indskrænke sig til Kronens Bønder, og Indretningen kunde derfor ikke have nogen Fremgang, ligesom den ogsaa synes at have været uden Betydning for Landets Forsvarsvæsen i den følgende Tid. Først under Fredrik den Fjerde blev en almindelig Landmilits oprettet. Den anordnedes i 1701 og vedblev at bestaae, indtil Christian den Sjette besteg Thronen, da den

*) Tom. Y.17b'

ophævedes ved en Forordning af 30 October 1730, „fordi," som det heder, „Erfaring noksom havde viist, at adskillige Misbrug havde indsneget sig ved den af Kong Fredrik den Fjerde oprettede Landmilits, hvorved denne Indretning var bleven Landet i Almindelighed og det unge Mandskab i

^ r» er»

Særdeleshed en stor og snart utaalelig Byrde." Ikke destomindre blev den tre Aar efter atter indfort, medens der tillige aabnedes en endnu friere Adgang for hine Misbrug, som havde foranlediget dens Ophævelse. Det var Herremændene, hvis Indflydelse drev dette igjennem, thi dem gav Landmilitsen en saagodtsom uindskrænket Magt over deres Bønder, medens den var uden al Nytte for Landets For-svarsvæsen. Proprietairen fik Ret til selv at indrette Lægderne paa sit Gods og til at udskrive til Krigstjeneste eller fritage, hvem han behagede, medens hele det vernepligtige Mandskab ved en Rekke af Bestemmelser, den ene haardere end den anden, blev undergivet et trykkende Stavnsbaand. Følgen heraf var, at Bønderne ikke kunde fot binde andet Begreb med Vernepligten end Begrebet af en ulidelig Byrde, og at den rode Kjole var et Skræmmebillede for dem, hvormed Godseieren kunde tvinge dem til hvad det skulde være. De mishandledes af sine Officerer paa samme Maade som af Ridefogderne; der var intet, sotn drev dem, udenPidsken; de havde hverken Eiendom eller Frihed at stride for, og Erfaringen tjente alene til at bestyrke de ufordeelagtige Tanker, man paa Grund heraf maatte gjøre sig om Lanü-militsens Brugbarhed. — Det var saaledes gjennem hele det her behandlede Tidsrum den hvervede Hær, der udgjorde Hovedstyrken af Danmarks Landforsvar, og dette var i flere Henseender et ulykkeligt Forhold. Det maatte vii'ke kuende paa Nationalaanden, at Landets Forsvar var overladt til Fremmede, at Folket ikke kunde verge sig selv. De leiede Tropper kostede Staten aarlig enorme Summer og vare desuden ogsaa paa anden Maade en stor Byrde for Landet. De bleve i Fredstider lagte i Qvarteer omkring i Landdistricterne, og deres Opførsel her var saadan

som man kunde vente den af fremmede Leiesvende blandt en vergeløs og ubevæbnet Almue. Saavel Officierer som

o O

Soldater gjorde sig skyldig i de frygteligste Excesser, og der maatte udstedes gjentagne Forordninger for at hindre dem fra at mishandle Bønderne. Armeen var derfor Gien-stand for et almindeligt Had; den blev mere betragtet som Landets Undertrykker end som dets Forsvarer, og dens krigerske Bedrifter vare heller ikke af den Art, at de skulde

O '

bringe Folket til at glemme, at den var unational, røversk og tøilesløs.

Derimod var Flaaden det Danske Folks Stolthed og Glæde; den var national, medens Armeen var tydsk; den havde stadig udmerket sig og hævdet Danmarks Overlegenhed til Søes ved en Rekke af glimrende Seire, medens Armeen neppe havde en eneste at opvise. Men i denne Hæder kunde Nordmændene tilegne sig en fremragende Andeel. Ved en voxende Skibsfart i det sextende og syttende Aarhundrede erholdt Norge efterhaanden en talrig Sømands-stand, og Havet blev atter, som det havde været i Oldtiden, Nordmandens rette Element, hvor hans Udholdenhed og Kraft havde bedst Leilighed til at træde frem. Langs de vidtstrakte, veirhaarde, fiskerige Kyster boede der et Folk, som var vant til at trodse Havets Farer og til at udholde Besværligheder, og de Norske Matroser opnaaede snart en saadan Anseelse, at enddog Verdens förste søfarende og handlende Folk, Hollænderne og Englænderne, foretrak dem for sine Egne. Norges Skibsfart foregik mere

O O o

paa de store Farvande end Danmarks og udviklede sig desuden, som ovenfor omtalt, langt hurtigere end denne, der trykkedes ved flere for Danmark særegne Forhold. Følgen heraf var, at Nordmændene maatte komme til at indtage en stedse mere fremtrædende Plads i Rigernes fælleds Søvern. Allerede under Kongerne Christian den Tredie og Fredrik den Anden blev der hyppigt udskrevet Matroser, eller, som de da kaldtes, Baadsmænd fra Norge til Tjeneste paa Krigs-

skibene*). Men fornemmelig Christian den Fjerde, som kan siges at have skabt Danmarks Søvern fra nyt af, forstod at sette Priis paa de Norske Søfolks fortrinlige Dygtighed, og disse synes allerede i hans Tid stundom at have udgjort den overveiende Deel af Flaadens Besætning**). At dette var det Sed vanlige i den følgende Tid, kan neppe betvivles. Norge havde allerede i Slutningen af det syttende Aarhundrede en større Handelsflaade***), og en langt talrigere Sømandsstand end Danmark, og, hvorvel ogsaa de Danske Søfolk nød en velfortjent Anseelse, var det dog den almindelige Mening, at de stode tilbage for Nordmændenef). Flaademandskabets Kjerne, den saakaldte Holmens faste Stok, for hvilken man erhvervede de bedste Folk, der var at opdrive, blev saaledes væsentlig, i en senere Tid saagodt-

*) S. N. Rigsregistr. I. 65, 1 83, 233, 275, 277, 323, 326, 32 9 o. m. fl. Steder.

) Man seer idetmindste af de hidtil bekjendte Lister, at Christian den Fjerde foretog hyppige og tildeels overordentlig sterke Udskrivninger af Norske Søfolk; saaledes i 1 627: 2000 og senere samme Aar 2780, i 1 639: 1400 og senere samme Aar 1 940; i 16 14 Udskrivning af 7 00 Baadsmænd til Bremerholm, senere en ny Udskrivning paa 2600, i 1 645 atter 2 600 (Norske Tegneiser). Ifølge Garde, den Dansk-Norske Sømagts Historie 1 535—1 700 pag. 209 blev der i Foraaret 1645 paalagt Lehnsmændene i Norge at nedsende 2 5 00 Matroser til Kjøbenhavn, medens der i Danmark kun udskreves 50 0 o. s. v. *) I Aaret 1 67 2 var Antallet af Skibe og Fartøier i Danmark 893, i Slesvig og Holsteen 282, i Norge 1011 (Garde, Efterretninger om den Danske og Norske Sømagt, I. 172); i 1695 havde Danmark 202, Norge derimod 261 Koffardiskibe i Fart (sst. S. 3 4 4); hvorhos maa bemerkes, at de Norske Skibe, der byggedes for længere Farter, i Regelen ogsaa vare betydeligt større end de Danske.

†) Admiralitetet kalder i en Forestilling af 5 November 1 7 20 det Norske Søfolk den bedste Deel af Flaaden

som udelukkende recruteret fra Norge*), og idetmindste fra den Tid, da man har nøiagtige Efterretninger om Sammensætningen af Mandskabet paa de Flaader, der bleve sendte i Søen, sees de Norske Matroser stadigt at have udgjort det overveiende Tal**). — Det kan vistnok nuomstunder forekomme temmelig ørkesløst at undersøge, hvilket af de to Folk, der har været sterkest repræsenteret paa Niels Juels og Tordenskjolds Flaader; men hvad der oven for er anført, har dog Betydning i een og det en meget væsentlig Henseende, idet det nemlig er utvivlsomt, at det i høi Grad maa have bidraget til at hæve Nordmændenes Nationalfølelse ligeoverfor de Danske, at de kunde tilegne sig den største Andeel i det, der var begge Folks fornemste Stolthed, den fælleds Søkrigshæder.

I denne Henseende er der endnu to Puncter, der fortjener at fremhæves.

Norges materielle Udvikling, og navnlig Udviklingen af

O O" O O

dets Handel og Skibsfart, var i det syttende og attende Aarhundrede hurtigere og jevnere fremadskridende end Danmarks, og dets Anseelse maatte stige i samme Forhold som det vandt forøget oeconomisk Betydning. Efterat dets Bidrag til Statskassen var stegen til over en Million Rigsdaler aarlig, efterat dets Handelsflaade og Udførsel var bleven betydeligt større end Danmarks, kunde det ikke længer betragtes som en Provins, et Biland, men det maatte for den

*) Garde, Efterretninger III. 81, 3 8 9, 4 2 0, IV. 180. — Cort Adelaer ansattes 16 63 som „Chef for de Norske Søfolk paa Holmen." Baden, Danm. Hist, V. 44.

**) Efter Garde, 1. c. III. 7 9 og IV. 241 udgjorde 1 7 25 de i Rullerne indførte Søfolks Antal i Danmark og Slesvig 4876, i Norge 7 9 47; i 1 775 resp. 5584 og 1 1 567. Til Toget mod Algier i 1 7 70 udskreves fra Norge 1438, fra Danmark og Slesvig 6 4 0, til at bemande den Escadre, som skulde udrustes 1 7 7 9 for at beskytte Neutraliteten, udskreves fra Norge 2137, fra Danmark og Slesvig 1 27 8 Mand etc.

almindelige Opfatning mere og mere fremstille sig som et med Danmark sideordnet Led i Staten. De urigtige stats-oeconomiske Anskuelser om Handelsbalancen, som efterhaanden havde vundet almindelig Gyldighed, o & de mandel-agtige statistiske og financielle Opgaver, til hvilke hine Anskuelser støttede sig, bevirkede, at man enddog forestillede sig Norges Betydning for Statens og begge de forenede Folks Oeconomi langt større end den virkelig var. Man

~ O

beregnede Verdierne af de til Norge og Danmark indførte og de fra begge Kiger udførte Varemængder, og, idet man ved dette Overslag ikke tog med, hvad der toldfrit bragtes fra det ene Rige til det andet, fandt man ud, at Danmark var i en stadig Underballance, medens Norge havde et ligesaa stadigt Overskud*). Man regnede t. Ex. saaledes: Danmark udførte i Aaret 1768 for 666887 og indførte for 1,352543 Rdlr.; det havde altsaa et Tab af 686155 Rdlr.; thi hvad et Land indførte mere end dets Udførsel beløb sig til, maatte det betale med rede Penge, og rede Penge var efter hiin Tids politiske Oeconomie de ene privilegerede Verdier, som et Land aldrig kunde faae nok af og i hvis Besiddelse man saae dets egentlige Velstand; Norge derimod udførte i det samme Aar for 1,714369 og indførte for 1,238281 Rdlr.; dets Gevinst var altsaa 476085 Rdlr*«). Aaret forud havde Norge, efter den samme Beregningsmaade, en Gevinst af 710083 Rdlr., Danmark et Tab af 658272 Rdlr., og saaledes kom man overhovedet til den paafaldende Sats, der hyppigt figurerer i Skrifter over oeconomiske Materier fra det forrige Aarhundrede og som man forstod efter Bogstaven, at Danmark væsentlig opretholdtes ved den Overflod, der tilstrømmede Norge gjennem dets udenrigske Han-

*) Norge modtog saaledes en stor Deel Colonialvarer over Kjøbenhavn, og dets Forbrug af fremmede Varer var derfor i Virkeligheden meget større, Danmarks derimod meget mindre, end det efter Indførselslisterne syntes at være.

**) Nordische Urkunden L 2 9 2.Norge under Foreningen med Danmark [1 53 7 — 1 8 1 4]. 181

del. Ved at betragte Statsbudgetterne bragtes man til en

o O o

lignende Forestilling: for Aaret 1770 til Ex. ansloges Indtægterne af Danmark til 3,486670, Udgifterne til 3,968512 Rdlr.: Indtægterne af Norge til 972160, Udgifterne til 537440 Rdlr.: for Halvaaret 1 Juni — 31 December 1771 ansloges Indtægterne af Danmark til 1,539164, Udgifterne til 1,849306 Rdlr., Indtægterne af Norge til 645657, Udgifterne til 314041 Rdlr.*), og paa denne Maade fandt man stadigt, at Danmark havde en betydelig financiel Underballance, medens Norge havde et næsten ligesaa betydeligt Overskud, hvorved man ikke altid var tilstrekkelig opmerksom paa, at de fleste af de for begge Riger fælleds Udgiftsposter alene var opførte paa det førstnævnte Riges Budget. Disse Tal og de af dem uddragne overdrevne eller ligefrem falske Slutninger bevirkede, at, medens man blandt de Danske mere og mere satte Priis paa Foreningen med Norge og betragtede den som nødvendig for Danmarks Bestaaen, vaktes der hos Nordmændene en høi Mening om deres egen Betydning og en tillidsfuld Overbeviisning om at de havde Evnen til at udgjøre en egen Ståt, ligesom de allerede udgjorde et eget Folk.

Hvad der endelig mere end noget andet maatte bidrage til at gjengi ve det democratiske Norge Rang og Anseelse

O / O C n o

af et med Danmark jevnbyrdigt Rige og følgelig til at hæve den nationale Selvfølelse hos Nordmændene ligeoverfor de Danske, var den democratiske Aandsretning, som efterhaanden blev almindelig raadende, og som navnlig maatte blive dette hos det Danske Folk, af hvis gamle Samfundsorden Regieringsforandringen kun havde ladet Misbrugene og Mis-

<TJ CC O O

lighederne staae tilbage. Ved Siden af det aristocratiske Danmark indtog Norge ikke mindre i national end i politisk Henseende en ganske ydmyg Plads. Den mægtige, krigerske, i alle Retninger sterkt udviklede Adel gav det førstnævnte Rige en Overlegenhed, der kom tilsyne i mange Forholde

*) Riegels, Christian V. pag. 7 73; Nord. Urk. I. 28 7.182

I. E. Kars

og var iøinefaldende for Enhver, medens Tiden endnu ikke var kommen til at gjöre sig gjeldende for de eiendommelige Fortrin ved en Samfundsorden som den Norske. Hiin Tidsalders Aand var aristoeratisk; Adelen var dengang i

7 O O

en saa væsentlig Grad Stats- og Samfundslivets Bærer, at et Folk, som ingen Adel havde, ikke kunde have Krav paa at gjelde for jevnbyrdigt med de andre, og en Foleise heraf var, som blandt andet Absalon Pederssøns Norges Beskrivelse viser, heller ikke fremmed for de mere oplyste blandt Nordmændene. Men Adelen kunde ikke under en fremadskridende Civilisation vedblive at spille den samme Rolle; dens Betydning sank i samme Forhold som de borgerlige Classer hævede sig; den ophørte at være disse overlegen i Cultur; den blev efterhaanden ganske utilstrækkelig soin militair og politisk Institution, og, jo mere som Følge heraf dens Anseelse dalede, jo mere maatte de aristocratiske Samfundsformer, som engang havde givet Folket Styrke og Sammenhæng, vise sig som Hindringer for en fortsat Frem-adskriden. I Danmark bidrog særegne Forholde til at frem-skynde denne Retning. Det Danske Aristocratie degenererede hurtigt og uddøde efter Enevoldsregjeringens Oprettelse saagodtsom aldeles. I dets Sted kom en Hofadel, som var og stedse forblev at være unational og som følgelig ikke kunde

O lT< O

øve noget Herredømme over Opinionen. Det var naturligt, at den nyere Tids democratiske Aand under saadanne Omstændigheder vandt en hurtig og almindelig Indgang. Ulig-

O ~ D O O Ci C*

heden i Rettigheder, der havde udviklet sig under Adels-velden, stod efter dennes Undergang tilbage som en stødende Uregelmæssighed; Bondestandens Trældom, som Enevolds-regjeringen enddog havde bidraget til at forværre, føltes mere og mere som en Vanære og en Ulykke for det hele Folk, og nu blev Norges Samfundsorden det Forbillede, til hvilket de reformatoriske Ideer kunde støtte sig. Her var efterhaanden de velgjørende Følger af Bondens Frihed og Selveiendom bleven aabenbar for Enhver; det var Friheden, som affødte den patriotiske Aand, der havde opretholdtNorge, under Foreningen med Danmark [153 7 — 1814], 183

Nordmændene under de største Trængsler; det var Friheden, som gjorde Norges Bønder- og Fiskere til Armeens bedste Soldater og Flaadens bedste Matroser, medens Danmark var bleven saagodtsom vergeløst med sin fortrykte Almue; det var Friheden, som bevirkede, at Norges fattige Jord stadig blev mere opdyrket, medens i Danmark de rigeste Landstrekninger bleve lagte øde, at Norges Næringsveie stadig gik fremad og dets Befolkning forøgedes, medens Danmarks stod stille eller enddog gik tilbage. Et saadant Exempel kunde ikke forfeile at gjøre sin Virkning; Norges Samfundsorden syntes nu at være ligesaameget i Overeensstemmelse med Tidsalderens almindelige Krav og Retning som Danmarks tidligere havde været; dens demo-cratiske Characteer betegnede ikke længer et lavere Trin af Civilisation; dens Fortrin vare under Norges daværende politiske Forhold enddog mere iøjnefaldende end dens svage Sider, og, medens Danmarks sociale Institutioner under Adelsvelden havde udøvet en kjendelig Paavirkning paa de Norske, see vi derfor nu et ganske omvendt Forhold indtræde: det var den Norske Bondefrihed der banede Vei for Bondeemancipationen i Danmark, og det var en Nordmand, fortrolig med Landboforholdenes Ordning i hans eget Fædreland, der havde den vigtigste Andeel i det store Verk, som betegner en ny og lysere Periode i Danmarks indre Historie.

Dette Verks Gjennemførelse krævede en langvarig Kamp med megtige Interesser, og under denne Kamp var det oplyste Danske Publicums Deeltagelse stadig voxende; Bondesagen blev det store Spørgsmaal, der satte alle Penne og alles Tanker i Bevægelse, og til hvis heldige Løsning man knyttede alle sine Forhaabninger med Hensyn paa Danmarks Fremtid. Debatterne om Landboreformen tjente til at aabenbare saamange skjendige Misbrug og en saa dyb Elendighed hos Folket, at der vaktes stedse videregaaende Ønsker om Reform. Man fandt det ikke tilstrekkeligt, at de meest skrigende Uretfærdigheder bleve afhjulpne; det hele Samfund tiltrængte en Regeneration, og det skulde184

I. K. Sars.

regenereres derved, at Bondestanden atter blev hvad den engang havde været. Det var de Rousseauske Utopiers Tidsalder; det blev Mode at sverme for de primitive Samfundstilstande og for Billederne af Oldtidens Folkefrihed; man begeistredes for almindelig Lighed og Broderskab. Og under Indflydelsen af saadanne Stemninger maatte en Samfundsorden der havde bevaret saameget af sin primitive Characteer som den Norske fremstille sig som et sandt Ideal, fornemmelig naar den betragtedes i en vis Afstand. Den var derfor ogsaa Gjenstand for en stadig voxende Sympathie og Beundring blandt de Danske, og Odelsbonden og Odelsretten lovpristes baade paa Vers og Prosa i de meest høittravende Udtryk. Men dette virkede igjen tilbage paa Nordmændene og styrkede deres Selvstændighed ved at knytte dem fastere til deres nationale Samfundsorden.

Medens Foreningen mellem Norge og Danmark i det Udvortes bevarede den samme Characteer, var saaledes de indre Forholde, paa hvilke den oprindelig havde været grundet, i Tidens Lob undergaaet en aldeles gjennemgribende Forandring. Foreningen, saadan som den var bleven grundlagt ved Begivenhederne i 1536, havde været det naturlige politiske Udtryk for Tilstanden i Reformationsaai hundredet, da den Danske Nationalitet havde en ubetinget Overvegt i begge Riger, da den alene var levende og fremadskridende, medens den Norske kun syntes at. existere i Levningerne af en uddøet Cultur, der smuldrede hen ved Berørelsen med det

ved Reformationen fremkaldte Liv. Norges pro-vincielle Afhængighed af Danmark havde været naturlig, saalænge der alene kunde være Tale om Norske Bønder, Norsk Fisk, Norske Planker, saalænge Norge var uden et selvstændigt nationalt Liv og uden Anseelse, saalænge det enddog med Hensyn til materielle Kræfter stod i en uendelig Afstand under Danmark. Men saadan var ikke Forholdet ved Slutningen af det her behandlede Tidsrum.Norge, under Foreningen med Danmark [153 7 — 1814], 185

Vi have seet, hvorledes Norges Handel og Skibsfart gik fremad efter Midten af det sextende Aarhundrede og hvorledes dets Borgerstand begyndte at hæve sig til nogen Betydning. Herved blev Grunden lagt til en selvstændig national Udvikling; thi vel var den Norske Borgerstand paa hiin Tid for en stor Deel sammensat af udenlandske Elementer og vel var dens Sprog bleven Dansk, saa at. den syntes at staae i et fremmed Forhold til Landets ovrige Befolkning; men den var dog tillige knvttet til denne ved

O' O O *

de sterkeste Baand. Under Indflydelsen af en Natur og en Samfundsorden, der var saa forskjellig fra Danmarks, maatte den, uanseet hine Forholde, bevare en eiendommelig Characteer, og maatte, saa nøie end Forbindelsen mellem begge Riger blev knyttet, under en fremadskridende Udvikling stedse mere gjennemtrænges af Bevidstheden om at udgjøre et eget Folk. Den Danske Nationalitet var den herskende; men, om dens Overvegt enddog havde været langt større end den virkelig var, skulde den dog ikke formaaet ganske at absorbere et Liv, der udviklede sig under saa eiendommelige Betingelser. Og hiin Overvegt blev desuden, navnlig efter Statsomveltningen i 1660, mindre og mindre. Danmark tabte sin Aristocratie, der i politisk og social Henseende havde været den herskende Glasse i begge Riger; dets Borgerstand blev sat tilbage ved forskjellige Aarsager eller udviklede sig ialfald mindre jevnt end den Norske; dets Bønder sank dybere end nogensinde under Aaget, og der blev en stedse skarpere Modsætning mellem deres Kaar og Bondestandens i Norge.

Medens Vegtskaalen saaledes mere og mere tyngedes paa det sidstnævnte Riges Side, var det vistnok langtfra, at en fuldkommen Ligevegt blev opnaaet. Danmark vedblev, uanseet Norges hurtigere Fremadskriden, at være det overlegent i Folkemængde, Rigdom og Cultur; Danmark vedblev at være Hovedlandet, og Hovedstaden, det store Centrum, hvis Folkemængde overtraf alle Norske Byers tilsammen, som i Aarhundreder havde været Kongernes for-17b'

l. E. Sars.

kjælede Barn, hvor Regjering, Hof og Universitet samlede hvad der var dygtigt og fremadstræbende i de to Kiger, var dansk. Men Forholdet mellem be»ge Folk havde doo-

do

nu ganske forandret sin Characteer; en særegen Norsk Nationalitet existerede atter, ikke blot i en ubevidst, latent Tilværelse, men bevidst og virksom i et fremadskridende Culturliv; den overskyggedes ikke længer saaledes af den Danskes frodige Væxt, at denne alene kom tilsyne i begge Rigers Historie; den gjorde sig tvertimod gjeldende med en Styrke i det fælleds historiske Liv og Nordmændene optraadte ved Siden af de Danske med en national Selvfølelse, der bliver paafaldende, naar man alene seer hen til de ydre Magts- og Talforholde, men som de i det Foregaaende paapegede indre Omstændigheder ville være tilstrækkelige til at forklare.

Vel var den fælleds Literatur knyttet til Danmark eller rettere Kjøbenhavn, hvor alene Betingelserne for et Litera-turliv fandtes forenede; men dens meest betydende Forfattere vare Norske, og ikke blot Norske ved Fødsel og Herkomst, men ved Characteer, Smagsretning og Nationalfølelse.

Vel var de høiere Samfundsclasser i Norge fremdeles dansktalende, medens hos Bondestanden det gamle Sprog fremdeles for en stor Deel var bleven bevaret. Men denne Adskillelse havde dog nu i det Væsentlige tabt sin Betydning. Hine to Samfund, der engang rimeligviis havde staaet som fremmede ligeoverfor hinanden, vare ligesom uligeartede geologiske Lag, der transmuteres ved at berøre hinanden, efterhaanden blevne beslægtede og forbundne ved umerke-

o o

lige' Overgange. Uagtet Sprogforskjellen (som desuden siden Reformationsaarhundredet var bleven stadigt mindre) følte dog de Norske Kjøbstadboere og Embedsmænd sig nu ganske som eet Folk med Bønderne, til hvem de mere og mere vare blevne knyttede ved fælleds Interesser og fælleds historiske Erindringer, og denne Følelse maatte ialfald blive

C5 " Ö

sterk og almindelig efterat en democratisk Aandsretning havde bemægtiget sig alles Gemytter og efterat man kundeNorge utider Foreningen med Danmark [153 7 —1814]. 187

være stolt af at være Landsmænd af hine frie Bønder, der vare Gjenstand for saamegen Beundring og Lovpriisning. Men i samme Grad som de høiere Samfundsclasser i Norge sluttede sig nærmere til Bondefolket, i samme Grad udskilte de sig ogsaa fra deres Standsbrødre i Danmark, og denne i de to Landes og de to Samfunds ulige Characteer og

O er' ~

stridende Interesser begrundede Divergents traadte stedse mere tydeligt frem under Sprogets og Literaturens Fælleds-skab. Saaledes kan man sige, at den Norske Nationalitet var bleven consolideret og at den havde vundet bestemte Grændser.

Vel var den endnu i sin Barndom, sammenlignet med den Danske, hvis Udvikling aldrig havde været afbrudt og hvis Cultui'liv, uagtet al dets Afhængighed, dog stedse var bleven fort paa egen Grund. Det fulgte heraf, at den maatte staae langt tilbage for denne i indre Styrke, i Sikkerhed og Evne til selvstændig Bearbeidelse af det almindelige Culturstof. Men denne Underlegenhed, som i en nyere Tid, efterat det Norske Folk var bleven udelukkende henviist til sine egne Kræfter og skulde bygge paa egen Grund, blev kjendelig nok, kunde i hiin Tid ikke træde saa tydeligt frem, og der var meget, som bidrog til at dække den eller vel enddog til at bøde paa den. — Nordmændene havde, som Følge af deres Lands mere storslagne Natur og isole-

c & o

rede Beliggenhed, fremfor de Danske noget Sterkt og Eiendommeligt i deres ydre Væsen, hvilket kunde tjene som et Slags Surrogat for hvad der manglede dem i indre Udvik-

O O O

ling, og det er aabenbart, at deres Nationalfølelse, skjønt den ikke kunde støtte sig til en rig Historie eller et selvstændigt Culturliv, ikke destomindre i hiin Tid var mere løftet og levende end de Danskes, — en Følge af flere samvirkende Aarsager, som i det Foregaaende er bleven nærmere paaviist. Det er bleven omtalt, hvorledes siden Enevoldsregjeringens Oprettelse det Danske Folks National-aand mere og mere kuedes under en fremmed Colonies Herredomme. Det Tydske Hof, den Tydske Adel, de Tydske188

I. K. Sars.

Officierer saae med overmodig Ringeagt ned paa „die dummen Dänen," og haanede deres Sprog og Sæder. De Danske, hvis Nationalcharacteer er blod, og hvem Aristocratiets haarde Regimente havde gjort submisse og eftergivende, boiede sig for denne Ringeagt, og vænnedes til at betragte hvad der var Tydsk som noget i og for sig Bedre og mere Fornemt end hvad der vnr Dansk; det blev deres meest fremtrædende Skrøbelighed, som allerede Holberg anker over, „at admirere alt hvad der kommer fra fremmede Stæder," osr de tabte i den Grad den for et Folk nødvendige

'O o

Selvfølelse og Stolthed, at Patrioter heri saae en Grund til at befrygte Nationens fuldstændige Undergang, og at det enddog synes at have været ganske sedvanligt, at Danske undsnae sig ved sin Nationalitet og søgte at gjelde for Tydske. Man skulde, naar man betænker, at Norge fremdeles var oversvømmet af Danske Embedsmænd, at

navnlig de luneste og anseeligste Poster med faa Undtagelser vare beklædte af saadanne, at Kjøbenhavn var begge Rigers aandelige Centrum, at Nordmændene, uanseet deres fremragende Andel i Fælledsliteraturen, dog fremdeles med Hensyn paa Cultur maatte erkjende sig som afhængige af Danmark, neppe formode, at den nationale Selvfølelse hos dem kunde være meget mere levende; man skulde vente, at de havde følt sig ligesaa underordnede og ydmygede under de Danske, som disse under Tydskerne. Det var imidlertid langtfra at dette var Tilfelde. Nordmændenes Characteer, præget af en Samfundsorden, der sikk rede Enhver den størst mulige personlige Selvstændighed, var mere haard og uafhængig end de Danskes, og de lode sig derfor ikke saa let kue under en fremmed Indflydelse. Deres Selvfølelse var bleven opflammet ved nationale Bedrifter, hvortil Danmark ikke siden Enevoldsregjeringens Oprettelse havde havt noget Sidestykke. De vare stolte af sin Nationalmilits, hvis Berømmelse contrasterede med det mindre gode Lov, som

*') Holberg, Danm. og Norg. Ståt. S. 19.Norgi; under Foreningen med Danmark [l 537—1814.] 189

Danmarks Leietropper havdé, og sine Søfolk, der vare aner-kjendte som de bedste paa den hæderkronede Dansk-Noiske Flaade. Men, hvad der mere end noget andet fyldte dem med stolt Selvfølelse, var deres Frihed. Man talte i det forrige Aarhundrede i ikke mindre boie Toner oin det frie Norge og de frie Nordmænd end efter 1814. Og dette var, hvorvel Norges Regjeringsform dengang var en reent despotisk, langtfra at være ubeføiet. Ikke blot herskede der i Norge en Bondefrihed og en Lighed for Loven, som paa hiin Tid neppe havde noget Sidestykke; men Nordmændene vare, uanseet Regjeringens despotiske Maxitner og dens Fordring paa at agere Undersaatternes Forsyn, et af de mindst regjerende Folk i Europa. Fjernt fra Hoffets og Styrelsens Sæde, kunde de næsten siges at være overladte til sig selv og følte ialfald i langt mindre Grad end de Danske Trykket af den landsfaderlige Omhu. De havde Frihedens Aand, om ikke dens Former, og denne indgjød Agtelse. Forholdet mellem Nordmændene og de Danske var derfor ingenlunde af samme Art som mellem de Danske og Tydskerne eller som mellem en behersket og en herskende Race, saamegen Anledning end de ydre Omstændigheder give til at formode dette. Det Norske Folk stod i høi Anseelse i Danmark, og Nordmanden vilde ingenlunde

" O o

gjelde for Dansk, men var stolt af at tilhøre det frie Norske Folk*). Medens Holberg tillagde de Danske en altfor stor

*) Vidnesbyrd om denne Stemning vil man finde hos de fleste Norske Forfattere fra Slutningen af det forrige Aarhundrede. Saaledes Vibes bekjendte Afskedsvers i det Norske Selskab;

„I Versprotocollen sligt Minde mig skriv:

Personen var fød udi Norge,

Var saare genegen til syndefuldt Liv,

Aldeles ei fri for at borge;

Paa Andres han drak,

Hans Stads var en Frak,

Hans Roes: Han var fød udi Norge."190

I. K. Sars.

Tilbøjelighed til at admirere hvad der kommer fra fremmede Stæder, er det netop den modsatte Feil han fandt Grund til at bebreide sine egne Landsmænd, naar han siger om dem, at de vare „tilbøielige til at fatte for store Tanketom dem selv og til at see andre over Axlerne," og senere har Wessel paa lignende Maade betegnet Forskjellen mellem begge Folks Characteer og herskende Stemning i de bekjendte Vers:

„Jeg den elskte Danske priser, At Beskedenhed han viser, Sjelden Dvd i fremmed Land, Men, naar han for vidt den driver. Og alt Fremmed Fortrin giver, Den en Dyd ei nævnes kan, Og fornedrer Danske Mand.

Jeg den kjække Nordmand priser, At han stedse ivrigt viser, Han sit Fødeland har kjer. Men jeg troer, han gjorde ilde, Om han vilde sig indbilde, At der fødes Mennesker, Kun i Engelland og der."

Vistnok stnk der en god Deel Raahed under denne Nordmændenes sterkt fremtrædende nationale Selvfølelse, og en god Deel Illusioner, naturlige for et ungdommeligt og endnu lidet erfarent Folk. Men den virkede dog som en Løftestang, der bidrog til at holde Nordmændene oppe lige-

Henrik Steffens, hvis Fader var Tydsk og hvis Moder var Dansk og som havde forladt Norge i en Alder af syv Aar, siger, idet han omtaler de bekjendte Trappefeider mellem Norske og Danske Studenter: „Ieh, der ich mich gern ein Norweger nannte, habe wohl die meisten Erzählungen der Art von Norwegen! gehört" . . . „Obgleich ich nun stolz war auf meine Geburt in Norwegen" etc. (Steffens, Was ich erlebte).

overfor de Danske, trods disses ubestridelige Overlegenhed i Cultur og-yd re Magtstilling, og den syntes dog saavidt beføiet, at man i Danmark, hvad der kan sees af Tyge Rothes, Suhms og andre Danske Forfatteres Skrifter fra Slutningen af det forrige Aarhundrede, imoneredes deraf og var mere tilboielig til at respectere og beundre den end til at see den fra en latterlig Side. „Priseligen stolt er Norges Son," siger Tyge Rothe*). „Hvo undres over, at Bonde er det, naar denne veed, at blandt, hans Lige ere de, der nedstamme fra Konger. Og, naar han med den hele opstigende Rad af Forfædre har siddet paa sin Odels-jord og været den sande Hærmand, den sande Ledings- og Landvernsmand? Er det Under, at Nordmand af anden Stand end Bonden, føier liveligen hvad Nationalære er? Han i den lette Bjergathmosphære: han med de iviindesagner fra Oldtiden: han med den sande Tanke, at altid var Landet et Borgerfriheds, men aldrig et Adelsaristocraties eller et Livegenskabs Land."

Yel blev Norge, lige indtil Foreningens sidste Dage, ganske forsømt med Hensyn paa Videnskabelighed og Kunst. For at de kjøbenhavnske Muser kunde trives desto bedre, maatte de være eneberettigede i Kongens Riger og Lande, og, medens Regjeringen derfor med ødsel Haand understøttede Hovedstadens Academier og lærde Samfund, modsatte den sig vedholdende Opfyldelsen af det Norske Folks længe nærede og ofte yttrede Ønske otn et eget Universitet, enddog da der var aabnet Udsigt til at den kunde imødekomme det uden nogen synderlig Pengeopoffrelse. Denne stedmo derlige Behandling maatte ganske vist i flere Henseender

C c? o

bidrage til at forsinke Folkets Udvikling. Dersom Regjeringen havde gjort, hvad der var dens Skyldighed, dersom den i Betragtning af Norges Fjernhed fra Danmark, dets Folkemængde, Betydning for Staten og særegne Natur og Fordringer, havde sat de herskende Centralisationsinaximer

*) Om nogle Danmarks og Norges Fordringer til hinanden, S. 93.

en Smule tilside og ladet der tilflyde dette Land en passende Andeel i hvad der af den fælleds Stats Midler anvendtes til Fremme af hoiere Oplysning og Dannelse, vilde Nordmændene ganske vist ikke have staaet saalangt tilbage i disse Retninger som de stode endnu ved Foreningens Opløsning. Uden en saadan Patroniseren fra oven var det umuligt at Videnskaberne kunde trives i et Land med Norges daværende Hjælpemidler, og det var naturligt, saalænge det hverken havde Universitet eller Bibliotheker eller andre videnskabelige Samlinger i sit Skjød, at den practiske Aandsretning erholdt en ganske uforholdsmæssig Overvegt og at der i Forhold til Folkemængden var langt færre Nordmænd, som gik den academiske Bane, hvorved de nødtes til for længere Tid at forlade deres Fædreneland, end Danske. Men paa den anden Side tør det vel paastaaes, at netop den Omstændighed, at Nordmændene saaledes ganske bleve overladte til sig selv og sine egne Kræfter, at Regjeringen unddrog dem den Understøttelse, som den i saa rigt Maal lod blive det Danske Folk til Deel, at de maatte tilkjæmpe sig hvad der andensteds var en Gave fra oven, i høi Grad har bidraget til at stimulere Folkets Almeenaand og Asso-ciationsaand, og denne fører, om end langsommere, saa dog sikrere og bedre til Maalet, end enhver Protection, enhver kunstig Opelsken fra de Styrendes Side. Netop den Omstændighed, at Regjeringen undlod at afhjælpe Norges meest aabenbare Savn, kaldte Ønsker og Bestræbelser tillive, der bleve nye

Forer,ingsbaand for Nationen, og det er navnlig bekjendt, hvorledes den langvarige Agitation for et Norsk Universitet efterhaanden voxte op til en Nationalsag, der i en hidtil ukjendt Grad sammenknyttede alle oplyste Nordmænd i en fælleds stor Interesse, og hvorledes det paa Grund heraf med Rette kan siges, at den var et Forspil og en Forberedelse til Landets politiske Emancipation.

Vel maatte enhver Nordmand, der valgte at gaae Em-bedsveien, tage sine Kxamener i Kjøbenhavn, hvor de Norske Studenter tilbragte sine bedste Ungdomsaar, hvor de knyttedeNorge under Foreningen med Danmark [15 3 7- 1814]. 193

Venskabs- og Slægtskabsforbindelser, og hvor mange blandt dem og navnlig de. der udmerkcde sig eller følte Kald for literair og videnskabelig Virksomhed, forbleve deres hele Liv, saasom de alene her fandt Anledning til at udfolde sine Talenter. Men, naar det blandt de for Norge skadelige Følger, som flød af at Blomsten af dets Ungdom blev trukken til Kjøbenhavn, ogsaa anførtes, at den ved Opholdet her let kunde blive og ofte blev fremmed for sit egentlige Fædreland, da var dette neppe andet end et patriotisk Skremmebillede, og gjelder idetmindste ingenlunde om Slutningen af det her behandlede Tidsrum. Modsætningsforholdet mellem begge Folk var traadt altfor tvdeligt frem

"C1 v O

og Nordmændenes Patriotisme var bleven sat i en altfor livlig Bevægelse, til at ikke Opholdet i Danmark snarere maatte have en Virkning fil at styrke og udpræge deres nationale Væsen end det Modsatte. De Norske Studenter sluttede sig indbyrdes tæt sammen og tabte sig ingenlunde blandt de Danske; det var to Partier, der rivaliserede og førte hyppige Krige med hinanden, og det lader til, at hine, uagtet de kun udgjorde en liden Flok mod disse, ikke destomindre formaaede at sutmere den Rolle, som Følelsen af at repræsentere ikke biot en Provins, men et eget Folk, paa-lagde dem. De havde Ry for store Legemskræfter, og i de berømmelige Trappefeider viste de sig som verdige Sønner af Kjæmpernes Fødeland. Rahbek og Steffens har, som bekjendt, fortalt om disse Trappefeider. „Det var ikke Dueller, men veldige Nordiske Nævekampe. Uden Tvivl vare Nordmændene dem, der udfordrede; Øboerne vovede sjelden at modtage Udfordringen, men de dygtige kraftige Jyder stillede sig imod Nordmændene, Kampene fandt Sted paa den høie Trappe i Universitetsgaarden udenfor Examenssalen. Hvert Parti steg oj> fra sin Side: Forkjemperne modtes paa den øverste Flade og brødes og søgte at styrte hinanden ud ovfr Rekverket; det kunde vel hænde, at begge styrtede ned paa een Gang, og i ældre Dage. da disse Kampe bleve furte paa en mere raa og ubændig Maade, skulle

enddog dødelige Saar have fundet Sted"*). Men det var ikke blot paa Universitetets Trapper og Auditorier at de Norske Studenter hævdede sig en ecen Plads, og det var ikke blot med Næverne de gjorde sin Nationalitet gjeldende. I Literaturen vare de repræsenterede ved et, forholdsviis til de Danske, betydeligt Antal af begavede og talentfulde Mænd, hos hvem det fælleds Landsmandskab i Smag og Aandsretning var umiskjendeligt og dem selv fuldkommen bevidst, og ved Stiftelsen af det Norske Selskab organiserede de sig til et Parti, som indtog en eiendommelig Plads og øvede en virksomt indgribende Indflvdelse i hiin Tids

O " r'

iiteraire Bevægelser. Intetsteds fremtraadte Norskheden med større Varme og med et dybere Alvor end netop her, under Klublivets tilsyneladende irivole Adspredelser. „Blandt det Norske Selskab* Fester hørte nye Medlemmers Optagelse og Afskedslag for de Bortdrageride, Ved saadanne Ledigheder kom ret det alvorlige Sind frem hos de muntre Selskabsbrødre, og den Tanke, der aldrig laae dem fjern, at de havde ei Folks Ære og Verdighed at repræsentere paa fremmed Grund, synes da ligesom at have indviet Festen. Altid henvendte disse Nordmænd sine Tanker til Fædrelandet og vedvarende var deres Forbindelse med Hjemmet; derfor optog ogsaa Selskabet „fraværende" Medlemmer, blandt hvilke især Claus Frimann bør erindres. Fra Medlemmerne i Norge kom der jevnlig Skrivelser til Brødrene i Kjøbenhavn, hvor Fædrelandets Savn og iorhaabninger dannede det sterkeste

Baand i Forsamlingen, Saaledes havde Ove Gjerlev Meyer udgivet en indtrængende Forestilling om et Norsk Universitets Oprettelse, og efter Traditionen vedblev denne Gjenstand at være et Anliggende, som i det Norske Selskab ofte kon; paa Bane og som det bidrog ti) at "holde i Erindring"**). — Dei var den stadige Rivning og Veddestrid med de Danske, der bidrog til ;>t

*) Steffens. Was ich er i eb te, II. 4'J.

**) Welhaven, Om Ewald og de Norske Digtere, b. 16 6.

skjærpu og vække Nationalfølelsen hos Nordmændene i Kjøbenhavn, og de' var Længselen etter det tierne Fædreland, der gav Diglerne af deres Kreds denne Evne til at udtrykke en Stemning, der udmerker dem fremfor deres Danske Samtidige, og denne altid ferdige patriotiske Enthousiasme, som maaskee i ikke ringere Grad end deres Vittighed og Lune bidrog til at give dem en saadan Anseelse, at der, som Rahbek fortæller, i det Norske Selskabs Glandsperiode fandtes Folk, som affecterede at tale med Norsk Accent, skjønt de vare fødte og opvoxede i Danmark og aldrig havde seet Norge.

Saaledes var, imod Slutningen af det her behandlede Tidsrum, Nordmændene atter bleven et Folk, der var sig selv bevidst, og som besad Styrke nok til at gjøre sin nationale Eiendonimelighed gjeldende ligeoverfor de Danske i det fælleds historiske Liv. De havde atter en Historie og en Literatur, som de kunde regne for deres egen; der havde udviklet sig en levende Almeenaand blandt dem; de følte sig, uanseet at de i saamange Henseender stode tilbage for de Danske, som et med disse fuldkommen jevnbvrdigt Folk, og det er klart, at denne jindre Emancipation senere eller tidligere maatte efterfølges af en tilsvarende ydre. Det er klart, at et Folk, hos hvem den nationale Selvfølelse og Bevidsthed er vaagnet, ikke i Længden vil kunne finde sig i at være afhængigt og i at see sine Rettigheder og Inter-esser tilsidesatte. Her truede altsaa en Kamp, der syntes at skulle blive langvarig, og imod Slutningen af forrige Aarhundrede viser der sig flere og flere Tegn til, at Nordmændene rustede sig til en saadan Kamp, at de arbeidede paa at løsgjøre sig fra de Baand, som i Aarhundreder havde hvilet paa dem, men hvis Trvk de nu tørst ret var begyndt at føie. Men det vilde føre os for vidt at behandle dette Emne med nogen Udførlighed, og vi skulle indskrænke o* til at berøre det.

Det er ovenfor bleven sagt, at Norges politiske Forhold under Foreningen med Danmark i det Væsentlige

vedblev uforandret, saadant som det var bleven etableret ved Reformationens Indførelse. Der er sagt: i det Væsentlige; thi en Forandring indtraadte unegtelig. Fra Reformationen og indtil Souveranitetens Indførelse var Norge i statsretlig Henseende, v< ! ikke en Provins, — efter hvad der oftere har været bemerket, blev Rigsraadsbeslutningen af 1536 egentlig aldrig gjennemført og fremdroges forst ved Arild Hvitfeldt af den Glemsel, hvori den var sunken, men dog et Lydrige af Danmark, noget som bl. a. paa en uigjen-drivelig Maade fremgaaer af Udtrykkene i Christian den Fjerdes Norske Lov om Kongevalget, hvorefter „den Herre og Første, som Danmarks Riges Raad, Adel og Stænder kaare til Danmarks Riges Konning, den skal og være Kon-ning udi Norge"*). Efter 1660 derimod var Norge i statsretlig Henseende fuldkommen sideordnet med Danmark og maatte regnes som et selvstændigt Rige, saavidt der under et absolutum dominium kan være Tale om nogen Rigsselv-stændighed, hvorfor ogsaa Tractater fra hiin Tid, som den fælleds Konge i Norges Krones Navn har indgaaet med fremmede Magter, endnu pleie at ansees som forbindende. Hermed stemmer ogsaa hvad Holberg ytrer om denne Sag, og hvad der udentvivl var den almindelige Opfatning saavel blandt Nordmænd som Danske af Rigernes indbyrdes retslige. Forhold: „Norge blev stedse anseet som en Pro-vince, indtil Souveranitetens Indførelse, da begge Riger igjen ere blevne tracterede paa en lige Fod som tvende forenede Riger under souveraine Konger" **). Men dette havde kun liden practisk Betydning, og det Væsentlige var, at Norge, medens det rcrsligt betragtedes som et selvstændigt Rige, factisk behandledes som et Biland til Danmark. Det havde

*) Chr. IV. N. L. 1. 10.

**) Danm. Hist. III. 15. — Med Hensyn til dette Punct kan, foruden til Scheids og Kofod-Ankers bekjendte Afhandlinger, ogsaa henvises ti! Ry din. Foreningen emell. Sverige och Norge, pag. 1—6-Norge under Foreningen ined Danmark [1537—1814]. 19?

ingen særskilt Regjering, ingen det hele Land omfattende Myndighed elier Indretning; intet Universitet, ingen Høieste-ret, ingen Bank. Det styredes fra Danmark og fordetmeste af Danske, og det styredes inere med Hensyn paa Danmarks end med Hensyn paa dets egne Interesser. Foreningen var, efter hele sin Natur og i Overeensstemmelse med de dengang forherskende Regjeringsmaximer, en ulige, og, medens den bragte Danmark de reelleste og meest iønefaldende For-dele, var det ialfald meget undskyldeligt, om man ikke formaaede at ind see, at den bragte Norge andet end Skade.

Saagodtsom under hele Foreningstiden støder man hist

O O

og her og af og til paa Ytringer af Misnøie over den Tilsidesættelse, som vederfores Norge, og over Regjeringens Mange! paa Hensyn tii dets Interesser. Men disse Ytringer kunne paa et tidligere Stadium i Folkets Udvikling ikke have nogen Betydning, og det er først henimod Slutningen af forrige Aarhundrede, at de samle sig til en Bevægelse, der har bestemte Formaal og hvis voxende Løb man kan forfølge, medens tilforn Misfornøielsen kun optræder sporadisk og som Virkning af et forbigaaende Tryk. Den stigende Velstand og Oplysning skjærpede Folkets Blik for hvad det savnede og fremkaldte saaledes med Nødvendighed nye Fordringer; Handelens og Skibsfartens Udvikling og den forøgede Forbindelse med Udlandet bevirkede, at Norges særegne politiske og commercielle Interesser traadte tydeligere frem, og, jo mere Nationalfølelsen vaktes, jo mere maatte Fædrelandets Afhængighed af et andet Rige synes i og for sig stødende. Ved Trykkefriheden under det Struenseeske Regimente fik en længe gjærende Bevægelse Luft, og siden denne Tid er det tydeligt at Nordmændene uafladeligt stræbe mod en større politisk Uafhængighed, og at deres Fordringer herpaa, om de end til en Tid kunne være mindre høilydte, aldrig blive ganske glemte eller nedlagte. Med en rigtig Tact saae man i Savnet af et eget Universitet det første, der maatte afhjælpes for at det Norske Folk kunde indtræde blandt de selvstændige Nationers Tal, og!98

T. E. Sars.

allerede i 1771, ila Gunnerus reiste ned til Kjøbenhavn for at reformere Universitetet, og det rygtedes, at han ved samme Leilighed ogsaa vilde virke for Oprettelsen af et Universitet i Norge, vakte denne Sag en saa almindelig og sterk Deel-tagelse, atTauber, som dengang var Secretair hos Gunnerus, kalder det „en til lys Lue frembrudt og længe didgt Varme af Patriotisme hos den Norsk- Nation, der saae ud til at vorde en fortærende Ildebrand,* og fortæller, at „hele Pakket-Breve indlob fra alle Kanter i Norge hver Postdag til Gunnerus, med Anmodninger om at skaffe Norge et Universitet og Anviisninger til en Fond dertil ved privat Sammenskud uden mindste Byrde for Statens Kasse" *) — Det er bekjendt, hvorledes Nordmændenes Forhaabninger dennegang skuffedes, og hvorledes der efter Struensees Fald for en længere Tid blev gjort Ende paa al Skrive- og Ytringsfrihed. Men herved bevirkedes kun en tilsyneladende Standsning i de begyndte Agitationer; der blev rundt omkring i Landet stiftet patriotiske Selskaber, hvor Fædfplandets Anliggender kunde drøftes, efterat der var lagt Baand paa den offentlige Discusion; Ilden var engang brudt ud, og den fandt i Rigernes indbyrdes Forhold altfonneget Tønder til at den ikke trods alle Hindringer skulde udbrede sig. Norges Handelsinteresser var i de fleste Tilfælde, hvor der gaves nogen Anledning dertil, bleven tilsidesatte eller opofrede for Danmarks, og jo mere Kjøbmandsst.anden i det førstnævnte Kige vandt Kræfter, io mindre kunde den være til-

o 7

bøielig til at finde sig heri. Ved den sterke Handelsrørelse blev Savnet af ert egen Bank eller Lnaneindretning for Norge

er '-

i høieste Grad føleligt; men, uagtet dette, og uagtet Ønsket om at faae hiint Savn afhjulpet, samtidigt med at

Universitetslagen begyndte at drives med nogen Kraft, fremsattes saavel i Brochurer og Avisartikler som i Petitioner fra en-kelte blandt de Norske Bver, viste Regjeringen sig dog al-

*) Udvalg af Breve til R. Nyerup, udg. af L. Daae, S, 7 4.

deles uvillig til at imødekomme det, — medens den oprettede en egen Bank for Slesvig og Holsteen, hvor Trangen til en saadan Indretning var liden eller ingen, — for at ikke Hovedstaden skulde gaae glip af de Fordele, som tilflød den derved at Norges Pengeomsætninger foregik her. Ogsaa de mange øvrige, Kjøbenhavn tilstaaede Begunstigelser og Monopoler var til meget Afbrek for den Norske Kjøb-mandsstand, navnlig i de søndenfjeldske Byer, og det var derfor ganske naturligt, at der i disse havde udviklet sig et hemmeligt Misnøie med det herskende Centralisationssysfem og en oppositionel Stemning, i hvilken Tankerne om politisk Selvstændighed, naar de først vaktes, hurtig maatte slaae Rod. Fornemmelig var Christiania at betragte som et sandt Hovedqvarteer for Oppositionen mod det kjøbenhavnske Suprematie. I denne By. der var Sædet for Overhofretten, Statholderen og flere andre af Rigets høiere Embedsmænd og hvor indtil Enevoldsregjeringens Indførelse Stænderne holdt sine Møder og Kongerne hyldedes, havde Selvstændighedstanken en større traditionel Magt end andensteds; den havde Prætension paa at være et Slags Hovedstad, og Bestræbelserne for at skaffe Norge et eget Universitet, egen Bank o. s. v. fandt her en saameget lettere Indgang, som alt hvad der kunde ijerie til at befordre Norges ydre Selvstændighed, maatte blive til umiddelbar Foi deel for den By, der var at betragte som Landets naturlige Centrum. Christiania var vel dengang enunu en liden og temmelig uanseelig Kjøbstad; men her fandtes imod Slutningen af forrige Aarhundrede fiere rige Trælasthandlere, i hvilke Oppositionen fandt en indflydelsesrig Støtte, Blandt disse var fornemmelig Bernt Anker fremragende ved sin Formue og

O ~

sin urolige, intrigante Characteer. Han beherskede Opinionen i en viid Kreds, og det heder, at han og Flere med ham allerede i 1789 havde knyttet Forbindelser i Sverige, og at man speeulerede paa intet mindre end paa at bane Veien for Norges fuldstændige Løsrivelse fra Danmark.

Stemningen var imidlertid endnu langtfra at være modtagelig for saadanne Projecter, og Bernt Anker var desuden, trods sin store Anseelse op; trods en uomtvistelig Begavelse, altfor forfængelig og characteerløs til at kunne blive virkelig farlig. Men, om end de „foragtelige Christianiæ Raison-neurs," hvem Ministeren Guldberg omtaler med saamegen Vrede, dannede ligesom en vidt fremskudt Forpost. er det dog vist, at Stemningen hos de oplyste Classer overalt i Landet bevægede sig fremad i den samme Retning, og at det vedblev saaledes, uagtet det Guldbergske Ministerium afløstes af en Regjering, der viste mere Omhu for Norges Opkomst og tog mere Hensyn til dets Interesser end nogen tidligere, og uagtet Landet paa samme Tid hævede sig til et. hidtil ukjendt materielt Velvære. Der havde reist sig Fordringer, som ingen enddog den velvilligste Danske Regjering vilde have kunnet tilfredsstille og hvem enddog den lykkeligste ydre Forfatning ikke vilde have kunnet bringe til at forstumme. Det ei af mange Vidnesbyrd klart, at det var en almindelig Mening blandt oplyste Nordmænd paa hiin Tid, at Norge ikke indtog en saadan Stilling i den Danske Ståt, der stemmede med dets Verdighed som et gammelt og berømmeligt Kongerige. Der var begyndt at vaagne en levende Interesse for Landets Oldtidshistorie, og, idet man dvælede ved Billeder af fordums Glands og Her-lighed, følte man dobbelt bittert, at Norge ikke længer havde nogen Rarig blandt Europas selvstændige Stater. Man fandt, at de mange Offere, som IN orge havde bragt og fremdeles maatte bringe den fælleds Ståt, ingenlunde bleve tilbørlig gjengjeldte. Man klagede over, at det tor Danmarks Skyld var bebyrdet med en Udskrivning, der langt overskred alle Rimelighedens Grændser, at dets Statsindtegter forbrugtes i Danmark, idet kun en forsvindende Deel deraf vendte tilbage til Landet selv, og at alting var centraliseret i Kjøbenhavn. Man begyndte at indsee, at Regjeringens Politik, der alene tog Hensyn til det ene al d< to forenede Riger,

nødvendigviis maatte blive fordervelig for det andet, hvis Stilling og Interesser vare saa ganske forskjellige*).

Uagtet disse Anskuelser følgerigtig syntes at maatte lede ti! Ønsket om Foreningens Opløsning, er det dog neppe tvivlsomt, at det "lige indtil den endelige Catastrophe i 1814 kun var de Færreste, hos hvem et saadant Ønske fik Rum elh'r som stillede sig et saadant Formaal klart for Øie. — Der var to almindelige og i sig selv meget respectable Følelser, som hindrede og som, hvis ut'orudseede Begivenheder ikke havde hugget Knuden over. sandsynligvis længe vilde have hindret Nordmændene i at gaae saavidt.

Deres Loyalitet og Tioskab mod Kongehuset var en af de Dyder, som de roste sig meest af a? besidde, og den Omstændighed, at Kongerne ikke holdt Hof blandt dem og kun sjelden aflagde et kort Besøg i Norge, havde bidraget til, at Kongemagten i deres Øine blev omgivet med et Slags overjordisk Nimbus, og at de kunde bevare en ivrig Royalisme ved Siden af den for dem naturlige Frihed i Tænkemaade Regjeringen havde vistnok i mange Henseender viist en uforsvarlig Mangel pan Omhu for Norge; men man kunde paa den anden Side ikke miskjende, at den i Regelen var mild og sjelden greb til voldsomme Midier for at sætte sin Villie igjennem eller befæste sit Herredømme, Uagtet, de stadigt mere fremtrædende Ytringer af Norsk Selvstændig-hedsfølelse og Mi s ri øie med det Bestaaende vare Gjenstand for en ængstelig Opmerksomhed fra de Styrendes Side, og uagtet man begyndte at forestille sig, at Stemningen i Norge ikke var at iide paa og at dette Lands Fraskillelse fra Danmark var en Eventualitet, som man maatte have for Øie og af al Magt stræbe at forebvgge, greb man dog ikke til det

~ Cv c? 7 i* c?

Middel, som saa ofte er anvendt i lignende Tilfælde; at

*) En hermed overeenssieminende Skildring af Nordmændenes Stemning under den mod Norge velvillige Reventlow-Schim-inelmatmske Regjering læses? saaledes hos A. S, Ørsted. Af mit Live og min Tids Hist. II. 133 ff.202

forlægge Danske Tropper ti! Norge og drage de Norske til Danmark*). En saadan Foranstaltning vilde ganske vist have bidraget til at opirre Stemningen, hvorimod den Tillid, som Regjeringen viste Nordmændene ved at overlade

*) I 176 7 var der af Generalfeltmarscbal Saint - Germain bleven fremsat et Forslag i denne Retning. Herimod udtalte den bekjendte Grev F. Danneskjold - Samsøe sig i en Promemoria, dat. 8 Mai 1 7 6 7, i hvilken det. bl. a. hedder: „Det, som især min allerunderd. Hengivenhed ug Kjærlighed for min Konge uimodsigelig forbinder mig at tale orn og at advare om de farlige Følger jeg med Føie befrygter ville flyde deraf, er det udi det senere Promemoria af 18de April gjorte Forslag: at trække et af de Norske gevorbne Regimenter herned og ående derimod tvende af de hisige gevorbne Regimenter derop, hvoraf det ene skal forlægges i Throndhjem og Bergen og der frit indqvarteres. Bergen og Throndhjem have aldrig havt nogen Indqvartering Nu Norge ei ei' endnu udi den fuldkomne Roe, hvori det tilforn haver været, kan da inte denne nye Tyngde, denne der aldrig tilforn bekjendte Indretning let forøge den under Asken glimrende Uroe. Tsær om den, for »t, siden et Par hundrede Aar saa tro og hengivne Folk, saa bedrøvelige Mistanke kommer dertil: at deniiu nye Indretning reiser sig af Tvivl om deres Troskab og for at kunne bruge Tvangsmidler mod dem, som dog i Sandhed (vare de end langt sterkere), i et Land som Norge og mod et Folk som de Norske vilde lidet, ja slet intet udrette: da derimod dette saa stridbare Folk ved sine Monarchets Naade. Fromhed og Mildhed let lader sig tæmme, som Eders Majs. Forfædre, ja som end-dog Eders Maj. selv senest ved Bergen have faaet overflødig Beviis paa." Danske Mag. III. Rekke III. 6-3 if. — Der blev imidlertid i det nævnte Aar, uanseet denne Modforestilling, skikket et Par Danske Regimenter til Norge, hvilken Foranstaltning var fremkaldt ved de Uroligheder, som kort tilforn havde fundet Sted i Anledning af Extraskatten: men de bleve snart derefter atter trukne tilbage, og noget lignende vides ikke senere at være skeet.

dem til sig selv, maatte bidrage til at de betragtede det som en Æressag, ikke at svigte det gamle Ry for Troskab,

hvorom de Danske Poeter og Forfattere vidste at sige dem saamange smukke Ting.

Endelig var, uanseet de mange Rivninger, der ikke kunne undgaaes, hvor to adskilte Nationaliteter omsluttes af en Heelstat, Broderforholdet mellem Nordmænd og Danske virkelig noget mere end en blot Talemaade. Begge Folk havde i saa mange Aar deelt Ondt og Godt med hinanden, levet under den samme Regjering, kjæmpet mod de samme Fiender, de vare knyttede saa fast til hinanden ved Fælleds-skab i Sprog, Lovgivning, historiske Erindringer, ved talrige Slægtskab?- og Venskabsforbindelser, der vare stiftede under de hyppige Ophold og Ansættelser af Danske i Norge og Nordmænd i Danmark, at de sterkeste Rystelser eller ydre Tvang maatte synes nødvendig for at skille dem ad. Blandt de Danske især var Stemningen saadan, at de i Almindelighed betragtede Norge som en Deel af deres eget Fædreland og at de ikke kunde tænke sig en Opløsning af Foreningen uden som en fuldstændig Tilintetgjørelse, Og, om end Nordmændene, som naturligt, ikke ganske kunde dele denne Stemning, saa er det dog vist. at ogsaa hos dem Sympathierne for Broderriget vare meget sterke blandt alle Samfundets Glasser.

Men det er ligesaa vist, at Norges materielle Interesser, hvis Strid med det bestaaende System stedse blev skarpere, og Nordmændenes Nationalfølelse, som stedse blev mere levende og hvis Krav en Dansk Enevoldsregjering aldrig havde kunnet tilfredsstille, i Tidi-ns Løb, enddog uanseet alle vdre Begivenheder, vilde have faaet Overtaget og trukket sterkere til den ene Side, end hine Følelser trak til den anden. Adskillelsen kom, uventet for de Fleste, fremtvungen ved et Sammenstod af uforudseete Begivenheder. Men Norges Op-høielse til et selvstændigt Rige i 1814 var, ligesaalidt som dets Nedsættelse til et Lydrige i 1536, et Verk af Tilfældet. Begge disse store Omvexiinger i vort Fædrelands Skjæbnehavde sin væsentlige Begrundelse i almindelige, i Folkets Udvikling og indre Forholde liggende Aarsager, hvis Virksomhed de ydre Begivenheder kunde tjene til at fremskynde eller forsinke, men som, senere eller tidligere, maatte lede til det samme Resultat. Saafremt Norge ikke i 1814 efter tre Aarhundreders langsomme Udvikling havde gjenvundet en vis Grad af indre Selvstændighed, vilde hiint Aars Begivenheder alene have bragt det fra den ene Afhængighed i den anden, og, selv om det ikke ved ydre Tvang var bleven adskilt fra Danmark, vilde det dog have gjennemført sin politiske Emancipation, der var en nødvendig Følge af den nationale.